TOLDY FERENC

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

NEGYEDIK KÖTET.

PEST.
KIADJA RÁTH MÓR.
1871.

MAGYAR

KÖLTŐK ÉLETE.

TOLDY FERENCTŐL.

MÁSODIK KÖTET.

PEST.
KIADJA R Á T H MÓR.
1871.

FOGARASI JÁNOSNAK

A M. Kin. LEGFŐBB ÍTÉLŐSZÉK BIKÁJÁNAK, A M. TUDOM. AKADÉMIA

RENDES TAGJÁNAK

BARÁTSÁG ÉS TISZTELET JELÉÜL.

TARTALOM.

Magyar költők élete II.

Lap

Kazinczy Ferenc. 1759—1831 3
Berzsenyi Dániel. 1780 — 1836 52
Szemere Pál. 1785—1861 77
Ilencfalvi Szász József. 1782 — 1812 86
Ungvárnémeti Tóth László. 1788—1820 88
Vitkoyics Mihály. 1778—1829 91
Szentmiklóssy Alajos. 1793—1849 103
Döbrentei Gábor. 1786—1851 108
Gróf Teleki Ferenc. 1785—1831 127
Dukál Takács Judit. 1795—1836 131
Gróf Dessewffy József. 1772—1843 137
Kisfaludy Károly. 1788-1830 148
Katona József. 1792—1830 177
Kurvát Endre. 1778—1839 184
Fáy András. 1786—1864 192
Kölcsey Ferenc. 1790 — 1838 204
Szenvey József. 1800—1857 226
Bajza József. 1804—1858 231
Aranyasrákosi Székely Sándor. 1797 —1852 246
Vörösmarty Mihály. 1800—1855 250
Czuczor Gergely. 1800—1866 265
Debreczeni Márton. 1802 — 1851 279
Garay János. 1812—1853 285
Erdélyi János. 1814-1868 291

Lap

Vachott Sándor. 1818—1861 299
Báró Eötvös József. 1813—1871 302
Szabó István. 1801 310
Székács József. 1809 320
Tárkányi Béla. 1821 331
Szigligeti Edvárd. 1814 337
Báró Jósika Miklós. 1794-1865 348
Petőfi Sándor. 1823—1849 366
Tompa Mihály. 1817—1868 384
Arany János. 1817 391

MAGYAR KÖLTŐK

ÉLETE

KAZINCZY FERENC.

1759-1831.

Kazinci Kazinczy Ferenc, egy régi nemes és jómódú ház sarjadéka, fia Józsefnek, Abaúj egyik valóságos (conscribens, exequens stb.) táblabírájának és Bossányi Zsuzsannának, 1759. October 27. született Er-Semlyénben, Biharban, anyai nagyatyja Bossányi Ferenc bihari főjegyző és 1751- meg 1764-ben országgyűlési követ, házánál, hol nyolcadik évéig nevelkedett is. Ötödik esztendejében kezdett már, noha még csak nagyatyját majmolva, leveleket mondolni a helység jegyzője tollába; min kívül nem volt kedvesebb mulatsága, mint a helybeli prédikátor könyveit forgatni, melyek közt a heidelbergi káté bázeli

kiadása kiállításának egyszerű szépsége miatt mindenek felett vonzotta; valamint, néhány címeren kívül egyéb festmény nem lévén Er-Semlyént, ezeket bámulni és rajzolgatni. Rendes tanulását a helység iskolájában kezdte, s 1764. dec. első levelét írá szüléinek, kik Regmecen Abaújban laktak. 1766-ban nagynénje orvosoltatása végett a család Debrecenben tartózkodván, ő ott a collegiumba járt fel; e nő halála után pedig, a következett évben, szülei házához vitetvén visszsza, ott egy, Kézsmárkról hozott lutheránus deáktól vette, Dénes öcscsével együtt, a latin és német nyelv elemeit; e mellett az asztalnál hosszasan beszéllgetni szerető atyjától érdekkel hallott adomákat titkon már papirosra tevegette, minek, atyja, nyomába jővén, az eleven és éber figyelmű gyermekből, felfogása és kitörése után, örömmel könyvírót jóslott. 1768-ban a német nyelv gyakorlati megtanulása végett a kézsmárki oskolába küldetett, hol ügyetlen házi tanítója mellett nem nagy iskolai előmenetelt tett ugyan, de gerjesztőleg hatottak reá a Tátra nagyszerű látványa, melyen a gyermek órákig el tudott andalogni; az ottani templom, melyben kép és zene kötötte le figyelmét; végre egy, házigazdájától kapott német regény, melyet többször olvasván, mind jobban kezdette érteni, s általa nem csak a német nyelvben haladt derekasan, hanem olvasó kedve is hatalmasan felköltetett. Ily, mindenekben a szépre irányúit elmével, érkezett 1769-ben Sáros-Patakra, hol a görög nyelvet gyermek létére magától tanulgatá úgy, hogy végre Anákreon fordíthatásaig vitte; a költészet pedig egyebek felett

annyira vonszotta, miszerint 1773-ban erővel kelle őt a költészeti osztályból a szónoklatiba felvinni, miután amazt egyáltalában el nem akarta hagyni. Ez évi decemberben lépett úgy szólván a világba is, először vevén részt egy hivatalos küldöttségben, mely Miklós napján gróf Beleznai tábornokot, felekezete hathatós és szerencsés közbenjáróját az udvarnál, bugyii jószágán, a pataki oskola nevében, egy ellenírnok vezérlete mellett, üdvözlötte. Ez alkalommal látta először, bár csak futólag, Pestet is *)· Ekkor volt az is, hogy atyja, ki rég gyönyörködött a fiú írási kedvében, egy Erdélyben nyomatott munkát kapván, melyet valamely nemes ház gyermekei fordítottak s szüléik bocsátottak közre, hasonlót tervezett Ferenc fiával, s Gellert értekezését a religióTÓl adta neki fordítás végett. Míg azonban a gyermek ifjú, félve a feladás nehézségétől, azt halogatta, derék atyját 1774 tavaszán elvesztette, s *így* e kísérlet csak nagy későn készült meg, jobban vonzván őt a pataki könyvtárba, melybe az arra felügyelő deák barátjával zárkózni szeretett, az újlatin költők, miután a rómaiakat már alkalmasan ismerte; s ezek mellett Penther építészeti munkái, melyekből nagy kedvvel másolgatta a rajzokat. Egy

[1]) A „Pályám *Emlékezete“* (Tud. Gyűjt. 1828. I. 43.) 1772-re teszi e kirándulást; de Kazinczynak némi *„1794-ki Jeljegyzései“,* miket saját kéziratából másoltam, s folyvást szemmel tartok, világosan 1773-ra, miután ő már a rbetorikára ment volt által. így *Önéletrajzának* legelső (1823-ki s kéziratban levő) dolgozata is.

(1775) történetesen kezébe került göttingi almanachban megkapta őt Kaestner ismeretes epigrammja „Brutus és Caesar“, melyet már ekkor lefordított, valamint Gessner két idyllje is, de Patakon nem volt, ki neki megmondhatta volna, ki légyen ez a szerző, írt-e többet, s mikép kaphatná meg írásait. Ekkor jött oda egy párviadalai miatt honából kiszorult francia tiszt, kitől a francia nyelv eleit vette. Mái· a bölcsészeti folyamot járta, de az akkor igen gyenge lábon állott iskola tanítói közöl csak az egy Szentgyörgyi tudott reá hatni gerjesztó'leg, s ez is nem leckéin, hanem inkább sétálásai közben. Kazinczynak azonban csak ennyi kellett, a többit pótolta a gazdag könyvtár, s azon szokás, melyre korán intetett, t. i. kivonatokat készíteni az olvasottakból, hogy, amit tanul, meg is maradjon. A magyar történetet tanítani nem jutott eszébe senkinek; a szerencse Pray Annálisait juttatá az ifjú Kazinczy kezébe, ső azokat gonddal forgatta. Ekkor történt hogy anyja, visszaemlékezvén férje szándékára, előkivánta a Gellert darabját, hogy azt Kassára vigye kinyomatás végett. A tanár, kivel anyja kívánsága szerint át akarta elébb nézetni, a cím látása után azon intéssel bocsátotta el, hogy annak tárgya nem illik éveihez, fordítsa le Gellert meséit, még pedig mind, s az eredetinek szchémáiban, s a köz vizsgálatig. Anyja megértette a tanácsot, s meghagyta fiának, dolgozzék más valamit, ami tetszik, de titokban, s küldje sietve. A tizenhat éves ifjú, ki érezte hogy a história tanulását az illető föld ismeretének kell megelőznie, a Losonczi István Kis-

Tűkre módjára készített valamit, s így jelent meg, senki által meg nem javítva: 1. *Magyarország geographika azaz földi állapotjának Lerajzolása,* melyet egynéhány fő geographusok munkájából kiszedegetett. Kassa, 1775. 8rét. A pataki köz vizsgálaton kiosztatván e rögtönzött kísérlete, Szilágyi Sámuel superint. nyilván buzdította őt, bár néhány belé vetett pillantás után azt hibáztatta. Az ifjúra e nyilatkozat keservesen és visszaijesztőleg hatott; azonban a ház barátjai unszolásaira egy második dolgozattal kívánván az elsőt elfeledtetni, Bessenyei Györgynek németül megjelent tanbeszélyét „Die Amerikaner“ fordította le, s azt egy tanára által megigazíttatván, anyjának ajánlva kinyomatta ily cím alatt: 2. *Az amerikai podoc és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése.* Kassa, 1776. 8r., melyet Bessenyeinek megküldvén, ennek szíves válasza [2]) nem csekély buzdítására szolgált. Esemény volt Kazinczy életében első bécsi útja, melyet a következett 1777. évben tett nagybátyja Kazinczy András kíséretében. Értelmes figyelemmel szemlélgette ott a Belvedere képeit; s Pesten WielandMuzárionát és Gratiáit megszerezvén Oeser rajzaival, új tápjait hozta haza vele-született ízlésének. De eldöntő lett jövendőjére két tünemény, melynek ismeretébe ez évben jutott Patakra térte után. „A könyvtárnok tudaté velem — így beszélli Pályájában 1828-ban — hogy kezéhez egy magyar könyv tétetett le; nyelve

[2]) L. ezt az Új M. Muzeum 1853-ki folyama I. köt. 495. lapján.

érthetetlen, a vers előtte rossz [3]), de tele van igen szép képekkel. Vegyem meg, ha tetszik. Marmontel regéi Báróczytól. , ‚Még ma is bírom a könyvet, mert rajta van ifjú esztendeiül örömeinek emlékezete; még ismerem a helyeket, hol a Báróczy csudálásában felfelsikoltozám. Mint vágytam vissza Bécsbe, hogy a csudáit beszédüt, a hasonlíthatatlan bájút, lássam! Már akkor feltevém magamban, *hogy az ő koszorúja után fogok törekedni minden erőmmel, ami lesz.*[u] Nem sokára ezután jelentek meg Baróti Szabó Dávid „Új mértékre vett Versei“ is, melyek Patakon szinte nevettettek, de Kazinczy egy szebb jövő jeleinek ismervén fel azokat, lelkesedéssel üdvözölte, és szerzőjüket distichonokban dicsőítette[4]); mikre Barátitól szinte distichonos epistolát vett, sőt 1779. az ifjak gyülekezetében Kenyeres József a kassai akadémia prodirectora által Baróti nevében nyilván üdvözöltetett, s az ifjúságnak példáúl tűzetett ki. Ez évben fejezvén be öt éves akadémiai, legnagyobb részt theologiai, folyamát, a természet és nemzetek jogából, öcscsével, ötvenhat tételt védelmezett, s július 15. a köz szokás szerint perorátióval búcsút vett az iskolától.

[3]) Barcsay szép epistolája értetik itt Báróczy és Bessenyeihez, mely a szóban levő Marmontelféle Erkölcsi Mesék előtt állott, s Kézikönyvem I. köt 396—7. szel, is látható.

[4]) „Amit írtam, nincs meg többé — jegyzi meg K., 1823-beli Önéletrajzában —, szégyenlém később a szerencsétlen mérést, s eltéptem“; de *„nagygyá lettnek érzem magam,* midőn válasza megérkezék, és versben“ *(Pályám,* Tud. Gyűjt, az id. h. I. 58. 1.). E válasz látható az Új M. Muz. 1853-ki I. köt. 497.1.

Magyar törvényt a protest, tanodákban akkor még nem adtak elő, s így a nemes ifjak annak gyakorlati megtanulására régi szokás szerint ügyvéd mellé álltak be. Kazinczy egy Kassán lakó „fiskálishoz[1]' adatott, hova Huszti István Jurisprudentia Practicáján, a kor classieus könyvén, kívül poétáit s rajzkészületeit is elvitte. Itt kapta végre Gessnert, és Gleim és Jacobi „francia ízlésű Levelezéseiket[11], s kezde fordítani Wieland Diogeneséből; itt Gessner Első Hajósát és Idylljeit, sőt eredeti idylleket is dolgozott, élve a német prédikátor segedelmével, miután a német nyelvben még mind gyenge volt. Egy váradi út alkalmával ismerkedett meg 1780-ban Révai verseivel s magával a nagy emberrel, ki megtudván hogy a verselés új nemét ő is gyakorolja, melegen és buzdítólag fogadta. 1781-ben Eperjesen folytatta a törvénygyakorlatot, hol egy miveit leány szerelme, a nemes hajlamú fiatal embert „pataki vadságából faragta ki“ mint maga írja [5]), s nem csak ifjúsági tévedésektől óvta meg, hanem a német irodalom ismeretében is segítgette, melyben rövid időn annyira ment, hogy e boldog évében német verset is íra kedvesének. Észre vevén, mikép német sorai ösztönszerűleg jambusi lejtéssel folynak, először lett figyelmes a magyar rímes verselés e hiányára, nem ismervén még Ráday ebbeli kísérleteit; de próbái még nem sikerűitek [6]).

[5]) Említett Őnéletrajzában.
[6]) Ugyanott.

Pesten, hol 1782. sept. 21. azon ifjak egyike volt, kik protestáns létökre elsők eskettettek fel jurátusoknak, ismerkedett meg a Klopstock Messziásával, melyet Eperjesen kedvesétől említtetni hallott, de meg nem kaphatott, s a két Stolberg verseivel, s a játékszínnel, hol Ráday mögött szeretett helyt foglalni, hogy ennek, ki őt könyvtára kincseivel ismertette meg, észrevételeit az előadásról s a dráma három egységéről hallhassa. Itt szőtt ismeretséget gróf Teleki Józseifel és Cornidessel, Schwartnerrel, ki akkor még nevelősködött, Katona Istvánnal, s a kir. várpalotában szállásolt egyetemi könyvtárral; itt barátkozott gróf Teleki Lászlóval, s látogatta az ifj. Ráday Gedeonné szalonját. Külföldi útja, melyet annyira óhajtott, anyja ellenzéséből elmaradt, kinek sürgetésére 1783. augustusban[7]) b. Orczy Lőrinchez, a tábornok-költő s abaúji főispánhoz rándult Tarna-Orsre, tiszteleti jegyzőségért folyamodni. A főispán nem akarta tisztújító széken kívül kinevezni, de biztosította, hogy mihelyt ezt tartand, kérését teljesíti[8]); ami 1784. October 13. meg is történt; kevéssel utóbb pedig a főispáni székben atyját követett b. Orczy László által táblabírává neveztetett, miután aug. 9-én

[7]) A Kazinczy sokféle jegyzései összevetéséből ez az idő tűnik ki, s e szerint kell a *Pálya* 29. §-a alatt (T. Gy. II. 15.1.) álló 1784. évet kiigazítani.

[8]) A *Pálya* id. helye hallgat erről, de a sok kényes és egyéb részletekben gazdagabb *Önéletrajz* így adja elő.

Sárosban is az lett[9]). Zemplényben a megye által aljegyzőnek helyettesíttetvén, felesküdt nov. 29., smint ilyen néhány ülésben a jegyzőkönyvet is vitte, de a főjegyző kétszínű viselete elől kitérvén, ezen állását ott hagyta ,0), ellenben Abaüjban annál buzgóbban folytatta azt, s ennek levéltárát meghagyás nélkül rövid idő alatt derekasan rendezte. Bekövetkezvén 1785. nov. elseje, midőn a múlt évi jún. 11. kihirdetett kir. rendelet szerint a vármegyei dolgok is német nyelven voltak folytatandók, a fogalmazások öszves terhe Kazinczyra nehezedett, mint ki a tisztviselők közt egyedül maga bírta e nyelvet.

Nem sokára szebb kör nyílt meg előtte. Gróf Török Lajos, a tanulmányi ügy reformja óta a kassai tankerület főigazgatója tanácsára, ki Kazinczyt még Tályán 1783-ban kedvelte meg, azon kerületben a nemzeti oskolák felügyelőségét kérvén, 1786. augustusban Bécsbe ment, magát Van-Swieten közoktatási ministernek bemutatni. Kinevezése mindazáltal alá volt már írva a császár által, s Kazinczy Van-Swietennél azt már csak megköszönte, s november 11. hivatalába be is lépett, bár azalatt Abaújban főjegyzőnek neveztetett, és Szabolcsban ugyan ezen hivatalra meg-

[9]) „Nem átallom megváltani — írja *Önéletrajzában* — hogy ennek őrültem. Úgy tetszett: akkor vevém fel a praetexta helyett a toga virilista Méltán; ez által lett akkor a magyar nemes tamquam auctoritate publica képesnek kijelentve a köz dolgokhoz szólhatni.

,0) A *Pálya* ezt homályosan érinti, világosan az *Önéletrajz* adja.

hivatott, előterjesztvén neki Vay József alispán, hogy onnan nyitva az út akár a politikai, akár a törvénybeli ágon való előmenetelre. De ő, mint maga írja [n]), az ügyért vágyott ama helyre, nem bérért, nem nevezetért. Török alatt szolgálni, elvonatni a kedvetlenségektől tudományi ágra, minden vallású polgárok nevelésére hathatni, s oly kiterjedésű megyében mint ez, neki oly szerencse volt, mely minden kíványait betöltötte. Ot éves hivataMselése alatt évenként bejártakerületét minden irányban; ez alkalmakkal a haza számos kitűnőségeivel közlekedett, alárendelteinek pedig, vallás különbsége nélkül, kinyerte szives bizodalmokat és szeretetöket. Utóbbi Bécsben voltakor az ottani jelesb művészekkel, írók és tudósokkal ismerkedett meg; a magyarok közöl Bornnal, Báróczyval[12]), s a cancellariai tanügy-előadó tanácsos Pászthory Sándorral, e szilárd és hű jellemmel a sanyarú időkben is, kitől két intést vett, miket, úgy mond, soha el nem felejtett: „egyiket, hogy dolgozásunk csak akkor jó, mikor semmi erőnk nem ér tovább; másikat, hogy

[11]) *Pályám,* Tud. Gyűjt. 1828. XI. 48. 1. Kerülete Szepes, Sáros, Zemplény, Ung, Bereg, Gömör, Torna, Abaúj, Borsod, Heves, Jászság és Kis-Kúnságból állott. Fizetése 600 ft., 1789. óta 1500 ft. s négy segéde főszolgabírói rangban.

[12]) S ekkor először (1. Báróczy Életét Kazinczytól, a 32. lapon). Pályájában nem említi; ennek egy későbbi átdolgozatában csak ennyit: „Báróczy felől más helytt, hogy róla egy végiében szólhassak.“ S megkezdte e cikket „1803.“ év alatt egy későbbi kéziratbeli dolgozásában, de be nem fejezte.

mindenkor a nehezet kell keresnünk, mert az úgy lesz végre nekünk is könnyű.[12] E műgondnak köszönhette Kazinczy azon tökélyt, mely darabjain, a korhoz képest, mindig érezhető volt. Busás hivatalos elfoglaltságai mellett is dolgozgatott folyvást [13]), de óvakodott a korán megkezdett pályára ismét amúgy könnyeden kilépni.

Egyik legnevezetesb napja Kazinczy írói életének november 13-dika volt 1787. íróink nagyobb részének gondatlanságát tekintve a dolgozásban, többször forgatta volt elméjében egy bíráló folyóirat szükséges voltát, erről Rádayval szólott is, ki a Nicolai „német könyvtárára[1]* mutatva, segedelmét ígérte. A nevezett napon Barótinál, felmelegűlve beszédében, indítványba hozott ily folyóiratot, melyre amaz szívesen reáállt, de ajánlva Bacsányit is; s bár a simulékony Kazinczy s az uralkodni szerető, dölyfös Bacsányi közt idegenség létezett, amaz a köz ügy javáért megegyezett ennek meghivatásában, ki csakhamar belépvén, a frigy meg is köttetett [14]). Rögtön megké-

[13]) Papirosai közt fenmaradt kisebb darabjai 1788 előttről ezek: Muretusból 1778.; Boris; Barótihoz 1786. (Pálya, T. Gy. 1828. XI. 49. 1. s innen Poétái Munkái 171. 1); Kőmívesség; A Tavasz, Regmec jan. 1. 1787. (Pálya, az id. h. 50—2. 1. s Poétái Műnk. 9. 11.); Az Esthajnalhoz, Kassa, oct. 28. 1787. (először a M. Muz. I. köt. 4. 1.).

[14]) Ezt ünnepli *Baráti* költeménye, a „Társaságkötés[11] a M Muz. I. köt. — V. ö. *Kazinczy* Pályáját az id. Tud. Gy.. 1828-ki kötetének 61., 62. 11.

szült Kazinczy előszava, mely szerint a *M. Muzeum* előkelőleg kritikai irányú lett volna [15]), s el is fogadtatott; de alig mozdult ez ki Kassáról, Bacsányi azt egészen átalakította és kitoldotta. Ez és egyéb önkényeskedések által Kazinczy elkedvetleníttetvén, elég élénk részvétel után [16]) az 1788- és 89-re szóló négy negyed befejeztével csendesen visszavonult. E két évben önállóan megjelent munkái: 3. *Gessner Salamon Idylliumi.* Kassa, 1788. „Nem sietve — mond őmaga, Pályájában — de gyakorlatlan és épen nem biztos kézzel“: de így is a legnevezetesb lépés szépirodalmi prózánkban Báróczy óta. Még is sokkal kedvesebben,

[15]) Megvan ez élőbeszéd Kazinczynak *„Nyelv“* feliratú kéziratkötetében (Kazinczy Gábornál) a 11. darabban.

[16]) A M. Muzeumbani részvéte a következő prózai, verses és bíráló cikkekben határozódott: a) Példák *a Klopstoei Messziás-ának* munkában lévő fordításából; b) *Az Ejtszaka Oessnerböl;* c) *Young első Éjtszakájának* kezdete, szorosan az ánglus szerint; első, még pedig szerencsés kísérlete magyarban a quináriusnak; d) *lyrai darabok,* ú. m. Az Esthajnalhoz, alkaika strófhákban; Az isten szemlélése, Klopstock ódái közzül, dithyrambusi szabad mértékben; Boldog bolondoskodás, dal (Fut az idő. s nem sokára . . .), melyre a Zrínyiász török apródjának éneke lelkesítette (L. Pályám, az id. helyen. De azért egészen önálló. Átdolgozva 1790-ben már, a Helikoni Virágokban, s legújabban a Poétái Munkák I. könyvében); a mértékelés első nyomaival, mely ha nem szoros is, a költő zenei érzékének világos tanúja: Horác Ódái I. 14.: Egy Hajóra, szebb minden későbbi kísérleteknél; Anákreonból a 19. és 33. dal. e) Gélei József Ifj. Rohinzonának Campe után, és Barcafalvi Szabó Dávid Szigvartjának *bírálatai.*

sőt elragadtatással fogadtattak 4. *Bácsmegyeinek öszveszedett Levelei.* Költött történet. Kassa, 1789. egy rég elfeledett német regény (Adolf's Briefe) után szabadon dolgozva [17]). Ez év tavaszán Kazinczy forrólázzal tért haza szepesi útjából, melyből Viczay, Kassának híres orvosa, rántottaki. Hivatalviselésének egyik emléke: 5. *Hivatalba vezető Beszéd,* melyet a kassai tudománybéli megye nemzeti oskoláinak legelső kir. visitátoraihoz tartott Kassán, dec. 20. 1789. Kassa, 1789., s ugyanaz németül is [18]).

[17]) A *Pálya* már említett kézírati példányában, VI. Szak. 2. §. felhordván 1790—4-diki kiadásait, hozzájok veti: „Mind ez nem tetszék olvasóinknak: Bácsmegyei volt csemegéjek, mint tíz esztendővel ezelőtt Kártigám. Egynél több olvasója, s nem egyedül szerelemben olvadozó ifjacskáink s leánykáink, phraseologiákat dolgozának belőle. A hon első rendű tisztviselői két három estve gróf Ráday II. Gedeonnál, ki akkor assessor vala a királyi tábla mellett s később koronaőr leve, gyülekezének fel, felolvastalak a könyvet, s innen lesék, nyelvünk kevés idő alatt hova fog emelkedhetni/ Ismét: „A Bácsmegyei szerencséjét az csinálhatá, hogy a történetet nem hagytam meg anyaföldén, hanem honunkba plántáltam által, s az olvasó így melegebben és közelebbről érezhető magát megilletve. Továbbá az, hogy némely kedves és érzékeny s poétái képű szólásokat hoztam be a nyelvbe, melylyel előttem senki nem éle még nálunk; harmadszor, hogy a szép társaságokban idegen szókat nem igyekeztem magyar névvel jegyzeni meg, a mit mások, s többére igen szerencsétlenül, cselekedtek."

[18]; Eede bei dér Einsetzung dér kön. Nationalschulen-Visitatoren des Kaschauer Literárbezirkes in ihr Amt, den 20-ten Dez. 1789. Kassa, u. akk. — A rendűlhetetlen Péczeli észrevételeit 1. 1790. február 6 káról a Mindenes Gyűjtemény

Elvonúlván a M. Múzeumtól, 1790-ben külön magára indított meg egy új hónapos írást ily címmel: 6. *Orpheus,* a józan gondolkozásnak, igazabb ízlésnek, és magyar történeteknek elősegéllésére kiadta Szephalmi Vince. Kassa, 1790. nyolc füzet két kötetben. E folyóirat az országra és irodalomra egykép nevezetes évnek becsesb jelenései közül való volt, mind, és különösen, széptani s nyelvgondra eszméltető irányánál fogva, mely minták s magyarázó észrevételekben képviseltetett; mind hazafiúi buzdításaival s a felvilágosodott gondolkodásra ható cikkelyeivel. Kazinczy volt a vállalat lelke, s már egészen azon álláspónton, melyen üt legvirágzóbb korában találjuk [19]). E lapnak sem volt azonban állandósága; késedelmesen jelent meg, s már nyolcadik füzetével elakadt. „Bandérium, diéta, s járásaim keléseim elvonának a dolgo-

III. negyede 167—71. lapjain, melyre vonatkozik a többször id. kézirati Pálya, 164. lapon. — Jankowich egy más ide tartozó nyomtatványt is bírt: *Körüljáró levele.* Kassa, 1790.

[19]) Saját darabjai: a) *Utazások,* vagy is úti levelek: Miskolctól Kassáig, Kassa, Eger, Füred, Kassa; b) *A törvényszabásról* Rousseau után; c) *Azon okokról, amelyek szerint új törvényeket szabni, vagy a régieket eltörleni kelletik,* II. Fridrik király után; d) *Skizzek a Voltaire életéből;* e) *Szemira és Szemin,* Gessnerből; f) Eredeti és fordított *költemények,* melyek közt: Horváth Adámhoz, epistola hexameterekben, s bele szőve Keresztes Bálint románca, Döméhez, az első jambusos epistola, A gyermek-poéta Götzből, A Cencim szája Janus Secundusból, néhány dal Anákreonból stb. g) Grammatikai jegyzések, literátori tudósítások, egy vezércikk „a magyar nyelv iránt“ stb.

zástól“, mond a Pályában. T. i. mindjárt ez év tavaszán, miután a szent korona a nemzet örömzaja közt Budára hozatott, tagja volt azonAbarij megyei nemeshadnak, mely annak őrzése végett Budán múlatott; s itt, s épen a korona őrszobájában írta (május 22.) Shakespeare Hamletjének Schröder színpadi kidolgozása szerint készített fordítása elébe b. Prónay László Csanádi főispánhoz azon históriai jelentőségű ajánlólevelét, mely a kor repeső lelkesedésének amily hű kinyomata, oly nevezetes emléke marad minden időkre; s melyben egyszersmind a magyar *színészet ügyét* hathatósan indítványozta. Kevéssel ezután Kassára rándulván, ott jelent meg: 7. *Külföldi Játékszínje* első kötetének első darabja[20]) ily címmel: *Hamlet,* szomorújáték hat felvonásban, úgy amint az a mi játszószíneinkre léphet. Kassa, 1790., és szinte saját költségein Aranka Györgytől: „Júlia Levelei Ovidiushoz, németből szabadon. “ Ez alatt folytak Budán a színügy életbehívására az igyekvések, de jelentőbben csak September 12-dikétől fogva, midőn Kazinczy ismét ide jövén, gróf Ráday Pállal együtt vévé által annak szervezését [21]); octóberben mindazáltal hivatalos dolgaitól haza hivatván, annak létesítésére húzamosban be nem folyhatott. Legott Regmecre érkeztének napján, hová még június 27. tette át állandó

[20]) Ebbe volt már most Goethe Sztellája és Lessing Miss Sara Sampsone szánva.

[21]) L. *Endrődy János* Magyar Játékszíne első kötetét Pest, 1792. XIII. XIV. 11.

lakását, költ a *Klopstock Messziása* első tíz énekének előfizetési hirdetése, mely azonban kívánt siker nélkül maradván, azon áldozatok után, miket az irodalomnak hozott [22]), a kiadást annál kevesbbé létesíthette, mert a következett 1791. évben a közös iskolák eltöröltetésével, mint protestáns ő is elbocsáttatván (apríl 12.) hivatalából, jövedelmének tekintélyes részétől elesett [23]). Hason rangú hivatal lévén ígérve az

[22]) Érdekes a Messziás első tíz énekei *előfizetési hirdetése* „Regmec, oct. 17-ről 1790“ (nyomt. Kassán, 1790. 8r. 4 lap), melyben többi közt azt írja, hogy Gessner Idylliumaiból ötvennél többet *vett meg* a kiadótól s osztott ki; Bácsmegyeiből kétszáz hetvenet, Orpheust is sokaknak ingyen küldött, melyhez az arcképeket saját költségein metszette ki, s a kiadótól (tiszteletdíjúi!) hat példányt kapott; „Hamletemből pedig — folytatja — s az Aranka úr Júlia Leveleiért Ovídiushoz, melyet tulajdon költségeimen bocsátottam közre, csak annyit sem vettem bé mind ez óráig, amennyit egyetlenegy exemplar (ív?) ára teszen. Ezenkívül készen segítem értékemhez képest mind azt, ami az én segedelmemet kívánja, amint azt barátom Kovachich úr a most kiadott Vestigia Comitiorum nevezetű munkájában elő is hozza.“ A Messziásnak pedig még oly nagylelkű kiadó sem találkozott, ki hat példányért kinyomatta volna. Korismertető adatok ezek, mik Kazinczyt egyszersmind úgy tüntetik fel, mint irodalmunknak akkor valódi áldozatos bajnokát, sőt Maecenását is! A nemzet neki soha még kamatait sem fizette vissza e beruházott tőkéknek! — Egyébiránt ez évben készültek Gessner Első Hajósa, Metastásió Titusa, Goethe Testvérei s Wertherének töredéke, úgy Don Carlos egy része is.

[23]) L. *Pályám* 50. szakaszát, Tud. Gy. 1828. XII. 85. A többször idézett kézirati példányban ezt jegyzi meg e helyt: „Hét testvér testvére valék, s ezerötszáz ft. jövedelemtől esem

elbocsátottaknak, anyja akaratából, ki mindenkép akarta hogy szolgáljon, még májusban felrándult Becsbe, de a király azalatt Prágába menvén, csak Swietennél jelent meg, kinek kegyeit megköszönvén, ez öleléssel vált meg tőle [24]), s a koronahercegnél; de folyamodása következés nélkül maradt[25]). Ez idő alatt nyomatott Pozsonyban „almanach gyanánt“ egy verses gyűjteményt: 8. *Helikoni Virágok* 1791. esztendőre, cím alatt, mely részint új, részint az utolsó évben másutt megjelent darabokból van összeállítva [26]). Ezalatt

el, s oly hivatalból, melyet örömmel viseltem volna késő vénségemig; de én nem bérért szolgáltam. “

[21]) És csókokkal. „Mely pillantása életemnek az, melyben magamat főbb tetőn érezhetém! — kiált fel a (teljesb, kézirati) Pályában, 162. 1. — De midőn a visszaemlékezés e boldog órámra kevélylyé teszen, mint szomorodom el, midőn látom, hogy visszakapott papirosaim közt nem lelhetem fel naplómnak e szakra tartozó darabjait. Ha tudnám, mely napja volt az életemnek, midőn engem nem a minister, hanem Swieten megcsókola, meghagynám unokáimnak, hogy az nekik légyen házi innepek.“ — Láttam egy régi jegyzését Kazinczynak, melyben a hónap (június) fel van jegyezve, de nem a nap.

[25]) E lépését csak az imént eml. jegyzésben találom, s aug. 15-re téve.

[26]) Eajta kívül a következő íróktól: Ányos, Aranka, Batsányi, Csergics Simon kispap, Darvas Ferenc helytart, tanácsos, Dayka, Döme (Mede Pál álnév alatt is), Fejér György kispap, Földi, Horváth Ádám, Péczeli, b. Báday (A. J. jegygyei is), Szabó Dávid, Szabó László, Virág, Verseghy. — Kazinczytól némely apróbbakon kívül a következő versdarabok állnak benne: Egy hajóra (Horác I. 14. vetélkedésül Virággal), epistola Horváth Ádámhoz a Keresztes Bálint románcával, Az esthajnalhoz, Fogy az élet, Lesbiához (Catull 5., vetélkedésül Földivel), So-

épült fel széphalmi háza is [27]). Az 1792-ki koronázó országgyűlésen mint b. Vécsey Ferenc követe volt jelen, s itt ön kedve ellen, és csak gróf Teleki József (a költő) sürgetésére jelent meg I. Ferencnél udvari kamarai titoknokságot kérni; de a hely Hajnóczynak volt már adva. Ez utolsó lépés után Kazinczy haza tért, s Regmecen harmadfél munkás és elégedett évet élt. 1793 elején vezette be előszavával Endrődy János „Magyar Játékszíne“ harmadik kötetében legifjabb öcscse Miklós (szül. 1774.) fordítását: Az Ozmondok, dráma öt felvonásban Geblei' után; s a negyedikben adta Lemierre szomorújátékát: 9. *Lanaszsza,* négy felv., németből [28]); ezt követték 10. *Herdernek Paramythionjai.* Széphalom (Bécs) 1793. s mellettük „Lessing Meséi három könyvben Aszalay J. által“, de általa átdolgozva és saját költségein; 11. *Sokrates Mainomenos,* azaz a Sinopei Diogenes Dialógussal, Wielandból. Pest, 1793 [29]); 12. *Sztella,* dráma öt felv.

hajtás, A gyermek poéta, Az elkésődött leány, Mede Pálhoz, Édes aggódás, négy dal Anákreonból, A szerelem tekintete.

[27]) Szép apostropháját 1. a *Pálya* 65. szakában, melylyel a nyomtatott példány berekesztetik.

[28]) „Színjátszóink — így szól az élőbeszédben — rég ólta várnak tőlem oly darabot, mely annyi gyakorlottságot és készülést mint Hamlet, Macbeth s a Lessing két remekjei, nem kíván. Teljesítem végre ígéretemet“ stb. Ez előszó figyelemre méltó, széptani nézeteink történetében, mert midőn a színpadról állítja, hogy ott „a gyönyörködés nem cél, hanem eszköz“, a kor uralkodó nézetét fejezte ki.

[29]) 1790-ben készült munka, 1794. június 13. eltiltatván, ritkább könyveink közé tartozik.

azoknak, akik szeretnek. Goethe után; hozzájárult: *A Vak Lantos,* rege a hajdani korból Veit Weber után. Pozsony, 1794. Legnevezetesb műve ez Kazinczynak ez időből nyelvművészeti tekintetben, melyben immár mint kész prózairó jelenik meg, nemes, választékos, hangzatos; különösen Sztellában, hol a nyelv nem csak folyékony és könnyű, hanem életszerű és jellemzetes, igazán drámai nyelv: valódi anachronismus, tekintve korát, kortársait [30]). A *Helikoni Virágok* második folyama, Weber pozsonyi nyomtató szabadkozása miatt nyomatlan maradt [31]); készen állott Klopstock tíz énekén kívül prózában ennek elseje jambusokban is, Wieland *Grátiái* egy része, Lessing *Galotti Emíliája,* Shakespeare *Macbethje,* s Hamlet újra, Goethe *Testvérei* és *Clavígója,* Moliére „két bohó játéka“: *A kénytelen házasság,* és Rigó Dávid, vagy a *Bot-csinálta Doktor,* Metastasio *Themistoklese* [32]), *Gessner* tizenötöd-

[30]) Maga így ír e műről máj. 11. 1794. Kishez az id. h. 16. J.: „Az volt igyekezetem Sztellában, hogy a nyelvnek energiát, páthoszt, *dm Ton dér grossen Welt,* melyet azok, akik — *kongatnak harangot,* nem értenek, és görgőst adhassak. Elértem-e, nem tudom . . A Vak Lantosban egy rembrandti fényben festett komor tableaut akartam festeni. Azért hordtam belé a régi, elavúlt szókat.“

[31]) L. *Kazinczy Ferenc Leveleit Kis Jánoshoz* I. k. 3. 1. A kézirat Kazinczy Gábornál.

[32]) L. *Leveleit* Kis Jánoshoz az id. h. Ugyanott mondja: „A genevai szerencsétlen polgár (Rousseau J. J.) munkáját (melyiket?) megégettem, de a két első könyvét újra lefordítottam. Ez nem fog világot látni, mert az idők nem úgy folynak, hogy

szeri fordítása[33]), és a *Természet Oekonomiája,* egy akkor némi figyelmet gerjesztett német philosophiai darab, még 1792-ben dolgozva [34]).

Ily élénk munkásság közt[35]), s midőn épen egész Gessnert, a Messziást, s apróbb fordításain kívül az Orpheus egy új darabját készítő sajtó alá[36]), csak néha szakasztva meg dolgozásaiban kertjének gondjai, a megyei gyűlések látogatása, s más apróbb kiránduláthasson; de jó emberek manuscriptumban olvassák.“ — Az itt s felebb említett dolgozatok közöl a nemz, muzeum könyvtárában a következő kéziratok őriztetnek: 1792-ből Vak Lantos, 1793-ból Lanassza, 1794-ből újra dolgozva: Sztella, Clavigo, Galotti töredéke, Hamlet és Miss Sara újabb dolgozatainak szinte töredékei, Ábel halála (későbbi kézzel általa a címre ez van írva: „Felette hibás fordítás. Újra dolgozást kíván. Buda, sept. 1795.“), Moliére említett darabjai, a második kétszer. Azonkívül fennmaradtak még Kazinczy Gábornál: prózai töredékek Goffredo v. a felszabadított Jeruzsálemből, A Grátiák két könyve, 1793-ból, megigazítva 1802 körül; A Messziás I., II., III. könyvei, Gessner Idylliumai, s vegyesek ily címmel: Stúdiumok, 2 foliokötet.

[33]) L. az id. *Levelekben,* 20. 1., hol ennek, s a Grátiák, Anákreon, Macbeth kéziratainak elveszését panaszolja. Az utolsónak egy régibb, nem sajátkezű, kézirata a nemz, múzeumban ily felirattal: „Macbeth Bürger után 1791,“ s K-uak ily későbbi jegyzésével: „Vagy szerencsésebb újra dolgozást, vagy emésztő tüzet kíván, hogy így fordítóját el ne temesse.“

[34]) Több helyt, s nálam is, azon példányról másolva, melyet 1795-ben budai fogságában dolgozott által.

[35]) Melynek irányáról nevezetes nyilatkozását lásd az *Élet és Literatúrai* I. kötete 156—60. 11.

[36]) L. *Leveleit Kishez* I. 22, October 6-ról 1794.

lások által [37]), lepte meg őt a szerencsétlenség. T. i. be lévén a Martinovicsféle ügybe bonyolódva, 1794. dec. 14. éjjel Regmecen anyja házánál elfogatott, Budára hozatván főbenjáró pörbe vétetett; s kitűnvén, hogy a Hajnóczy nevében neki Szentmarjaitól kézbesített reformkátét leírta, sőt mással is közölte, utóbb pedig megégetvén, feladni elmulasztotta, 1795. május 8. a királyi, 16-án a hétszemélyes tábla által pallosra s jószágvesztésre ítéltetett [38]), mely ítélet azonban királyilag fogsággá enyhíttetett. Június 10. társaival együtt átadatott a katonaságnak, s September 27-ig Budán tartatott fogva, mely nap Brünn felé indíttatott ki. Útközben, sept. 29. lehetett öröme Kis Jánostól búcsúzhatni. Spilbergre oct. 7. érkeztek. Itt nedves föld-alatti börtön fogta be; hol annyira elbetegesedett, hogy midőn a várkormányzó november végén hozzá lement, már nem bírt fölkelni szalmazsákjáról. A parancsnok azon vigaszt hozta meg neki, hogy a főherceg-helytartótól (Józseftől) utasítása van, mely szerint saját költségén élhet, poggyászát s könyveit [39]) átveheti; s őt dec. 21. egy felsőbb szobába tetette át. Ekkor annyira el volt már gyengülve, hogy fölvezet-

[37]) L. u. *ott* I. 19.

[38]) L. *Smtentiae* tam I. Tabulae R. Jud., quam Exc. Tabulae Septemviralis contra criminis laesae Maiestatis seu perduellionis reos latae. Pest, 1795. a H. íven.

[39]) Ezek közöl bírom és ereklye gyanánt őrzöm Baxter-féle Horátiusát, melynek előlapján kezétől e szók állanak: „Az én örömeim “!

tetése közben többször elájult. Innen 1796. jan. 6. az obrovici fenyítőházba vitetett, 1799. jún. 22. Kufsteinba, hova júl. 6. ért, de már a következett évi június 30., a franciák közeledte miatt, Csehországon, Pozsonyon ésPesten át[40]) Munkácsra indíttatott,hová augustus 21. érkezett, s hol őt, 2387 napi szenvedés után a felség bocsánata lelte június 28. 1801 [41]).

E sanyarú időkben számos jótett nemesítette Kazinczyt, melyekkel áldozatosan segíté némely szerencsétlenebb társait [42]); s ez öntudat, valamint a munka, enyhíték saját szenvedését. T. i. némely magánosok, s főleg a nemzeti muzeum könyvtára több kéziratait bírják, mik mutatják, hogy miután 1795. június 1. a királyi kegylevél kihirdetésekor az írás neki megengedtetett [43]) s elfoglalt papirosai visszaadattak, legott ezek közt volt munkái átdolgozásához látott[44]). A hazából kivitetvén, e kedvezéstől elesett

[40]) Ekkor volt azon újabb találkozása a Margit Szigetén július 30. Nínonnal, a szegény Hirgeist húgával, melyet egyik legszebb sonettje által örökített meg: *Poétái Munkák,* 16. 1.

[41]) L. a (kézirati) *Pálya* III. könyvét, és *Hunfalvyt* az Új Ismeretek Tára V. köt. 10., 11. 1.

[42]J Különösen Úza Pált és báró Riedel András ezredest, I. Ferenc cs. volt nevelőjét, ő tartotta.

[43]) A *„Természet Oekonomiája"* című dolgozatának Budán július 10-én írt előszava szerint.

[41]) Hyek voltak az imént említetten kívül, a múzeumban: Títus kegyelmessége Metastásióból. Budán, júniusb., s ismét az júl. 15.; A szelmai dalok Ossziánból Goethe szerint (Wertherében), de Petersen használásával is. Budán, jún. 24.; Sallust

ugyan [45]), mindazáltal koronként kapott titkon könyveket, s rozsdafestékkel, néha vérével s ablakónból rögtönzött stílussal írogatott azok sorai közé, sőt a kitépett elő- s hátlapokra leveleket is családjának [46]). Koronként szigorúbb szabályok álltak be, s különösen 1798. elszedettek a nála talált papirosok [47]), de jöttek jobb idők is, különösen mióta a hazába hozatott visszsza; s ez időből fenn is vannak Gessner töredékei, miket az útban, s Ossziánéi, miket Munkácson dolgozott [48]).

Visszanyervén szabadságát, új, bár másnemű, szenvedések kora állt be, mik vegyítve ugyan a munka

Catilinája; Ábel halála javítva („textus versionis *ultima manu* Budáé elaboratae“); ez időből mint látszik: Raynal keserve Eliza után; — Kazinczy Gábornál: Goethe Testvérei, Brydon Aetnája, s ismét Titus, s apróbb többnyire verses dolgozatok üy címmel: Budai papirosaim 1795.“

[45]) L. *Leveleit* Kis Jánoshoz I. 25.

[46]) Ilyen egy őriztetik a magyar akadémia kézirattárában is.

[47]) Miket többé vissza nem kapott, 1. *Leveleit* Kishez, I. 25.

[48]) A nemz, múzeumban őriztetik: Die sämmtlichen Werke von Salomon Gessner, Scbrámbl igen szép kiadásában (1789.1.), a könyv lapjain dolgozott fordítással, s a címlapon e jegyzéssel: „Azt, ami itt magyarul vagyon a könyv tiszta széleire írva, dolgoztam azon 57 nap tartó utam alatt, midőn 1800-ban, júniusnak 30-dika olta augustusnak 25-dikéig kuffsteini rabságomból Munkácsra vitettettem.“ Munkácson ismét kapott könyveket (1. *Leveleit Kishez* I. 25.), de ossziáni darabja, mely utóbb Cserei Farkas gyűjteményében volt (1. *Döhrentei Levelei Kazinczyhoz* 1815-ből), ugyanott már ismét rozsdával íratott.

örömeivel, s általok koronként enyhítve, de meg nem orvosolva, egész a sírig elkísérték őt. Ő már a históriáé, s kik állapotjaira befolytak, nem élnek többé; meg kell tehát szólalni az igazságnak, mert bármi rövid életrajza csonka, sőt hűtelen azon sötét háttér nélkül, melytől munkái és élete főkép kapják az őket megillető teljes fényt. Kazinczy tizenöt éves, mikor atyja elhalt (1774.), nem csak nagykorúvá létekor nem kapta ki atyai részét, hanem míg anyja élt, nem. Mikor ez 1812. nov. 12. meghalt, ő ötvenhárom éves, és négy élő gyermek atyja volt. Elfogatásakor mintegy húsz ezer forintra ment ingóságainak becse; midőn több mint hetedfél év múlva haza tért, ez öszveg az öcscse József (f 1855) uralma alatt álló anyja által a rabsága-idejében részére tett költségek fejében elenyészettnek tekintetett; anyja, kinél megházasodásaig Regmecen Abaújban és Ér-Semlyént Biharban lakott, egyebet nem adott ki neki mint az általa Széphalomnak nevezett bányácskai dombot Újhely mellett, s egy csekély szellőt; s midőn bele fáradva hányatásaiba s partra vágyódva [49]) egykori főnöke gróf Török Lajos leányát Zsófiát nov. 11. 1804. elvette, sem anyjától nem kapott segedelmet, sem hitvese

[49]) „Psychárion még távol vagyon — írá Kishez nov. 10. 1801. — s még én nem emelhetek oltárt a Dioskúroknak. De biztat a remény, hogy fogom emelni nem sokára. Nekem sem kell egyéb, mint nyugodalom; s nem kellett volna semmi egyéb csak az, ha nem üldözött volna is a szél. A nagyravágyás szesze soha nem tudott elszédíteni.“ *Lev.* I. 26.

kiházasításnál egyebet. Széphalomra telepedett által, hol csak három szoba állt készen. A háztartás terheihez járultak kezdetben mindjárt egy, fogsága után őt nyomó számla letisztázása [50]), majd szaporodó gyermekei nevelése, ipa halála (1810) után a neje örökségét elfogó sógora ellen indított, s kedvezőleg eldöntött, de haláláig végre nem hajtott per költségei, anyja halála után a hét testvér célszerűtlen osztozása az öt megyén (Abaúj, Zemplény, Szabolcs, Bihar, Nógrád) elszórt birtokokban, mely által Kazinczy Ferencnek Bányácska falun kívül csak messze elszórt számos apró részletek jutottak, mik a távolság és elaprózás. miatt a gazdálkodás és felügyelés költségeit is alig fedezték; továbbá az ekkép gyűlt és kamataik által is megszaporodott adósságok, az irodalmi áldozatok, nemesi adók (subsidiumi, koronázási, felkelési költségek) s a rendkívül növekedő drágaság: mik együtt annyira nyomták, hogy kénytelen lévén a parcellákon egymás után túladni, s végre Bányácskát is apródonként elzálogosítni, jövedelmei alapja is felettébbmegszűkűlt. Ekkép folytonos aggság, hihetetlen nélkülözések s titkos pirulás mérgezték meg életét, mely a gondosan rejtegetett részletek s némely vérei nemtelen üldözése által a kínszenvedések hosszú sorává lett.

[50]) „Ezidén fizettem — így ír Kisnek aug. 25. 1805. — a kamarának 1068 ft. 50 s fél krt.; ismét veszem a parancsolatot, hogy még 496 ft. 4 krt fizessek, mert a nékem küldött előbbi calculns hibás volt.“ ZCT. I. 91.

E szomorú viszonyok közt is Kazinczy, élete minden percét nagy eszméjének, a magyar nyelv művészi fejlesztésének,s ezáltal irodalmunk nemesítésének szánta. Alig tért vissza szülői hajlékába a negyvenkét éve dacára már megőszült férfiú, kevés hónapok múlva már ismét belé merült dolgozásaiba, úgy hogy nov. 21. már írhatá Kisnek, miszerint Lessing Galottia és Minnája, Goethe Clavígója s Gessnernek talán minden munkái nem sokára sajtókészen állandanak [51]). Ekkor kezdett az időközben felkapott debreceni népiesség és laposság ellen is levelezéseiben[52]) és dolgozása módjával ellenzéket. r Azoknak (t. i. az imént említett munkáknak) mindenike úgy készült, hogy a nagy seregnek ne tessék. Eddig elértem célomat: nekik nem tetszik; az van hátra, hogy Kisnek s Virágnak tessék “ [53]). Műfordítása vezérelve iránt azonban még ingadozott. A Gessner Idylljei 1801-ki példánya végén e sorok állanak: „Nem elég hogy az originálból semmi el ne veszszen: aki csak ennyit tud, nem sokat tud; az a mesterség, hogy *úgy,* nem hogy azt“ [54]): ellenben 1802-ben elővevén *Sallustiust,*

[51]) *Levelek,* I. 25.

[52]) Főleg a Szentgyörgyihez írottakban. L. Levelek III. kötet.

[53]) S Himfyről: „Kassa és Várad közt . . az olvasatlan fog heverni, mert az nem a Mátyási és Csokonai módja szerint zeng.“ *Lev.* I. 37.

[54]) E kidolgozás gyönyörű példánya Kazinczy Gábor könyv-

melyet fogságában kezdett dolgozni, s emlékezetében tartott meg némely töredékeit; kétféle fordításban kísérletté meg: egy szorosban s egy szabadban, még pedig az utóbbi körűi a franciákra hivatkozva[55]L 1803-nak elején egész Gessneren kívül már hét kötetre mentek részint kész, részint munkában levő „fordított Egyveleg Munkái“ [56]); a Messziást és Metastásió melodrámája „Ariadne Libera“ jambusos fordítása töredékét nem említve [57]). Ez évben fordult meg Kazinczy Pesten is, hol a már aszkóros Révaival

[55]) L. ez évi levelét gr. Teleki Sámuelhez (K. F. töredékei 8rétb. Kazinczy Gábornál), melyben írja: „Két fordítással jelenek meg egyszerre; az egyiket szorosan a deák original szerint készítem, a másikat azzal a kényes és szabad kézzel, amelylyel a francia szokta általtenni a régi írókat, és amelylyel Rollin Római Történeteinek egyik kötetében olvastam Sallustnak egykét igen szépen fordított szakaszát Mert, amit Lessing mondat Emilia Galottiban a hercegnével Continak, a festőnek: „Nem oly igen híven, még hívebben fogna lenni!“ az igen illik a fordítónak munkáira is. Azonban kéntelen vagyok kivallani, hogy nékem a különben tisztelt Kovásznai nem fog példányúi szolgálni a rómaiak fordításában” (t. i. Cicerója, Plautusa, Terentinsában). Még ekkor a szabad fordításhoz inkább hajlását mutatja egy hely Kishez is: *Lev.* I. 27.

[56]) L. *Leveleit* III. 6., 7. Ezek tartalma leendett: I. II. Marmontel Elbeszéllései, III. Goethe, IV. Lessing Emíliája és. Minnája, V. Moliere Mariage force és Médecin malgré lui-je, Herder Paramythionjai s Lessing Meséi, VI. Metastásiótól: Títus Kegyelmessége („a darab budai dolgomat példázza”, mond az id. h. 8. 1.), Themistokles, Regains; VII. Hamlet.

[57]) Kazinczy Gábor könyvtárában.

volt, s Horvát István és Vitkovics által felkerestetett (mint 1801. júliusban Patakon Csokonai és Szemere által), Bécsben, hol utólszor Báróczyval, s miután Tatán felfordulván megsérült, júliusban a váradi fürdőben. A következett télen ideglázba esett, melyből Szentgyörgyi József által gyógyittatott ki [58]), kivel ezóta élénk levelezése volt Debrecen grammatikája, ízlése, irodalmi kizárólagossága, orthologismusa ellen stb.; de másokhoz írt levelei is nyíltan kitűzték a neologismus zászlaját. Azalatt folyt a „Munkák“ dolgozása, s 1804 elején négy kötet már censeálva volt[59]), hozzáj ok járultak augustusban *Rochefoucauld Maximái,* de kiadójok nem akadt; s következtek apró cikkjei 1804 óta a Magyar Kurírban, 1806 óta a Hazai Tudósításokban [B0]), 1808 óta magyar munkák bírálatai

[58]) L. a kézirati *Pálya* IV. könyvének végén.

[59]) L. *Leveleit* I. 48.

[60]) Ilyek: 1806-ban: Csokonainak sírköve 119-1.; Magyarázó jegyzések a Csokonai sírköve eránt tett jelentésre 252. 1.; Hotkóc, anglus kertek 262., 8., 76. 1. B. Orczy Lőrinc emlékezete 397. 1. — 1807-ben I. Felelet a Feleletre (a Csokonai-ügyben Kiss Imre ellen) 44. 1.; Végső szavam a debreceni perben (Fazekas Miklós ellen) 52. 1.; Magyarországnak talán első abrosza 151. 1.; Baranyi Gábor emlékezete 170. 1.; Bővebb előadás a sárospataki bibliothéka két codexe felől (Leonardi Aretini Atila, és Judicium de cometa anni 1464., melyeket ő ajándékozott e könyvtárnak) 241. 1.; II. félévb.: Kazinczy László, óbester élete 176. 1. — 1808-ban I.: Mutatványok Sallustiusból 159.; Magyarországnak régi abroszairól 165., 174.; A legrégibb magyar kalendáriom 245. 1.; Lelesz és levéltára, 276.; Révainknak nevei s születési napja 311. 1. — 1810-ben I. A zsibói nagy

a bécsi Annálokban [61]), s *Yorick Érzékeny Utazásai*[62]). 1805-ben indította meg a Sinai egyetlen példányából lopva másolt Sylvester grammatikái a nyomatását [63]), de az végre is csak három év múlva készült el a 13. *Magyar Régiségek és Ritkaságok* első kötetében, Pest, 1808., mellé adatván a krakkai 1549-ki „Orthographia Vngarica“ és Varjas Jánosnak *E* vocalisú Éneke. Ezzel egy időben jött ki 14. *Kazinczynak fordított Egyveleg írásai* első kötete is, Széphalom (Bécs) 1808·, melyben „Marmontelnek Szívképző Regéi“ állanak két könyvben, külsőleg is sok csínnal s hat rézmetszettel kiállítva. Egészen új szellem lengedezett e nyelvezetben, melyet a finom ízlésnek tapssal fogadtak, de a nagy közönség nem azon részvéttel, hogy Kazinczy a

megholtra (epigr. jegyzéssel) 102. 1.; Báróczy (epigr.) 109. 1.; Báróczy Sándor emlékezete 195. 1.; Kazinczy Jelentése a La Rochefoucauld Gnómái eránt (mely szerint Geistinger, a kiadó, csináltatta a könyv tarka címszövegét) 236. 1.

[61]) Többi közt 1808-ban Vályi-Nagy Ferenc Ódái; 1809· Verseghy Aglájája, Himfy (a Regék bírálata az Annálisok 1809-diki sept. füzetében, Kazinczy saját feljegyzése szerint, nem övé. „Recenseáltam ezeket a regéket én is, de az hihető későn ért fel Bécsbe“); 1810-ben Pápay Sámuel M. Literatúrája, sept. fűz.; 1812. júniusi fűz. Fejér György jutalmi Felelete; 1814. jan. Kis János Horátiusa stb. felett, számos nekrológon kívül.

[62]) Legalább megkezdve, 1. *Level.* I. 133.

[63]) Révai nagy örömére, miután Sinai, ígéretét nem állva, ennek betegsége alatt fia íratta azt le titokban derecskéi rector Obernyik által (1. a kézir. *Pálya* V. könyv. I. szakát), de a birtokos által idő előtt visszavétetvén, kellőleg össze nem vettethetett (1. az Előszó 1808-ki Utólirását XXII. 1.).

saját, azon drágás időben tetemes, költséggel megindított vállalatát folytathatta volna [64]). Ekkép is növekedtek inkább terhei, mint hogy régiebbeket reményéhez képest terjeszthetett volna [65]); s a fennakadt vállalatot, mely az új .ízlés gyakorlati kiáltványa akart lenni, egy ideig csak kisebb darabok követhették, s a már 1805 óta sajtó alatt késkedett 15. *Herceg Rochefoucauldnak Maximái* és morális reflexiói három nyelven, németre ford. Schulz, magyarra Kazinczy F. Bécs és Triest, 1810. Kis János élőbeszédével. A többiek: 16. Kazinczy Ferenc mélt. *b. Wesselényi Miklós úrhoz,* Miklósnak fiához, midőn tizenharmadik esztendejébe belépvén, a Közép-Szolnok vármegyei felhőitek között, mint kapitány-segédtisztje az atyjának, szolgálni kezdett, s századját mart. 23. 1809 Nagy-Károlyban nádorispán ő cs. k. fensége előtt a fegyverben gyakorlottá. Buda, 1809. 4r. 17. *A Nagyság és Szépség diadalma.* Napóleonnak és Luizának menyeg-

[64]) E gyűjtemény, az első kötet borítékján álló előrajz szerint, öt kötetre volt egyelőre tervezve, mikben „Osszián, Dénisz és Klopstock énekeiknek, Lessing Emíliájával s Mannájával“ kell vala fél év alatt következni. Nevezetes hely ez előrajzban: „Nem lévén semmi összeköttetés a darabokban, sőt minden kötet *a stilistikának más meg más neméből adván elő valamely remekmívet,* a munka kötetei egyenként jelenhetnek meg... Ez az első kötet a francia atticismussal s elegantiával ismerteti az olvasót“ stb. Egy korábbi szándék szerint *Brydm Aetnája* is belé ment volna (Lev. I. 133.).

[65]) „Most nyomtattatni fogok — írja Szentgyörgyinek, mart. 16. 1806. —, s ami bejő, abból apróbb adósságaimat csalhatatlanul fizetni fogom!“. *Lev. III.* 111. 1.

zőjöknél. S. Patak, 1810. ívrét. 18. Kazinczy Ferenc, cs. k. kamarás és major mélt. *Cserei Farkas úrhoz,* midőn autographiai gyűjteménye öregbítése végett néhány nagy becsű leveleket külde. Kolosvár, 1810. 8r. 19. Gr. Dessewffy József és Kazinczy Ferenc kiküldött táblabíráknak *Vélemények* tekint. Zemplény vármegye Rendéihez *a Győrnél* MDCCCIX. júniusXIV. *elesett vitézeknek állítandó emlék dolgában.* S. Patak, 1811.; s másodszori, megigazított kiadás, u. ott s akkor. Mielőtt tovább mennénk, megemlitendők még irodalomtörténeti tanulmányai, melyek egyik gyümölcse azon németül írt pályamű volt: *„A magyar nyelv polgári nyelvvé emelése felől*[1166]), melyet b. Prónay László kérésére Cottának egy, az Alig. Zeitungban 1808. (Beil. 10.) kihirdetett jutalomkérdésére küldött be, de társaival együtt elitéletlenűl maradt; továbbá némely átdolgozásai, melyeket, soha sem elégíthetvén ki

[66]) Úgy látszik, hogy ilyenekre először is Jenisch híres pályamunkája (Európa tizennégy nyelvei összehasonlító méltatása, 1796), melyet brünni fogságában olvasott, indította. Ezt megemlítvén *Pandectái* II. kötete 116. lapján (Kazinczy Gábor könyvtáráb.), azt írja 1808. febr. 28.: „Ha fogságomban tintával élhettem volna, itt fogtam volna ily című munkához: Ueber üngarns Sprache und Literatur; melyhez még mindég gyűjtögetem a materiálékat.“ így tehát a tübingi kérdés senkit készültebben nem talált. Huszonegy volt a pályázó, s a verseny 1813-ban még el nem ítélve, minél fogva munkája históriai részét akkor magyarúl kibocsátotta az Érd. Múzeumban. A kézirat Kazinczy Gábornál. Az egész németül van, az ellenoldalon magyarul, de hézagokkal.

magát teljesen, 1811-ben elégetett, kivevén néhányat, milyek: Yorick Érzékeny Utazásai, Levelei, Metastásió Títusa és Themistoklese, Lemierre Lenasszája, s *Válogatott Gnómák Schulz után* [67]*).*

A nyelvújítás nagy eszméje, mely neki nem csak új szókés szókötési formák alkotását, hanem egy, a hagyományos, jellem és szín nélküli, széles és köznapi nyelv iszapjából kiemelkedett, tárgyszerű („apte dicere"), változatos, nemes, szabatos, s az ó és új világ képzet- és eszmejárásának szellemét visszatükröző, valódi irodalmi nyelv teremtését jelentett, s melyre pályája kezdetétől ösztönszerűleg törekedett, lassanként teljes öntudatába lépett, s magát újabb írásai sorában eléggé érezhetővé tette, sőt elég élénk polémiái levelezésekben vitatkozás tárgya is volt már[68]), midőn Kazinczy elszánt feláldozásával népszerűségének, koszorúi illetetlenségének, sőt a közvett - len sikernek is, a kérdést nyílt harc tárgyává tette. „Adeundae sunt — ú. m. — inimicitiae, subeundae pro re publica tempestates. " A támadást a gúny hangján két nevezetes költői darab nyitotta meg: 20. *Poétái Epistola Vitkomcs Mihály barátomhoz,* a budai görög püspökség consistoriumi fiskálisához, azon fe-

[67]) Mind ezek Kazinczy Gábornál. Az elégetésről maga emlékezik *Pandectái* Π. köt. 402. lapján.

[68]) Egy kicsi részét ez eszmeváltásoknak ismeri a közönség a *Szent-Györgyi Józsefhez* írottakról, *Levelek* III. köt.; de egészen csak az öszves levelek, s különösen *A Glottomachusok* című levélgyíijtemény kiadásából fogja, mely nyelvünk történetére egy a legnevezetesbek közöl.

lekezetből első, sőt mind eddig egyetlen írónkhoz. Széphalom (Buda), 1811. és 21. *Tövisek és Virágok.* (Jelige: Werke des Geists und dér Kunst sind für den Pöbel nicht da. Goethe.). Kevés számú példányokban. Széphalom (Patak) 1811. Ezeket követte még ez évben 22. *Hat Sonett Kazinczytól* és Szemerétől, kiadta Horvát István, Pest, 1812. [69]), s a következőkben 23. *Újhelyi Dayka Gábor Versei;* s ezekkel egy kötetben: *Kazinczynak Poétái Berke,* Pest, 1813. 24. Özvegy Kazinczy Józsefné, szül. *Bossányi Zsuzsanna emlékezete.* Irta első szülöttje Kazinczy Ferenc. Rokonainak s barátjainak gyászlevél helyébe, maradékainak a dolgok tudása végett. S. Patak, 1813., mely felhozandó munkái közt nem csak mint fiúi kegyeletének megható tanúsága, hanem kezelésénél fogva is; 25. *Báróczynak minden Munkái.* Újra kiadta K. F. Pest, 1813—14. nyolc kötetben. Mindezek közöl az epistola, az epigrammák, a sonettek s a Berek, mely „egyedül azon dolgozásait vévé fel, melyek verseinek később megjelenendő kiadásában helyt találni nem fognak[11], új nyelven, új lélekkel, s számos új formákban szólaltatták meg költészetünket; a három életrajz (anyjáé, Daykáé és Báróczyé) első művészi tárgyalása e nemnek; s ezen kívül az epistola s a Tövisek, valamint azon kitérések, miket a két utóbbi életrajzba a nyelvújítás érdekében szőtt, mint megkezdői a hosszú harcnak, irodalomtörténeti tünemények voltak.

[69]) Azok 1809. apríl és júniusban készültek.

Mi lett legyen ez ingerlő, izgató s fejtegető írásaival célja, kibeszéli! a Tövisek és Virágoknak 1816-ban másodszor s jegyzésekkel és új darabokkal megtoldva sajtó alá készített (de kéziratban maradt) kiadásához írt előszavában, melyből a következőket írom ki: „Ezek a grammatikai és aesthetikai epigrammák elsőben Patakon 1811. jelentenek meg. Az vala célom írásokban s kiadásokban, hogy némely megtévedéseinket a nyelv és literatúra körül felfedjem, némely íróinknak nagy érdemeiket az olvasóval elevenebben éreztessem, másoknak megsikamlásaikat kimutassam, s egy bizonyos nem én ellenem vitatott képtelenséget elnémítsak; s minthogy az ilyen körül a szelídebb szerek keveset szoktak használni, az epigramm Múzájára bíztam, hogy ennek vítatóját tövisével karcolgassa meg .... A per, melyet ezek az epigrammák, s az ezekkel egy esztendőben megjelent, Vitkovicshoz írt, epistolám, s mindjárt utánok, előbb aDayka, majd a Báróczy Élete indítottak, javára van nyelvünknek és literatúránknak, s nem nekem van mocskomra^ S tovább a hívatlan s vakmerő újítók irányában, kiknek hibái szinte neki tulaj donittattak, így nyilatkozik: „Újítani a nyelven csak annak szabad, aki a maga nyelvét nem csak tudja, hanem tanulta is, aki a régibb és újabb classicusok munkáival ismeretes s aki úgy ír, hogy még szabadságait is, mint a táncoló szép a törvénynyel nem egyező lépést, akár szorultságból tegye azokat, akár merő pajkosságból, szépségek gyanánt vétetheti. Ahol a vétket sem szükségből nem teszszük, sem szépsége miatt nem, ott a vétek —

vétek.“ Az izgalom, mely Kazinczynak ezen, részben kihívó, írásait követte, az időszaki sajtó csekély terjedelme és tartózkodása miatt — nem akarván ez sem az ónak számosabb, sem az újnak lelkesebb barátit megsérteni — leginkább csak a társas téren nyilatkozott; s nevelte ezt a Somogyi Gedeon által Veszprémben kiadott, s általános hírre vergődött „Mondolat“ (1813), s a Szemere és Kölcsey által adott „Felelet“ (1815), mik paskvilszerű fegyvereikkel mind a két részt elkeserítették. Ezek így folyván, nagy figyelmet gerjesztett 1814-ben Kazinczy minden munkái kiadásának hirdetése, melynek azonban a megijesztett közönség részvéte nem felelvén meg, Trattner János Tamás a kiadást egyelőre a szépliteratúrai osztály kilenc kötetére szorította, mik ekép jelentek meg: 26. *Kazinczy Ferenc Munkái.* Szépliteratüra. 9 kötet. Pest, I. és IX. 1814. II.—VII. 1815. VIII. 1816. ily tartalommal: I. köt.: Szívképző Regék (Marmontelből) és Paramythek két könyvben (Herderéi); II. III. köt. Gessner Salamon Munkái, ennek életével; IV. köt. Yorick Levelei Elizához és viszont; Érzékeny Utazások Francia- és Olaszországban (Sterne ut.), A római Carneval (Goethe); V. köt. Esztelle, Clavígó, A Testvérek (Goethe drámái közöl); VI. VII. köt. Ossziánnak Minden énekei; VIII. A Szalamandrín és a Képszobor (Wielandból), Egmont (Goethéből); IX. köt. Bácsmegyeinek gyötrelmei (németb., egy eredeti toldalékkal), A Vak Lantos (Weber Vida ut.), A Repülő Szekér (Herder), Az Etna (Brydon ut.), Mesék három könyvben (Lessingéi). E gyűjtemény a legma-

gasbat tevényezte, mit addig szépirodalmi prózánk felmutatott, különösen az eposi s elbeszéllő nemben; de a drámai dolgozatok, barátai véleménye szerint is, megbuktak, s az idegen szólások használata, mely sokszor szükségtelennek s egyszersmind helytelennek találtatott, valódi foltokat ejtett a legszebb lapokon is. így a X., XI. és XII. kötetekbe szánt Messziás hirdetése részvét nélkül elhangzott. E közben az ellenzék, mint illett, tudományos térre lépett. AKultsár István által erre buzdított és gyámolt Beregszászi Pál nyitotta meg a harcot deák munkájával a magyar szószármaztatás és képzésről (Dissert. Philol. Pest, 1815), folytatta Sípos József az „O és Új Magyarban (Pest, 1816), s alkalmat nyújtottak az 1817-ben megindúlt Tudományos Gyűjteményben felvilágosító eszmeszózatok hallatására, milyek még ez évben a Mondolat és Felelet jóakaró recensiója (VI. köt.), az Ó és Új Magyar közlető bírálata (VIII. köt. gróf Teleki Józseftől?), ugyan *ezé és Beregszászié Kazinczytói* (XII. köt.[70]) és Szentmiklóssyméltányló „Észrevételei“ (1818. III) voltak; mik után 1818-ban viszont két érzékeny személyes csapás ejtetett Kazinczyn a kilenc kötet névtelen bírálata (IV. k.) s a „Recensiókról“ címzett álnevű cikk (VI. k.) által, melyek elseje mérsékelt s a nyelv saját jogait, kivált a szólásformákban, sürgetve, részben nem igazságtalanul, de a

[70]) Sípos felelt a *Tud. Gy.* 1818-ki II. kötetében, mikép „egy nemes lelkű, igazságot szerető, dolgát értő férfiútól várni lehetett“, mond Kazinczy, kéziratban maradt munkájában: *A magyar nyelvről* a 49. lapon (Kazinczy Gábornál).

széptani szempont mellőztével egyoldalúan, és élesen ostorozza; második ellenben, a keszthelyi kör gyártmánya, quasi aliud dicendo, or döfésekkel igyekszik öt meggyilkolni, midőn a Kisfaludy Sándor munkái bírálatáért nem csak, hanem más magyar írók dolgozataiért is külső lapokban, ő tétetik felelőssé[71]). Ezekre következett *„Kazinczy Antikritikája“* (Tud. Gy. IV.) s értekezéseinek legfontosabb s legszebbike: *Orthologus és Neologus nálunk és más nemzeteknél* (u. ott XL), melyben a nyelvújítás történetével és elméletével a kérdést diadalmasan kivívta[72]); de saját gyakorlatát is ugyan ezen időben mérsékelte, mint azt a kilenc kötet többjeinek már ez időben készült, hol kiigazítása, hol újra dolgozása bizonyítja [73]). Az utóbbi értekezés egy 1818-ban készült, de ki nem adott, ily című munkából vétetett: *„A Magyar Nyelvről, annak természetéről, mostani koráról, szükségeiről.“*

Ez időszakból két nevezetes útját kell felemlítenem: 1815-ből a pest-győr-bécsit, melyről a Glot-

[71]) A recensió, mint Kazinczy maga a *Qlottomachusolc* előszavában (1827. dec. 6.) feljegyezte, Horvát Endre tollából folyt; a Becensiókról szóló értekezés Takács munkája, Horvát Endre toldozgatta, Verseghy írta le, s alá „Füredi Vida“, a Horvát Endre álneve, tétetett. Kazinczy feleletei válasz nélkül maradtak.

[72]) Bár néhány elve, mint példd. hogy az író legfőbb törvénye a szép (tehát a nyelvtanilag helyesnél is feljebb való), hogy gyökszót is szabad teremteni, hogy absolút szükség nélkül is szabad idegen szólásokkal élni, iskolája által végül is tagadtatott.

[73]) Mind ezek Kazinczy Gábornál.

tomachusokban érdekes adatok találtatnak a keszthelyi körrel volt együtt létéről (Téten mondotta Horvát E. és Takács társaságokban: „Ha ki kárhoztatja szólásomat, vagy magamnak írjon, vagy nyomtatásban feddjen meg, de ne űzzön cimborákat[14], s mind ketten igérék, hogy fognak írni, s írták a recensiót s a recensiókróli értekezést[44]); s az erdélyit 1816-ból, mely valóságos diadalmenete volt a nagy érdemű embernek[73]). Emezt tartalmazzák 27. *Erdélyi Levelei,* Kazinczy eredeti munkái egyik fénypontja, melyekből néhány a Tud. Gy. folyamaiban [74]), valamennyi a Felső-Magyarországi Minervában 1831-b., s a negyedik (1827-ki) kidolgozás szerint Eredeti Munkái II. kötetében 1839-ben jelent meg. Ez előtt és után írattak Kazinczy és Kisfaludy Sándor azon leveleik Ruszék Józsefhez, melyekre Kisfaludy neheztelése a Himfy és Regék bírálataiért szolgáltatott Kazinczynak okot, s melyek csakhamar a nyelvújítás kérdésére is tértek át, s mint az újítási harc actáihoz tartozók felemlítendők, minthogy Ruszék által egy kötetbe összeállítva, ily cím alatt: *„Kazinczy Ferencnek és Kisfaludy Sándornak Ruszék József hahóti apátúrhoz írott Tudományos Leveleik, 1816“,* számtalan másolatokban elterjedtek a hazában; s míg Kazinczy jellemét a legszebb fénybe állítják, mutatják egyszersmind, miszе-

[73]) Ámbár *B'ölóni Farkas Sándor,* Ossziánjáról azt írja: „Erdélyünkben kárhozatos ő, mert Kazinczy fordította.[1]· *Új Af. Muz.* 1855. 492.

[74]) 1817. II. IV. 1818.1. VIII. Egy szász cáfolat ott 1821. VI. és VII.

rint az ellenkezés reá nézve hatás, még pedig üdvös hatás, nélkül csakugyan nem maradt. Ez időbe valók 28. Döbrentei *Erdélyi Múzeumában* (1814—18) több *értekezése s eredeti költeményei* [75]*);* 29. a *Tudományos Gyűjteményben* (1817—22) *történeti és életrajzi közleményei* [76]); s némely költők kiadásai, ú. m. 30. *Kis János Versei,* előszavával, 1815.; 31. *Zrínyinek Minden Munkái,* Pest, 1817., melyekhez tett nyelvészeti stú-

[75]) A prózai cikkek a következők: 1. Az említett „M. Literature Történetei", töredék a tübingi pályaíratból; 2. Barcsay Abrahám emlékezete, franciául írta Gr. Haller Gábor; 3. Himfy Szerelmei recensiója (az I. kötetb.); 4. A magyar verselésnek négy nemeiről (a II. köt.); 5. B. Orczy Lőrinc emléke; 6. Sallustius magyar fordítása 1596-ban (a III. köt.); 7. A széptudományok befolyásáról a felsőbb tudományokra, Herder pályaírása (a IV. köt.); 8. Az Iniszthónai Háború Bacsányitól (az V. köt.);
9. Szabad-e elisióval élni a magyar verselésben, Kultsár ellen (a IX. köt.). A költőiek: 10. Epigrammák, 15 (az I. köt.); 11. Epistolák: Gr. Török Lajoshoz, Nagy Gábor barátomhoz (a II. köt.), Berzsenyi Dánielhez (az V. köt.); 12. Sonettek: Szirmay Jánoshoz; A Margit Szigetén (a IV. köt.).

[76]) Ilyek az említett bíráló és értekező cikkeken kívül: 1. Sáros-Patak hajdan szab, királyi, sokszor királynéi, most mező-városnak történetei (G. H. I. betüjegygyel, 1818. V.); 2. Ismeretlen régiebb metricusaink (1819. I.); 3. Cserei Farkas nagylelkűsége a köznép eránt (1819. I.); 4. Igazítások a pataki vár leírásához (1818. XII. 1819. VI.); 5. Vályi-Nagy Ferenc nekrológja (először a M. Kurírban; itt 1820. II.); 6. Horváth Ádám élete (1822. II.); 7. Super. Szilágy! Sámuel élete (1820. VIH.); 8. Cardinális Martinúzi (1820. XI.); 9. Toldalék a nagy Széchényi biographiájához (1822. III.); 10. Kézi Mózses deák versei bírálata (1822. VI.).

diumai elkésvén, nyomtattlaniil maradtak[77]); 32. *Vályi Nagy Ferenc* Polyhymniája, S. Patak, 1820, Vályi életrajzával; 33. *Homér Iliásza Vályitól,* előszóval, S. Patak, 1821. Elkészült nála a *Magyar Régiségek és Ritkaságok második kötete* is, még 1813, mely azonban, Trattner azt visszautasítván, kéziratban maradt [78]). Említendők még *K. F. Vélekedése* az alsóbb iskolák organisátiója dolgában 1816.; előszava Rumy Monumentái második kiadásához 1817, s ugyan ezen évből 34. a *Márton István Kér. Morális Katekizmusáról* írt recensiókhoz előszava, s felelete az „A" betújegyű bírálatra. Kéziratban maradtak még: *Jegyzései Szirmay Antal históriájára a magyar jacobinusokról; A Bölcsek*

[77]) A kézirat Kazinczy Gábornál; Ismerte K. Ferenc Zrínyi prózai munkái azon codexét is, melyből azokat a Nemz. Könyvtárban Kazinczy Gábor adta ki; miért nem használta fel, előttem tudva nincs.

[78]) Kazinczy Gábornál; második példánya Horvát István könyvtárában, melyből Horvát a bő és tanulságos élőbeszédnek a debreceni codexre tartozó részét a Tud. Gy. 1836-ki VII. kőt. kiadta. Tartalma: 1. Homiliák a debreceni codexböl; 2. Judicium de cometa anni 1468. saját, általa a pataki könyvtárnak ajándékozott, codexéből (kinyomtatva *Analectáim-ban,* ugyanezen codexből); 3. Székely István magyar kalendárioma 1538-ból; 4. Io. Ribini Oratio de cultura linguae hung. 5. Gr. Teleki József Elégiája (1. e Munkák III. köt. a „Teleki" cikket). 6. Birkenstock Elégiája Sándor Leopold palatínusnak halálára, gróf Teleki Domonkos fordításával; 7. A legelső magyar sonettek; 8. Epistola Berzsenyi Dánielhez jegyzésekkel; 9. Toldalék (érdekes Írod, ritkaságokkal); 10. Rézbe metszett kézírások (hasonmások).

Köve Wielandból, s töredékesen *Goethe Iphigeniája* és *Shakespeare Hamletje* jambusokban 1814-ből[79]) stb.

Végre szünedezett az ingerültség, s az öszves új ivadék, zászlói alatt állott, midőn Kisfaludy Károly Aurórája megindult. Kazinczy mintegy új életre ébredt. Hoztak tőle 35. *költeményeket* az *Auróra*[80]), s 36. a *Hehe,* ez 37. *életrajzokat* is[81]); 38. az *Elet s Literatúra*

[79]) Mind ezek Kazinczy Gábornál; ez utolsóról emlékezik Belőni Farkas Sándor, egyik levelében *(Új Magyar Muz.* 1855. 1.492.).

[80]) Névszerint: A szabad Erdély (1822), Tisztulás ünnepe az Ungnál (1823.), Izéhez, Egy gyermek sírjánál, A Mázához, Nehéz és könnyű, Az Inn hátán (1828); Jövendölés (1829), Sulpicia Cerinthushoz, A lepe, Astüanax, Mi fáj, A Lengeséghez, A lovag, Költő, Neo- és Orthologia (1830), Különbség, Vigasztalás, Spissics, A boldogított (1831); sőt halála után is még: Fullajtáros vers, Édes kín (1832), Gróf Széchenyi Istvánhoz epistola (de már töredék; 1833). Végre a Szemere Aurórájában (1834): „Pest 1828 és 29“ című töredék.

[81]) Névszerint: Minnyihez, A Sajka (sonett), A csillagokhoz Goethe ut., Himfyhez, Prof. Vályi-Nagyhoz, A Bugaci Csárdára Orczy után, Mezei Virágok 12 és Epigrammák 10 számmal (1822); Kazinczy Sonettjei (újra), Vajda-Hunyadon, Branyicskán, Szem és Szív (cpigr.), Orpheus és Eurydice Virgil Georgikonaiból (1823); A Bűnösök, Horác a majorosához, Helmeczyhez, s epigrammok: Dédácson, Szemeréhez (1824); Horác Maecénhez, A Hit szava, Intés, Az Áldozó, A szép Házi Kör, Myrtil az első kakukszóra 1781. (1825); Pindarosz olympiai VI. éneke, Leonidász, Vigasztalás (1826). *Prózai* darabok: Mária Theresia (életrajz), Bouffiers Levelei a Schweizból (1824); Zrínyi Miklós Szigetváratt (1825). Históriai személyek számos hasonmásait s több vignettet is K. készített e zsebkönyv számára.

(1826—29)széptani s irodalmi cikkeket [82]); 38. a bécsi *Kedveskedő* (1824) egy utazási levelét Debrecenről; 39. a *Felső-Magyarországi Minerva* számos *irodalmi* és *históriai* közleményeket[83]). Ez utolsó korbeli nagyobb

[82]) I. köt. (1826) III. rész VIII. száma alatt a Sallust Előszavából kimaradt egy nevezetes szakasz áll. AIX. szám alatt Kazinczy és Kölcsey 1823-ki levelei; Kölcsey iliászi töredékeinek Vályi-Nagy Iliászába felvétele iránt. II. köt. (1827): Észrevételek Döbrentei és Kölcsey leveleikre (széptani tárgyakról 282—302. 1.); és folytatása az iliászi pörnek. III. köt. (Muzárion, 1829): Két levél a nyelvgeniuszról. IV. köt. (1829): Csokonai Mihályról, s némely dalai átdolgozva; A nyelvmívelés módjáról Szontagh Gusztáv ellen (152—63.); Magyarázatok Sallustiusnak fordításához (166—91.); Döbrentei élőbeszédéről Yorickjához (206—14.); Sámuel, a Szent Hajdan Gyöngyeiből; Gibárt és Irma, költői beszély. — A Muzárionnak 1833-ban, s így Kazinczy halála után, kijött új folyamában tőle a következők vannak: I. rész: XII. és XIII. sz.; a XIV-ben IX—XXII. Viszonyok: VIII. XV.; II-d. rész, Múzárion III. és IV. kötetéről I. VI—X. Kczy és Szemerétől; VII. és VIII-d. rész: Nyelvkeverők ellen és mellett; XIV. rész: Szellem és Egyetem IX—XXII.

[83]) Úgymint: 1825-ben: A nyelv, az írás feltalálása; a magyar nyelv bölcsője, s legrégibb maradványaink, 5. 1.; A Hébe azon évi ismertetése 43. 1.; Gr. Mailáth János német versei ismertetése 158. 1.; Wieland Adelung ellen: Mi a tiszta németség? Tükörül azoknak, kik nyelvrontást emlegetnek, s ezt kérdezgetik: Mi a tiszta magyarság? s intésül a szere felett merészeknek, 269. 1.; Szirmay Antal élete 349. 1.; Stilistikai példák némely régibb levelekben, Zemplény vármegye levéltárjából 475. 1. — 1826-ban: Ürményi József életrajza 643. 1.; Könyvbecslés: az 1826-ki Hébe és Auróra 696. 1.; Gr. Wesselényi Ferenc nádor védelme 738. 1.; I. Leopold római cs. és magyarországi király, szerencsés deák epigrammatista 741. 1.;

dolgozatai: *A Szirmay ház* eredete, elágazása történetei, a magyar nemzet Európába költözése olta a mai időkig, 1820. s pótolva 1823. (kéziratb. Kazinczy Gábornál); 40. *Sallustius épen maradt Minden Munkái* (kinyomtatva a m. akadémia Római Classicusai első kötetéül. Budán, 1836); és sokkal elébb: 41.*Kazinczy Élőbeszéde az általa fordított Sallust iushoz,* a Ciceró első Catilináriájának első fejezetével. Kassa, 1824. (s újra a Kedveskedő 42. és 43. számaiban); 42. *M. T. Ciceróból Beszédek, Levelek* és Scipió Alma (kiadva a m. akad. Római Classicusai II. kötetéül. Budán, 1837); 43. Horátius Levelei, ford. Kis János, *Wieland magyarázó jegyzeteivel* Kazinczy Ferenc által (kiadva Pest, 1833); 44. *Magyar Regék, Mondák és Mesélések,* gr. Mailáth János után, 1825, (kiadva Pest 1864); 45. *Lessing*

Nyilatkozat az iliászi pőrben 880. 1.; Tudósítások a Rákóci-ház genealógiai ismeretének megigazítására, kibővítésére 941. 1.; Góró Lajos Pompejii Vándorlása (ismertetése 977.. 1. — 1827-ben: a Rádaiak 1225. I.; A müvészség barátjaihoz (Thewrewk Pantheonja, Mednyánszky vági utazása és Kunike dunai nézetei ösmertetése) 1339. 1.; Gróf Kornis Mihályhoz 1821 (epistola) 1343. 1.; Toldy F. Kézikönyvének ismertetése 1367.].; Gróf Wesselényi Ferenc 1387. 1. — 1828-ban: Thaly Antal és Farkas Károly barátoknak (epistolion) 1558. 1.; Az Apollo szobránál (epigr. jegyzéssel) 1560. 1. — 1829-ben: B. Wesselényi Miklós munkájának a régi híres ménesekről ismertetése 624. 1.; Gr. Teleki József Versei bevezetéssel 752. 1. — 1830-ban: Lobkovitz karlsbádi ódája polyglott kiadásának ismertetése 69. 1.; A Telekiek 81. 1. — *Kazinczy halála után* 1831-ben: Erdélyi Levelek 561., 686., 737., 810. 11. — 1832-ben: Erdélynek és az Erdélyieknek ismérete 3. 1.

Játékszíni Mestermível: Emilia Galotti; Miss Sara Sampson; Minna vonBarnhelm. 1830. jan. (az első megjelent Bajza Külf. Játékszínében 1830; a másik kettő a m. akad. Külföldi Játékszíne Vili, és XIX. köt. 1834. és 1842.). Egyik legnevezetesb munkája ez időkből *Önéletrajza,* melyet először csak barátai számára 1823-ban vázolt; utóbb Szemere Pál sürgetéseire részint kibővítve, részint bizodalmas körre számítottak elhagyásával, teljesen átöntött, s 1791-ig folytatva adott ki 47. *Pályám Emlékezete* cím alatt 1828-ban (a Tud. Gyűjt.I.,II., XI.,XII. köt.), s ismét átdolgozva 1804-ig vitt[84]). Következtek még 48. *A Szent Hajdan Gyöngyei,* Felsőőri Pyrker J. László után, Buda, 1830 prózában, bő előszóval. Utolsó tíz évében sokat foglalkodott históriai tanulmányokkal, főleg mióta Zemplény vármegye rendei által a megyei levéltár rendezésével bízatott meg, melyet újonnan lajstromzott (3 ivrét köt.), s melynek történelmi becsű irományait 16 ívr. kötetben állította s köttette össze „Acta politico-historica“ cím alatt; mi mellett magának is dolgozgatott, mikép azt „Történetek[1]* című három kötetes kézirata mutatja. Élte estvéjét felderítette azon szives és kegyeletes fogadtatás, melyet az öszves írói kar részéről talált Pesten, midőn 1828 elején, a magyar akadémia rendszabásai készítésével megbízott küldöttség tagjául

[84]) Az említett első és (megjelent) második kidolgozáson kívül még egy harmadik, negyedik és ötödik Kazinczy Gábornál Én ezek közöl az elsőt (másolata nálam) s a negyediket használtam.

neveztetvén a nádor által, néhány hónapot a fővárosban töltött. 1829-ben újra megfordult itt említett pőre ügyében; s 1830-ki nov. 17-dikén az akadémiai igazgatóság által a történelmi osztály fizetéses rendes tagjává neveztetvén, 1831-ben mind az első nagy, mind pedig tavasz végéig a kis gyűlésekben munkás részt vett, gyakran kéziratok bírálatában járt el, s szelleme folytonos élénkségének különösen azzal is adta jelét, hogy egy hozzá megvizsgálás végett utasított rossz vígjáték eszméjét szinte drámailag feldolgozta; így támadt 49. *Az Atlacpapucs,* vígjáték 2 felv. (kiadva Eredeti Munkái I.köt. 1836.)· Egy gőzhajóbeli kirándulás gyümölcse volt 50. *Kazinczy Útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra.* Pest, 1831. Júniusban haza térvén, ekkor nyomatta, saját költségein, utolsó kiadványát: 51. *Szent Történetek* az ó és új testamentom könyvei szerint, S. Patak, 1831. A keleti cholera kitört Zemplényben is, s írni kezdte augustus 15. utolsó munkácskáját: *Az orosz Cholera Zemplényben;* s végső levelét Kishez augustus 18. „En és az enyéimek élünk —írja—,de mely időket!“ Saugustus22-dikén maga is az ínség által támogatott baj áldozatául esett, élte hetvenkettődik évében, özvegyét hét gyermekkel hagyva árván. Hamvai Széphalmon, házi kertjében porlanak. Emlékezetét az akadémia, 1832-ki közülésében, József nádor jelenlétében, Kölcsey Ferenc szónoklatával üllötte meg[85]).

[85]) L. *A Magyar Tud. Társaság Évkönyvei* I. kötetében és Kölcsey Ferenc Munkái II. köt. — Apróbb életrajzai közöl

Halála után jelentek meg tőle: a már említetteken kívül: 52. *Eredeti Munkái,* a M. T. Társaság megbízásából összeszedék Bajza és Sehedel. I. kötet: *Eredeti Poétái Munkái,* Buda, 1836, mik 1837-ben az akadémia által megkoszorúztattak (kétszáz arany jutalommal). II. kötet: *Utazásai* u. o. 1839. (tartalmok: Magyarországi Utak és Erdélyi Levelek). 53. *A Botcsinálta doctor,* vígj. 3 felv. Moliére után. (A m. akad. Külf. Játékszíne VII. köt.) Buda, 1834, s mint az Eredeti Munkák második osztálya: 54. *Kazinczy Ferenc Levelei Kis Jánoshoz* 2 kötetb. Buda, 1842. és K. F. *Levelei Szentgyörgyi Józsefhez,* ifj. Szilágyi Sámuelhez, Csokonaihoz és Ereseihez, Pest, 1845. 55. K. F. *Levelei Sípos Pálhoz,* Lipcsén, 1846.

Tizenkét évi szünet után a Kazinczy irodalom új lendületet vett *születése évszázados ünnepének* indítványozása által, melyet az akadémia 1859. oct.27-kén nagy fénynyel megüllött, s vele együtt az összes magyar nemzet, a haza és külföld számtalan helyén „az

az elsőt, általa kéziratban látottat, adta régibb *Kézikönyvem; a* legszebbet *Gkizmícs* a Minerva 1831-ki folyama III. köt., a legbővebbet *Bunfalvy Pál* az Új Ismeretek Tára V. köt. elején. A jelen vázolat öszves láthatott kéziratai megtekintése mellett készült; de hátra van, ha élek, az elfelejthetetlen férfin terjedelmes, teljes, életirása. Ez engesztelő áldozattal mesterem s barátomnak mindenek felett én tartozom. (Ezt *1857-ben* írtam. Azóta e régi feltételem teljesedésnek indúlt ugyan a m. akadémia megbízása folytán [„Kazinczy Ferenc és kora“, I. II. III. könyv. Pest, 1859 és 60], de benne csak 1801-ig haladhattam, mind eddig nem állván még rendelkezésemre az elhunytnak öszves kézirati hagyománya (IS7O *sept).*

Óceántól a Bosporusig“, beszédek, költemények, díszmenetek, lakomákkal; emlékkönyvek [86]), festmények, rajzok, mellszobrok érték egymást; a pesti díszebéden adakozás indúlt meg egy Kazinczy-alapra, mely rövid időn ötven ezer forintra gyűlt, melyből Szépbalom megvétetett, emlékké átalakítandó, és segédpénzűi, mely a nagy ember nevét viselő utódai nevelésére fordítandó; az akadémia teremében márvány, a nemz, muzeum kertében érc mellszobra állíttatott fel; emlékérmek osztogattattak stb. Saját munkáiból pedig a következő kötetek kiadása létesült: 56. Versei, gyémántkiad. Pest, 1858 (újra 1863); 57. Levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével, Pest, I860.; 58. Levelezése Berzsenyi Dániellel,Pest, I860.; 59. Gr. Dessewffy József bizodalmas Levelezése Kazinczy Ferenccel, 3 köt. Pest, 1860—64; 60. Guzmics Izidór és K. F. közti Levelezés, közli GulyásElek, Esztergom, 1860; 61. Magyar Regék, Mondák és Népmesék, gr. Mailáth János után K. F. Pest, 1864; 62. Glottomachusok (kinyomatva az akadémia által, de még közzé nem téve); s mind ezek a 60. számon kívül kiadva Kazinczy Gábor által. — Eredeti munkái teljes gyűjteményének azonban, vala-

[86]) Ide tartozik az akadémia két publicátiója: Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Ferenc születése évszázados ünnepéről. P. 1859. (b. Eötvös, Toldy és gr. Dessewffy Emil beszédeik, Szász Károly és Tompa jutalmazott költeményeik); és: Életrajzi Emlék Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepére: Kazinczy Ferenc és kora, írta Toldy Ferenc. I. rész. P 1859. II. r. 1860.

mint Levelei [87]) nagyobb részének közzétételét még mindig nélkülözi irodalmunk.

[87]) Kikhez az 1794 *előtti korból* fenmaradt *Levelek* szólnak, a következők: Gr. Beleznai Miklós, ‘Bessenyei György, Czirjék, gr. Eszterházy Károly, Fejérvári Károly, Koppi, Kovachich Márton, Kovács Ferenc, ‘Molnár János, *b. Orczy Lőrinc, I. Peczeli József, Rájnis, Ráth, ‘Baróti Szabó, Szentgyörgyi István, Szilágyi Sámuel superint., ifj. Szilágyi Sámuel. — Főleg az 1801-en *inneni korból* fenmaradt, részben még lappangó, azon Levelezései, mik *mindannyi* nagyobb kisebb *köteteket tesznek,* a következőkhez intézteitek: ‘Berzsenyi, Cserei Miklós,‘Csokonai. *gróf Dessewffy József, Döbrentei, Fabchich, Földi, ‘Guzmics, Horváth Adám, Horvát Istváu, Jankowich, ‘Kis János, Kölcsey, Kriebel, gr. Mailáth János, Német László, Pyrker, Rumy, ‘Sípos Pál, *Szentgyörgyi József, Szentmiklóssy, Szombatin, Szögyényi Zsigmond, gr. Teleki József, gr. Teleki Sámuel, ‘Toldy, Ungvárnémeti-Tóth, Vályi-Nagy, Virág, Vitkovics, I. és II. b. Wesselényi Miklós, Zádor(Stettner-Fenyéry). A legérdekesb és fontosb levélgyűjteménye, az, mely Szemere Pálhoz volt intézve, meg van semmisítve. — Azok, kikhez ez időből kisebb számú levelei szóltak, a következők: Aranka, ‘Bajza, Bárány Ágoston, Báróczy, ‘Bártfay, Bitnicz, ‘Belőni, Decsy, Édes, Endrődy, ‘Engel, ‘Ercsey, Fáy, Fejér, Ferenczy István, gr. Festetics György, Holéczy, b. Hormayr, Horvát Endre, Igaz Sámuel, Kállay, Kerekes Ábel, ‘Kisfaludy Károly és ‘Sándor, Kiss Imre, Kovacsóczy, Kultsár, b. Lakos, Márton István és József, Nagy Gábor, Nagy József prépost, Pápay, II. Péczely József, Perger János, b. Prónay László és Sándor, Ragályi, Révai, Ruszék, Sághy Fereuc, Sándor István, Schedius, Szabó István, gr. Széchenyi Ferenc és István, Székely Sándor, Szemere Bertalan. Szenvey, b. Szepessy Ignác, Sztrokay, Téti Takács József, Dukai Takács Judit, Tóth Ferenc, Urményi József a minister, Vörösmarty és mások, kikről bizonyos tudomásom nincs. A kiadottakhoz csillagot vetettem. E roppant és páratlan irodalmi ér-

dekű gyűjteményt kiegészítik ezeknek hozzá írt levelei, mik közöl Kazinczy Gábor könyvtárában megvannak: 1. „Becses Levelek K. F-hez“ 3 köt.; *2.* Csehy Józseféi 1 köt.; 3. Cserei Farkaséi 5 köt.; 4. Cserei Miklóséi 1 köt.; 5. Horváth Adáméi 2 köt.; 6. gr. Eáday Gedeonéi 1 köt. — Az akadémia könyvtárában K. levelei: 7. Berzsenyihez 1 köt.; 8. Döbrenteihez 1 köt.: a bakonybéli apátságéban 9. Guzmicshoz 1 köt. (Legtöbb levelezőinek hozzá intézett levelei az özvegy által íróiknak visszaadattak.) — Ezekhez számítandók még a *„*Glollomae/iusoi*“* című kötet, melyben a nyelv dolgában hozzá írott levelek foglaltatnak.

BERZSENYI DÁNIEL.

1780—1836.

Egyházas-Nagy-Berzsenyi Berzsenyi Dániel, egy, több régi fó'nemzetséggel rokon ház gyermeke [1]), Vas vármegyében, kemenesali Hetye helységben született május 6. 1780. [2]), hol atyja Lajos, földesür és okleve-

[1]) „Hogy én — írja 1809. mart. 12. — aki eredetemet Zrínyi, Nádasdi és Gyulád vérből vettem, s jobbanyáimban Csebi-Pogány Ilkót és ezüst medencékben mosdó Török Magdolnát látok; hogy én, mondom, egészen Diogenes nem lehetek, az igaz, sőt vágynak óráim, melyekben a nagy ősi vér háborgat, s azon herói lelkek hordómat ostromolják; de ilyenkor csak a Másakat hívom segítségül, s békeségem hirtelen viszszatér.“

[2]) Régibb *Kézikönyvem,* s utána az akadémiai Névkönyv, Évkönyvek, Döbrentei (a Közh. Esmeretek Tárában és Berzsenyi Összes Müvei előtt) és az Újabb Ismer. Tára, B. születését 1776-ki május 7-kére teszik. Adatom forrását régibb jegyzéseim közt nem találom. Berzsenyi maga Kazinczyhoz 1809. január 18. költ levelében így ír: *„Én május 6-án leszek 29 esztendős.“* Ezzel egyezni látszik, amit ugyanahoz 1810. febr. 15. ír: „Ez az én legszebb ódám (az Eszterházyhoz írott). Tekintsd meg

les ügyvéd, philosophiai csendben, gazdálkodva és olvasgatva élt. Ezen a görög és római írók olvasásából táplált hazafi érzületű, stoikus férfiú [3]) korán költötte fel a kisdedben már a szigorú erény- és honszeretet érzéseit, s előtte mind a classical hősöket, mind a magyar országos és megyei férfiakat lelkesen emlegette. Tudván, hogy erős lélek csak erős testben lakhatik, a gyenge fiút mindenek előtt természetes szabad élet és gymnastika által erősítette, s tanulásra csak tizedik éve felé fogván, őt így elkészítve a soproni oskolába küldötte; hol ekkép idősb társait csakhamar és játszva elérte, később pedig lovaglás, úszás, birkózás és éneklésben minden egykorúit felülmúlta [4]). De gym-

azt, kérlek, még egyszer . . . s látni fogod, hogy az nemhizelkedés, hanem igen finom s alattomos szemrehányás; látni fogod, mondom, hogy én *már gyermekkoromban* méltó voltam a Te szeretetedre.“ Az óda 1797-ben költ, midőn Berzsenyi ezek szerint 17 éves volt; ha 1776-ban születik, a 21 éves ifjúra a „gyermek“ nehezen illeszthető. Nehézségnek látszik, hogy a „Lilihez“ írt dal 1794-re, s így B. tizennegyedik évére tétetik; de csak *látszik.* Schillertől bírunk tíz éves korában készült versét, mások 11, 12-dik évűkben költöttek, Mozart öt éves korában készített már apró dallamokat stb. Egyezik e számvetés azzal, hogy Berzsenyi tíz éves korában Sopronba vitetvén, 1794-ben mint syntaxistának, s végkép 1796-ban mint első évbeli rhetornak, tehát épen hatodik évre, szakadt meg iskolázása.

[3]) így nevezi őt *Berzsenyi* maga Kazinczyhoz 1812. aug. 15. írt levelében.

[4]) L. *Döbrmteit* az id. h. V—VI. *Ómaga* ezekről Kazinczyhoz, 1811. mart. 13., így ír: „Én egykorúim között legelső magyar táncos voltam, lovat, embert, asztalt általugrani nékem

nastikája, mondja életírója, nem lévén görögösen muzsikával párosítva, . . a duzzadó erő' nem szülhetett egyebet nagy vásottságnál, mely őt végtelen csintalanságokra ragadozta, ami igen is szűk korlátú életformáinkból szüntelen kikapdosta, s ez által ifjúságát zivatarokkal borítá el. Szilaj erejének szellemében a vitézséget nézvén legfőbb szépnek, már syntaxista korában katonává akart lenni, amiért atyja az egyetlen gyermeket haza hozta, hol ez a classicusok mellett atyja magyar verses könyveit olvasgatta. Esztendő múlva ismét Sopronba küldetvén, Vietorisz Jonatán soproni rector-prof., kinek figyelmét az ifjonc nemesb ösztönei el nem kerülték, kedvezésből maga keze alá vette a rhetorikai osztályba. De ekkor is nem az iskolai tanulmányok foglalták el, melyek inkább úntatták; csak ahoz fogott tűzzel, amihez természete önkényt vonzotta; mindazáltal ragadt reá hallomás és gyakorlásból annyi deák nyelv, hogy a rómaiakat, s a leányokkali társalkodásból, kikkel korán szeretközött, annyi német tudás, hogy a német írókat érthesse [5]). Különösen Horác és Gessner lettek már ekkor kedvencei [6]), sőt titkon verselni is kezdett, mire

játék volt. Sopronyban magam tizenkét németet megvertem, és azokat a város tavába hánytam, és az én első szeretőm az én kaijaim között elalélt. De nincs jó, rossz nélkül, mert már érzem, hogy erőmnek hathatóssága életemnek rövidségét okózza. Én már most formális öreg vagyok“ stb.

[5]) *Döbrentei* az id. h.

[6]) Kazinczyhoz 1808. dec. 13. írt levelében mondja: „Nekem oskolai tudományom nincs: mikor nékem még tanulni

főleg a Kis által alakított soproni magyar társaság ösztönözhette, melynek tagja lett[7]).

így folyván a dolgok, mint hanyag iskolást atyja í 796-ban végkép haza vitte, s őt a gazdasághoz alkalmazta. E mellett a római remekírókhoz vonzatását látván, maga olvasta vele a latin prózaírókat; a költőktől azonban óván őt, a lánglelkíi ifjú éjjel titkon társalkodóit azokkal; s ki eddig csak gátolt szerelmeit énekelte meg, 1797-ben, a felkölt nemesség szombathelyi táborában megfordúlván, tüze hathatós ódákban lobbant ki. Ekkor készült t. i. *„A felkölt Nemességhez* a szombathelyi táborban[44], és: *„Herceg Eszterházy Miklóshoz,* midőn a szombathelyi táborban commandérozá a nemességet[14]: két mű, mely, habár utóbb át meg átdolgozva megújíttatott, de első fogantatásában is messze túlszárnyalta kortársait, a nélkül, hogy dolgozgatásai csak meg is sejtettek volna. Az ily korán és hatalmasan fejlődő szellem nem tűrhetvén az atyai ház korlátoló szigorát, atya és fiú viszonyát végre szakadás bontotta fel. „Én őt nem vádolom— írja maga Kazinczyhoz, sept. 1. 1810 — sőt azt vallom, hogy ő tanult, okos és igen jó ember, s minden hibája csak az volt, hogy engem nem ismért, és az én szilajságomat nem mérsékelni, hanem zabolázni akarta. Ebből harc lett, és örökös idegenség.

kellett volna, már én akkor Horáccal és Gessnerrel társalkodtani; korán nagy tárgyak ragadták el figyelmemet, én azt többé kisebbekre függeszteni nem tudtam. “

[7]) Régibb *Kézikönyvem* szerint.

Az ö háza nékem Munkács volt, melyet csakhamar el is hagytam, és anyai jószágomon magamat elhúztam. De a harc az én lelkemet nem csüggesztette, hanem emelte s érlelte. Csakhamar jobb gazda lettem, mint az atyám; somogyi jószágomat kiváltván, többetkaptam rétben és szántóföldben ezer holdnál, s úgy szintén egy igen szép szőllőt,mely hat s hét száz akó leglegjobb bort terem. Ezekhez tudván az én életem módjának nagy egyszerűségét, tehát én elég gazdag vagyok. Mindezeken felül pedig szerzettem magamnak egy oly kincset, mely mind ezeknél véghetetlenül többet ér — a tudományokat és a Te barátságodat.“ Ezen elköltözés Sömgyénbe, Vasmegye kemenesali járásában fekvő faluba, 1800-ban történt, hol a tizennégy éves Dukai Takács Zsuzsannát elvevén, annak részjószágát is átvette; s itt mint szorgalmas gazda és gyermekei gondos nevelője boldog középszerben eávonúlva élt, tanulva s dolgozgatva folyvást [8]).

[8]) L. *Döbrentei* jegyzéseit Berzsenyihez 98. 1. — *Berzsenyi* maga így festi magát mint férjt Kazinczyhoz 1809. mart. 12. írt levelében: „Ami feleségemet illeti, középszerű mindenben; 14 esztendős korában vettem el, együgyüségben találtam, és abból fel sem szabadítottam, mert e részben egy kevéssé napkeletiesen gondolkoztam, vagy, igazábban szólván, ezen kis barbaries famíliái nyavalám. Testvérei kastélyokban és festett szobákban laknak, de ő énvelem két kis szobában megelégedik. Ha módiruhák helyett jószágot szerzek, nem zúgolódik, hanem a gyertyavesztegetésért és firkálásért néha nagy panasza van ellenem; de én azt Sokratesként csak úgy hallom, mint a kocsizörgést ablakom alatt.“ — S ismét: „Az én gyermekeim, Lydia,

Versei mellett Kis János lepte meg véletlenül 1805-ben, s jóváhagyásával serkentette őt[9]); később némely darabjait kinyervén, azokat, sőt végre azoknak egész gyűjteményét Kazinczyval közölte, ki legott felismervén B.-ben a nagy költőt [10]), 1808. oct. 31. írt első levelével őt felkereste. Berzsenyi örömkönnyezve vette a mester közelítését, fogadást tett, hogy minden erejét az irodalomnak szentelendi [11]); s

Farkas, Antal, Salzmann javallatinak becsületére váltak, minden egykorbelieket szembetünőképen felmúltak[1]* stb. — Másutt írja, mint tanította őket stb. V. ö. „A Jámborság és Középszer[11] című ódáját, melyben egészen a maga házi életét és gondolkodását festi, híven is szépen is.

[9]) L. a dolog velejére nézve *Döbrenteit* a Jegyzésekben 97., 98. l. De az a dialóg, melyben Berzsenyit itt, úgy másutt is 91. l., ügyetlen, lelketlen s parasztos naivságúnak tünteti fel, nem csak hűtelen, de bántó is. Berzsenyit én is, és mindenki, kevés szavának, komolynak, néha száraznak ismertük, de lelketlennek s bangónak soha.

[10]) „Újabb poétáink közt egy sincs, aki Berzsenyit utólérje“, írja *Kazinczy* Kisnek, Levelei I. kőt. 276. l.

[11]) „Szent innepet jegyzett az Úrnak levele — írja B., első válaszában dec. 13. 1808. — az én életemnek napkönyvében, s nem szégyenlem megváltani, hogy egy pár forró férfiúi cseppet nyomott ki szemeimből[11] stb. „igérem — folytatja — hogy mind azon időm, melyet magamtól, feleimtől, szorossabb függezeteimtől elragadhatok, a tudományoké, hazámé. Egy oly férfiúnak serkentése, kinek ítéletét úgy nézem, mint egy nemzetnek szavát, leköteléz engem, hogy lelkemnek minden ereit őszveszedjem és felvonjam, hogy mindazon tehetségeimnek, hajlatimnak titkosabb csiráit, melyeket magamban sejthetek, felkeressem, kifejtsem, elrendeljem és magasítsam“ stb.

megindúlt azon Berzsenyit annyira emelő barátkozás, £ Berzsenyire nézve oly tanulságos és mívelő eszmecsere, mely kivált az első hét évben igen élénken, s Kazinczy részéről mind végig nem hűlő melegséggel folyt. Nem csak az az óda, melylyel Berzsenyi akkor ajánlotta már verseit Kazinczynak, midőn ez magát vele levelezésbe még nem tette, hanem levelei öszves sora tanúsítja azon gerjesztőleg és képezőleg elhatározó folytonos befolyást, melyet ez eleitől végig Berzsenyire gyakorolt; ki Kazinczyt, ha mindenben (mint az elisiókban, a Ráday-versnemben, némely újabb formákban) nem követte is, mindenkor nagy költőnek ismerte el [12]). A közönség ekkor még nem ismerte

[12]) 1809. nov. 25. írja B.: „Te nem temjént, hanem ítéletet kívánsz. De tudod-e azt, hogy az én ítéletem nem lehet egyéb mint temjén? Okom nincs a hizelkedésre, sem Néked a gyanúra. *Elég dicsőség az nékem, ha én Téged ismémi és csodálni tudlak.* A Te mestereid csak azok, kik a természetnek legelső és legszerencsésebb tanítványai voltak, és a mennyei poesist hozzánk lehozták. Ki hatott még oly mélyen a régiség leikébe mint Te? Ki tudja Horác ajakait a nagyvilág nyelvével oly nagy harmóniába vonni, mint Te? Akinek az ízlés és annak minden grátiái oly tulajdonai, mint Neked . . . nem lehet annak szüleménye nem szép; nem hagyják el annak szülöttjeit a kellem istennél, sem a párizsi negligeeben, sem a római vittában“ stb. — 1810. febr. 25. ezt: „Epigrammáid felette szépek. Valóban a genienek az a megismertető jele, hogy mindenben egyeránt nagy, mindenben mester, mindenben eredeti és teremtő. Epigrammáidban nagy elmét, epistoláidban pedig a nagy elme mellett nagy embert is mutatsz.“ — Más ízben, 1810. jún. 23. írja: „Tudod, mi vagy Te nékem! de tudod azt is, hogy engem

Berzsenyit. Kazinczy sürgette őt versei kiadása végett, s ma már hihetetlennek látszik, miszerint azoknak kiadó nem találkozván, csak miután hosszas sikeretlen igyekvések után Helmeczy Mihály fogta fel az ügyet, jelenhettek meg, s akkor is a pesti növendékpapság segedelmével, melyhez a székesfej érvári is csatlakozott[13]). így jelentek meg végre: *Berzsenyi Dá-*

sem a sors, sem a Másа úgy fel nem emelt mint Téged.. .“; s azon évi sept. 1.: „Epistoládat (a Cserei Farkashoz írottat) nem magasztalom; ismered Te azt jobban, mint én; de hidd el, én is ismerem. Szabadon megvallom, hogy *literatúránkban még csak ezt és ennek testvéreit irigylem.* Örülj, barátom, ezen szép mívednek! Ez a Te képedet elevenebben festi, s tovább is fentartja, mint John és Kininger mesterkezeik.“ — „Az ő képe“ című sonettről, 1811. jún. 5., épen midőn nagy veszteségek és családi bajok leverék: „Legelső volt sonetted, mely az én fásult szívemet egykevessé elektrizálta, s belé szclídebb érzést öntvén, szememet megnedvesíté.“ Utóbb félreértések s idegenség után is B. részéről, 1829. jún. 15.: *Én Téged mint poétát igen nagynak látlak,* mint aesthetikust pedig sok princípiumokban nem szerethetlek“ stb.

[13]) Megnevezi őket *Helmeczy* az első kiadás előszavában, s *Döbrentei* az idézett Életrajzban VIII., IX. 1. — „Helmeczynek azt projectáltam — írja Berzsenyi Kazinczynak 1812. dec. 20. — hogy bírja arra barátjait, hogy a gyűjteménykémből bejövő pénzt ne oszszák fel magok között, hanem tegyék öszve és adják az universitás kezébe oly rendeléssel, hogy az örökösen magyar könyvek kiadására fordíttassék, és ezen summához még én is adok legalább száz ftot váltócéd. Helmeczy örült projectumomnak, és biztat.“ A könyv elkölt, s Helmeczy 1839-ben 200 pftot tett le mint tiszta hasznot „magyar könyvkiadásra“ az akadémia pénztárába.

niel Versei. Kiadá Helmeczy Mihály (Berzsenyi képével). Pest, 1813. K8r.

Ezt megelőzőleg költőnket sok és soknemű baj érte volt. Az 1809-ki háború őt is felriasztotta nyugalmából [14]); az esőzések vetéseit tették tönkre [15]), e gondjai közt szűk lakjának csendhiánya is nyomasztó kezdett reá nézve lenni[16]). 1810 januárban Pestre indúlván versei kiadása végett, a kocsi felfordúlása gá-

*[4]) Kazinczy egy, gróf Ráday Pálhoz írt s Berzsenyivel közlött (mind eddig nyomtatatlan) szeszélyes epistolájára B. is ilyet próbálván barátjához (szinte kiadatlan), ezt közli vele 1809. nov. 25., s ahoz ezeket függeszti: „Ezek csak oly versek, édes Kazinczym, mint azon amphibiumnak kurrogása, kit a holdfény gyepre csal. A Te varázsló szózatod is kicsalt engem azon iszapból, melybe ezen zivataros idő temetett, de mely rekedt torkom l'mely sárba málladtak szárnyaim! Látod, csak úgy közelíthetlek, mint a sárcsa az aetherbe ferdő sast. Egykor a Te szavad engem megolvasztott a hetedik égbe, és Pope alpeseire ragadott; most áldozatlan kezekkel járulok hozzád; tele fejem hadi lármákkal, marsokkal, kvártélyozókkal, ispotályokkal és patécscsal, kaszálatlan réteimmel, vetetlen földeimmel, csirás kazlaimmal.“

[15]) „A sok esső — írja 1810. juh 5. — most Néked okozott károkat, tavai pedig nékem csaknem minden gabonámat elrothasztotta, és 500 kedves selyembirkámat megölte.“

[16]) „Csak úgy kell lopnom — írja ugyanannak 1810. június 23. — azon szebb órákat, melyekben magamat Néked és a Miséknak adhatom. Én poétának sem elég gazdag, sem elég szegény nem vagyok. Gondjaim vágynak, magamat megosztani pedig nem tudom. Hidd el azt, ha nékem oly csendes szobácskám volna mint Szemerédnek, megunnád leveleimet“ stb.

tolta feltételében [17]); és csak tavaszszal vihette azt véghez, ahol Szemere, Vitkovics, Kölcsey és Horvát Istvánnal kötött frigyet (Helmeczyt csak 1813-ban látta, második Pesten voltakor); de következtek betegségek, az 1811-diki pénzváltozás, ennek folytán kénytelensége Niklán maradni, hova 1808-ban költözött át, s honnan őt születése tája, a szép Kemenes-Alja, mindig elvonzotta[18]); nyomban egy pusztító jégeső, házának ledőlése s újra építése, némely szomorító csalódások [19]), az általános pénzszükség hatá-

[17]) *Berzsenyi* levele Kazinczyhoz febr. 25. 1810.

[18]) „Harmadik leveledre felelek — írja ugyanahoz 1811. jún. 5. —, és most se úgy, mint a Te érdemed és az én szíves tiszteletem kívánná, hanem csak amint lelkemnek bágyadt átlapolja engedheti. Ugyanis, ebben az egész tavaszban lazarétum volt a házam: gyermekeim a veresben (die Masern) majd egy holnapig szenvedtek, s végre magunk is a nyugtalan virrogatás miatt hideglelésbe estünk. Ezek mellett a martiusi pátens is nagy csapás volt nékem, oly csapás, mely életemnek egész plánumát egykorig lerontotta, s legkedvesb törekedésemnek, kinézésemnek gátot vetett. Vas vármegyei jószágocskámat visszaváltani akarván, csaknem minden marhámat pénzzé tettem, s már indulóba voltam, midőn a pátens jött. Gondolhatod zavarodásomat. Nagy volt károm, de az mind semmi volna, csak célomnak elvesztése szivemet oly igen ne nyomná. Somogy nékem csak számkivetésnek helye; feloldhatatlan kötelek vonnak azon földhez, mely az én szebb korom napjait látta. Le nem írhatom Néked kedvetlenségemet.“

[19]) 1812. febr. 5. írja Kazinczynak: „ . . el vagyok temetve. Nem elég, hogy a martiusi pátens és a júliusi jégesső tíz esztendei iparkodásaimat elseperték, még az én vén házam is féligre ledőlt, úgyhogy feleségemmel, gyermekeimmel egy szobába

sai, és családi kedvetlenségek[20]); mik öszvesen, ha

kellett zárkóznom, mely engem minden írástól és olvasástól megfosztott, és ezen fatális esztendőmben nyakra főre új házat kellett építenem, mely, ámbár csak négy szobákból és egy konyhából áll, még is oly sok pénzbe és gondba került, hogy ezen bolond esztendőnek nyomai *az én humoromban tartósok lesznek.* Novemberben megholt egy magtalan sógorasszonyom Sopronban, s ez testált az én feleségemnek mintegy 15,000 ftot jó pénzben, de oly conditióval, hogy azt fel ne vehesse, hanem csak kamatját húzza. Ezen gyalázatos kárt egy impostor sógorom cselekedte, ki nékem háláadással tartozott, s így fizetett! Nem akarta t. i. hogy pénzem legyen, mert félt, hogy nála lévő jószágomat ki fognám tőle váltani. A múlt héten vettem egy pár lovat 4000 fton egy igen kedves barátomtól . . . s most látom, hogy az egyik ló kehes és sánta. Ezzel az emberrel én együtt nevelkedtem, legjobb barátomnak hittem s vele sok jót tettem s így fizetett! A sorsnak csapásai megszomorítottak, de az ily s több efféle *emberi gonoszságok egész lelkemben megháborítottak.* Bolond vagyok hogy Néked ilyeket írok. De a panasz enyhít, s kinek panaszolkodjam inkább mint Néked?[4]

[20]) „Valóban én — írja Kazinczynak 1812. aug. 15. — igen sokkal tartozom ezen jószívű ifjaknak (kik Versei kiadására költséget tettek öszve), s örömest mennék hozzájok, hogy szívességeket megköszönném, ha mostani pénzetlenségem és gazdaságbeli bajaim nem akadályoznának. Mert a pénznek szüksége most minálunk oly nagy, hogy csaknem minden adás és vevés egészen megszűnt úgy, hogy nem fele árán, de semmiképen sem adhatjuk el productuminkat. A legnagyobb kereskedők oda vágynak, és a kereskedés cseréből áll. Boromat eladhattam volna 60 fton, s most hat s hét garason kell vesztegetnem a korcsmán[4] stb. . . . „Holnap megindúlok Vasba, hogy stoikus atyámat lássam, és ragadozó .... rimát a rókalyukból kifüstöljem, és gyermekeim successióját körmeikből amint lehet kimentsem. Senecát viszem velem és az én csacska leányomat,

vele a költészettől búcsút vétettek[21]), nem csodálhatni. De lelke erejét, sőt vidámságát is, a bajokmeg nem törték [22]); s valamint ezek a gyakorlati élet munkáiban nem csüggesztették, úgy a „Mondolat“, mely Kazinczyn kívül főleg őt kívánta sújtani, nemrezzenthette el az irodalmi pályától [23]). Épen a versek meg-

hogy az harcolni, ez pedig mosolyogni tanítson, mert aki mosolyogva tud harcolni, az a Jupiternek minden ságorait is lekacaghatja.”

[21]) L. Versei III-d. könyve utolsó ódáját.

[22]) Ezt mutatja már a [20]) alatti kivonat vége is; ezt azon kedélyes levél, melyben 1812. apr. 2. Kazinczynak új háza felavatását jelenti: „Ma rakodtam új szobáimba; letettem nyoszolyámat azon szegletben, melyben én haldoklani fogok; elgyújtottam kandallómat, melynél életemnek örömeit, bolondságait gyakran vissza fogom kérődzeni, s vénségemet melengetni. Barátom, ez a nap nekem innep; örülök mint az én gyermekeim, kik most a kandallót körülfogták és tapsolnak. Örülj velünk Te is. Házam szép felemelt helyen vagyon, és ablakom alatt hatvan holdakból álló kertem nyúlik el, melynek végében a sásas folyó, és e mellett százötven holdos szántóföldem. Még ezen kívül is van itt egy igen szép házhelyem, mely nyolcvanhat holdakat tesz, és egy kis nyires van benne; erre Farcsi (Farkas) fiamnak építek lakóhelyet; a többinek már vagyon Hetyén és Semgyénben, s mindenik becsületesen élhet ... én pedig énekelhetek. . .“ stb.

[23]) A „Mondolatra” vonatkozik „Döbrentei Gáborhoz” szóló szép epistolája 1815-ből, hol a nyelvújításról való nézetét is kijelenti, valamint visszatértét a költészethez:

S letettem ámbár lantomat kezemből,
Hogy kedvesimnek adjam éltemet,
S nyaram kalászszal biztató szakát
Telemre gyűjtve éldegéljem el;

jelenésekor fogott egy bölcsészeti munkához: *A religiók eredete és harmóniája,* melyet azonban némely közbenjövetelek megakasztottak[24]); ellenben a köz tetszés, melyet versei nyertek, s mely őt, a profanum vulgus gyűlölőjét, eleinte önbecse iránt kétkedővé tette [25]), s a belső szükség, újra megpendítették vele még alig elnémúlt lantját. De e másod időszakban csendesedő vére ódái szárnyalás helyett, kétségkívül Kazinczy példáján, kinek epistoláit a magyar költészet legnemesebb műveinek tartotta, a philosophiai epistolában kereste kifejezését [M]), mikhez csak egy

De oh nem élet a músátlan élet!
Maradjon a föld! minden kincse gőz.
Sietve térek vissza istenimhez . . .

Megvan töredéke Berzsenyinek Kazinczyhoz írt levelei gyűjteményével Kazinczy Gábor könyvtárában, kinek azok használhatását szívesen köszönöm. 1813. dec. 25. így ír B. szephalmi barátjának: „Annyival is inkább kívánom pedig gondolatidat e részben (e munkáról) ismerni, mivel ezen tárgyban oly járatlan vagyok, hogy csak Volneyt magát olvastam, s ezzel is, a historicumot kivévén, sokban ellenkezem, s pedig a legfőbbekben: az ember eredetében, az istenről való ideában és az első religióban. Óhajtok tehát egy harmadik véleményt is tudni“ stb.

[25]) „Verseim — írja ugyanott — mindenütt kedvességet találtak, de *félek hogy igen közönségesek,* minthogy *igen közönségesen* tetszenek. “

[24]) Oh elvadulnak a komoly szemektől
Aon mosolygó gyenge szüzei,
Mint a szerelmek édes istenei.
Kevés virággal szerzi meg (azaz bővíti meg verseimet)
Caménám. . .

írja a Helmeczyhez szóló szép epistólionban.

pár lyrai darab járult, mik aztán együtt negyedik könyvül járultak versei második kiadásához, melyet ismét Helmeczy intézett el ily cím alatt: *Berzsenyi Dániel Versei,* kiadta egy kalaúz értekezéssel megtoldva barátja H. M. Második megbővített kiadás. Pest, 1816. K8r., s melyben Berzsenyi azon változtatásokat, mik az elsőben híre nélkül Helmeczy által csúsztak be [27]), mellőzve, egyszersmind számos javításokat tett.

[27]) Nem Kazinczy által, mint azt Döbrentei, a maga által tilos önkénynyel megrongált kiadásában, több helyt állítja, egyszersmind Berzsenyinek ez iránti megjegyzéseit tartalmazó levelét mérges közbeszúratokkal kitoldván (1. e kiadás 257—8 11.). T. i. Berzsenyi 1810 tavaszán Pesten leven, verseinek Kazinczy által változtatások és kihagyásokkal leírt példányát átvette; s ennek folytán írta neki apr. 8-d.: „Eddig, úgy hiszem, Szemere tudtodra adta, hogy én Pesten lévén, *a csomót kezemhez vettem[1]*;* s april 18-d.: „Ha terhedre nem lenne, igen szeretném, ha azon darabjaimnak hibáit, melyeket gyűjteményemből kihagytál, előmbe terjesztenéd, hogy azokat megigazítanám, vagy ha az lehetséges nem lenne, krisisedből tanulnék. Én azokon kívül is kivetettem egynéhány dalokat, de azok között, melyeket Te kihagytál vágynak némely darabok, melyeket kivetni sajnálok.“ De már Pesten is nyilatkozott B., még pedig meg nem egyezőleg is, az átvett kézirat változtatásairól, mint Kazinczynak május 4. költ leveléből (melyet Döbrentei ki is adott a 244. 1., hibásan 16-ra téve) kitetszik. Berzsenyi még ezentúl is sokat póüott s javítgatott versein: „Verseimmel — írja jún. 23. — sok vesződségem volt, míg némely hézagokat pótolhattam, de . . . minden iparkodásom mellett is sokakat kéntelen valék meghagyni az eredeti nyereségben.“ S így küldötte fel ismét *Pestre* (1810 September 1.: „Verseim régen Pesten vágynak. írj, kérlek, Sze-

S ismét új mezőt keresett költői munkásságának. Az Erdélyben jutalmakkal mozgatott drámaügy vonván magára figyelmét, 1814 végén Kazinczytól tárgyat [28]) s 1815 végén Döbrenteitől, ki őt három évvel az előtt kereste fel levelével, szépészeti utasításokat kért. „Minthogy én az óda reptéhez naponként nehezebb s restebb kezdek lenni — írja ehez 1815. dec. 3. — legújabban arra határoztam magamat, hogy a theátrumon próbáljak szerencsét[14], s felszólítja, mikép az annyiaktól gáncsolt, de tőle szeretett Kotzebue hibáit mutassa ki, hogy azoktól magát megóhassa. Válasz nélkül maradván[29]), hozzá látott *Kupa támadása* feldolgozásához, de melyet a második felvonásban úgy látszik elbetegülése szakasztatott vele félbe [39]).

merőnek, hogy tegyen vele, amit tehet, hogy ismét Pestre ne kelljen mennem[11]); Kazinczy pedig figyelmezteti Berzsenyit május 23.: „Te pedig láss hozzá, hogy Verseid úgy legyenek Vitkovicsnál, *ahogy óhajtód látni megjelenéseket,* azaz hogy hibásan s *tetszésed ellen ne adattassanak ki** Vitkovics adta censúra alá (Kaz. levele 1812. február 27.), s áprilban Helmeczy vette által (Kaz. apríl 2.). Kazinczy csak nyomtatva látta.

[28]) L. e levelet *Dóbrentei* kiadásában a 252. 1.

[29]) Mert hogy *Dobrentei* 1820-ki levele, Berzsenyi 263. lapján apokryph, nem szorul megmutatásra.

[30]) Mennyire nem volt Berzsenyitől e mezőn valami csak középszerű is várható, szorosan alanyi lyrai természetén s a színpad nem ismerésén kívül, mind aesthetikai álláspontja, mely a Kotzebue szeretetéből tűnik ki, mind e kísérlet alkalmasint érezteti, mely, ámbár másfél felvonásra teljed, még annyira sem látszik in medias res hatni, hogy Döbr. annak leendő tárgyát is csak divinálva határozza meg. „E töredék, úgy mond, nem

T. i. mikir fejlődők ki a kevéssel ezelőtt még oly ép és emberszerető világnézetű férfiban[31]), melynek (hihetőleg physikai) alapja előttünk tudva nincs. Csak Barcza István szomszéd birtokos társa űzé el néha képzelődéseit. Utazás javasoltatik; szekere feldőlése ágyba veti a szerencsétlen költőt, hibás orvoslás hagymázt idéz elő [32]), s hosszas testi lelki bágyadtságot hágy maga után, mely az írást, olvasást egyiránt tiltá, mikép azt húzamos hallgatás után 1817 év elején Kazinczyhoz indított első levelében írja [33]). Mindamellett febr. 12-d. a keszthelyi Helikon első ünnepén je-

visel címet, hanem a *még csak elölegesen vetett beszéd és nevek* Kupa támadását mutatják István király ellen.“ Életrajz, XIII. 1. Mégis, miután annak „első felvonása és a másodból öt jelenése nagyjában már tisztábbra is véve“ állott Döbrenteinél, id. h., sajnálnunk kell annak Összes Müveibe fel nem vétetését, mert a lángelmének eltévelyedései is tanulságosak.

[31]) Melyet Berzsenyi egyikében legszebb és legtartalmasabb leveleinek, az 1814. június 1'8-dikán Kazinczyhoz Írottban, fejteget.

[32]) Ezeket így csak általában *Döbrmtei* nyomán, Életrajz XIII., mert részleteiben ez nem hangzik össze egészen B. saját előadásával a következő jegyzésben:

[33]) „Én a nyáron és öszszel — írja 1817. jan. 13. — öt holnapig nyomtam az ágyat, s tolvajhidegem folyvást tart; nagy testem bágyadtsága, de nagyobb lelkemé, úgy hogy nem írni, de olvasni sem tudok.“ Csúz és nátha által táplált lázas mozgalmak lehettek ezek, a főnek elfogultságával; mert utóbb is, febr. 27., ezt írja ismét: „Keszthelyről Vasba utazván, későn írhatok, s rheumatismusom bágyadtabbá, kedvetlenebbé tesz, mintsemhogy hosszasan írhatnék. “

len volt, hová a halhatatlan gróf Festetics György ó't meghítta[34]), ki, midőn Berzsenyi megérkezék, fedetlen fővel az utcára sietett a nemzet halhatatlan költőjét fogadni[35]). E napról írt levele s nyomban készült *Hymnusa Keszthely isteneihez* mutatja, hogy Berzsenyi ismét visszanyerte lelkének régi elevenségét.

De bekövetkezett versei bírálata Kölcseytől a Tud. Gyűjtemény azon évi VII-d. kötetében, melyben a sokkal ifjabb társ méltányló tisztelettel, de nem kevesebb szigorral, hallatta Berzsenyiről mind helyeslését, mind gáncsait. Az eddig csak magasztalt, s méltán magasztalt költő nyugalmát s tiszta látását e szo-

[34]) „Hogy beteljesedjen — így ír hozzá a keszthelyi gróf a többek közt — a niklai bölcsnek, akinek dicshírét *a halandóságnak köde el nem éri* (B. verseiből vett kép), előrevaló-mondása (vonatkozó B. e soraira: Itt a keszthelyi zöld parton emelkedik A csendes Helikon): íme itten Keszthelyen böjtelő havának 12. akarván fels.gurunknak születése napját ülleni, az ifjúságot Helikonra vezetni kívánjuk, hogy az úgynevezett declamátió által a magyar, német és deák írásszerzésben jó ízlésre kapjon . . . Bátorkodunk *a somogyi Kazinczyra* vetni szemeinket, és azon napra való maga-megalázására kérni“ stb.

[35]) „Midőn egy oly ember — írja *B.* Kazinczynak febr. 27. — akinek jövedelme három millióm körül van, egy ily innepre harminc ezeret költ, semmi; de nem semmi az, midőn az ősz Festetics a szegény Berzsenyinek az utcára kalap nélkül elejbe szaladt. Minden cselekedet becsének az idő és hely az igaz mértéke. Egy oly népnél, ahol a nagyok az anyanyelvet cigány nyelvnek nevezik, s a magyar írónak nem is köszönnek, s a legjobb poétát legfellebb is joculátornak nézik: Festetics nagy ember, vagy, ami még több, jó ember“ stb.

katlanúl nyílt nyelv teljesen feldúlta s elhomályosította; büszkesége, oly időben, midőn a lelketlenség is szinte sérthetetlen volt, magát meggyalázottnak, sőt magában az irodalom ügyét is veszélyeztetve látta; s ekép felelni készülvén, Kazinczytól kívánt elébb holmit megtudni [36]). Ez, tartva Berzsenyi önkockáztatásától, ha ez költeményei, sőt önmaga költői jelleme védelmére kelne, Kölcsey tiszta szándéka mentésével meg kívánta nyugtatni[37]), de ezzel magától is elidegenítette őt, s Berzsenyi, Kazinczyt is részesnek tartván méltatlan megtámadásában, minek ő a dolgot tekintette, beteges izgatottságban [38]) megírta *antirecensióját,* melyet azonban a Tud. Gyűjt, szerkesztősége magának Berzsenyinek érdekében jónak látott ki nem

[36]) „Ez a recensió — írja *B.* Kazinczynak 1817. sept. 8. — annyira általhágta mind a maga határait; annyira megvet minden illendőséget és emberséget; annyira elárulja tisztátalan kútfejét, hogy az okosok előtt maga magát megcáfolja; de mivel igen tudós mínával van mondva, s mivel tapasztaltam, menynyit vesztettél Te a Mondolat által, szükségesnek tartom, hogy magamat oltalmazzam; szükségesnek tartom literatúránk javára nézve is, hogy ezen garázda sophistát szelídebbé, emberségesebbé tenni megpróbáljam ... De mivel némely tudós bolondságait nem értem, ne legyen terhedre, barátodat ezekben megvilágosítani" stb.

[37]) E két józan és nemeslelkű levelet 1817. October 12. és 18-áról l. *Döbrentei* kiad, a 248—9. l.

[38]) Maga így ír akkori lelki állapotjáról Döbrenteinek 1830. július 15-d.: „Veszedelmes nyavalyámban lepe meg engem Kölcsey goromba recensiója, s innét kell első antikritikám hibáit kimagyarázni." V. ö. alább a [40]) jegyzést is.

adni. Berzsenyi azonban utóbb, kibontakozva mély hypochondriájából, mely szellemét e vélt bántalmak következtén befátyolozta, maga is meg látszott bánni a lépést, és cikkét visszakérte[39]); Kazinczyt pedig három évi hallgatás után, ismét felkereste baráti jobbja nyújtásával, bár azon alaptalan gyanúja, hogy Kazinczynak is része volta bírálatban, most sem oszlott el egészen, s pesti barátjai csillapítását most is gúynak vette [40]). Kazinczy régi szeretettel fogadta még

[39]J L. *Döbrenteinél* az Életr. XVI. 1.

[40]) „Tisztelt férjfiú — így ír *B.* Kazinczynak dec. 13. 1820. — Nem látogatád meg haldokló barátodat; íme annak árnyéka meglátogat Téged! Árnyéka, mondom, mert az a lélek, melylyel Te valaha annyit vesződtél, többé nincs. — Igen is, tisztelt férjfiú, én még élni kezdek ugyan újra, de lelkem régen megholt, s annak helyét egy új ismeretlen lélek szállotta meg, mely sötét és hideg mint az éj s nyugodt mint a sír. Azon irtóztató zavarnak, mely egész természetemet fenékkel felforgatta, nem lehetett egyéb következése mint ez a félhalál. S mivel az a félhalál könnyen egészszé válhat, s mivel főm zúgása most is gyakran zengeti a halál harangját fülembe, nem akartam úgy elveszni mint képzelt ellenséged, hanem tudtodra kívántam azt adni, *hogy valamit tettem ellened* (?), azt mind a legmélyebb hypochondriában tettem. Ugyan azért szánj vagy nevess, amint tetszik, de ne gyűlölj, hanem tulajdoníts mindent kegyetlen nyavalyámnak, mely engem gyakran félbolonddá s *félidühössé* tett. — Nyavalyámnak okai egy chinával elfojtott epehideg s egy veszedelmes feldűlés, melyben vállforgóm és sóderom letörött s fejem is nagy contúsiót szenvedett, melyek miatt félesztendeig nyomtam az ágyat. Ide járul tán még a goromba recensió is, mely engem oly állapotomban ingerlett a gondolkozásra, midőn arra legalkalmatlanabb valék. Elgondolhatod

mely óriási munka volt nekem, *zavart fővel, dühödt szívvel* s minden könyv nélkül aesthetikázni, holott én Kájnis Kalaúzán kívül sem aesthetikát, sem poétikát soha nem olvastam. Most olvasok, s *mosolyogva recenseálgatom akkori tapogatásaimat.* Mosolyogd te is! Ilyen voltam én mindég: azt hittem, nékem nem szükség tanulnom, s nem is tanultam."

„Egy pesti barátod azt monda nékem, hogy Te oly tudós munkát mint Kölcsey recensiója írni sem tudnál. Én most azt hiszem, hogy oly gorombát nem tudnál írni. De akár írtad akár nem, már most nekem mindegy. Néked is lehettek fekete óráid mint nékem, s Néked is szabad volt velem úgy bánni, mint minden barátimnak teljes életemben; semmi újságot nem tettél velem. így érzek én most Kölcsey eránt is, kinek szintúgy eltűrném piszkolódásait, valamint a Mondolatét, ha azon hypochondriás antirecensiót nem írtam volna; de mivel azt írtam, másikat is kell írnom, mert azzal igen nevetségesen végezném el literátori életemet. így érzék Thaisz, Szemere és Vitkovics eránt is, kik engem nyomorult állapotomban szembe gúnyoltak, s kik még a T. Gyűjteményben is jónak találták hamvaimat tapodni; így érzek, mondom, mert igen jól tudom, hogy azoknak kik a szánakozásra méltót ily insultúrákkal faggatják, sem rhebarbara, sem füredi víz, sem az én írásom használni nem fog."

„És így, tisztelt férjfiú, én ismét élek és írok, s ím legelső betűm Tiéd! Fogadd el még egyszer hideg kezemet azzal a nyugodt lélekkel, melylyel azt Néked nyújtom! Jól tudom, hogy velem *romlott hypochondristával* barátkozni semmi okod, semmi kedved nem lehet, de nem is azért jövök, mert, hidd el, az én resignátióm is tökéletes mind tereád, mind az egész világra nézve, s nem kíván, nem ismer szívem egyéb jót, mint ezen resignátiónak nyugalmát; csak jobbra fordult állapotomat akarám tudtodra adni, hogy erántam jobb gondolattal légy s ellenségednek ne tarts, ne gyűlölj. Élj szerencsésen, légy boldogabb mint én, s ne ismerd azt a nyomorúságot, melyet én kiállottam."

mindig elfogult barátját[41]), s újra folytatta a levelezést; de Berzsenyi sebéből egészen ki nem gyógyult többé. így szűnt meg a két nagy ember viszonya, mely tíz éven át a legbensőbb, s Berzsenyire mindig oly emelő és mívelő volt. Ez pedig újra átdolgozván antireeensióját Kölcsey ellen, s egy értekezést a Kazinczy által sürgetett Ráday-nemű verselés, és különösen a sonettforma ellen, melyet egykor külön költeményben annyira magasztalt [42]), azokat a Tud. Gyűjteményben kiadatta: *Észrevételek Kölcsey recensiójára* (1825. IX.) és: *A Versformákról* címek alatt (1826. IV.), melyek elsejében önmagát többnyire szerencsésen védi, mire szükség nem volt, s Kölcseynek egy szép dalát kölcsönben nevetségessé igyekszik tenni; emebben pedig sok finom észrevételek mellett a költészetről, sok ál tételt is vitat, oly tudománynyal, melynek megszerzésére őt ép ezen összekoccanás vezette. Az örömtelen pert, nagylelkűség nélkül, az „Élet és Literatúra“ fejezte be 1826-ban[43]). A kedve-szegett költő ez idő óta

[41]) L. ATazinezynak 1821. jan. 18-dikai levelét *Döbrentei* kiad, a 249—50. 11., melyre jan. 23-dikán következett egy második, de mind kettő ismét válasz nélkül maradván, Kazinczy is elnémult.

[42]) „A Sonetthez“ Versei I. könyvében:

Küpris rózsalehellete
Nemzett Laura ölén téged, alak (szép) Sonett! stb.
Üdvözllek Helikon kegye! stb.

[43]) A 174—183. 11. álló jegyzésben; s Kölcsey több helyt; sőt B. régibb dolgozatú és sikeretlenül visszakért antirecensiójából közzé tevén a 171—2. 11. egy helyet a recensiók —, s a

ritkán nyúlt a lanthoz, és csak kétszer lépett elé új dolgozatokkal, név szerint Kisfaludy Károly felszólítására az 1825-ki Aurórában (hol ezek állnak: *Szilágyi; A víg Chloe; A poéta)* s Kulcsár lapjaiban *„Napóleoni* című epigrammjával. Utolsó költeménye a *gr. Mailáth Jánoshoz* írt óda 1830., melylyel ezt némely versei németre fordításáért (Magyarische Gedichte 1825) tisztelte meg, s mik mutatják, hogy Berzsenyit nem a lélek lankadása, hanem a kedvhiány némította el.

A magyar akadémiának felállása új munkásságra bírta Berzsenyit, új mezőn. T. i. e nemzeti intézet igazgatósága őt 1830. nov. 17. a philosophiai osztályban első vidéki (fizetéses) rendes taggá nevezvén, s aesthetikai tárgyakkal foglalván el, több *bírálatokon* kívül 1832-ben egy nagyobb dolgozatot terjesztett elő: *Poétái Harmonístika* címmel, mely a M. T. T. Évkönyvei 1. kötetében jelent meg. 1833-ban a Széchenyi István hatalmas mozgatásai az anyagi állapotokra irányozván a köz figyelmet, Berzsenyi, ki a maga szűk életkörében is elég tárgyat lelt a sikeres gondolko-

243—7. 11., valamint az 1827-diki kötet 277—78. 11., kettőt a Ráday-nem ellen, miről B. 1830-ki [3S]) alatt idézett levelében így panaszkodik: „Én ezen írásomat, mihelyt *nyavalyám enyhült,* azonnal mind személyesen, mind levelek által több ízben visszakértem, de vissza nem kaptam, sőt most *ezen hagymázos beszédeimet* fitogatják az Élet és Literature köteteiben.“ „Berzsenyi akkori feleletének maradványai Szemere Pálnak, ki a válaszolót maga is óvalmazá (?), „Szemeretár“ című kéziratai egyik kötetében látható“ Döbrentei szerint *Döbr.* Berzsenyié 89. 1.

dúsra, 1833-ban *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól* értekezett. Még 1829-ben, s újra 1831-ben vette Kazinczy leveleit, mikben ez engedelmét kéri versei kiadására [44]); de Berzsenyi azt első ízben széptani ellenkezéseikkel, másodikban azzal mellőzte, hogy azokat most már egyéb dolgozataival maga kívánja kiadni [45]). Ez volt Berzsenyi utolsó levele Kazinczyhoz 1831. apr. 6. [46]). Szándékát azon-

[44]) L. *Dóbrentei* kiad, a 251. 1. Az első így kezdődik: „Engem az a kevélység szállá meg, hogy hazánk tőlem vegye Verseidnek harmadszori kiadását“ stb.

[45]) „Nem kevélység vona Téged — így ír *B.* ján. 15. 1829. — régi barátod felé, hanem a legistenibb lélek — a szeretet, mely csak azért öltözik néha az önség alakjába, hogy halandó szemeink előtt magát kedvesebbé tegye. íme tehát bizonyossá teszlek én is az eránt, hogy amennyire ily tört mart ember mint én még szerethet, szeretlek, s szívemből örvendek, hogy vélemény! háborúnk nem oltá el egészen érántam való régi hajlandóságodat, s szívemből óhajtom, hogy úgy költözzünk innét mint jóakarók, de igen reményiem is, hogy úgy fogunk költözni, mert reményiem, mindenikünk távol van azon nagy erőtlenségtől, hogy a véleményi ellenkezőt a személyes ellenségtől megválasztani ne tudná vagy ne akarná.“

„Munkáim kiadása eránt tett szíves ajánlásodat igen nagyra becsülöm és köszönöm! De mivel írásaim több princípiumaiddal ellenkezetben állanak, kénytelen vagyok magamat ezen jótéteményedtől megfosztani, mert mi lenne az egyéb a hideg világ szemei előtt, mint affectátió? amit pedig távozhatnunk illik. — Élj boldogul, nagy érdemű férjfiú, úri kedveseiddel együtt s tisztelj meg engem ezután is régi bizodalmáddal.“

[46]) „Májusban — írja — Füredre, onnét Pestre megyek, s ott fogom verseimet holmi jobbításokkal s minden egyéb

ban nem létesíthette. Betegeskedés fogta el, melyért 1836-ban a budai fürdőket kívánta használni[47]). De megelőzte őt a halál, mely ezen évi febr. 24-dikén oltá el hosszas keserűségektől elborított élefSt^ miket a magány s egy, a kor két legrokonabb lelke szép viszonyát megmérgező barát, Döbrentei, táplálni nem szűnt. Az akadémia Kölcsey Ferencre bízta az elhúnytnak nyilvános megtiszteltetését; s a megbízott az 1836. sept. 11-dikei köz ülésben hozta nemeslelkű engesztelő áldozatát az őt igazságtalanúl gyűlölt költő emlékezetének [48]). Munkáit Döbrentei Gábor gyűjtötte össze s adta ki: *„Berzsenyi Dániel Összes Müvei.* Költelem s folyó beszéd. Közreboesátá meghagyása szerint Döbrentei Gábor. Harmad, kiadás, kéziratban maradott még nem ismertekkel“. Budán, 1842. Magas 4rétb. egy kötetben, s egyidőben 8rétű három kötetben. Az említetteken kívül *„Kritikai Levelek* 1829—1834 *között^,* „Némely kiszemelvény Kazinczy Ferencnek B. D.-hezírt leveleiből“, *„Egy levele Berzsenyinek Kazinczyhoz^, „Néhány levelezel B. D. és Döbrentei*

munkácskáimmal együtt kiadni; s meglehet hogy egész nyarat ott töltöm, s tán gyűlésünkig is ott maradok. Akkor látni fogjuk egymást. . . Tartsd meg addig is régi barátságunk emlékezetét s élj boldogul. “

[47]) „A jövő nyár elején — írja *Döbrenteinek* 1835. dec. 3. — látni foglak. Míg pénzemben tart, Budán fogok fürdeni, mert ez idén nagyon megrezzentett hypochondriáin.“ stb. *Döbr.* Berzs. 300. 1.

[48]) L. A M. Tud. Társ. Évk. III. köt. és Kölcsey Munkái II. köt.

Gábor között", s a költő életrajza s verseihez bő jegyzések terhelik ez ízetlen kiadást, mely számtalan helyen elváltoztatva adja Berzsenyi szövegét. Miután ezt 1859-ben ennek egy, helyenként találomra visszaigazított, hibás, csínatlan, s törvénytelen utánnyomtatása követte ily cím alatt;®./). *Összes Versei ötkönyvben.·* Ötödik kiadás, jegyzetekkel (t. i. némely variánsokkal), Pesten, Magyar Mihálynál; valahára megjelent egy kritikai kiadás: *„B. D. Versei.* A megrongált szöveget az eredeti kéziratok és kiadásokhoz egyengetve, kiadatlanokkal és életrajzzal bővítve, a költő örökösei megbízásából kiadta Toldy Ferenc. " A költő hű arcképével. Pest, Heckenast G. sajátja 1860. Majd: *Kazinczy Ferenc Levelezése Berzsenyi Dániellel* 1808—1831. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860 Heckenast túl.; *Berzsenyi Levéltárcájából,* Toldy Ferenc (Új M. Muz. II. köt. 1860, t. i. Különfélék levelét hozzá és Berzsenyi válaszai, szám szerint 12). Végre: *B. D. Munkái,* újra átnézett kiadás a költő örökösei megbízásából Toldy Ferenc által. 2 kötet a költő hű arcképével. Pest, 1864 Heckenast Gusztávnál. S eddig van máig a Berzsenyi irodalma.

SZEMERE PÁL.

1785—1861.

Szemerei Szemere Pál, egy ősrégi nemes család ivadéka, 1785. febr. 19. született Pécelen Pest vármegyében, atyja részbirtokán, kinek házánál gondos nevelést nyert. Nyilvános tanulmányait Budán kezdte 1791-ben, hol atyja akkor mint kir. helytartósági ügyviselő lakott, aztán Kún-Halason, Nagy-Kőrösön, Pápán és Pozsonyban folytatta, s Patakon bevégezvén, 1808-b. ügyvéddé lett. Első *költői kísérletei* a M. Kurír és Hírmondó 1802 és 1804-ki folyamaiban, Bozóky 1805-ki Tavaszi Virágaiban s külön: *Poétái Zsengék,* Pest, 1806. jöttek ki; de ezek még nem engedték csak sejteni is azon lyrai mélységet s technikai bevégzettséget, mely kevés évvel utóbb készült darabjait tette feltűnőkké. S így az irodalom barátai ama lelkes felszólalásából ismerkedtek meg nevével, mely Kulcsár Hazai Tudósításai 1807-diki folyamában a debreceniek és Kazinczy között folyt úgy nevezett arkádiai port (Csokonai sírköve felett) fejezte be, s mely által különösen Kazinczy figyelmét vonta ma-

gára, kivel 1808-ban Pesten személyesen is megismerkedvén, vele ennek haláláig szíves barátságban és levelezésben állott. Ugyan ezen évben szövődött azon benső viszony is közte, Vitkovics és Horvát István közt, mely utóbb mint Kazinczy irodalmi ügyét a középpontban képviselő „triász“ nem kis jelentőségre vergődött, ők lévén azok, kik zárt phalanxképen álltak ellent a nyelvreform irányában eleinte a társas téren keletkezett, majd nyilvábban fellépett visszahatásnak, és szinte leginkább azon téren, sikeresen küzdöttek a féltett ügy mellett, melynek mind több s több barátot szereztek a középponti irodalomban. A következett évben jelent meg Pesten Kölcsey is, kivel a legszorosb s mind kettőre mély hatású barátság fejlett ki. Szemere, péceli részbirtokát csekély áron haszonbérbe adván, egész lélekkel s polgári jövendője feláldozásával folytatta ez időben tudományos önmívelését; 1809-ben Schedius széptani, 1810-ben Horvát István nyelvtudományi leckéit hallgatta; s a pénz becsének sülyedése miatt szigorú állapotra jutván, Kulcsár említett lapja mellett segédkedett, mely állásában 1810-ben, a toldalékúl adott *Neuwiedi Újságot* (az ezen című, akkor híres német lap kivonatát, itt-ott annak modorában készített eredetiekkel) ő szerkesztette. Első költői müve, mely őt talentoma egész díszében tüntette fel, híres *Epistolája* volt azon *Vida Lászlóhoz* (Pest, 1810. németül Haliczkytól u. a., deákúl Petrásovich Andrástól 1813), ki a középponti magyar színészetet három évig áldozó hazafisággal tartotta fenn. Ez időben adott Szemere a keletkező

új'iskola neheztelésének a Révai székébe ültetett lelketlen orthológ Czinke Ferenc ellen kifejezést egy éles és gúnyos álnevű pamphletben: *Az Új Holmi kritikai megitéltetése,* Képlaki Vilhelm által. Pest, 1810. '). De a következett év alapította meg hírét mint egyik jelesb lyrai költőét, három mintaszerű sonettjével: *Emlékezet, Boldog pár* és *Himfy,* melyeket Ilorvát István a Kazinczy első három sonettjével együtt mutatott be a még kisded, de figyelmes közönségnek: „Hat Sonett Kazinczytól és Szemerétől" cím alatt, Pest, (1811). Ezeket követték: *Dalok azoknak, akik szeretnek* Sz. Szemere P. által, hely s év nélk. Pest, 1812, hét dal német után s a *Titkos Vidék,* akkor „Recitativo" címmel; 1813-ban a *Remény* sonett, s egyéb dalok, mik közöl Kulcsár közlött utóbb néhányat (Hasznos Mulatságai 1817-ki folyamában). Ez időben saját gondjai alá vevén péceli birtokát, 1814-ben Szemere Krisztinával kötött házas frigyet, ki Képlaki Vilma név alatt gerjesztett néhány szép költeményével figyelmet. Az időközben Kazinczy ellen megjelent „Mondolat[11] feleletéhez ő adott Kölcseynek tervet s néhány adalékot (különösen parodiázó verseket). 1818-ban gróf Teleki Johanna által a pesti uőegyesület nevében *Körner „Zrínyi[11]·* című szomorújátéka fordítására szólíttatván fel, ő azt ez év nyarán készítette el jambusokban. E dolgozat egy főbb rangú társaság által a pesti nagy színpadon előadatván, először éreztette a nagy közönséggel azon nemes

*) Fejér György költségén.

komolyságot és méltóságos zengést, melyre a magyar tragédiái dictió képes[2]) (Zrínyi monológja az ötödik felvonásban egyszersmind kísérlete volt a magyar ottava-rímáknak. Kiadva az „Elet és Literatúra“ I. kötetében 1826).

Ez évben Szemere állandóan Pestre telepedett, miután Pest vármegye tisztújításán a nádor-fő'ispán által alügyészszé neveztetett, mely hivatalt tizenegy évig viselte; 1828-ban pedig azon országos küldöttség tagjává, mely gróf Teleki József elnöklete alatta felállítandó magyar akadémia országos terve nyomán azon alaprajzot és rendszabásokat dolgozta ki, mik szerint az, 1830-ban, megalakíttatott. Ez időben is készültek némely apróbb munkácskái, mint: *Nyelv és tárgy a költésben,* párhuzammal Himfy és Dayka? Virág és Berzsenyi, Kazinczy és Kölcsey némely versdarabjai közt (Tud. Gyűjt. 1818. V.), *Echo* sonctt, és *A Hivatal,* beszély levelekben (az Auróra 1822-diki folyamában), s *A Tövisek és Virágok bírálata* (Aspasia, 1824). Szemere már 1806 óta érlelte magában egy széptani folyóirat eszméjét, sőt ahoz gyűjtögetett is, de Ragályi Tamás kívánságára anyagait neki átengedvén, ez indította meg azokkal 1807-ben „Segítő-

[2]) De a játszók is a miveit társaság válogatott tagjaiból álltak, *kik tudták mi a jambus.* A szerepek így voltak kiosztva: Szulejmán: gróf Teleki József; Levi: Schedins Lajos; Zrínyi: Dallos kapitány; Juranics: gróf Teleki Ferenc; Paprutovics: Tisza Lajos; aga: Kubínyi Ferenc; Zrínyiné: gróf Teleki ulianna stb.

jét“ [3]). 1810-ben Berzsenyi Pestre jövén, ez indítványozott olyat, s a triász a létesítendő füzetek szerkesztőségével Szemerét bízta meg, Horvát István és Fejér György költséget ajánlottak reá. Újra folytak a készületek, midőn Döbrentei Pesten megjelenvén, az ennek sürgeségében inkább bízó Vitkovics könynyen reá bírhatta Szemerét a vállalatnak erre nullázására[4]). Szemere másodszor is visszalépett, s anyagai egy részét a leendő „Erdélyi Muzeum'[1] számára adta át; egy más csomót 1824-ben Kovacsóczynak, az Aspásia megindítására. Végre 1826-ban némi pörös ügy Kölcseyt szólítván Pestre, ennek sürgetéseire végre harmadszor is el lön határozva egy folyóirat kiadása, mely a két barát egyesült gondjai s a kor legjobb erői részvétele mellett túlnyomólag aesthetikai és kritikai iránynyal, *Elet és Literatúra* cím alatt, meg is indúlt: I—IV. rész (v. I. kötet) 1826.; második kötet V—X. rész 1827-b.; s ezóta *Muzárion főcímmel*: harmadik kötet XI—XIX. rész és negyedik köt. XX—XXIX. r. 1829. Foglalatát szépművek és széptani cikkek, azok feletti bírálatok-, nyomozások és különféle írók szavazataival, ily tartalmú levelezé-

[3]) Melyből négy főzet nyomatott, de csak egy adatott ki a kedvét hamar vesztett Ragályi által.

[4]) A dolog Horvát István távolléte alatt történt, ki nem csekély nehezteléssel vette Vitkovics eljárását, s annál inkább, mert Döbrenteit már akkor nem kedvelte; mégis a nemeslelkű ellenség ennek vállalatát pénzzel is segítette (Erdélyi Múzeum X. 13. 1.).

sek, kivonatok, azon egy tárgyak feletti különböző nézetek előtüntetésére, hol kiegyenlítő itélethozással, hol az olvasó gerjesztésére a nélkül. Ezen egészen új módszerrel szerkesztett gyűjtemény élénk hatással volt a philosophiai és széptani gondolkodás felköltésére, s Szemere véle azon időben a szépirodalom első rangú emberei közt foglalt helyet. így lön, hogy a Kisfaludy Károly időelőtti halála által mindjárt kezdetben egy hely ürülvén meg a magyar akadémia nyelvtudományi osztályában, ennek első nagy gyűlésében 1831. február 16-án helybeli rendes taggá választatott.

Ez időben merültek fel azon sajnos szakadások, mik az elhírhedett „conversations-lexikoni pörrel“ kezdődvén, a „Kritikai Lapok“, a „Sas“ és több pamphletek által folytatva, az irodalom első embereit egymással ellenséges állásba hozták, s majd az irodalom és akadémia tagadhatatlan kárával ez utóbbiba is becsúsztak. Szemere itt, eleinte csak a társas téren, az idősbek felekezetével tartván, nem sokára nyílt fellépésre ingereltetek az ifjabb ivadék ellen, mely vele egykor irodalmi, sőt baráti kötelekkel is össze volt fonva. E pártállás folyományai lettek 1833-b., ismét Kölcseyvel egyesülve, a főleg Bajza Kritikai Lapjai ellen megindított: *Muzárion. Új folyam.* Első füzet (tulajdonkép kötet), nagyobbrészt polémiái iránynyal; és Bajza Aurórája ellenében egy ellen-*Auróra, „folytatják Többen“* jelzéssel a címen (Pest, 1833. és 34. Trattnernél), mely által az „Auróra-pör“-ben Bajza ellen gyakorlatilag szavazott. De folytatás

egyik kezdeménye sem ért. E súrlódások azonban Döbrenteinek még ez évbeni kilépésével az akadémiai titoknokságból csakhamar elsimultak, a két felekezet kibékült, és Szemere régi viszonya is ifjabb barátihoz nem csak teljes kedélyességében helyre állt, hanem részt vett ő az ezek által alapított „Athenaeumban“ [5]) és „Kisfaludy-Társaság^-ban is, melyben 1840. febr. 1. a meghalt Kölcsey Ferenc helyét foglalta el, s febr. 5. 1842. annak köz ülésében széptani felolvasást tartott b. Eötvös József „Búcsú“ című költeménye felett[0]),'mely köz fellépésével a köz tisztelet élénk nyilvánulásának nyújtott óhajtott alkalmat. így 1841. mart. 29. az akadémiában Ballag! Móric értekezéséről *„a héber költészet* rövid rajzolata[11] adván vélem ényt e tárgyról hallatta saját nézetét is[7]). Részt vett „Kölcsey Ferenc Minden Munkái“ kiadásában (Pest, 1833 és 1840—48.), s némely apróbb verseken kívül, mik ez időben a szépirodalmi lapokban elszórvák, 1851-ben egy nagyobb terjedelmű nedélyes-széptani tankölteményt nyomatott ily jellemző cím alatt: *„Diih.yram.b-Argyéros és Talány-Ábrándok,* Melyeket elverselt egy tudós zarándok Phantast-komikai didaktikus módon, Budapesten, Foton, Pécelen, Maglódon, Életének hat-

[5]) „A Carthausi b. Eötvöstől', *Figy.* 1839. 10. sz. — „Müvüs élv“ Vörösmarty kis lyány bajáról, *Ath.* 1841. I. 68. sz.

[6]) Kiadva a *Kisjaludy-Társasig Évlapjai* III. köt. 109. s küv. 11.

[7]) L. a *Magy. Akad. Értesítő* 1840—41-ki folyama 39. s köv. 11.

vanhetedik évében, kinek symboluma: Leben und Beleben. — Egy füst alatt Kísérletek folyó és kötött beszédben Képlaki által. Közli Szemere Pál.“ Pest, 1851; de e könyv a censúra által, vagy két példány hiján, megsemmisíttetvén, világot nem láthatott. Ez nem esüggesztette el az öreg költőt, hogy egy második szinte ily hangú és alakú tankölteményt a költészetről ne írna, ily cím alatt: *„Tandithyramb és Dalversenyt,* melyből Egressy Gábor 1860-ban tíz mutatványt közlött a M. Színházi Lapban, Halász Dezső pedig, ugyanakkor egyet önállóan, figyelmeztetésül az általa kiadni szándékolt egész műre („Erdei lak, mint hármas dalverseny, és Petőfi Sándor/ Pest, Ráthnál), de részvét hiányából az meg nem jelenhetett. Közben vettük tőle Fáy rövid Életét („Fáy András. Pályaismertetési adatok[1]' Divatcsarnok 1853. I., III., VII., VIII., IX. sz.), s itt-ott elszórva apró verseit [8]).

[8]) El még, s éljen üreg barátom, ki hosszú élte napjait folyvásti tanulás és dolgozásban, s meg nem szűnő haladással, töltötte és tölti, amiért munkálatait puszta tanulmányoknak tekintve, csak ritkán, mintegy koronkénti neki-buzdúlással, s mindig fösvény kézzel, szokta nyújtani adományait. De azok részint mütökélyökkel classical literatúránkhoz tartoznak, részint gerjesztő hatásukkal mély nyomokat hagytak. Összeköttetésben, részint barátságban az irodalom minden jelesbjeivel, ezeknek úgy, mint a lelkes kezdőknek, széptani nézeteikre minden időben nagy befolyással volt. Szemere e missió-szerü hatását az irodalomtörténetnek kötelessége megőrizni. (Meghagytam ezen, 1857-ben, s így még a költő életében irt jegyzést azon pár, szinte életrajzi, adat miatt, mely benne foglaltatik.)

Második neje halála után végre visszavonult Pécelre, hol 1861. martius 14-dikén élete hetvenhetedik évében elhúnyt. Kötetes munkák becsével ér fel nyelvünk gazdagításában vett része. T. i. újabb társas és tudományos, kivált széptani, nyelvünk, nem tudva már alkotójokat, minden nyomon Szemere szavaival, mint mindannyi új orgánumaival a léleknek, él [9]).

Emlékezetét 1864. jan. 21. az akadémia ünnepélyes köz ülésében Kazinczy Gábor üllötte meg egy hathatós beszéddel, mely azonban mind eddig világot nem látott.

[9]) Csak néhányat sorolok el itt, miket egyenesen tőle vettünk: Kegyed (melyet a Széchenyi *Önje* nem pótol; ez általánost, amaz több tiszteletadással vegyül); ábra, botrány, divat, elnök, ellenőr, gyámnok, gyár, hulla (cadaver), ipar, jutányos, kalandor, nélkülözni, szerv (s ennek egész családja), szilárd, titkár, túl- (mint összetéti alkatrész), verseny, viszony, ünnepély, zsarnok; — dalnok, irodalom, modor, regény, színész, szobrász, tömb (csoportozat); — ábránd, erély, eszély, eszmény, féltékeny, hatály, jellem, kedély, képzékeny, szeszély, és számos más, mikre biztossággal többé nem emlékezünk.

SZÁSZ JÓZSEF.

1782—1812.

Ilencfalvi Szász József 1782. június 1. született Dedrád-Széplakon Kolos vármegyében, hol atyja ref. pap volt. Ez később Pókára menvén által, Torda vármegyébe, tanulását a gyermek ott kezdette. Tíz éves korában a marosvásárhelyi collegiumba küldetvén, iskoláit ott végezte. Szelíd viselete, eleven elméje és szorgalma által tanítói szeretetét megnyervén, bizonyos alapítványokból segíttetett. Antal János tanár ajánlására gróf Teleki Sámuel erdélyi udv. cancellár őt 1802-ben marosvásárhelyi könyvtáránál alkalmazta, s e mellett Szász a collegiumban mint deák a logikát tanította. Öt évvel utóbb, 1807. octob., a gróf megegyezése, sőt segedelmével Bécsbe ment tudománya és tapasztalásai nevelésére, honnan 1808 tavaszán Jénába a végre, hogy magát a könyvtárnoki tudományban tökéletesítse. Itt az irodalomtörténet mellett a növény- és ásványtanban is kimívelte magát. Két év múlva, ú. m. 1810 tavaszszal Bajorországon keresztül haza ment, s a könyvtár őrségét October 14. átvette.

Döbrentei Gábor, kinek mind ez adatokat, mind maradványai közlését köszönjük, 1811. dec. ismerkedett meg vele a Teleki könyvtárban, s őt mint meleg keblű hazafit, tisztalelkű, jószívű, szeretetre méltó embert festi, ki említett szaktudományait folyton nagy gonddal mívelte, s azokban irodalmilag is fellépni készült. Abban mindazáltal megelőzte a halál, mely őt 1812. május 29., száraz betegségből, midőn épen harmincadik évét tölté be, elragadta. *Dalai* közöl, miket hódító gyermetegség, egyszerűség s alkotási tökély tüntetnek ki, fájdalom csak néhányat (szám szerint tizenötöt) közölhetett Döbrentei Erdélyi Múzeuma II. kötetében (1815); s méltán sajnálható, hogy „philosophiai darabjait[14] nem adta, s hogy többi dalai is azóta lappanganak.

TÓTH LÁSZLÓ.

1788-1820.

Ungvárnémeti Tóth László, egy becsületes ref. pap Ha, 1788.febr. 17. született, Kis-Tokajon Miskolc mellett; s itt kezdte járni oskoláit. Korán megkedvelte a római irodalmat, melyben magának oly alapos tudományt szerzett, hogy azzal tanárai tiszteletét is kiérdemelte. Miután Sárospatakon a theologiai folyamot is elvégzé, két növendékével 1810-ben Eperjesre ment, hol a német nyelvet tette magáévá. Itt Karlovszky tanár buzdításaira egész lélekkel a görög nyelvnek feküdt; s ugyanitt ismerkedett meg személyesen Kazinczy Ferenccel, kinek Marmontelje és Gessnere kedveltették volt meg vele a magyar költői nyelv bájait s ki őt barátságára méltatván arra tüzelte, hogy mértéktelen rímes verseit görög szchémákba öntené által. Tóth azokat megsemmisítette, *Nárcisz* című tragédiáján kívül, melyet scnáriusokban költött újra. Az orvosi pályára szánván magát, 1814-ben a pesti

[1]) L. *Görög Verseit* a 102. lapon.

egyetemnél íratta be magát (hol 1817-ben a római egyházhoz tért által), de a természeti tanulmányok mellett folytatva költői dolgozgatásait is, melyeket két évvel utóbb közzé is tett: 1. *UngvárnémetiTóth László Versei,* Pest, 1816. Tartalmuk: ódák, epigrammák és románcok, apológok, epistolák és „Nárcisz, vagy a gyilkos önszeretet, három nyílásban“; végűi Glosszák, mikben nyíltan a nyelvújítás ügye mellé állott. Ezeket követte 2. *Gyásztisztelet Hermine cs. főhercegnének . . . halálára.* Pest, 1817, óda a pythiai tizedik hymnus mértékein. Kulcsár lapjai mellett segédkedvén 3. a Haszn. Mulatságok 1817—19-kei folyamaiban sűrűbben jelentek meg hol nevével, hole nélkül, versek, *széptant, görög irodalmi, archaeologiai s mythologiai cikkjei;* a Tud. Gyűjt.-ben (1817. V.) Ereseit bírálta, s (1818. VI.) értekezett 4. *A költőnek remekpéldáiról, különösen Pindárról s Pindámak versmértékeiről,* melyeket több műveiben követett is. Ezeket követték 5. *Ungv. T. L. Görög Versei* magyar tolmácsolattal. Pest, 1818, mikben ódák, epigrammák s idyllek foglaltatnak, tudós glosszáktól kísérve [2]). Azon korholások, miket az utóbbiakban Érzékinek (dr. Terhes Sámuel) Tóth ellen intézett „Tűkröcske“ című gúnyora

[2]) Miket a *Chronik dér österreichischen Literatur* (Becs, 1818. aug.; 62, 63. sz.) bőven és kedvezőleg ismertetett, s a 'Σρμής 'ο λόγιος (Becs, 1818.16. sz.) dicsérve említ. — *Okén* a hozzá szóló epigrammát Isisében közölte. — Egy görög sonettjét Rumy közlütte *Seebode* folyóiratában: Bibi. f. d. Schulen-und Unterrichtswesen 1822 a VII. kötetben.

(Patak, 1816) kap, ennek részéről egy második megtámadást vontak magok után az „Ujra amalgamázott üvegtáblácska“ című magyar és héber epigrammákban (Patak, 1819), miket azonban Tóth László hallgatással mellőzött. Ez év őszén Bécsbe ment fel az orvosi tudományok bevégzésére; s miután 1820-ban az első szigorlatot letette volt, augustus 31. (mások szerint September 2.), egy choleraroham áldozataiéit. A hír önmérgezésnek tulajdonította halálát. Annyi bizonyos, hogy Bécsben nagy szegénységben élt, s hogy halála után több vegytani készítmények találtattak körűié, mikkel azonban másszor is foglalkodott, nagy barátja lévén a vegytani kísérleteknek. írásai elvesztek, mik közt egy magyar *Anthropologia* is volt. Több becses szándék, mint: Hippokrates fordítása s egy „Orvosi Tud. Gyűjtemény[1]' halálával hosszabb időre füstbe ment. Egy pár maradvány versét Igaz Sámuel közlött a Hebe első folyamában.

VITKOVICS MIHÁLY.

1778-1829.

Vitkovics Mihály 1778. augustus 26/14. született Egerben, hol atyja Péter rác pap volt [1]). Az ép, virgonc, a zenét és éneket már kisded korában szenvedelmesen szerető fin[2]) iskoláit ugyanott, névszerint az elemieket 1789. kezdte, s a gymnásiumban és lyceumban 1798-ig folytatta, a humaniórák második éve kivételével, melyet Budán járt. A magyar nyelv szeretetét Horváth Euseb dömés tanár, ki magyarul adta

[1]) S huszonnyolc évi paposkodás után 1803. nov. 5. Budára tétetett által, hol öt évet töltvén plébános! hivatalában, 1808. febr. halt meg. Ennek apja József is egri pap és esperest, nagyapja Péter pedig I. Leopold alatt II. Bakóéi Ferenc ellen mint kapitány szolgált. *(Vitkovics János* budai pléb. és Mihálynak öcscse birtokomban levő eredeti *feljegyzéseiből,* miket itt azokon kívül, melyeket magammal 1828-ban az utóbbi kőzlött, használok.)

[2]) így írja le maga magát egy Horvát Istvánhoz intézett, alkaika, különben igen prózai, önéletrajzos ódájában, melyegyéb papirosaival együtt szinte gyűjteményemben van.

elé a gymnásiumi első osztály tantárgyait, jókorán csepegtette a tanulni mindig igen szerető növendékbe, s bár a következett évben Schumann Theophil cisterci tanár a magyar szólást szigorúan eltiltotta[3]) s Pászty őt 1794. verselési kedvéért üldözte, Horváth tanítása s édesgető magyar buzgósága benne amint felköltötte, úgy táplálta is az újra felocsúlt m. irodalom szeretetét [4]), s Tóth Farkas tanár, ki alatt Budán a költészetet tanulta, verseiért őt az elsők közé sorolta. És csakugyan találtatnak kéziratai közt a heves ifjúnak már budai oskolaévéből (1796) némely rímes, hazafiúi[5]) és szerelmes versei[6]), némely utánzatai Horác, Seneca, Lucréc, Theokrit és Blumauerból, részben még a né-

[3]) A neki tüzesült kis Vitkovics ebbeli makacsságáért egy ízben öt korbácsütéssel lakolt, mint maga beszállté nekem.

[4]) L. Horváthhoz szóló ódáját, Buda, 1806, hol e tisztes, és végre 1806-ban egri társai üldözése elöl magát Budára áttétetett férfiú buzgóságát kegyelettel magasztalja; s többi közt írja:

s hogy most verem a kobozkát,
Nemde Te müved?

Ez a szegény dömésbarát egy tót deáknak egy ízben új ruhát csináltatott, amiért Ovidnak egy Döme Károly által fordított elegiáját elszavalta.

[5]) „Örülj már szivedben, elhagyott magyar nép“ stb.:így kezdé a felébredt kortól lelkesült ifjú, egyik versét.

[6]) Maga ily vallomást tesz a [2]) alatt említett ódában:

Pelyhes időmbe is égtem a szép
Lyányért. Ha láttam, vert dobogott nyilait
A szívem. E szent passió mostan is
Bánt . . .

pies iskola tizenötöseiben, de kivonatok is Kazinczy Ferenc írásaiból, s ezt illető jegyzések, mik ennek régibb munkái által már akkor lett elragadtatásáról tanúskodnak [7]); sőt épen azok nyerték meg őt először a magyar irodalomnak, mely irányát Pápay Sámuel, azon időben magyar irodalomtanár az egri lyceumban, nevelte és kalaúzolta[8]). Innen 1799-ben Pestre jött

[7]) Ide tartozik egy Roffon 1800. oct. 20. alexandrínekben írt keserve: „Halotti tisztelet Kazinczy Ferenc véletlen halálára“ kéziratai közt. Tudjuk, vak hír volt, mely az ügy baráti közt akkor általános levertséget idézett elő.

[8]) „Az, hogy anyai nyelvünk szent és kedves előttem — írja Vitkovics Kazinczyhoz febr. 3. 1809 —, hogy azon kezdem futni a literátori pályát, a Tek. Úr sok becses és szép munkáinak müve. Ezek léte nélkül addig a deák, avagy (isten őrizz) a német nyelven hangoskodtam volna.“ — S ismét febr. 19. 1811.: „Hidd el, egy oly emléket emeltél nekem és tettél ez által (a Vitkovicshoz írt híres epistola értetik) előmbe, melyre valahányszor tekintek, fogok pedig míg élek mindig, annyiszor tolira gyuladok . . . s literatúránkat, melyre *egyedül* Bácsmegyei, magyar Gessner, két Orpheus gyulasztott, többekkel nagyobbakkal szaporítani sietek.“ — 1811. dec. 24. Bácsmegyeit kérvén, írja: „Ez az. a munkád, amely legelőször imádtatta velem nevedet. Ez az, amelynek olvasása hajdan Lidimet egészen hozzám olvasztotta. Ez az, amelyet én soha szerelmes olvadság nélkül nem olvashattam ... Ha még Idylliumidat újabb példányban nyerhetném meg, sokat nyernék. Az enyém kopott, rongyos. Ezt a munkát Pápay ajándékozta nekem, midőn tanítványa voltam. Megcsókolta és úgy nyújtá nekem. Nesze, Miskám, olvasd nyelvünkön a legszebbet: ezt buzgón mondta ki. Valamint egyéb munkáidbul, úgy leginkább ebbül diétáit példákat a stílus nemeiben.“ V. ö. a [3]) jegyzést is.

törvényt hallgatni, hol 1801 húsvét után felesküdt a kir. tábla mellé, 1803 júniusban pedig ügyvédi oklevelet nyervén, ugyanitt mint ügyvéd állandóan letelepedett.

Ez óta Vitkovics főleg ugyan hivatásának élt, de a törvényszüneteket rendszerint tanulásban és dolgozgatásban töltötte. Himfy feltűnése mély hatást tett reá, s maga is kezdett annak modorában egy *dal- és éneksort Lidijéhez,* de még példánya által teljesen elfogúlva. Pesten lakta első idejéből bírok tőle kéziratban egy címet mégnem kapott *regényt levelekben,* mely Lidivel volt szerelmes viszonyát festi. 1805-ben *Martins* könyvét fordította Mátyás királyról, de mely csak töredékesen jelent meg Trattner Nemzeti Kalendárioma régibb folyamaiban. Midőn az idősb báró Wesselényi Miklós színész-társaságának egyik része, mely 1807-ben Budán múlattatta az országgyűlési közönséget, a következett évben Pestre tette át előadásait, s eleinte ennek, utóbb a megyének, s legkülönösben a nagylelkű Vida Lászlónak áldozatai mellett folytatta azokat; Vitkovics egész lélekkel a színköltészet felé fordúlt, s részint eredeti darabokat dolgozott, részint fordítgatott; ily ék voltak: *II. Rakód Ferenc Rodostóban,* szomorújáték 3 felv., melyhez Mikes Kelemen Levelei adtak tárgyat és lelkesedést, s melyet Döbrentei az erkölcsök szerencsés festéséért dicsér [9]); *Mars Vénással Murány alatt,* nemzeti vitézi játék 5 felv., Gyöngyösi István nyomain; *A keresztes vitézek,* színjáték

[9]) Birtokomban levő *töredékeiben Vitkovics életéhez.*

5 felv. Kotzebue után, de Dugonics és mások nyavalyás példája szetint az eredetinek személyei helyett magyar históriai embereket szerepeltetve; *A pozsonyi kabát,* vígj. Jünger „Lyoni öltözete“ után szinte megmagyarosítva; *A Megengesztelés,* érzékenyjáték 3 felv., eredetie francia, németből fordítva. Tudtomra színpadon csak ez utóbbi jelent meg [10]), nyomtatásban egy sem. Ez időben fordította *Schiller* értekezését is *A játékszínről* (Die Schaubühne als moralische Anstalt betrachtet), mely Kulcsár Magyar Theátrum-Almanakjában 1814-jelent meg. Első fellépése 1804-ben történt két halotti *ódával* Semsey Andrásné és báró Orczy Józsefre, miket koronként egyebek is követtek, de melyek öszvesen csekély figyelmet érdemelnek[11]); első becses müve ama szép epistolája: *„Székesfejér-*

[10]) Pesten, apríl 26. 1809.

[11]) Ezek teljes sora, amennyiben én azokat bírom, ez: 1. *Halotti keserv . . . P'erényi Anna* báró asszonynak, nm. Semsei András . . bitvesének . . halálára Pest, 1804. 4r. 2. *Halotti Vers .. b. Orczy József . .* halálára. Buda, 1804. 4r. 3. *Magyar Dal,* melylyel a prédikátorok rendén levő nagyérd. tiszt. *Horváth Eusebius* urat, midőn Egerből eljötté után a budai főgymnásiumban tanítóvá választatott, hálaadásul megtisztelte V. M.,volt tanítványa. Buda, 1806. 4. Néhai ns. *Hajósy Johannának . . Kovachich Márton* úr volt *hitvesének emlékezetére,* midőn képe rézre metszetett, irta egri *Vidényi József* (Vitk. írói álneve). Buda; 1806. 5. *Egy magyar nemes felkelőnek búcsúdala* az ő mátkájától május 1.1809. Pest, 4r. 6. Ad Hungaros, veteri gentis more arma parantes. Pest, 1809. 4r. (a névtelen deák költemény mellett ennek fordítása Vitkovicstól). 7. *Tek. kapit. Avakumovics Avakom úr hárántstpjának gemusához* (Hiller német költeménye mellett magyarul Vitk.). Pest, 1811. 8. Főtiszt. *Fejér György prépost* úrnak, a

vári Horvát István barátomhoz, Roff, Heves vmegy. oct. 15. 1805.“, mely azonban csak 1814-ben, az Erdélyi Muzeum I. kötetében látott világot. Több, sőt kifejezett hivatással mívelte jókorán már a *mesét* és *epigrammát,* de ügyvédi dolgai mindinkább elfoglalván őt, főleg Kazinczy Ferenc reá hatásának tulajdoníthatni az irodalomnak, ha mellékesen is, folyton íizését.

T. i. epochális év volt reá nézve az 1808., midőn Kazinczyval, ki septemberben Pesten múlatott, barátságot kötvén, ezzel szíves és élénk levelezése megindúlt[12]), mely Vitkovicsra nézve nem csak tanulságos [13]), hanem buzdító is volt [12]), s benne a legnemesb

győri tudománykerület főigazgatójának tiszteletére. Becs, 1818. 9. Mélt. *Mailáth György . . . halálára.* Pest, 1821. ívr. 10. Mélt. Vajai *Vay Abrahám úrhoz* cs. k. kamaráshoz, midőn Borsod vármegyében apr. 26. 1825. első alispánná választatott, barátságos tiszteletből. Pest, 1825. 11. Mélt. *b. Wenckheim József úrhoz,* cs. k. kamaráshoz, Arad vármegyei főispáni hivatalba jún. 27. 1825. lett beiktatásakor. Pest, 1825. 4r.

[12]) Kazinczy Gábor barátomnak rovom itt le szives köszönetemet, ki Vitkovicsnak Kazinczy Ferenchez írt s fenmaradt öszves levelei másolatát egy meglehetős kötetben velem szives volt közölni. Terjednek azok 1808-tól 1824-ig. Ezek nélkül Vitkovics életrajza lehetetlen volt volna.

[13]) „írj nekünk — így kéri *Vitkovics* 1810. apr. 12. költ levelében —, és ne tekints a mi restségünkre! Légy senecai beneficiumú, aki azt állítja: Beneficium non est dare et accipere, sed dare et perdere. A Te leveleid, barátságunk szentségére vallom, nagy *beneficium* nekem, *nagy oskolám.*

[14]) „Nagy örömömre s még nagyobb hasznomra vala az is — írja mart. 7. 1810. —, hogy meséimnek némelyike ke-

dicsvágyat költötte fel[15]). Ekkor szövődött közte, Szemere és Horvát István között a felebb (a 78. lapon) említett irodalmi kis kör, a „Kazinczy triásza“, melynek ő, társas hajlamai, hímzetlen, de jószívű egyenessége s békítő jelleménél fogva általánosan tisztelt tagja volt,s középpontja, mióta Theodórájával szerelmi frigybe lépvén, háza mind végig gyűlhelye lett az irodalom férfiúinak [1(i)]). Ügyvédi irományai közt már

zedbe került. S az, hogy megnyerek helybenhagyásodat, új, tüzest), ösztönt öntött belém azokat tovább is folytatni . . . Aristarchusi intésedet fő gonddal fogom követni, s oda ahova Lessing felhágott, fellépdegélni törekszem.“ S július 13. 1810: • Döbrentei . . közli velem a hozzá küldött leveledből azon szavakat, melyekkel meséimet hatalmasan magasztalod előtte. Ezen közlés olyan erős lob vala fellángoltatásomra, hogy írásaim közt gyomlálatlan, és szaporodás nélkül régóta heverő meséimet kikeresvén, nagy forró szorggal javítgatni kezdem, s magasztaló szavaidnak azon fris érzésében néhánynyal meg is szaporítani. .

[15]) Érdekes nyilatkozása az *Vilkmicsnak,* melyet az 1809-ki háborúnak *a* fővároshoz közelgető veszélyei közt intézett Kazinczyhoz. „Ha az ellenség — írja azon évi sept. 4. — rajtunk üt itten, s a háború záporja valami módon engem is elsodor, tartanád fel egykét verses sorral emlékezetemet. Ezt nem annyira ennen dicsőítésemért, melyet, való hogy, szeretek, mint azért kívánom Tőled, hogy hitem sorsosai valaha hamvaim felett minden keletkor virulni látván nefelejtskédet, buzdúljanak, bővüljenek nyerni magyar helikoni babért. Mert azt magam is megösmerem, vallom is, hogy az óhitüek közül, kik Magyarországnak köszönhetik lételöket, Vitkovicsod első, ki a magyar nyelven literátori előmentet teve.“

[16]) Vitkovics életphilosophiája magyarázatára szolgál egy érdekes hely Kazinczyhoz írt leveleiben. „Hát én — írja 1810.

szinte elfeledett meséit Kazinczy javalására eló'vevén, javítgatta, szaporította [17]), de mind nagyobb kedvvel az epigrammhozfordúlt: mivel — így ír 1810 Kazinczyhoz — „ügyészi foglalatosságimban, amelyek temérdekek (hogy pedig a szépnek áldozót halálra untatok, azt úgy is tudod), legalkalmasabbnak érzem magamat a piciny szabású poesisra; ezen felül Sztrokay Antal... már nyalábra szaporodott gyönyörű epigrammáival

oct. 16. — nem kérded, mikor fogok hozzá a párosodáshoz? Mikor? azt én nem tudom. Hogy számtalanszor lehetett volna, azt régtül tudom: de: imperium dote vendere nolui; amúgy pedig szépet szegényt elvennem Pesten való élésem és ez a vizikórságkint nevekedő drágaság nem engedték.“ Már 1811. febr. 19. a Kazinczynak hozzá írt epistolája vételekor így írt: „Ennek én annyira örültem, mint Popovics Theodórának azon szavának, midőn azt monda: Enyim ő.“ Végre 1812. sept. 26.: „Itten arra emlékeztetlek, hogy már nem a Zöldfa-utcában (t. i. a most is még Mocsonyi-házban), hanem a Kereszt-utcában a rác templomhoz közel, 30. sz. alatt levő Theodórátn házában lakom. Jakabnapkor költözködtem ide. Most az a fő kívánságom és reménységem, hogy éltemben ezen örömlakásomban tégedet, a rég óta tiszteltet, elfogadhassalak.“ S e szabad frigy mind halálig boldogan tartott. Ott áll még a francia tetőzetéről megismerhető ház, mely a legszívesb és vidorabb házigazdánál, anynyi év folyamában, koronként az irodalom minden nagyságait gyülekezni látta; s nem megyek alatta el soha, hogy Goethe Lenórájának szép soraira ne emlékezném:

Azon küszöb, min egy jó ember átlép,
Megszentesül; száz év után szava
És tette visszazeng az unokának.

(Kazinczy Gábor ford.)

[17]) L. a [u]) jegyzést.

igen feltüzelte S 1812 végén elhatározván magát azokkal fellépni, Kazinczy „utolsó ítéletér“ és simító kezét kérte ki reájok[18]), s így 1813. martiusban azok sajtókészen állottak; azonban, ttgy látszik, a nyomtatásnak hihetetlenül felszökkent ára [19]) még most visszatartóztattaVitkovicsot akiadástól; és csak,miután 1814 és 15-ben az Erdélyi Múzeumban jöttek ki néhány darabjai[20]), jelentek meg végre *Vitkovics Mihály Meséi és Versei,* Pest, 1817. ily tartalommal: Mesék két könyvben, ajánlva Kazinczy Ferenc Mark-Emíl fiának[21]), Epigrammák három könyvben, s Ódák és

[18]) „Mondd ki kereken — írja sept. 12. 1812. — „Meséimre és Epigrammáimra” az utolsó Ítéletet. Egyedül azok, amelyek javallásod s helybenhagyásodat megnyerendik, fognak napvilágot látni ... Te tettél Idylliumid és Bácsmegyeid által csinosabb tollú magyarrá; tedd, könyőrgök, azt is, hogy a publicum, a jobb fejű publicum, ezen kiadandó munkácskáim által esmérjen bennem tanítványodra, hív követődre.”

[19]) Mely a háborús időn kívül (már 1809 óta: „Literate ránk — írja ez évi aprít 29. —*a felkeléssel le-kel*[u]*)* nagy akadálya volt ez időben az irodalomnak. így Vitkovics levelei szerint Dayka Verseinek *egy íve,* mely 1811. júniusban 80 ft. leendett, decemberben 240 ftra rúgott volna!

[20]) Epistolája Horvát Istvánhoz az I.; ódája Minihez és hét epigrammja a II., s ódája: A költő a IV. kötetben.

[21]) Mindjárt születésekor. „Szivembül, mely tégedet oly forrón szeret, kívánom — írja Mark-Emíl születésekor K. Ferencnek — hogy ezen csecsemős angyalkátok gyarapodjék testben és lélekben stb. Nyerjen másoktul aranyat, tömjént és myrrhát: én hozzátok, és így már hozzá is, való barátságomnak jeléül és emlékéül ajándékba adom neki Meséimet. Legyenek övéi, legyenek az ő nevének szenteltek.”

Epistolák. Bár e művek írók és közönség által köz tetszéssel fogadtattak, s Vitkovics velők, kivált a mesék és epigrammákkal, jobb költőink sorába lépett, s azon innen is számos epigrammái dolgozatokkal járult a Tud. Gyűjt.[22]), Hasznos Mulatságokhoz[23]), az Auróra [24]) és Hebe [25]) zsebkönyvekhez; egy új oldalát kezdte a classical versformák kizárólagos barátja[20]) 1822 óta kifejteni a *népdalban,* mi által ezen, Horváth Ádám és Csokonai óta elhagyott nemre fordítván költőink figyelmét, a népies formák és felfogás újabb behozatalával költészetünkbe tette a legnagyobb érdemet[27]). *A szerb népköltészetet* is ő kezdte ismer-

[22]) 1819. I. 111. és 112. 11. a Bólics és Milunovics nekrológjaikban. Önkészített két sírverse 1829. X. s epigrammák az 1828-iki Koszorúban.

[23]) Névszerint az 1820 és 21-ki Különös Toldalékokban s az 1820 és 24-ki folyamokban.

[24]) Az 1822., 23., 27., 28., 29. és 31-ki folyamokban.

[25]) Az 1823—26-ki folyamokban.

[26]) Hihetőleg Virág nyomán. Mocsáry Antalról oct. 1810. írja Kazinczynak: „Ö egy igen buzgó, még pedig cadentiás költő! Többi között a *cadentiák ellen való kifakadó sommal* annyit effectuáltam előtte, hogy ott létemig (Pomázon) egy alagyát kerekített. " — Ugyanahoz 1812. martiusban: „Horvát (István) Pozsonyban lévén (az országgyűlésen) a magyar dámák számára egy kis kalendáriomot készített, és Weber elég díszes rézmetszetekkel kinyomtatta. *Sajnálom,* hogy a kalendáriom végére *holmi cadentiákat* rakatott.[u]

[27]) Első s legszebb darabjai e nemben: *Megelégedés, Füredi Pásztor dala* és *Az elváló leány* a Haszn. Mulats. 1822. és 23-ki folyamaiban; egy az 1823-ki Hébe, s néhány az 1829—1831-diki Auróra, s az 1829-diki Urániában.

tetni 1826-ban néhány igen szerencsésen dolgozott fordítással[28]). Egyébféle újabb darabjai közöl különösen azon *huszonnégy* kis *elegid Lilihez* érdemel kiemeltetni, melyekkel költői pályáját (az Auróra 1829-ki folyamában) oly szépen rekesztette bé. Betegeskedni kezdett; a baj csakhamar súlyosodott, s még ezen évben múlt ki egész testén elhatalmazott vízkórból, sept. 9. 1829. Tetemeit számos és fényes kíséret követte vég nyughelyéhez[29]). Teljesség okáért néhány prózai dolgozatát is, melyek *Vidényi* gyakran használt álneve alatt jelentek meg, ú. m. *Az óhitű magyar írókról* [30]), *A rác nyelvről*[31]), *Szervia állapotjándk rövid esmértetése* [32]), *A magyar könyvek terjesztéséről*[33]), s két *úti levelét*[3i]) kell említenem; valamint néhány *rác énekét,* miket öcscse kérésére népsorsosai tekintetéből készített [35]). *Munkáinak* általam szerkesztett *gyűjteménye,*

[28]) Az első a Haszn. Mulats. 1826-ki, egy az 1827-ki Minervában általam közölve, s néhány az Auróra 1827., 28., 31. és 33-ki folyamaiban.

[29]) L. a *Hazai Tudósítások* azon félévi 34. sz. és Nekrológját Horvát Istvántól a Tud. Gyűjt. 1829. X. kötetében.

[30]) *E. V. J.* névjegygyei, rejtezni akarással. Saját, *sokkal bővebb* kézirata gyűjteményemben. Nyomtatva a *Tud. Gy.* 1817-ki Vin. köt.

[31]) Nyomtatva a *Tud. Gy.* 1819-ki X. köt.

[32]) A *Tud. Gy.* számára, de a censúra által betiltva.

[33]) A *Tud. Gy.* 1821-ki IX. köt. E buzgó szózat bár el ne hangzott volna!

[34]) L. *Szépliteratúrai Ajándék* 1824. 151. s köv. 11. és *Tud. Gy.* 1820. I.

[35]) „Nem örömest írt rácul — ezt találom *Döbrentei* kézirat! jegyzései közt — beszélli budai esperes öcscse, mert a

nem kevés kiadatlanokkal s *Kazinczy Ferenchez írt leveleivel* együtt, mik nem ugyan formai, de tartalmi nagy becsesei bírnak, 1846 óta várja a sajtót.

rácot nyelvtanosan nem igen jól tudta, s a mit írt, onszolásaira irta, ki integette: mért neveli ő a magyar erdőt és Dunát De Miska felvilágosítá szerb társait, hogy eleik őrökre elhagyák Szerviát, hazájuk már a magyaré, csak vallásuk és egyházi szláv nyelvük maradhat ezutánra is külön, egyébiránt mint magyar joggal, szabadsággal élők karolkodjanak örökre híven a magyar királyhoz és nemzethez, sőt abba olvadjanak stb.“ Vitkovics maga így fejezi be [30]) alatti értekezését: „Leteszem toliamat azzal a buzgó fohászkodással: adja a magyarok istene, hogy minden hazafi magyarúl írjon, és szaporítsa számát a magyar íróknak. “

SZENTMIKLÓSSY ALAJOS.

1793—1849.

Primóci Szentmiklóssy Alajos, Szentmiklóssy László kir. tanácsos és Szlavnicai Sándor Krisztina fiók, Királyiban, Gömör vármegyében született, 1793. oct. 12. Gyermek évében már csupa tűz és elevenség lévén, dévajságaiért gyakran kellett bűnhődnie. Kisebb iskoláit Rozsnyón, Pesten, a humaniórákat Nagyszombatban, Gyöngyösön, a bölcsészeti folyamot a váci püspöki, a törvénytudományit az egri érseki lyceumban végezte aug. 1814. A magyar irodalom szeretete s költészethez vonzódása Nagyszombatban ébredett benne, hol főleg Faludit és Ányost kedvelvén meg, ezek modorában verselt, s egy kisded regényt írt ily cím alatt: *Az állhatatos szeretet jutalma,* miket utóbb Kazinczy tanácsára tűzbe vetett. A tulajdonképi költészeti pályára, öntudattal s fellépési szándékkal, Egerben lépett, midőn ott a törvényt tanulta. Felkeresvén t. i. levéllel Kazinczy Ferencet, ez szokott hazafiúi készséggel nyújtá neki vezérkarját, s vele le-

velezésbe bocsátkozván, mind az ébredő szikrát szította benne, mind intései és oktatásaival szép ízlésű íróvá nevelte, s őt a haza akkori legjelesbjeivel emelő és mívelő összeköttetésbe szőtte. Szinte Egerben történt, miszerint több francia katona-tisztekkel, kik ott mint hadi foglyok múlattak, megismerkedvén, sőt némelyekkel egy szálláson lévén, hogy az akkori nagy történetekről velők társalkodhassék és viszontagságaikra nézve kíváncsiságát kielégíthesse, nagy tűzzel és szorgalommal a francia nyelv tanulásának feküdt, s attól fogva a lyceumi könyvtárban szüntelen francia classicusokat olvasgatott. A francia előadás választékossága különös bájjal hatott reá, s nem csekély befolyással volt nyelve *kiképzésére.* Ez időbe esik Baranyai Decsi János addig ismeretlen magyar Sallustiusának Sz. által fölfedeztetése, s azzal az nap kedveskedett Kazinczy Ferencnek, melyen Egret s iskoláit elhagyá, ú. m. aug. 26. 1814. Törvénygyakorlatra Szentmiklóssy József bátyjához, akkor Gömör vármegye főjegyzőjéhez adatott, ki az eddig csak eszményi világban élt ifjat a való életbe kezdé beavatni. 1815-ben Klobusiczky József Borsod vármegye főispánja, családja iránti figyelemből a még nem huszonkét éves ifjat táblabíróvá nevezte; ki ezután Pestre jővén, a kir. táblához Vay József hét-. személynök mellé jegyzőnek esküdt fel. Ez törvénytudományi ösmereteivel s közlékenységével nem kis mértékben fejtőleg hatott Szentmiklóssyra. Az ügyvédi vizsgálatot 1816-ban szerencsésen kiállván, a törvénytudományhoz viseltetett vonzalomból eleinte

táblai ügyvéd akart lenni, s e végre Stettner Máté kir. fiskálisnál egyideig segédkedett; de később szándékát megváltoztatván, magát gr. Brunszvik József országbírója s nógrádi főispán által 1817. tiszteleti, 1819-ben valóságos másod aljegyzővé neveztette ki, s e tisztben egész szeretettel működött, míg nem a politikai pártoskodások miatt, melyekben végre is a katholikus fél lett vesztes, 1826-b. lelépvén, Erdő-Tárcsán, Nógrádban, visszavonulva, s időközben, úgymint 1824 júliusban elhalt atyja helyett a mezei gazdaságot is folytatva, élt.

Szentmiklóssy Alajos első fellépése az Erdélyi Múzeumban volt, mely tőle 1815—17-ig igen csinos *dalokat, epigrammákat* és eredeti *meséket* hozott, 1818-ban a Hasznos Mulats. egy tibulli elegia fordítását (III. k. 2. cleg.), 1822-től 1829-ig az Auróra, Hehe, Aspásia, Széplit. Ajándék és Koszorú pedig említett nemű, elég számos és kiváló csínú költeményein kívül, mik közt Lessing és Schillerből is néhány fordítás, egy beszélyt: *Opor s Lóránt,* vagy a szerelem és barátság küzdései (Hébe, 1824), s egy regét ottáva-rímákban: *Bertha* (Hébe, 1825). Sőt a drámában is tett kísérletet, miután a magyar színügy a székesfejérvári társaságnak Pesten megjelenése által közebb figyelmet gerjesztett: *Hunyadi László,* szomorújáték öt felv. Pest, 1820, de ez a színen magát fenn nem tartotta. Részt vett a Tudományos Gyűjteményben is, fennállása első éveiben, hol egy pár kisebb értekezése: *Észrevételek némely új szók felől* (1818. III.), *A költői figurákról* (1820.

VI.), és bírálatai állanak: ú. m. Vitkovics Verseié (1817. HL), Bacsányi programmjáé „A magyar tudósokhoz “ (1822. HL), Gaal György magyar népmeséié (1823. I.), és Georch Illés Honi Törvényéé (1822. V. és 1823. V.), mely törvénytudományi szép készületeiről teszen bizonyságot. Éles megtámadásokat vont magára 1829 és 1830-ban Bajza részéről ennek Epigrammái Theoriája elleni felszólalása *) s ily című polémiái munkácskája által: *„Bökversek s Eszmék* a magyar nemzeti szín s szellem védelmének ügyében, egy művész tévedései s alaptalan gúnyai ellen, Honvárytól“ Pest, 1830, melyben a „ragyogó szépet“ mint a magyar nemzeti jellemben alapvót az egyszerű szép irányában Kölcsey ellen epigrammákban és ezek mellé vetett értekező jegyzésekben védi [2]). Tíz évi hallgatás után apológjait, melyek időközben pár százra szaporodtak, adta ki: *Mesék,* Pest, 1840, s bár a fogadtatás sem az ő, sem munkája érdemének nem felelt meg; még is dolgozgatott, sőt egy nemzeti *drámát* be is fejezett, de ennek kiadását már nem eszközölhette. T. i. a magányában elfeledve élt férfiú füstbe ment életcélok miatti elbúsúltában, egy, magas míveltségével éles ellentétben álló boldogtalan szenvedélyben elsülyedve,

[1]) L. a *Tud. Gyűjt.* 1829. II. 113. *„Szörényi** szokott álneve alatt. *Bajza* felelete ugyanott III. köt., s ugyanezek a *Minerva* 1829-ki I. köt. 219. s köv. 11.

[2]) *Bajza* sújtó bírálata a *Kritikai Lapok* I. kötetében 1830.

1849 apr. 6., két heti súlyos betegség után, ideglázból, fényesen kezdett pályáját életével együtt bezárta. *Oszves,* részben kiadatlan, *munkái* régóta várják nálam a sajtót[3]).

[3]) Az életrajz adatai Szentmiklóssynak hozzám írt leveleiből vannak kivonva.

DÖBBENTEI GÁBOR.

1786—1851.

Döbrentei Gábor egy,'Hőgyészben, Vas vármegye kemenes-aljai járásában fekvő helységben lakott család sarjadéka, 1786. dec. 1. Nagy-Szőllősben, Veszprém vármegyében született, a Somlyó hegye alatt, hol atyja ev. prédikátor volt. Tanulását Pápán kezdte, s ott végezvén a Donátust, a grammatikai osztályra Sopronba ment, hol 1805-ig maradt. A verselés iránt, melyet még kilenc esztendős korában kezdett, a negyedik osztályban lévén, Baróti s utóbb Ányos munkái nevelék kedvét, s ez által ismeretes lévén az ifjúság között, az ottani ifjakból állott magyar társaság, melyet 1790-ben Kis János kezdett a rhetori osztályban tanultakor, tagjává választotta, egy évvel utóbb könyvtartójává, később titoknokává. Mint ilyen adta ki legelső költői kísérletét: 1. *A Szerelem Kellemei,* hat dalokban. Sopr., 1804; továbbá Raics Péter tanár vezérlete alatt, ki a társaság elnöke volt, a régibb és akkori tagok válogatott darabjait ily címmel: *A Soproni Magyar Társaság Munkáinak Zsengéje*

Első (s utolsó) darab. Sopron, 1804, valamint ennek nevében készített két, külön kijött, alkalmi vcrsezetet is: 2. *Gyászoló Érzések* mélt. gróf Bossányi Julianna . . utolsó halotti tisztelettételekor. Sopr. 1805. és 3. *Köszönet* . . . Nagy István . . . superintendenshez, midőn a soproni főoskolákat meglátogatni méltóztatott. Sopr. 1805., emezt hexameterekben, amazt két ének s húsz dalban Himfy modorában. Ezen ifjak társaságát, mely minden szombaton délután szokott volt egybegyíílni, s feladott tárgyakat, hol folyó, hol kötött beszédben kidolgozva, felolvasni, úgy rendelte el Döbrentei, mikép minden tagnak a hónap utolsó szombatján egyik munkáját szószéken el kellett szavalni, hogy így az előadásban is gyakorolják magokat. Ekkor kereste fel Kazinczy Ferencet és Kis Jánost is leveleivel, kik a szép tüzű ifjút nyájasan fogadták, s levelezéseik által útmutatóivá lettek [1]).

A következett évben, miután Pesten Révait és Virágot látta, 1806 elején Becsen keresztül, hol Bacsányit, Decsit, Mártont, de főkép Báróczyt kereste fel, kiről mindig elragadtatással szólt[2]), husvétkor

[1]) *Döbrentei* saját kifejezéseként 1828 elején velem közlőtt életrajzi adataiban, miket mint szinte egyetlen forrást fiatalkori dolgaihoz, híven követek, valamint az utóbbiakra az akadémia levéltárában levő szinte saját feljegyzéseit ily cím alatt: *„Döbrentei Gábor megkisérlései magyar irodalom s nemzetiség fejtései körül.“ '*

[2]) „Dubrenteinek májusban írt levelét — így ír *Kazinczy F.* 1. Levelei Kis Jánoshoz, I. 118. 1. — vevém e napokban.

Wittenbergbe ment. Itt Schroeckh előadásain a világtörténelem és hitújítás felett, és Poelitz széptani leckéin és estvélyein szorgalmasan megjelent, Klotschnál a széptudd, és művészetek encyclopaediáját és Horác levelei magyarázatát, Grohmannál a bölcsészetet, Nitschnél az erkölcsi hittudományt hallgatta, s a franciát nagy szorgalommal tanulta; de az olaszban is, melyet még Sopronban Metastásió kedvéért tett magáévá, gyakorolta magát, s most Hantét, Petrarcát, Ariostót és Tassét szerette, sőt Daniét fordítani is próbálta. A jénai ütközet (oct. 14.) után a francia seregeknek Napóleonnal Berlinbe Wittenbergen áttoldulása miatt (mely alkalommal Döbrentei a nagy császárt October 20. látta) Lipcsébe ment, hol Platnernél philosophiát, Carusnál tapasztalati lélektant, Ecknél költészettant és Horác —, Rostnál Cicero Tusculanumi Kérdései —, Becknél Homér magyarázatát és történelmét, Raunál római jogot, Keilnál szentírás-magyarázatot és Tittmannál hitágazattant hallgatott; vendégkép azonban Herrmann görög irodalmi s Weber vitázó hittudományi leckéire is eljárt. Osszián szeretete által indíttatva, kivel először Bacsányi magyar-muzeumi közléseiből ismerkedett meg, szorgalma az angol nyelv tanulására is lelt időt.

Döbrentei még Lipcsében volt, midőn Kazinczy már gondoskodott az általa megszeretett fiatal ember

Szeretem azt az embert. Szíve meleg; az pedig nagy ajándéka az égnek. Úgy látszik, hogy vére kelleténél hevesebb. De arról tészen az idő és a tapasztalás. Báróczy felől elragadtatva szól, a azt gyönyörködve érzem."

legközelebbi jövőjéről, özv. gr. Gyulay Ferencnének ajánlva őt fia Lajos nevelőjéül [3]). Pestre jövén, ekkor és itt szövődött Szemeréveli barátsága. Nov. 2. már Oláh-Andrásfalván találjuk, Küküllő vármegyében, hol a kis Gyulay nevelését megkezdte, s azt, mind szorgalma, mind helyes alkalmazkodásával a ház megelégedésére folytatta is [4]). így vetette meg Kazinczy Ferenc a papságra vagy iskolatanítóságra rendeltetett szegény ifjú egész jövendőjének alapját, ki ekkép a legkedvezőbb alkalmat nyerte Erdély öszves nagy világával érintkezni, s társas szép idomait kiképezni. El is ösmerte azt Döbrentei azon időben, s az író iránt első ifjúsága óta érzett enthusiasmusához a hála kötelmei járulván, 1809-ben Széphalomra ment Kazinczynak személyesen köszönni meg közbenjárását[5]). Innen Pestnek kerülvén, hol Horvát Istvánnal s Fe-

[3]) L. *Kazinczy F.* Levelei Kis Jánoshoz, I. 168. 1.

[4]) „Döbrenteivel nagyon meg van elégedve Gyulayné. Ezt nékem a grófné maga írja. Jelentsd ezt tiszteletre méltó öreg atyjának. Orvendek, hogy neki ezt az örömet csinálhatom“ írja *Kazinczy* Kisnek febr. 8. 1808. 1. *Lev.* I. 244. 1.

[5]) Megsemmisítvén Döbrentei utóbb, könnyen megérthető okokból, Kazinczyhoz írott és ennek özvegye által neki, Kaz. halála után visszaküldött levelei közöl az ide szolgálókat, itt egy életrajzi adatok kivonatára voltam szorítkozva, melyet Kazinczy magának Döbr. leveleiből 1815-ben készített. A *„Megkésértések^-ben* csak ennyit találok: ,1807 Kazinczy Ferenc ajánlására gr. Gyulay Lajos nevelését vállalá el. 1809 Széphalomra *hajtá enthusiasmusa,* s megy a Szilágyságra, Nagy-Károlyon keresztül. Kazinczy *utasításai megköszmésére.“* 77. 1.

jérrel megismerkedett, Vitkovicscsal barátkozott, Schedius által Pest nagy házaiba vezettetett be, visszatért Erdélybe, s a nevelés mellett új buzgósággal fekütt az irodalom gyakorlásának. Eddig fennemlített iskolai kísérletein kívül csak egy gyenge versezete jelent volt meg Ragályi Segítőjében 1806 [6]). 1808-ban, még mindig el lévén fogúivá Osszián által, ennek *Lórai Csatáját* fordította, s modorját *„Fe* íician^-jában követte (mely utóbb „Klára Visegrádon“ cím alatt el is készült) s egy elegiai költeményben gr. Gyulaynéhoz, melyben először mutatkozott némi tehetség [7]). Azonban még most sokfelé-kapkodás bélyegzi tevékenységét. A tübingi kérdésre kezd felelni, de abba hagyja, midőn Kazinczy pályázását érti meg (1. felebb a 33. 1.); egy műelméleti értekezést készít: „Raphael, vagy a mesterségről“, melyet Kazinczy kérésére mellőzött[8]); Macbethet fordítja, Zsebkönyvet, majd Kazinczy tanácsára [9]), melyet ez

[6]) „Baráti elragadtatás“ Szemeréhez, a Segítő 16. 1.

[7]) „Döbrentei — írja *Kazinczy* Kishez máj. 8. 1808. Lev. I. 262. 1. — egy igen szép kezdetű osszíani éneket külde nekem. Ha olyan a kis költeménynek dereka is és vége, mint az eleje, úgy örvendek neki. Egészen belé tanult az Osszián leikébe. Grófnéjához van intézve az ének, férje halálán való bánatját énekli. Igen, igen szép!“

[8]) „Rettenetes dolgokat beszéli“ jegyzi meg róla *Kazinczy* az [5]) alatt id. kivonatokban.

[9]) Bár utóbb nincs reménye, hogy Erdélyből lehessen azt. „Akármint essék az, igyekezni kellene, hogy folyóírásunk légyen valahára. E nélkül nem fog boldogulni literatúránk. —

Széphalmon sürgetett, irodalmi lapot tervez, s erre 1810-ben csakugyan készületeket is teszen; meséket és epigrammákat, *Gyermekeknek való Elbeszéléseket,* K.VL-pecki életét ir, úgy az idyllköltőkről [10]), egy festő versezetbe fog — „a küldött próbák bizony szépek[11]' Kazinczy szerint — stb. Azalatt az erdélyi nagyok segedelmével Falka által készíttetett betűk megérkezvén, 4. az *Erdélyi Muzeum* nyomatása 1813-b. Kolosvárt, ahová növendékével lakni ment, megindúlt. Eddig is a bár fiatal, de szép cultúrájú és nemes tüzű férfiú minden oldalú serkentései a társas téren új és szokatlan munkásságot gerjesztettek Erdélyben[11]),

Tehet-e valamit Döbrentei, nem tudom; s félek, hogy ha kezd is nem sokára elakad, mert Erdély nem az a hely ahol az effélét kezdeni lehetne/ Levelek Kishez I. 364. 1.

[10]) Ebben Zrínyi neki derék az idylliumokban, csak oly „holpricht“ ne volna; Faludi kanász; Barátinak lett volna hozzá lelke, de a sok ludas kása stb. elcsúfítja; Csokonai gugás halálon siránkozó vén pásztorasszony, Perecsenyi juhászbundában pipál. Kazinczyhoz jún. 19. 1811.

[u]) Újfalvy Krisztina és Zsombory József verselnek, Pataki Mózses fordítja Egmontot, az ifjú Wesselényi Miklós A Testvéreket, gr. Teleki Imre Horácot, Fekete Ferenc az egész „Angol Nézőt“, Szabó András, Szász Mózses bölcselkednek, Molnos, Kerekes Ábel a történelemben dolgoznak stb., Zsomboryt buzdítja, hogy „a papi ékesenszólás előmeneteléről és Pázmány érdemeiről a nyelv körül“ íijon stb. Döbrenteivel kezdődik e munkásság, az Erdélyi Muzeum korában virágzik, ennek elmúltával elnémúl ismét. Nem volt eszközlő, nem volt kiadó. A főurak még saját munkáik kinyomatásától is sajnálták pénzüket. Döbrenteinek, kit alkalmasint személyessége iránti tekin-

melyet e folyóirat szépen táplált. A köz szellem s tudományos társalkodás ébresztésére hetenként vagy legalább hónaponként látott magánál egy csoport kolosvári tudóst, kikhez az ott koronként megjelenő külsők is csatlakoztak, dolgozásaikat felolvasták,egymását bírálták, a „Muzeum“ részére beküldötteket is, úgy hogy e folyóirat tulajdonkép társas szerkesztés gyümölcse volt[12]). Megjelenvén az első füzet májusban 1814, gr. Gyulaynét Széphalmon és Pesten át Pécsbe, júniusban pedig báró Wesselényihez csatlakozva, ezt nevelője Pataki Mózsessel együtt Olaszországba kísérte Veronáig. Visszatértükben Berzsenyit, kit 1812-ben keresett volt fel levelével, Miklán, Kisfaludy Sándort, kinél 1807 is megfordult volt, Sümegen, Takács Juditot Duklán látogatván meg, oct. 16. ért Kolosvárra, s újra megindúlt munkássága, melynek gyümölcse három év alatt az előkelőleg irodalomtörténeti, széptani és bölcsészeti irányú Erdélyi Muzeum II—X. kötetei voltak, de a helyben nyomatás akadályai miatt Pesten kiadva (II—IV. 1815; V. 1816; VI—IX. 1817; X. 1818), míg azt az előfizetők összeolvadtával, mire az időközben Pesten megindult Tudományos Gyűjtemény is hatott, bár a pénzzel pár-

téiból és szégyenletből inkább, mint valódi hazafiúi kötelem - érzetből segítettek, becsületére válik azon, bár álbetü alá rejtve elmondott, szemrehányása, melyet az Érd. Muz. I. 8-d. lapja alá vetett.

[12]) L. a X-d. füzet Előszavát az 5—7. 11.

tolók nem hiányzottak [13]), hihetőleg kedvhiányból megszüntette, az irodalom és különösen Erdély magyar irodalmi fejlődése nagy kárával[14]). Ebbéli érdemei elismeréséül Hunyad főispánja, az utóbbi erdélyi udv. cancellár Nopcsa Elek, őt 1817 azon megyében táblabíróvá nevezte; Cserei barátja által pedig 1818-ban egy ezüst emlepénzzel tiszteltetett meg, mely a kormányszék engedelmével a károlyfejérvári pénzverdében készült[15])· Döbrentei saját dol-

[13]) A folyóirat megindíthatására több erdélyi főúr és hölgy hozatta meg 1813-b. a betűket (Érd. Muz. II. fűz. Előszó); gr. Dessewffy József küldött 100 ftot. (V. 192.); Rigyicai Kovács József 124 ftot s ismét 600 ftot (VII. Ajánl.); Horvát István 100 ftot, gr. Waldstein Manó 200 ftot, gr. Dessewffy József újra 400 ftot, Gedö József 100 ftot (X. fűz. Előszó 13. 1.); sőt id. gr. Teleki Ferenc egy XI. és XII. füzetre hat-hat száz ftot ajánlott (Gr. Teleki Ferenc Versei, 209. 1.), mik azonban már elmaradtak. Méltó a Maecenásokban oly szegény hazában az ily tetteket is átadni a maradéknak; mit azonban nem tehetni azon észrevétel nélkül, hogy az *Erdélyi* Múzeumot leginkább *magyarországi* uraknak kelle fenntartaniok!

[14]) Mit azon dolgozatok lajstroma is mutat, mik az említett Előszóban mint kijövendők felhozatnak, s a megszűnés miatt kiszorulván, részben csakugyan kiadatlanok maradtak.

[15]) Az első, magyar felirattal. Előlapján: a földgömbön Erdély, melyről egy fölötte lebegő nemtő leplet emel föl; körirata: „Vidámít és éleszt“. Hátlapján: „Döbrentei Gábornak, a hunyadi megye táblabirájának, ki a dicső arányt jól befejezett nevelés gondjai közt az Erdélyi Muzeum kiadásával élesztette a tudományokat, ébresztette a hazafi lelket, terjesztette a jó ízlést, a szívekbe oltotta a honnyi nyelv szeretetét, e kicsibe azt, amit a nemzet érez, nyújtja fénylő érdemeinek és szemé-

gozásai e folyóiratban *költőiek,* ú. m. ódák és mütani költemények; *irodalomtörténeti és széptaniak* [16]*); erkölcsi és nevelésiek* [17]*), történelmiek* [18]), s különféle apróbb

lyének barátja 1818.“ (Egy réz példánya a nemzeti múzeumban.)

[16]) 1. Magyar literatúrát illető jegyzések, egy szépelméjü ifjú barátomnak, XII.; 2. Észrevételek az életirás theoriájáról, ott; 3. Boileau poétikája, prózában, VII.; 4. kritikáról IX.; 5. Halottak beszéllgetése (a rossz fordítók, ízetlenség~s~nyelvócsárlók ellen) Szentkúty Sándor álnéven, IX.; 6. Mint kellene lenni a játékszínnek, s észrevételek a szomorújáték theoriája körül, X.; 7. Barcsay Ábrahám élete s némely versei, I.; 8. Gróf Batthyányi Ignác élete, II.; 9. Szász József emléke s versei.
II.: 10. A német próza kifejlésének történetei, Eichhorn ut. bővítésekkel, III.; 11. Florian francia költő élete, IV.; 12. A francia nyelv kimívelési történetei s prozaikusai munkáinak megvizsgálása, V.; 13. Thomas élete és dicsérőbeszéde Marc Aurélről, VI.; 14. Gr. Haller László, a Telemach fordítója, VI.; 15. Boileau élete, VII.; 16. Hírek Bőd Péter felől, VII.; 17. Sterne Lőrinc élete, VII.; 18. Hell Maximilian élete, VIII.; 19. Német szomorújáték történetei, IX.; 20. Eredetiség s Jutalomkitűzés (melylyel hirdeté, hogy néhány főnemes vele társaságba állva, magyar históriai szomorújáték íratását óhajt), I.; 2K^A hexameterrel élés kezdete régi s új nemzetek között, H.; 22. Haíiz sirhalma s két ódája, VI.; 23. Játékszíneink mostani állapotja, X.

[17]) Ilyek: Erkölcsi elmélkedések VI.; Nevelési észrevételek VI. 30. s köv. 11. és 137. s köv.; A míveltség becse s a haza szeretetének nemes volta, VIII.; Pestalozzi híres nevelési író (észrevétellel magyar nevelő s nevelés képzése felől) VIII.

[18]) Ilyek: B. Alvinczy József élete I., Kupecky magyar képíró élete, VIII.; Mozarté, ott; Gr. Teleki József kormány-

érdekes jegyzések és fordítások, miknek öszvesége által a magyar isme- és eszmekor nem kévéssé tágúlt. A „Múzeum“ korába esik Kazinczy Ferenc erdélyi útja is, melyre Döbrentei bírta, s melyen régi jótevőjének kalaúza és nyájas társa volt. 1817 végén gr. Gyulay Lajost Maros-Vásárhelyre kisérte, hol együtt hallgatta vele az erdélyi törvényt, s ott a királyi táblánál fel is esküdött.

Időközben (1817) Aranka György, az 1792-ki országgyűlési mozgalmak következtén ideiglen keletkezett, de felsőbb helyről soha meg nem erősített, s így lassanként elmúlt „Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság'' titoknoka meghalván, Székely Mihály protonotárius és Cserei Miklós kir. tábla bírája ösztönzésökre egy új tudós társaság alaprajzát vázolta,mely Vásárhelyt a szék házánál egy népes gyülekezetben felolvastatván s elfogadtatván, Döbrentei által gróf Bánffy György kormányzónak beadatott, ki 1819-diki májusban a productionále fórum gyűlései alkalmával egy küldöttségtől gyűléstarthatásra kéretvén, azt gr. Haller kincstartó elnöklete alatt megengedte. A terv itt újra helybenhagyatván,a gyülekezet gróf Teleki Pált első, gróf Kemény Miklóst másod elnökké, Döbrenteit pedig titoknokká kiáltotta ki,s miután az erdélyi udv. cancellaria, gróf Teleki László eancellár s a marosvásárhelyi híres könyvtár alapítójának elnöklete alatt,

széki tanácsos élete, X.; Felszólítás az erdélyi professorokhoz, Erdély földleírása készítése végett, III. stb. Magyar okmányok,
III. VIII.; A bencenci filagoria, Kinizsi emlékére, V.

a megindúlást azon feltétel mellett, hogy üléseikben egy kormányszéki biztos legyen jelen s a jegyzőkönyvek fölterjesztessenek, megengedte, ezek csakugyan megnyittattak [19]). Azonban az ülések legfelsőbb helyről a királyi megerősítésig felfüggesztettek, mely mindazáltal be nem következvén, Döbrentei 1819-diki júliusban elhagyta Maros-Vásárhelyt, Maros-Németiben Hunyad vármegyében Moliére Fösvényét folytatta, s két osszián os elbeszéllő költeményét: „Klára Visegrádon[44], s „A Kenyérmezei Diadal·[4] befejezte. Megfordúlván Hevesben, Pesten, 1820-ban ismét a radnai fürdőben, Szent-Mihályon gróf Dessewífy Józsefnél, és Széphalmon, végre ez évi novemberben Pesten telepedék meg, hol, míg valamely nyilvános alkalmazás szerencséjét várta, minden idejét az irodalomnak szentelte.

A színházügyet a napi érdekek előterében találván, a maga részéről azt jeles eredetiek fordítása s átdolgozásával akarta előmozdítani; mely végre egy „Külföldi Játékszínt[44] tervezett, melyből évenként 4 kötetet volt kiadandó Wigand akkor kassai könyvárusnál, ha a közönség részvéte azt lehetségessé tendi, s az a következett évben meg is indult ily címmel: 5. *Döbrentei Gábor Külföldi Színjátékai,* Bécs, 1821. I. kötet Német Játékszín: Vétek súlya, szomorújáték 4 felv. Müllner után; II. köt. Francia Játékszín: A Fösvény, vígj. 5 felv. Moliéretől, mind kettő

[19]) L. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* I. köt. 42. s köv. II.

tanulságos irodalmi és széptani becses hozzáadásokkal [20]). A részvétlenség elejtvén e vállalatot, Kisfaludy Károlylyal egyesült egy tudományos és (kisebb részben) szépirodalmi hetilap, az „Arpádia“ kiadására[21]), melyre a kiváltságot 1822 május 21. meg is nyerék: de midőn az eló'dolgozatokhoz fogtak, már metsző véleménykülönbségek fejlődvén ki a két férfiú közt, különösen a kritikai részre nézve, melyet Kisfaludy határozott szigorral kívánt kezeltetni, és saját munkáik felvételére nézve, melyet az utóbbi kölcsönösen kinevezendő bírálóktól kívánt függővé tenni, e sokat ígért egyesülés eredmény nélkül maradt. Azalatt Döbrentei az erdélyi színpad számára prózában lefordított Macbethet kezdte jambusokba átönteni, s azt Bécsben be is fejezte, hová 1823-ban költözködött, hol a kormány legbefolyásosabb embereinél magát

[20]) Az I.-höz; Müllner élete s munkái; emlékeztetés magyar játékszíneinkre és színjátszóinkra nézve; a német színjátszás rövid előadása; német színjátszók és színjátszónék; — a II.-hoz: Jegyzések a fösvényhez; Moliére élete s munkái; francia vígjátékköltők; rövid előadása a francia játékszín származásának; francia színjátszók és színjátszónék. A Müllner darabja a kiadó kívánsága szerint prózában van, de közöltetik a versben kezdett dolgozás első felvonása isj

[21]) A felterjesztett előrajz szerint tárgyai leendettek; 1. Történetírás; 2. Természettudományok; 3. Utazások kivonatai; 4. Szépízlés művei; 5. Nemzetek haladásai tudomány s művészségben; 6. Literatúrák előmenetelei; 7. Ujabbkori tudományos és müvészségi munkák ismertetése kivonatban; 8. Elbeszéllések.

ajánlatossá tevén, 1824 nov. 5. a budai kerületbe tartományi másod albiztossá neveztetett. Mint ilyen ment fel 1825 sept. a császárné magyar királynévá koronáztatására Budáról Pozsonyba vitt szent korona kísérőjeként Végh[1] István tartománybiztossági főigazgatóval és koronaőrrel, mely alkalommal ismerkedett meg az akkor még a hadseregben szolgált gróf Széchenyi Istvánnal, kinek egyideig teljes bizodalmát bírta, s kit ő vezetett be első a magyar irodalom ismeretébe. Nőttön nőtt, kétség kívül nagy részt üdvös, befolyása az 1825—27-diki országgyűlés után számosban Pestre települt nagyokra, midőn a gróf Széchenyi által alapított nemzeti casinó és lóversenytársulat jegyzőjévé lett. 1828-ban a felállítandó magyar akadémia rendszabásait átdolgozó országos küldöttség tagja és jegyzője, 1830-ban az igazgatóságnak, az intézetet megalakító gyűlésében, tollvivője, az akadémia philosophiai osztályában helybeli első rendes taggá, végre 1831 február 20. az akadémia és igazgatóság elegyes ülésében szavazattöbbséggel akadémiai titoknokká választatott.

E lefolyt tíz évben is, bár mind hivatala, mind a társas tér Döbrenteinek nem csekély idejét vette igénybe, az irodalomban is meglehetős munkásságot fejtett ki. *Költői dolgozásait* hoztak ez időben a Szépliteratúrai Ajándék 1821—22-ben, Auróra 1822, 23, 26-ban, a Minerva 1825—26-ban, s a Koszorú 1828-ban; mik közt ódák, énekek, epistolákon kívül: *A Kenyérmezei Diadal* öt énekben s egy utóénekkel: A gyulafejérvári este,ossziáni modorban (Auróra l822);

Nándorfejérvár 1073 (Aur. 1823), *Klára Visegrádon,* elbeszéllés (Hebe 1823), és *jelenetek Macbethből* (Minerva 1826). Bécsben lakása idején Hormayr megkeresésére az Archív f. Greschichtében adott tudósításokat magyar dolgokról, s írt egy bécsi kalaúzt magyarok számára: *„Magyar dolgok Bécsben"*,mely azonban meg nem jelent [22]). Értekezései ez időszakból: *Nyelv csinosságára való ügyelet* (Tud. Gy. 1821. XII.), *Balassa Bálint XVI. századvbeli költőnk négy éneke* (Széplit. Ajánd. 1821), mikhez sorolható két *Halottak beszélgetése* a némettel elegy társalgási magyar nyelv kigúnyolására (Kedveskedő 1824. I. 39. sz.) és a magyar írás mostani állapotáról (Tud. Gy. 1824. VII.); a lipcsei Conversations-Lexikon magyar irodalmi cikke fordítva (u. ott 1825. VI.); *A tudós, társalkodási körökben* (u. ott 1822. II.); *Dugonics Titus,* ki magát, csakhogy nemzete győzzön, halálra szánta Belgrádban (Tud. Gy. 1824. VIII.); *Angliának törvényes állapotja* (Minerva 1827. IV.) stb. Az „Élet és Literatúra" 1827-diki kötete kivonatokat adott *Döbrentei és Kölcsey levelezéséből* nyelv és Ízlés tárgyaiban (87—134.1.), s Kazinczynak ezekre hallatott Ítéletére viszontDöbrentei (u. ott a 354—86. 1.) észrevételeit, melyeket egy más nyomos dolgozat követett: *Shakespeare* játékszíni munkáinak magyar *fordításához tartozó Jegyzések* (Minerva 1828. III.), hol, mint amott is, a nyelvvel bánás s a műfordítási elvekről, különösen Kazin-

[22]) Mutatványt belőle 1. Berzsenyi Összes Műveiben a Döbrentei levelei közt. 4r-kiad. 266. s köv. 11.

czy ellenében, szól. Önálló munkák: *Veszta,* román levelekben, 1825-ből, mely kéziratban maradt; 6. *Charaktert festő s elmés mulatságos Anekdoták,* Pest, 1826. 7. *Yorick és Eliza Levelei,* angolból. Pest, 1828; továbbá gyermekek számára: *fi. Pali és Minka olvasni tanul.* Pest, 1829; 9. *A kis Gyula Könyve.* Pest, 1829 (második kiad. Pest, 1845); végre 10. *Shakespeare Remekei,* első kötet: *Macbeth,* szomorújáték öt felv. angolból, mai eléadhatáshoz alkalmaztatva. Pest, 1830 [23]), melylyel az egyelőre négy kötetre terveit munkát (Leare, Hamlet s a Windsori Víg Asszonyok voltak ezekbe szánva) megindította, de ez is abba maradt.

Ez évben lett, hogy míg Döbrentei befolyása az előkelőkre s az akadémia alapítóira tetőpontját érte el, az irodalom szabadtársaságában tekintete mély sebet kapott az úgy nevezett „Conversations-Lexikoni pör“ által. Rég megsértette volt t. i. a Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly neveit zászlóján hordó új ivadékot emez ellen titkon, amaz ellen pedig, cikkeiben elburkolva, de a társas téren nyíltan s a felsőbbség-követelés azon nemével folytatott ellenkezése sőt ármányai által, mely a jótevő Iparát és mester irányá-

[23]) Hozzá járulnak: Duncan skóciai király és Macbeth fővezér mesés históriája, Holingshed krónikájából; Mire ügyelne az olvasó és színtjátszó Macbeth és a lady charaktere körül?; Angol színjátszók: Quin, Garrick.

ban kétszeresen bántó volt[24]). Az akadémia megalakíttatása reményének közeledtével, az említett kör hitelvesztésére is irányzott eljárása mind munkásabbá lévén, ez kapva kapott azon alkalmon, melyet a Wigand Ottó könyvárus által hirdetett „Közhasznú Esmeretek Tára[11], mint felekezeti munka, melynek titkos intézője Döbrentei volt, nyújtott, s őt sokféle gyarlóságai meztelenségében mutatta fel [2S]). Döbrentei kihúzta magát a nyílt harcból, de annál nagyobb elkeseredéssel vitte át pártoskodásait az 1831-ben végre megindúlt akadémiába; Kazinczy Ferenc ellen pedig, ennek halála *után,* minden alkalommal, de különösen Berzsenyi kiadásában, minden nemesb érzés levetkőztetésével, álarc alatt [26]) és nyíltan, s még költemények és levélkoholmányokkal is dolgozott [27]). E

[21]) Vesd össze: *„Kazinczy Ferenc Levéltárcájából,* III. Kazinczy és Döbrentei“ az Új M. Muzeum 1856-ki folyama III. füzetében.

[!5]) Ezen, a Kazinczy és Kisfaludy barátai által nem igazságosan kezdett, de hasonlíthatatlan szellemi felsőbbséggel, az érdem érdekében a tekintély ellen, vívott harcban különösen két irat volt egyenesen Döbrentei ellen intézve: *Fgy szó Döbrenteiről* Fenyéry Gyulától (Zádor György) 1830. mart., és *Bajza Válasza* D. G.-nak, 1830. apr.

[26]) L. *Felvilágosítás Kazinczy Útjának 25. lapjára* (levelezés Pátfalvi Márk (Döbrentei) és Horvát Endre között) Sas, X. köt.

[27]) A Berzsenyiben elhintett kisebbítésekre nézve 1. a *ií. Szépirodalmi Szemle* 1847. II. 290., 324., 339. s köv. 11. Itt kell megjegyeznem, hogy Döbrentei a maga véleményeit s irodalmi viszonyait okmányilag felderítendett számosb leveleit Kazinczy-

szakadások csak akkor kezdtek kiegyenledni, midőn Döbrentei 1834 aprílban tartományi első albiztossá neveztetvén ki, felsőbb rendeletre az akadémiai titoknokságról lemondván, s az akkor állott országgyűlés miatt elegyes ülés csak 1835-ben tartatván, ez évi September 17-én utódot kapva, lelépett. Ez időbe valók 11. a *Közh. Esmeretek Tára* három első kötetébe *irt eredeti és fordított cikkei;* a Thaisz által szerkesztett „Sas"-ban: *A költés nemei* röviden és tulajdon versnem és versírás módja az olasz, francia, angol s német literatúrában (1831. VIII.); Gr. Teleki Ferenc Versei, kiadva Budán 1834; 12. *Magyar Ábécé és olvasásban gyakorlás végett előlegez Oktatás. Pest, 1834:* továbbá akadémiai titkári minőségében: 13. *A Magyar Tudós Társaság Történetei,* sok becses irodalomtörténeti adatokkal, az általa szerkesztett akadémiai Évkönyvek I. és II. köteteiben, Pest, 1833 és 35, s apró életrajzok az 1832-ki akadémiai Névkönyvben. Szinte ez időbe esik a Pest vármegye által pártfogás alá vett szinügybeni munkássága, és pedig 1833-ki octobertől 1835-ki május 1-ig mint annak a megye által kinevezett igazgatója [28]), ez évi augustus óta pedig

hoz, a Kaz. által hozzá írottak egy részét, s a Berzsenyivel volt levelezés eredetiéit, Berzsenyi kiadása után, előgondoskodásból megsemmisítette.

[28]) L. *„Igazgatói Jelentését* Pest vrnegye játékszíni küldöttségéhez a budai m. játékszíni ügynek 1833-beli oct. 1-jétől 1835-beli martins utolsójáig miképen folyamatáról* (Honművész 1838. II. 88—91. sz.).

mint a vármegye színügyi bizottmányának tagja. 1834-iki nov. 10-én az akadémia által a régi magyar nyelvemlékek gyűjtése és kiadásával bízatván meg, ez évvel munkássága új, áldásosb, irányt kapott. T. i. nagy gonddal s élénk figyelemmel vitt, elágazott levelezés folytán és szinte minden évben a haza külön részeiben tett levéltári utazásaiban [29]) tett gyűjtéseiről szólnak az akadémiához intézett ebbeli tartalmas *Jelentései* (az akad. Évkönyvek III. és IV. köt.). Ezen iparkodások gyümölcsei az akadémia tetemes nyelvemlékgyűjteménye, mely számos másolt codexek és irományokból áll, s ebből kiadva: 14. *Régi Magyar Nyelvemlékek,* I. II. III., és IV. kötet első osztálya. Buda, 1838,40, 42 és 46. Ezek mellett gyűjtött XVII. századbeli magyar leveleket, melyeknek nyomatását is megindította, de 1848-ban fennakadván, halála után szinte az akadémia gyűjteménye számára vétettek meg. Ezek mellett *újabb költeményei* az Árvízkönyv V. köt. (1841), a Honderűben (1845, 46), Életképekben (1846),Únióban (1847) és külön: 15. *Huszárdalok,* Buda, 1847. (újra, bővítve: „Huszárdalok, átaljában Katonadalok, Magyarország önkéntesei és nemzetőrei számára“ címmel. Buda, 1848); 16. Berzsenyi Dániel Összes Művei. Buda, 1842. egy 4r. köt. s egy-

[29]) 1835: Jászó, Kassa, Miskolc, Gyöngyös; 1836: Komárom, Becs, Pozsony, Nagy-Szombat, Palota; 1837: Csorna, Urajüjfalu Vasban, Sopron; 1841: Hunyad, Fogaras, Segesvár, Brassó és Székelyföld; 1843: Eger; 1845: Gömör és Szepes; 1846: Kolosvár, Nagybánya, Lelesz, Ungvár.

korúlag három 8rét kötet, életrajzi bevezetéssel, jegyzetekkel s *Berzsenyivel folyt levelezésével.* 17. Prózadarabok is: *Visszamagyarodás Budapesten,* (1844. és 45. Honderű), *Gr. Brunszvik József né életéről rajzok* (1845. Életképek 20. sz.) stb., végre *Emlékbeszéd gr. Teleki Ferenc felett* (olvasva az akad. 1846-ki köz ülésében), *Apácai Csere János élete és kora* (olv. az akad. nov. 20. 1846. és apr. 19. 1847.), *Verbőci magyar fordításairól* (olv. az akad. 1848; kiadatlanok); *A „witzu szó magyarításáról* (M. Akad. Ért. 1847.). Eképi folytonos munkásság közepeit, miután még 1841 jan. kerületében főbiztossá s 1844-ben királyi tanácsossá lett, 1851 martius 28-dikán reggeli hat órakor, néhány órai rosszúllétel után, Budán meghalt. Munkái kiadásáról végintézetileg rendelkezett, de az mind eddig nem létesült. Érdemei, miket magának irodalmi ösmeretek terjesztésével, kivált az Érd. Muzeum korában, utóbb a régi magyar nyelvtörténet körül annak emlékei kutatása és gyűjtésével, továbbá a nemzetiség körüli buzdításaival a társas téren, különösen felsőbb körökben, szerzett, elfelejthetetlenek maradnak.

GRÓF TELEKI FERENC.

1785-1831.

Széki gróf Teleki Ferenc, közönségesen az idősb [1]) vagy a paszmosi, több névtársaitól megkülönböztetés végett, 1785 april 4. született Besztercén, hová különben Paszmoson lakó szülei, ifj. gróf Teleki Mihály (kathol.) és Dózsa Ágnes, kiknek harmadik fiók volt, a Hóra zendülésekor menekültek volt. Ott kezdte első tanulását is a kegyesrendieknél, folytatta Marosvásárhelyen, Zalatnán és Károly-Fejérváratt, mely időből hálásan emlegette Erdély jeles régészét[2]), Héne Ferenc zalatnai plébánost és utóbb károlyfejérvári ka-

[1]) Így írta ő maga magát, megkülönböztetésül kedves unokaöcscsétől, ifj. gr. Teleki Ferenctől, az ndv. tanácsos és referendártól, utóbb sógorától (szül. 1790), kit költészettörténetünk a magyar költészetnek, névszerint fordítások által is (Zrínyi) megismertetéseért hálásan emleget. (L. Irodalmi Arcképéiür— II. könyvét. Pest, 1856.)

[2]) Kinek jeles munkája: „Beitrage zűr dacischen Geschichte“ Szebenben 1836-ban jelent meg.

nonokot és iskolaigazgatót, kinek két esztendeig felvigyázata alatt volt [3]). 1799-ben Bécsbe a Theresiánumba adatott, hol két év alatt egészen elnémetesedvén, a magyar verseléssel, melyet gyermekkorában kezdett már, teljesen felhagyott [4]). Öt év alatt befejezvén tanulását, még hét éves korában elhalt atyja helyett reá gondot viselő nagybátyja, huszár-alezredes, szinte gr. Teleki Ferenc, Kolosvárra adta erdélyi törvénytanulásra, „tán azért, hogy visszamagyarosodjék", mint maga jegyzé meg [5]). 1810-ben aranykulcsot nyert. Már ekkor az erdélyi nagy házakban is az idő szelleme s idegen nevelőnék által nagy divatba jővén a német szó és hang, Teleki, huszár nagybátyja intése ellenére is [6]), nagy barátja volt e hangnak, s a német színészetet pártolta. Teljes fordulatot eszközlött azonban benne Döbrentei Gábor, kivel 1816 összebarátkozván, az ő intésére és biztatásaira[7]) kezdett ismét magyarúl írni; sőt első dolgozása is a következő című elmélkedés volt: *Hogy kell a haza iránti vonszódást tekinteni, s miért szükséges a végett buzgóságot kifejteni?* (folyó beszédben; Érd. Muz. 1817.

[3]) Saját, *hozzám* 1828. mart. írt, *levele* szerint.

[4]) *Ugyanott.* V. ö. *Döbrenteihez írt* levelét a *Versek* mögött 216. 1.

[5]) *Döbrenteihez* írt *Leveleiben, id. h.*

[6]) „Én a kisasszonyokkal csak németül szólék. Bátyám hozzám jő játékasztalától, s ezért pofon felejt. S én a magyarra már most haragudtam is." *U. ott* 217—8 1.

[7]) Teleki saját kifejezése szerint *hozzám* írt *id. lev.* V. ö. a *Döbrenteihez* Írottakat is *id. h.* 220. 1. s többször.

IX. még név nélkül; s Versei kiadásában). Következett néhány verse az Érd. Muz. 1818. X. kötetében, mik közt az első: *Hazám nyelve,* mely, mint maga írja, költői pályájának mintegy elöljáró beszédjéül tekinthető [s]). Ez óta *dalai és énekei,* köztök Schiller utáni is nehány, a Szépliteratiirai Ajándék 1821., Auróra 1823, 26, s a Kébe 1823—26-ki folyamaiban jelengettek meg, s köz kedvességet nyertek, bár az akkor mind inkább követelt hangmértéket, leginkább csak kényelemből, elfogadni nem akarta [9]).

Azon súlyos csapások, mik Telekit 1822 óta érték, midőn Tivador fiát vesztette el, úgymint 1824-ben egy nagy tűzvész, mely paszmosi kastélyát egész szép környezetével elhamvasztotta [10]), gyakori betegeskedése, sőt még két fia halála, sem kedélyes derültségét, sem nyájas érzékenységét nem bírták elborítani. Valódi patriarchal és költői életet folytatott ő családja, a szelíd lelkületű gróf Teleki Sarolta, ifj. Ferenc húga, s gyermekei körében, kik közöl egy fia s egy leánya maradtak életben; gazdászkodva, kertészkedve, verselve és — delejzést űzve "). A nyert

ű

[8]) Szinte hozzám írt *id. lev.*

[9]) L. a *üöbrenteihez írt egyik lev.* 226. 1.

[10]) „Paszmosi kastélyom — írja ZWőrenteihez, 1824. júl. 20. az id. *h.* — virág és hajtóházam, a hollandus házzal és kétemeletű múlatóházzal együtt apr. 27. majd mind egészen földig leégett. . . Összeillő rímek helyett már most én összeillő lécszeget, boronafát keresek, s a sok mesteremberrel bajlódom. Poétái erem rútúl megcsökkent." 236. 1.

[11]) L. Életrajzát *Döbrenteitől* a M. T. Társ. Névkönyve 1832-ki foly. 46. 1.

kedvesség által buzdítva, épen betegeskedései miatt már 1822-ben, újra 1828-ban összeírta, s átnézte verseit, s harmadszor is, midőn 1829-ben vérhányás s annak következményei vették elé. Ez óta komolyan kezdett gondolkodni a halálról, de egyszersmind vidám nyugalommal, mely őt, a vallásos bölcset, soha el nem hagyta. 1831-ben a magyar akadémia, első gyűlésében, febr. 15. tiszteleti taggá választotta; de mielőtt abban megjelenheték, azon évi dec. 16. élte negyvenhetedik évében kimúlt. Meghagyásához képest Döbrentei adta ki tárgy és hangban kellemesen változatos dolgozásait: *Gróf Teleki Ferenc Versei,* s néhány leveléből töredékek. KiadtaDöbrentei Gábor. Budán, 1834. 16r., s azokat az akadémia 1835. dicsérettel különböztette meg; Döbrentei pedig az akadémia megbízásából az 1846-ki köz ülésben emlékbeszéddel tisztelte meg (kiadatlan).

DUKAI TAKÁCS JUDIT.

1795—1836.

Dukai Takács Judit, költői nevén Malvina, legméltóbb képviselője nő költőinknek, Dukában, Vas vármegyében, a Takács nemzetség ősi nemes birtokában született 1795 augustus 8. Szülei, T. István és Múzsái Vitnyédi Terézia, őt mint egyetlen gyermekeket különös gonddal és szeretettel nevelték, s nemét illető minden szükséges ismeretekben oktattatták. Költői hajlamai igen korán, s minden külső felgerjesztés nélkül nyilatkoztak. Még gyermek volt, mikor egy ízben atyja otthonn nemlétében, anyja pedig betegen fekvén, ezen való keservében érzéseit egyszerű, de meleg sorokban papirosra vetette [1]) Midőn épen le-

[1]) Ezen legelső versezete, mely az első vallási oktatás benyomásaira emlékeztet, így hangzik:

Ellankadok, elhervadok,
Nem tudom mi talál,
Tám végemhez közel vagyok,
Leszakaszt a halál.

tenné tollát, atyja betoppant; a lyányka megijedve, mintha tilos dolgot cselekedett volna, bocsánatért esdeklett: de amaz, olvasván a verset, az öröm csókjai közt buzdította és ajándékokkal is serkentgette gyermekét e nemes foglalkodásra: mire a leányka felbátorodván, hetenként több-több versekkel kedveskedett lelkes atyjának, melyeket aztán a háznál gyakran megfordúló jó barátok előtt hol felolvasott, hol zongora mellett elénekelt. Néhány sajátkezű versfüzeteiből, mik, részben még igen készületien, zsengéit őrizték meg [2]), látni, hogy első példánya a népköltészet volt, s a fél gyermek ez első kísérletekben oly érzésekkel játszadozott, miket még akkor csak a nép dalaiból ismert. Utóbb Kis János kézen forgó verseivel ismerkedvén meg, s gondolkodása a háborús kor nagy eseményeitől tárgyat és tartalmat nyervén, komolyabb s hazafiúi irányt vett, mely fordulatot különösen egy 1809, tehát tizennégy éves korában, a nemesi fölkelésben részt vett egyik házi baráthoz intézett lyrai epistolája jelel meg.

Az ifjú poetria híre mind inkább elterjedt a vas-soproni nemesházakban, midőn Horváth József Elek, ki utóbb verses, de főleg szépműtani dolgozásokkal tette magát ismeretessé, a tizenhat éves le-

Mindegy: úgy is meg kell lenni
Mit akar az istenség;
Ó mi határt nem szabhatunk;
Gyenge az emberiség.

[2]) A magyar akadémia kézirattárában.

ánykát egy epistolával fölkeresvén, vele a leggyöngédebb költői barátságot szőtte, a költészet és irodalom bővebb ismeretébe bevezette őt[3]), s az elfogultság és irigység gáncsai által koronként keserített ifjú hölgyet bátorította [4]). Időközben, 1811-ben, halál által elvesztvén édes anyját, atyja őt mind elméjét, mind német illető bővebb kiképzés végett Sopronba küldé, hol valamint az irodalomban és zenében, úgy a női és gazdasszonyi foglalatosságokban dicséretes előmenetelt tevén, visszatért az anyátlan házhoz, melyben gyenge leány létére bár, a gazdasszonyságot a legnagyobb renddel és ügyességgel vitte[5]), de e mellett is folyvást dolgozgatott; s több jeles férfiak által fölkerestetve, kik közöl őmaga Kresznerics Ferenc és Tatay János akkori szombathelyi tanárokat, úgy Kazinczy Ferencet hálásan emlegette, tőlök hol buzdítást vett, hol mívelődése könyvek közlése által

[3]) „Mennyire gyenge tehetségem engedé — írja *Horváth Elek* maga, kéziratban levő *„Magyar Szépnem Tudási és Iróiu*-ban — a különben is csuda lépésekkel haladó derék poetriát megismerkedtetém bővebben a poesis titkaival, meg az ahoz szükséges tudományokkal; buzdítani, édesgetém, s végre már a görög lábakkal is ismerkedtetni kezdém; de szabadabban repkedő lelke azokhoz magát köttetni nem engedő.“ Azonban van tőle az 1825-ki Jféőében két sappho-rendii ének is. — Nyert-e egyébiránt a költőné Horváthnak iskolás oktatásai által, nagy kérdés, melynek fejtegetése nem ide való.

[4]) Mint azt a Horváth és Takács Judit költői levelezések mutatja.

[5]) *Horváth Elek* az *id. h.*

mozdittatott elő [6]). 1814-ben azon öröme volt, hogy az Olaszországból akkor visszatért ifjú báró Wesselényi Miklós, az irodalmunkra nézve is korán ellnínyt Pataki Mózses és Döbrentei Gábor kíséretében, Dukán meglátogatta, az utóbbi pedig őt könyvekkel megajándékozván s leveleiben útmutatással támogatván, azon szép epistolát nyerte ki tőle, mely az Erdélyi Múzeum III. kötetében áll: 1. *Barátomhoz Erdélybe* cim alatt. Többi nyomtatott versei: 2. *A kesergő özvegy.* Pest, 1815. 3. *Ujváry Bettinek, Horváth József Elek hitvesének halálára.* Szombath. 1816. (németül Biberauer kőszegi ev. prédikátortól, 1818. nyomtatva-e vagy nem, nem tudom). 4. *Felelet a dijoni versekre.* Szombath., é. n. Oly kedvességet nyertek ezen, és kéziratban forgó versei, valamint kedves egyénisége által Takács Judit, hogy Berzsenyi Dániel még azon évben egy epistolával tiszteié meg,grófZsigray József neki dukai házánál udvarolt, kit viszont ő dicsőített 5. egy az Érd. Muz. V. kötetében álló epistolával; s gróf Festetics őt 1817-ben az úgynevezett keszthelyi Helikon ünnepére megbívá, hol Horváth Adám, Kis-

[6]) Őmaga, nálam levő *Önéletrajzában* írja: „Vég nélkül szerencséssé, s a poétái pályán bátorrá tette ötét ama világszerte esmeretes nagy Kazinezynak levele, melyben neki a többek között azt írja: ‚Ne rettegje a kisasszony azt a vádat, hogy a mely leány verset ír, nem lehet jó feleség, jó anya, jó asszonya a háznak: így ítél a közönséges ember mindég.‘ Ez neki isteni szózat vala, s egészen meggyőzte ötét arrul, hogy kötelességeinek minden megsértödése nélkül folytathatja a természet által neki felnyittatott szentséges poétái ösvényt.“

faludy Sándor, Horvát Endre s a Dunántúl más nevezetességeitől a figyelem és szeretet többféle emlékeztetőivel lön megörvendeztetve, s általában a kör ünnepelt királynéja volt [7]). Ez évben ugyanott maga adta elé ódáját: 6. *Ferencnek, a magyarok fels. királyának,* midőn 1817. Keszthelyen keresztül utazott; 1818-ban másokat, miket Asbóth János adott ki: „Helikon, Keszthely, 1818." (Innen ment át a 7. *„Keszthely Vidéke"* című festő versezet a Haszn. Múl. 1818. I. köt. s az 1825-ki Hébébe.)

Malvina költői munkássága csak 1818 óta gyérűlt meg, midőn, épen születése napján, kezét Göndöcz Ferencnek nyújtván, lakását Felső-Patyra tette által, szinte Vasban, hol mint hitves és anya szintoly boldogúl mint tárgya a köz tiszteletnek élt. Azon kevés darabja, mely ezóta zsebkönyvekben megjelent (Auróra, 1822. Hebe, 1823, 25.), jobbára korábbi idejéből való. 1830-ban meghalálozván, férje 1832 óta második frigyben Patyi Istvánnal élt; míg a költészet által szépített s házilag boldog életét 1836-ban apr. 15-dikén a tüdővész oltotta el. *Munkáit,* miknek csak legkisebb része látott világot, Horváth József Elek szedte össze, s készült» még 1832-ben közzé tenni,

„Az én barna Malvínám az o tölgykoszoníjában s Grátiáktól tanult öltözetében innepünk istennője vala", *írja Berzsenyi* Kazinczynak, február 27. 1817. — „Dudi — írja ugyanaz e levélben, egyebek közt — a legvirgoncabb, a leglelkesebb társalkodó mindazon asszonyok között, melyeket én valaha esmertem.·*

midőn azokat Döbrentei Gábor felszólítására ennek engedte által, de mind eddig meg nem jelentek. Döbrentei halála után azok az akadémia által szereztettek meg, melynek kézirattárában őriztetnek. Az első kötet *énekeket, ódákat, lyrai epistolákat,* s egy pár *allegóriái prózát* foglal magában; a második Horváth Elekkel és Takács Terézzel folytatott *költői levelezését;* miken kívül maradtak *Zsengéi* s egy gyermek-színdarab: *A névnap és búcsúvétel,* érzékenyjáték egy felvonásban.

GRÓF DESSEWFFY JÓZSEF.

1772—1843.

Tarkói és Cserneki gróf Dessewffy József, egy már a XIII. században Slavóniában virágzott birtokos családnak ivadéka [1]), István gróf és b. Vécsey Anna fiók, Kriviánban Sáros vm. 1772. február 13-kán született[2]). Négy éves korától a tizenegyedikig O-Fejértón Szabolcsban neveltetett, a teleket Kassán töltvén; ahonnan nevelőjét Koppi Károlyt, a jó nevű piarist tanárt és történetészt, 1783-ban Kolosvárra követte. Koppi 1784 végén Pestre az egyetemre mozdittatván elé a történelmi tanszékre, nevendéke még két évig Kolosvárt, aztán 1786 óta Pesten folytatta

[1]) Nemzékrendét a családnak 1. *Nagy* Ivánnál: Magyarország családai III. 296. s köv. 11.

[2]) Nem, mint eddig általánosan állíttatott, 1771-ben. L. *Gr. Dessewffy József Bizüdabuas Levelezését* Kazinczy Ferenccel I. 137. 1., hol a XLI. levél keltét maga így teszi fel: „Eperjest, 13. februáriusban, születésem napjakor, midőn életemnek 38-dik esztendejét elérném, 1810-ben.“

s itt végezte be gymnásiumi tanulmányait, hol Zimányi Ignác utóbb theol. prof, vezérlete alatt jókorán megkedvelte a régi irodalmat [3]), sőt azt Koppi hozzá-járultával űzni is kezdte, Ciceró könyvét „az öregségről már most, tizennégy éves korában, ennek vezérlése alatt, magyarra fordítván [4]). Az egyetemre menvén fel, az akkor annyi hírneves tanárokkal és írókkal jeleskedett bölcsészeti karban különösen Dugonics, Mitterpacher, Cornides, Schönvisner, s ismét a tudós és szellemes Koppi hatottak reá [5]); kik által oly kiképeztetést nyert, mely szellemi irányát mindenkorra meghatározta. A jogot Kassán hallgatván, gr. Sztáray Mihály szabolcsi főispán őt 1790 felvitte magával a budai országgyűlésre, hol lelke lángot kapva, a politikát is felvette tanulmányai körébe. Ezek után, classicai mivelődése kiegészítésére, 1793-b. beutazta Olaszországot Rómáig és Nápolyig[6]);

[3]) L. Dessewffy önkezíi önéletrajzi adataiból általam szerkesztett rövid életrajzát a *Magyar Akad. Névkönyvében* 1844-re, a 83. 1.

[4]) L. az illető helyeket a *Bízod. Lev.* I. 185, 186. és II. 92. lapjain. Itt írja: „Megvan még most is valahol magyar fordításom Ciceróból de Senectute. Ezt tizennégy esztendős koromban készítettem Koppi vezérlése alatt“; amott pedig: „14 esztendős koromtól fogva, olyan mester alatt kezdvén mint Koppi volt, űzöm a literatúrai.“ E két adatot s az elébbit, mely Zimányiról vall hasonlót, úgy véltem egyeztethetni, mint *a* szöveg mutatja.

[5]) T. i. ezeket emeli ki önéletrajzában. L. az *Ak. Névk.* id. helyén.

[6]) V. ö. a *Biz. Lev.* I. 93. és 186. lapokon álló helyeit.

s haza térvén, köz pályára lépett, melyet a fiumei kormányszéknél mint tiszteleti fogalmazó kezdett meg 1794[7]). Utóbb innen a m. udvari cancellariához áttételért folyamodván, de tagadó választ kapván, a hivatalos pályáról mindenkorra lelépett, s testvére falusi lakába vonúlva, idejét munkás nyugalomban töltötte[8]). Az 1797-ki háború alatt Ferenc kir. fegyver alá híván a nemességet, Dessewffy a szabolcsi felkelő seregben lépett szolgálatba, melyben kapitánynyá választatott. A campoformiói béke csakhamar erre véget vetvén az első' francia háborúnak, Dessewffy ismét falusi magányába vonúlt, s átvevőn atyjától reá maradt tetemes, de nagy adósságokkal terhelt, örökségе gondozását, egyedüli örömeit a tudományokban s irodalmi munkásságban találta[9]).

Csak a lunevillei béke után beállt általános hazai mozgalom (1801) ragadta ki a hazafit a magán életből. Csakhamar feltűnt a politikai belátásban kevesek, tudomány s a szólás melege és szépségére nézve senki által felül nem múlt ifjú férfi a szomszéd vármegyék gyűlésein, s midőn a nagy reményekkel biztató országgyűlés 1802 május 2-ra összehívatott, Sáros által egyikévé választatott e megye követei-

[1]) Itt kelt, még pedig 1794. mart 29. első levele Kazinczyhoz I. 1. 1. Ezen, s a °) jegyz. alatti helyek szerint van megigazítva Dess. saját téves chronologiája, mely szerint olasz utazása fiumei hivatalkodását *követte* volna.

[2]) L. *b. Eötvös J. emlékbeszédét* Dess. felett a 3/. *Töd. Társ. Évk.* VII. k. 142. 1.

[3]) *U. o.* 143. 1.

nek. Egész természete — függetlenségi érzete, mely arra hogy párthoz álljon, szerénysége, mely arra hogy pártot alakítson, nem tévé alkalmassá— okozta hogy kevesbbé híres, mint eszmékben gazdagsága, nemzetgazdászati akkor ritka ismeretei s buzgó és rendületlen hazaszeretete által egyik leghasznosabb tagja volt e hongyűlésnek. így lett, hogy az 1805-kin és ismét az l807-kin Zemplényt, 1811 Szabolcsot képviselte, melyeken különösen a magyar nyelv s a hazai kereskedés érdekében több jelentékeny beszédet mondott[10]), az utolsón pedig a magányosok pénzviszonyainak szabályozásáról egy még sokáig emlegetett kézirati röpiratot köröztetett, (kinyomatását az ilyeknek a zsarnok könyvvizsgálat meg nem engedvén *’)· Azon hosszú lankadás idején, mely az 1812-ki sikereden országgyűlést követte, a megyéken egyike volt D. azon igen keveseknek, kik a hanyatló nemzeti önérzet felélesztésén és táplálásán mind szónoklataik által, mind a társas téren, bátran és szellemmel működtek, bár vagyonkezelési gondjait 1806 óta, midőn egykori főispánja leányát, gróf Sztáray Eleonórát, egy római lelkű nőt, hitvesül vette, nevelési gondjai is nevelték. Alsó-olysói, később szent-

[10]) Ezek közöl egyik (deák) beszédét, melyet Budán, az 1807-diki utolsó elegyes ülésben, a föherceg-uádor elnöklete alatt, a főrendek ellenvéleményét bátran cáfolva, mondott „dum de imperils militaribus patria lingua a colonello deorsum dandis fuisset quaestio“, közölte Kaziuczyval is (Z«·. I. 48. 1.). Fájdalom hogy az, mint látszik, elveszett.

[11]) L. *Lev.* I. 250. 1., hol indokolja, miért írta brochurjét deákul, t. i. „hogy a tótokat is meggyőzhessem a correlátiók-

mihályi, s télen kassai háza a legnemesebb s egyszersmind nemzeties társalgás színhelye volt.

Kazinczy Ferenccel 1805 óta folytonos levelezésben és benső barátságban élve, mind szorgalmasban dolgozgatott versben és prózában úgy, hogy 1810-ben már munkái összegyűjtéséről kezdett gondolkodni, azonban csak keveset, és a kor közlönyeiben elszórva, tett közzé. A prózaiak közöl felemlítem *gr. Sztáray Mihály életét* [12]*), A Nemzetesedésről,* levelekben 1808, melyet Kulcsár nem mert lapjaiban kiadni, vagy nem adhatott ki; így Márton József sem, ki szinte meg volt vele kínálva[13]); *A magyar betűírás-*

ról. . . Senki sem felelt rá; nem tudom megvetésből-e vagy pedig mivel nehéz lett volna felelni . . . Legjobban fog ezekről ítélni a posteritás. — Nem volt időm úgy elkészíteni, hogy rövidebb és rendesebb legyen, és hogy egy olvasással egészen által lehessen érteni, de hízelkedem magamnak hogy nincsen gyengén általgondolva az egész tárgy. Meg fogod belőle látni egyszersmind a diétán ezen dologban forgásban levő fő ideákat. — *Az* isten tudja legjobban hogy el nem felejtettem-e egészen magamat, amidőn írtam, és hogy megvesztegette-e szívem az eszemet. A helyett hogy refutáltak volna, egoismust hánytak szememre a legnagyobb egoisták. Ez a sorsa az igazság mellett küzködőknek."

[12]) L. *Biz. Lev.* I.

[13]) L. *Level.* I. 46. 57. 61. — „Nem bánnám ha nevem alatt is kijönne, mert nem keresek semmit . . . Megküldöm Vay Józsefnek. Hadd kerengjen legalább kézírásban, és a palatínus kezébe is jöjjen. Nem kell mindig tömjént, ha' (hanem) olykor igazságot is szagoltatni a nagy urakkal." 64. 1. — Úgy látszik, hogy ez az a munkája „a magyar nyelvről", mely Budán, Bécsben hiába kopogtatott a censorok ajtain, s melyet még 1830-ban

ról (orthographiáról) 1816 [14]); megpróbálkozott Taciíussal is [15]), kinek példáján indúlva készítette volt el ipja életét; de a kor legjobb prózairól sorába a következő munkával lépett: *Bártfai Levelek* Döbrentei Gáborhoz, Patak, 1818, mely szellemdús reflexiói, húmora, s egyenetlen nyelve dacára könnyű kedves franciás modorával köz kedvességet nyert [16]). *Verseivel,* melyek epistolák, epigrammák, tankölteményekék, közéleti alkalmak által előidézett szellemdús apróságok, költői ötletek és leveleiben elszórt gnóma-félékből állanak, gyakrabban találkozunk a kor folyóirataiban, különösen az Erdélyi Múzeumban *'), melyet ismételve szép összegekkel is segített [1S]), a Széplit. Ajándékban [19]), az Auróra [20]) s a

sem kapott volt vissza, mint maga panaszkodik (1. *Opinio Deputations Regn. Publico-Politicae.* Pest, 1831, a löl. 1.), s bizonyosan utóbb sem.

[14]) Kiadva a *Tud. Gy.* 1818. II. 73—83. 11. s a *Level.* II. 160—175. 11. — Erre vonatkoznak „(?;. *Dessewffy József Észrevételei Orthographiája eránt"* Tudom. Gyűjtemény 1818. V. 128-132. 11.

[15]) L. *Level.* I. 161. 1.

[16]) Jeles bírálatát *gr. Teleki Józseftől* 1. a Tud. Gy. 1819. VI. köt., 77—85. 11.

[17]) Név szerint az I. és Vili. köt. 1814. és 17.

[18]) L. az *Erdélyi Muzeum* X. füzetének előszavát.

[19]) 1821, 22 és 24-ben öt darab; az elsőben 57. 1. áll, megcsonkítva természetesen a censúra által, szép epistolája Kazinczy Ferenchez ennek hatvanadik születése napján, „Vigasztalások" cím alatt, és, hogy érthetetlen legyen, Kazinczy nevé-

Hébében[21]). Ez időtájt egy *irodalomtörténeti* munkára egyesült Döbrenteivel, mely, úgy látszik, a magyar írók életét és munkáik kritikai megismertetését, nem tudom lexikális vagy rendszeres szerkezetben foglalta volna-e magában: oly határozatlanul van tartva e végre 1822-ben kibocsátott felszólítása *„Minden magyar íróhoz“* [22]); mely azonban eredmény nélkül elpendűlvén, s időközben Döbrentei is Bécsbe tevén át lakását, teljesen abba maradt. Ellenben sikerűit Ellinger kassai nyomdászt egy negyedes írás közrebocsátására bírni, mely a helytartó-tanácsi engedelemre való hosszas várakozás után 1824-ben végre kihirdettethetett, s 1825-ben Kassán meg is indúlt Dessewffy által bevezetve s hathatósan támogatva, szerkesztve pedig titkára Dúlházy Mihály által, ily cím alatt: *Felső-Magyarországi Minerva,* mely szinte nem kevés költői és prózai — ezek közt pár bíráló — dolgozatait hozott [23]).

Azalatt az udvar magyar politikájának változásával s az 1825-ki országgyűlés kihirdetésével Dessewft'y figyelme is elvonatott egy ideig az irodalmi

nek elhagyásával is (teljesen eddig csak *Olvasókönyvem* II. köt. 84. 1. jelent meg).

[20]) 1822. („Vers és Csók“). ·

[21]) 1821—26, tizenhárom darab.

[22]) *Tud. Gy.* 1822. I. 130-5.

[23]) Ilyek: „Az avulni kezdő és a nagyon újítgató írásmódról a magyar nyelvben“ bevezetésül, az Auróra és a Delille-Kis Falusi Életének bírálatai, .Hadik élete, Theodora Xenophonból; sőt egy gazdasági értekezés is: Az életvermekről; és 13 költemény.

térről. T. i. mind több megyék gyűléseit látogatván s ott lelkesen hallatván szavait, Szabolcs ismét követévé választotta; s így Pozsonyba menvén fel, ezentúl már csak egy-két költeménye alatt találjuk Dessewffy nevét saját közlönyében is[24]): ezek közt *ódája gr. Széchenyi Istvánhoz,* kinek hazafiúi bátor és áldozatos fellépése a magyar nyelv ügyében és akadémiai alapítványa a véníílő költőt és hazafit lelkesedésre ragadta. S ott találjuk őt a rendek táblájánál a nemzetiség s az alkotmány biztosítása előküzdői közt: valamint a hongyűlés bezárása után Pesten azon bizottmány tagjaként, mely a m. akadémia szabályai megállapítására József nádor által 1828 elejére összehívatott. Tagja volt ő a közigazgatási országos küldöttségnek is, hol a *sajtószabadság érdekében* egymaga harcolt a censúra rígy nevezett szabályozása ellen, mely csak a fennálló s már is tűrheti - lenné vált állapotokat volt, a „sajtószabadság[11] bitorolt neve alatt, törvényesítendő. Indítványa ugyan megbukott, de ő, nem tekintve a nemes és főrendű társai aggodalmait s a kormány ódiumát, eszméit szabadelvűén és jelesül kifejtve 1830. apríl 19-kén „különvéleményül[11] beadta, s így azok az országos küldöttség irományai közt, valamint németül is Lipcsében, kiadva mohón olvastattak [25]).

[24]) 1826 két és 28-ban egy költemény.

[25]) L. „ *Votum separatum circa propositum articulum de censura librorum praeventiva** a fenn id. *„Opinio** 145—162.11.— Über Pressfreiheit und Büchercensur im Allgemeinen und mit bes. Beziehung auf Ungarn. Leipz., 1831.

Ekkor s ez által tetőzött gr. Dessewffy népszerűsége a napról napra szaporodó szabadelvű párt s az egész új nemzedék előtt, de csak rövid időre. Nyomban követte t. i. e tettét két szerencsétlen összeütközése az új eszméknek két hatalmas képviselőjével, egyik az irodalmi, másik a politikai téren. Ismeretes, de most már csak az irodalomtörténetből, az egykor híres „conversationslexikoni per". Döbrentei abban Zádor és Bajza által összetörve, gróf Dessewffynek, ki mint író s mint a nemzetiség és alkotmánynak sikeres oltalmazója a társas, a megyei s az országos téren ekkor köz tisztelet tárgya volt, tekintélyéhez folyamodva, ennek védő paizsa mögé bújt. Dessewíy, elég gyenge engedni a veszélyes felhívásnak, egy, Bajza ellen intézett, korához, állásához, de talentomaihoz is méltatlan paskvillal *„Zajbaj úrnak*[u] (Kassa, 1830) beavatkozott a perbe, melyet Bajza egy, részben igazságtalan, de polémiái virtuositással írt irodalmi catilináriával viszonozván, megingatta azon tekintélyt is, melyet Dessewffynek nem csak főrendi születése, hanem érdemei is adtak. Még nagyobb csapás érte a kor első emberétől, a politikai reformot lángészszel, erélylyel, és addig ismeretlen tevékenységgel megindított Széchenyi Istvántól. Ennek első hathatós fellépése a pályán „Hitel" című munkájában történt. Dessewffy, megijedve az avúlt ugyan, de így is mint féltő kincset, tán bekövetkezendőjobb időkig, illetetlenűl fentartandónak hitt alkotmány megrendítésétől, „A *Hitel című munka Taglalatjában"* Kassa, 1830) feltámadt a reformátor újítási

szándékai ellen. Széchenyi annál szükségesebbnek ítélte e megtámadtatást minden, rendelkezésére állott, fegyverrel visszaverni, mert abban nem csak a szerző, hanem egy egész nagy párt nézeteit látta vitatva. S elkövetkezett 1831-ben a „Világ“, mely megsemmisítette reformjai egész ellentáborát nem csak, hanem élesség és gúnynyal — mely, midőn szenvedelemmel szövetkezik, mindig igazságtalan is — meg a támadót is. Atyjok ügyét ennek három lelkes fiai, Aurél, Marcell és Emil, fogták fel, több józansággal és mérséklettel, mint sikerrel [M]). A két férfi kibékült ugyan, de a seb, melyet a két per ejtett gr. Dessewffy szivén, a nemes vesztesnek öregségét megfosztotta azon nimbusztól, mely addigi életét oly széppé tette volt.

Mindazonáltal Dessewffy, mint igazgató és tiszteleti tagja a Széchenyi által alapított akadémiának, ennek nagy gyűléseiben, valamint társas örömeiben is, folyton részt vett; és 1835 September 13-kán a köz ülésben tartott *emlékbeszédével b. Berzeviczy Vince felett* [27]), úgy 1840 sept. 8-kán egy mással *gróf Illésházy István felett* [28]) új diadalmakat vívott ki; de fő örömét ez időben Aurél és Emil fiainak a politikai téren szerencsés fellépéseiben lelte; s bár velők egy, t. i. a szabadelvű conservatív párthoz tartozott, nem

[26]) „Néhány Szó a Közönséghez a Hitel. Taglalat és Világ ügyéhen.“ Kassa, 1832.

[27]) *A M. Tud. Társ. Évkönyvei,* III: I. a 170. stb. 11.

[28]) *U. ott* V.: I. a 163. s k. 11'.

mindenben egyezett velők, mint azt Aurélhoz a *-szabad sajtó mellett írt levelei* bizonyítják [21]).

Még egy csapást, a lehető legsiílyosbat, tartotta fenn részére a sors: 1842-ben elvesztette Aurélt. Ez törte meg végkép a hetven éves aggastyánt. Azonban még egy felszólalás, a rohanó reformoktól óvó, jegyzi élete utolsó havait, nem ugyan önálló munka, hanem „jegyzékek[11]. T. i. 1843. februárban jelent meg: „Hazánk egyik igen jeles főispánjának nyilván tett Politikai Hitvallása, *gr. Desseivffy József jegyzékeivel* bővítve kiadta Fekete István (Buda, 1843); és Dessewffy reá május 1. elhúnyt Pesten.

Fia Emil emléket akarva állítani jeles atyjának, munkái kiadását kezdte egy kegyeletes kéz által eszközöltetni; azonban csakhamar e kiadó, s majdan őmaga is elhalván, a gyűjteményből eddig csak az első osztályt bírjuk e cím alatt: *Gróf Desseivffy József Irodalmi Hagyományai,kiadta* Kazinczy Gábor; I—III. kötet (Pest, 1861—64), mely: „Gr. D. J. Bizodalmas Levelezését Kazinczy Ferenccel 1793—1831.“ foglalja magában; irodalmunk egyik legtartalmasabb könyve, s egyszersmind Dessewffy míveltségének, tudományának és lelkességének maradandó emléke. — Az akadémiában b. Eötvös József dicsőítette az elhúnytat egyik legszebb beszédével.

[29]) L. *„Gróf Dessewffy József Leveleiből,* közli Kazinczy Gábor (az *Új Magyar Múzeum* 1860-ki I. kötete 6—31. lapjain).

KISFALUDY KÁROLY.

1788—1830.

Kisfaludy Kisfaludy Károly, Mihály fia, Sándornak a költőnek legifjabb testvére, Téten, Győr vármegyében született, febr. 5. 1788 [1])· Anyja, Sándorfy Anna, a szülés következtén másnap meghalván, magával vitte sírjába az atya szeretetét is az újdonszülött iránt, kinek gondjait Teréz testvérnénje vette által, azon áldott nő, ki szeretetével mind a kemény atyáét, mind anyját pótolta egész életében [2]). Nem is mulasztatott el semmi testi lelki jóléte kifejtésében, s derekasan elkészítve küldetett 1799, tehát tizenegy éves korában, Győrré, hol öt év alatt[3]),

[1]) A nálam levő keresztlevél február 6-kára teszi keresztteltetését; *születése napját* legújabban Mátray Ernőnek sikerült pontosan megállapítani. — így hibás régi kézikönyvem adata, mely Kisfaludy saját hibás közlése nyomán mart. 19-kére tette azt 1790.

[2]) *Kisfaludy Sándor levele* hozzám április 28. 1833.

[3]) *Czuczor Gergely* levele hozzám jún. 8. 1842. Negyedik évi nyelvtani osztály akkor Győrött nem volt, s e helyett a

vagyis 1803-ig a gymnásiumi osztályokat elég középszerű előmenetellel járta [4]), miután a histórián kívül az egyéb tanulmányokat elhanyagolta; s viselete is szabálytalan volt, mert a gyermek szertelen tüze, melynek psychológ nevelő barát a legszebb irányt adhatá vala, célirányatlan szigor által nem hogy mérsékelteiért, sőt inkább ingereltetett, s így vadságba csapongott ki. Ekép történt hogy, midőn tanítója a magát már érezni kezdő fiút egykor dorgálásai közben arcúi üté, s ez önmagát felejtve hevében tintatartóját vetette feléje, az érdemsorban a második osztályba vetteték le [5]). Atyja tehát a testvérei példájára katonaságra vágyó ifjút [6]) a Győrött akkor megnyílt katonanöveldébe adta, hol egyebeken kívül a táncban, zenében, rajzolásban és nyelvekben is ok-

gymnásiumi tanfolyam a nemzeti oskolákhoz kapcsolt minor parva v. minima által előztetett meg.

[4]) Az ugyan Czuczor által közlött érdemsorok szerint.

[5]) „Classis secundae primus“ *Czuczor* az id. h. — Ahol hivatkozás nincs, *Kisfaludy Károlynál* általam ennek saját elbeszélléseiből merített *Életét* használom most is, mely *Minden Munkái* második s utóbbi kiadásaiban javítva áll. — *Kisfaludy Sándor* is emlékezik *az id. h.* e célszerűtlen bánásról: „0 igen hirtelen felserdült és erősült, és tüze az oskolai egyházi tanítók által még szorosabban vont korlátot nehezen tűrte.“

[6]) Kik közöl t. i. már hárman, Sándor, János (f mint nyug, tábornok), és Dániel szolgáltak volt a franciák ellen, mely utóbbi Hagenaunál tizennyolc észt, korában mint huszárhadnagy elesett.

tattatott[7]). Már gyermekségében mutatkozott benne azon mértéktelen adakozás és viganélés hajlama, mely egyfelül ritka jószívűségéből, másfelül a korlátlanság szeretetéből fakadt [8]), s reá nézve utóbb annyi zavar és szenvedés forrásává lett. Esztendő múlva atyja, engedve kívánságának, Boldizsár fia által Pestre vitette, hogy ott az Eszterházy herceg ezrede kormányával végezzen iránta; s így 1804. oct. 1. mint kadét, atyjától nyert csekély hópénz mellett, beállott, s különösen unokabátyja Nagy Sándor, az Eszterházy nemzetség ügykormányzója felvigyázata alatt volt. Félév múlva azon tudósítást vevén atyja az ez-

[7]) *Kisfaludy Sándor* id. levele szerint. A fuvolát is itt tanulta, melyet utain a csákány nyal váltott fel. s melyen utóbbi éveiben a szabadban is hosszasan mélázni hallottam.

[8]) „Őbenne — ezek *Kisfaludy Sándor* saját szavai az *id. h.* — már akkor kifejlett a mértéktelen adakozásnak, hogy ne mondjam tékozlásnak hajlandósága, melynek azonban leginkább jószívűség és minden jót másokkal megosztani vágyás volt valóságos kútfeje . . Károly oly jószívű gyermek volt, hogy ruháját is elajándékozta szegény tanuló társainak, kiket szeretett; ellenben oly úrvágy volt benne, hogy a megajándékozottaktól szolgálatot kívánt. Egykor én szabadsággal otthonn lévén, és a győri vásárra bemenvén. Károly öcsémet megajándékoztam. Alig tekintettem tétova, ő minden pénzt nyomban elkölte, és kedvetelve lakozott egy csapat deákkal az öszvevásárlott csemegékben.' — Melegebben nyilatkozik jószívűségéről s magáról mások irányában annyiszor megfeledkező jótékonyságáról akkori házi tanítója, utóbb győri kanonok *Feltinger* úr, velem kőzlött életrajzi adataiban, melyekben több valóban megillető tényeket sorol elé.

red kormányától, hogy Károly jól viseli magát, s a rajzban különöselőmenetelt tesz, zászlótartóságot akart neki venni, de kapitánya azt írván, ne költsön hiába, mivel a háború szinte bizonyos lévén, mihelyt az ezred kiindúland, a nélkül is tisztté lesz, sorsára bízta őt[9]), mire 1805. sept. 1. csakugyan zászlótartóvá neveztetett. így vett részt ezredének olaszországi hadjáratában [10]).

Bátyja Sándor Himfye által korán nem csak megszeretvén, de űzvén is a költészetet[11]), már itt és akkor gyűltek versei fűzetekre, mik közöl való többi közt *Hadi Éneke* is, melyet önköltött dallam szerint társaival a táborban énekelgetett; sőt 1808-ban drámai kísérletet is tett: *A Gyilkos,* szomorúját. 3 felv., melynek azonban írásai közt csak töredékét találtam letisztázva [12]). 1809-ben február 16. alhadnagygyá mozdíttatván elő, ezredével Jellachich hadosztályánál április 16. Münchenben volt, május 25-dikén pedig Leobennél harcolván, ott el is fogatott [13]),

[9]) *Kisfaludy Sándor* id. lev.

[10]) Az ezrednek nálam levő űrundóucá-kivonata szerint.

[11]) „A szépnek elfogadására hajlandó lévén, írja *Kisfaludy Károly* maga Gaal Györgynek febr. 29. 1820. költ levelében — először a bátyjm Sándor lelkesített; ha ő nem írt volna, nehezen jutott volna valaha eszembe, hogy verseljek.“

[12]) T. i. az első felvonást s a másodiknak első jelenését, mik munkái második s újabb kiadásaiban láthatók.

[13]) *Kisfaludy Sándor* az id. h. csak ezt írja ugyan: „1809-ben ő ezredével Jellachich hadosztályánál *egyik ütközetben, már nem emlékezem, hol,* a franciák által elfogattatott; a fogságból azonban, alkalmat lelvén, visszaszökött, és nyomban hadosztá-

de a fogságból szerencsésen visszaszökvén, nyomban hadosztályához menekült, s még azon évi augustus 23-án főhadnagygyá lett. 1810-ben sűrűén társalkodóit Pesten a Kazinczy triászával, Szemerével, kivel 1805-ben Miskolcon kötött barátságot, Horvát Istvánnal és Vitkovicscsal, és csak ekkor vallotta be az elsöbbiknek hogy *ö* is dolgozgat [u]), s mutatta elé egy kötet versét. Nem szenved kétséget, hogy e körnek nem csekély befolyása volt azon szándékára, hogy egykor mint költő szolgálja a hazai irodalmat. A béke beállta után, mely akkor maradandónak ígérkezett, Kisfaludy, úgy látszik házassági szövetséget is tervezvén kedvesével [15]), atyja híre nélkül s akaratja

lyához ment“: de a történetek egybevetése a fenjelelt helyre mutat a legnagyobb valószínűséggel.

[4]) Mi egyébiránt ezredénél köztudomású dolog volt. Az 1810-iki úgynevezett conduite-listájában találom már e rovatot: „Kenntnisse in anderen Wissenschaften: Militarische Zeichnung und *ungaritche Poesie.“*

[5]) Ezt írja maga világosan egy barátjához költ levelében, 1. az uÉleírajzban, a negyedik kiadás VI. köt. 341. 1. E viszonyát feldolgozta regényül is (írásai közt lelt töredékeit: *„ Vallomások“·* cím alatt közöltem Munkái második és későbbi kiadásaiban), melynek, mint kételkedni sem lehet, minden körvonala valóság, és csak a felöltöztetés költői. —*Kisfaludy Sándor* e viszonyt mint a katonaságból kilépése okát kétségbe vonja *id. lev.,* s írja: „Miért hagyta ő el a katonaságot, miért nem? minekelőtte magát más életmód vagy hivatal eránt bizonyossá tette volna, mikor atyja még élt, kitől osztályt nem reménylhetett, és aki mind a hét gyermekére az árendában lévő anyai jószágnak jövedelmét osztá fel évenként, mely hét részre osztva csak csekély volt, mai napig sem tudom, minthogy ő ezt

ellen 1811. augustus 15. a szolgálatból kilépett [16]), minek következtén a felbőszült atya kezét végkép levonta róla.

titkolta; és én soha sem nyomoztam valóságos okát. Azonban, mind tulajdon oda vetett szavaiból, mind mások beszédéből okom volt azt gyaníthatni, hogy bizonyos öszveütközés ezeredesével, ki egyéberánt pártfogója volt, vagy talán inkább ezredesnéjével, adhatott arra alkalmat.“ Lehet e dologban is valami; nálam levő bizonyítványa legalább, melyet a tisztikartól adatott ki magának 1811. aug. 29. (mely szerint „allzeit brav und ehrlich gedient, sich in allén Gelegenheiten stets seinem Charakter gemäss betragen, und sich dadurch die Liebe seiner Vorgesetzten und die Achtung seiner Kamerádén erworben, mithin in dieser Hinsicht keine Ursache zűr Quittirung gehabt“) ezredese által aláírva nincsen. S miután Kisfaludy Károly saját előadásától a hitelt azért, mert Kisfaludy Sándor, ki akkor atyjától távol lakott, róla nem tudott, megtagadni nem lehet; mind a két ok folyhatott be kilépésére, mikhez járulhatott még a katonai aprólékos, bár szükséges, külsőségek únása, mint *Hunkár Antal* szíves barátja írja hozzám 1842. júl. 6. költ levelében, melylyel a *Feltinger* kanonok által velem közlött életrajzi adatok, s a cs. k. udv. hadi tanács számvevőszékétől kinyert viseleti kimutatás is egyeznek. Midőn tehát *Kisfaludy Sándor* Kazinczynak dec. 16. 1830. ezt írja: „0, midőn mások még katonáskodni kezdenek, már főhadnagy volt, s atyánknak akaratja, sőt tilalma ellen elhagyá a katonaságot, csakhogy életét s minden idejét literatúránknak szentelhesse“: az testvéri szeretetből eredt szépítésnél egyébnek nem vehető. Más befolyások alatt kezdődött Kisfaludy Károly önelhatározása az irodalmi pályára. Addigi verselése csak saját keble sugallatainak belső szükségből kifakadása volt.

[16]) A fennidézett *Grundbuch* kivonata szerint, és pedig „gégén einjáhrige Abfertigung ohne Beibehalt des Offiziers-Charakters.“

Miután így segedelem nélkül a világba kitaszítva, kedvese által is elhagyva, szégyen, szükség és önmeghasonlás martaléka lön, nevelő testvérénél, akkor már Farkas Gábor kapitánynénál, szerető elfogadtatást lelt, kinél az 1811—2-ki telet töltvén, két évvel azelőtt készült második drámáját: *A Tatárok Magyarországban* fejezte be vagy dolgozta által. Büszkesége azonban nem tűrhetve ezen erkölcsi függést; s miután atyja hajthatatlan maradt, míg, úgymond, „hivatal és hasznos házasság által rendes életpályára nem lép,[11] miktől ő teljesen idegenkedett, eltökélte magát a képírói pályán keresni életmódot; anyai birtokrészét elzálogosította s még egyszer Pesten megfordúlván, hol Szemerénél „verses könyvét[11] letette, s tőle e szavakkal: „Elmegyek; vagy látsz, vagy soha[11] búcsút vevén, Becsbe ment. Itt több jó barátra akadván a régi időkből, kik becsületesen segítették pénze elköltésében, ő csak akkor ocsúlt fel, mikor erszénye ismét kiürült. Arról tépelődött tehát, hogy Oroszországba költözzék ki, ott vagy katonai szolgálatba lépni, vagy művészetét űzni, melynek ott több sikerét reményiette; mikor egy új viszony húzamosb ideig ismét Bécshez kötötte [18]), hol nehány évig majd ked-

[17]) Boldizsár bátyjának, ki oly nemeslelkű volt, a pénzt neki ajándékozni s a jószágot visszabocsátani köz osztályra.

[18]) Ez volt, mint látszik, azon viszonya egy fiatal táncosnővel, melyet *Hunkár Antal* említ id. levelében, „kitől, úgy mond, mert ennek anyja azt egy A . . . hercegnek adta el, keservesen meg kellett válnia“.

vezőbb, majd szőkébb állapotban, csakugyan ecsete után élt (arcképezésből, gyakran, midőn más munkája nem volt, szelencefestésből). Ugyanekkor a műakademiában s néha nevesebb festőknél is dolgozott, de fő örömét az udvari játékszínben találta, melynek akkori rendes színköltőjével Körner Tivadarral [19]) és színészei közöl a jeles Ochsenheimerrel barátságos ismeretségben állt [20]); s foglalkodott aesthetikai és költői munkák olvasásával, sőt öndolgozással is. T. i. a lyra mellett, a pesti játékszíni mozgalmak által is gerjesztve, újra folytatta drámai kísérleteit, s így készült harmadik darabja: *Zách Klára,* eredeti hazai dráma 5 felv. 1812-ben, s gyakorlatúi a jambusos előadásban, l^oltaire után: *Brutus,* szomorúj. 5 felv.; de nem lévén még igazi fogalma a mértékes versalkotásról, inkább csak számlált tagú prózai mint időméretes sorokban. Szerelmi viszonyának felbomlása' s hanyag dolgozás mellett — mert csak akkor festett, mikor a szükség nyomta — gyakori küszködései sanyarú sorsával végre elűzték Bécsből, s egyszerre mind rokonai, mind ismerősei szemei elől néhány évre eltűnt.

Bujdosása ezen idejét meglehetős homály borítja, miután ő arról, mint általában hazáján kívül

[1c]) Saját szóbeli közlése után.

[20]) *Hunkár Antal* einl. levele szerint. Innen vehetett alkalmat Mihály testvére, ki őt, „mólernek“ csúfolta, atyja őiántái idegenségének azzal táplálására, hogy kár az elveszett fiúnak pénzt adni, „mert azt komédiásokkal és piktorokkal egy estve elkölti. “ *Hunkár,* szinte ott.

leélt viszontagságos és szenvedésektől látogatott éveiről csak ritkán ejtett néhány szót; annyi még is bizonyosnak látszik, hogy Németországot, Schweizot, Francia- és Olaszországot egész Rómáig, többnyire gyalog, bejárván, helyről helyre arcképfestéssel s holmi víg jeleneteket előadó genreképek készítésével kereste élelmét, sőt néha oly jó vásárt is tett, miszerint helyenként módot és alkalmat lelt Olaszországban régi jó műveket szerezhetni, miket jó embereknél letévén, visszatérte után Bécsbe maga után küldetett, s azokból, midőn a szükség kívánta, pénzelt is[21]). Megtörve végre hányatásaitól, honvágytól zaklatva, s mind inkább s elevenebben díszesebb pályára léphetni óhajtva, 1817-ben jó szerencsére Pozsonyba jött, s Farkasné testvére közbenjárásához folyamodott; de mely engesztelhettlen atyjánál siker nélkül maradván, Sándor bátyja Győrré hozta le, oda kérve Feltinger akkori mihályi plébánost is, utóbb győri kanonokot, Kisfaludy Károly egykori házi tanítóját, kit atyja mindig igen szeretett, s kinek sege-

[21]) Így részletesen *Feltinger* kanonok közleménye. *Hunkár,* kétség kívül az időszak elvetésével, 1812-re teszi egy évi olaszországi gyalog vándorlását. írva csak két helyt hagyá vékony nyomát e zivataros hat évnek, Gaal Györgyhez szóló leveleiben; így febr. 17.1820: ..Könnyen írok; eleven érzés s egy kis tapasztalás, melyet *a német és olasz földön gyűjtöttem,* könnyítik nekem a dolgozást"; snov. 4.: „Sötét végzés *hajtott ki a széles világba**... Ellenben költeményeiben itt-ott, sőt beszélyeiben, még Beckójában is, egyenesen saját múltja s abban kelt alanyi érzései és világnézetei csillámlanak keresztül.

(leimével a kibékítést annál biztosban reményiette. Azonban az most is rendíthetetlen maradt, s kijelentette, hogy Károlyt mindaddig maga elébe nem bocsátja, míg szolgálatba nem lép, vagy meg nem házasodik; némi segedelmet azonban Farkasné útján adott neki [22]), miből K. reményt merítve, Pesten letelepedett.

Azonban első pár évét itt is nem kisebb szükségben élte át. Stettner Máté kir. ügyvéd (utóbb udv. referendár) és Hunkár Antal (utóbb főispán) baráti nyílt karokkal fogadák, vetélkedve szabad asztalt ajánlottak neki, s gyakran pénzsegedelmet is: ő azonban önmegtagadó önérzetből amazzal nem rendesen, ezzel csak kölcsönkép élt. Egy becsületes vargánál fogadott szállást a magyar utcában, ott tájképeket festett aquarellben, miket szegény gazdája úgyahogy eladogatott, s mert Kisfaludy bámulandó sebességgel dolgozott, néha jó vásárt ütött; másszor, ha kevesebbé keltek, vagy neki egyébhez volt kedve, vagy barátjainak dolgozott kedveskedésül[24]), a zsellér gazdástul

[22]) *Kisfaludy Sándor* id. levele.

[23]) *Tatay János* lövői pléb. levele hozzám július lőkéről 1842.

[24]) Genreképeket, eroticumokat a római császárok életéből, megkapó eredetiséggel; magyar históriai vázlatokat St., számára, H . . számára egyszer egy halottak táncát. Az arcképezésben nem volt szerencsés, nem mindig talált; hiányzott türelme. A művészet lényegéhez azonban, a feltaláláshoz, compositióhoz és kifejezéshez derekasan értett. Lelkes vázoló volt. Ez

titkon nyomorgott. E mellett is egész buzgósággal a magyar irodalommali bővebb megismerkedéshez látott, melyből bátyja munkáin s némely barátjai apróságain kívül nem ismert semmit; s dolgozgatott is a drámában, de lelke rendkívüli mozgékonysága s egy tárgyról másra szökdelései közt a sok megkezdett műből keveset fejezve be: mi alatt a székesfejérvári színésztársaság, Tatárait, melyek kéziratához történetesen jutott, Fejérvárt nagy tetszéssel adta. Ez után történt, hogy gróf Brunszvik Ferenc, akkori haszonbérlője a pesti városi színháznak, e társaság ügyességéről hírt vevén, azt 1819-ben meghívá Pestre, miszerint itt hetenként két magyar előadással örvendeztesse meg a magyarság barátit. Előadásait ez az említett darabbal nyitotta meg május 3-kán, melyhez Kisfaludy egy az akkori időhöz illő prológot írt, s mely rendkívüli lelkesedést gerjesztvén, kevés hía volt, hogy a költő a színpadra nem vitetek fel. E fogadás buzdította egy más darabja kidolgozására, melylyel a társaság június 16. Pesttől búcsút vett: Ilka, vagyNándorfejérvár bevétele, dráma 4 felv. Az ország betelt mind a két mű fényes sikerének hírével, s minden oldali buzdításoknak engedve, az eleinte tartózkodó költő kibocsátotta azokat ily címek alatt: 1. *A Tatárok Magyarországban, egy* eredeti hazai költemény öt felvonásban. Irta Kisfaludy Károly 1811. észt. Pest, 1819; 2. *Ilka, vagy Nándorfejérvár*

időben régi barátjánál, Pestnek akkor első orvosa Stáhly Ignácnál, magán tanulmányokat tett a külső bonctanban *(Hunkor* és *Tatay* leveleik után).

bevétele. Eredeti hazai dráma négy felv. Budán, 1819. Oszszel ismét feljővén a fejérvári szinésztársaság Pestre, sept. 7. Kisfaludy Stibor Vajdáját adta mintegy rögtönözve s így csekély sikerrel; ellenben oct. 8. azt teljes készülettel és nagy gonddal játszván, köz tapssal fogadtatott, ámbár az abban nyilatkozó demokratiai irány sokakban kelletlen érzéseket költött[25])· Fokozta a közönség lelkesedését az első szín-

[25]) „Ez a darab nekem itt ellenségeket csinált — írja *Gaal Györgyhöz* mart. 13. 1820; — azt hiszik, hogy a magyar paraszt nyomatását akarom a világnak hirdetni.“ — 1820. febr. 17 így nyilatkozott addigi munkásságáról: „Könnyen írok; eleven érzés s egy kis tapasztalás, melyet a német és olasz földön gyűjtöttem, könnyítik nekem a dolgozást. Minekelőtte a dramaturgiával megismerkedtem, nemzetem charakterét tanultam, s *így* csak a magyaroknak írtam, s nem a világnak . . . Nem poétái dicsőség után törekedtem, hanem a hazának erővel teljes előidejét kívántam felmutatni; s így a hazafiság tett költővé; ha célomat el nem értem, akaratom nagyobb volt erőmnél. Darabjaim, dicsekedés nélkül mondhatom, tetszettek, sőt rendkivülvaló enthusiasmussal fogadtattak, nem mintha nagy lélek szólna belőlük, csak mert oly charakterek vannak bennük, melyeket a magyar szeret, melyek a nemzetiség bélyegét viselik magokon, melyekben a magyar magát feltalálja. Az is volt célom, hogy a publicummal a mulatságnak ezt a német megízelíttessem; azért néha jobb gondolatokat elmellőztem, s kedvesen hangzó beszédeket szőttem be. Később való dolgozásaimban ettől tartózkodtam.“ Utóbb: „Azon néminemű helybenhagyás által felbátorítva, melyet darabjaim nyertek, most széltiben írnak eredeti színdarabokat; lesz közte sok rossz.de tán jó is; s így reménylhetjük, hogy hosszú álmunkból felébredünk, s a pallérozott nemzetek közzé léphetünk.“ Jan. 8. 1820 ugyan Gaalhoz, ki akkor megjelent darabjait németre fordította, ezt

szerű magyar vígjáték „A Kérők“, melyet sept. 24. adatott; s barátjai sürgetésére a sajtó még 1819. decemberben hozta: 3. *Stibor Vajdát,* eredeti hazai dráma Ifelv.Pest, 1820; de „Zách Klára“ és *„Salamon Királyimmá* az előadástól, mind a kinyomatástól elmaradtak [26]). A következett 1820-dik évben neveze-

írta: „Ha egyébiránt a külföldi elmeszülemények fénye munkáimra nagyon is sűrű árnyékot vet, az is menthet, hogy *nekem nem volt előzöm,* és szinte egyedül állok a magyar dramaturgia darabos ösvényén. Mikor a Tatárokat írtam, 19 észt, voltam (helyesben 21), s legtöbb darabjaim gyenge ifjúságomban irattattak, s nagyon sietve. Most tíz esztendővel öregebb vagyok, s tán valami nyomosat adhatok. Stibor Vajdát két esztendő előtt írtam; kissé erős, de tendentiája hadd pótolja, ami nem jó benne.“ S ismét: *„Jambusaimról* hozott Ítélete tökéletesen igaz; azonban egy kicsi részét vétkemnek az ebben még egészen miveletlen nyelv darabosságára kell tolnom. Felettébb nehéz az affectust tiszta jambusokban kifejezni; a sok hosszú szó a verset igen nehézkessé teszi, úgy hogy sokkal nehezebb alkalmatos szót találni, mint gondolatot. De azt is meg kell vallanom, hogy a philologiában még igen sokat kell tanulnom. Gyenge korom óta katona lévén, keveset gondoltam vele, és csak azt írtam le minden regula ösmérete nélkül, amit gazdagabb érzésre és melancholiára hajlandó valóm toliamba diétáit. Csak néhány észt, óta, hogy a szolgálatból kiléptem, és magamat egészen a szépmesterségekre adtam, kezdettem tanulni is.“

[26]) Egyik sem találtatott meg a költő halála után írásai közt; az elsőbbet mindazáltal egy figyelmes hazafi több évvel a Minden Munkák első kiadása után kezemhez juttatá, s így az a M. Munkák újabb kiadásaiba már bemehetett; Salamon Király még eddig elé nem került. „Vannak drámáim — írja ezekről *Gaalnak* 1820. febr. 29. — melyeknek előadását eltiltották, mint

tes változáson ment által Kisfaludy. Gaal György-gyel,ki darabjai német fordításával foglalkodott, sűrű levelezésbe szövődvén, benne nem csak szerető tisztelőt, de őszinte bírálót és tanácsadót is lelt, kit ő annál nagyobb örömmel fogadott, mert szakját-értő barátok híát mélyen és sajnosán érzé [27]); Kazinczy munkái olvasása folytán pedig, miknek nyelvbeli szépségeire főleg Bártfay László által, kivel 1819 vége

A Záchok, Salamon Király — nincs bennök semmi, ami magasabb tekintetből káros volna . . de fájdalmas érzéseket költenek a magyarban . . Egyéb, ez időben legalább első dolgozásban nála készen állott, darabjai (maga mondja: „ezeknek még ráspoly kell; némelyeket jambusokba kell általtennem“) saját, jan. 8-kai levele szerint: *Dobozi, Vak Béla, Belizár, Estoras György* szomorújátékok, *Y. és J., A magyar, honjába,* vígjátékok, az imént említettekkel együtt szinte elvesztek, vagy régibb verseivel együtt maga által semmisíttettek meg (amint-hogy ő ily kézirat-égetéseket többször tartott).

[27]) Martius 13-án írja hozzá: „Sokszor elgondolom, mely dicső dolog a poézist űzni felvilágosodott érzékeny emberek, mívelt barátok társaságában! *kik nem kapnak fel mindent fanatizmussal, nem vetnek el mindent vakon.“* És martius 14-én: „Ilkát több helyt meg kell rövidíteni és változtatni. *Csak* egy *értelmes és őszinte lélek lett volna körülöttem!* ki munkáimat átnézte volna, más lett volna belőlük; de *magam vagyok,* és saját gyermekünk megítélése ritkán helyes.“ — April 30. pedig írja *ugyanannak.* „Sokat adnék érte, ha ezeket nem adtam volna ki! Boldog együgyüségemben azt hittem, hogy eleget tettem ha kedvesen hangzó phrásisokat halmozok össze, s a világnak rendbe szedve feltálalom! De megtörtént, s nincs egyéb hátra, mint hogy a hibát jobbak által helyre hozzam.“ V. ö., mit Gaalnak reá volt befolyásáról a [17]) jegyzetben maga mond.

felé gr. Waldstein asztalánál ismerkedett meg, leven figyelmessé, a nyelv gondosb és ízlésesb kezelésére kezdte fordítani {igyekezetét [28]). Észrevehető különösen ez utóbbi tekintetben haladása most átdolgozott vagy újból készült darabjain, mik a székesfejérvári társaság 1820-ki tavaszi vendégszakában színre kerültek, milyek voltak május 3. Szécsi Mária, május 5. A Pártütők, mik oly rendkívüli tetszésben részesültek, hogy egész jeleneteket kellett nyomban ismét-

[28]) L. e reá nagy következést! szövetségről, úgy Kazinczy-hoz intézett első levelét, M. Munkáiban álló többször id. Életrajzában. „Nincs hazánkban — írja 1820. mart. 15. többi közt, lelke szép hevében — kit nyugottabb szívvel mernék bírónak meghívni, mint T. Úr. kinek az irigység s rágalmazás tőrei annyiszor leperkedtek melléről, ki felemelkedve a tudóska ösvényről mélyebben tekintett volna be a müvészség templomába. Nem merészség tehát, hanem fiúi bizodalom vezeti toliamat, midőn azt kérem, hogy méltóztassék a Tek. Ur munkáimról igaz ítéletet tenni, hogy jövendőben tudjam a jót folytatni s a rosszat kerülni: méltóztassék velem közleni észrevételeit: és háladatosságomnak az lesz első jele, hogy azokat mindenben híven követendem“ stb. Ha a két nagy ember közt a levelezés sűrű nem lett, a művészeti érintkezési pontok hiánya okozta: Kisfaludy dramaturgiai eszmecserét óhajtott, Kazinczy („En e mezőbe sohasem mertem vágtatni; érzettem kevés erőmet, s ez legalább szerénységem bizonysága“) egyedül a külső formába bocsátkozott: azonban mi mély és kétségkívül lényeges volt Kazinczy munkái tanulmányozásának behatása Kisfaludy Károlyra, a nyelvnek azon innen gondosabb (1. a [25]) jegyz.) s bátrabb (1. a [30]) jegyz.) kezelése, s a Ráday-nemü verselés feltétlen elfogadása mutatja.

leni;[211]) továbbá május 8-dikáu: Kemény Simon, és A Gyilkos: hat nap alatt négy diadalma Kisfaludy drámai Músájának. A minden oldali sürgetésekre ezek nem sokára nyomtatásban is megjelentek, és pedig júniusban: 4.*Szécsi Mária, vagy Murányvár Ostromlása,* eredeti hazai dráma 4 felv., és: *A Kérők,* ered. vígj. 3 felv. Pest, 1820; júliusban: 5. *Kemény Simon,* eredeti hazai dráma 2 felv. [30]) és: *Barátság és Nagylelkűség,* ered, dráma[31]).· Pest, 1820.; augustusban: 6.

[29]) A tetszés e naív nyilatkozásáról emlékeznek a *Hazai Tudósítások* is 1820. I. 37. sz.

[30]) Erről írja *Gaalnak* jón. 24.: „Ezt a darabomat legjobban szeretem; tisztán szívemből írtam. A kemény kritika sokat fog benne találni, de nekem ezek az érzések oly szentek! s ifjúságom legszebb álmai vannak benne lefestve.“ Már itt, Kazinczy példáján, neki bátorodott a nyelvújításnak is: „Igaz — írja *Gaalnak* 1821. jan. 18. — a nyelvben erősen haladunk, egy sereg szó megröviditetett, egy sereg új készült, s ki folyvást nem halad a nyelvvel, el nem mehet rajta mindenütt. Márton oda nem elégséges. Az ilyek: lény: Wesen, alkonyat: Abemlröthe, lebel: Abendlüftchen, élemény: Genuss, romok: Ruinen stb. stb. nála ugyan nem találtatnak.“ És máj. 5.: „Én és a bátyám (Kisf. Sándor), a nyelv dolgában nem tudunk megegyezni. 0 ellensége az újságoknak, én pedig azt állítom, hogy még ezentúl kell poétái nyelvet teremtenünk, ha örökre meg nem akarunk állapodni.“

[31]) A censúra által tőbbfélekép csonkítva. „E darabnál — írja *Gaalnak* 1820. aug. 1. — nagyon kellett magamat mérsékelnem, s minden politikai tendentiát kerülnöm; s így is türlött a censúra, hol az udvari életről szőttem bele gondolataimat“; és sept. 1.: „Amit barátom Jánus Pannoniugrói (Baráts. és Nagyi.) mond, igen igaz, de ebben a püspökömet egészen

A Pártütők, ered. vígj. 3 felv. [32]) és: *Mikor pattant nem hittem volna!* [33]) ered. vígj. 1 felv. Pest, 1820; miket még ez évben követett: 7. *Irene,* szomorúj. 5 felvon. Pest, 1820, s mik Kisfaludyt a színköltészetnek, közvetlen hatásánál fogva egy nagy közönség nemzeti és hazafiúi érzéseire, döntő fontosságúnak elismerő kor legünnepeltebb költőjévé, Gaal György fordításai által pedig e szerencsés mozgalmakat a főváros német közönsége s a külföld előtt is ösmeretessé tették [34]).

kitörlötték; ha barátom le akarja fordítani, megküldöm a hibázd helyeket, németben, tndom, megengedik. Az új prímás igen vigiláns úr; ha így marad, majd imádságos könyvet írok.“

[32]) „A Pártütők tárgyát — írja ugyanott — Claurentöl vettem, a kidolgozás egészen enyém. Kissé aljas, de a cél úgy kíváuta. A censúra sok mezítelen igazságot kitörlött belőle, kivált az insurrectióra nézve. A kovács benne eleinte insurgens volt; legtöbb mondókéinak el kellett maradni. “ — „Hogy a Pártütők — írja oct. 1. 1820. — az urat mulattatták, örvendek. Barátom megértette tendentiámat; ha bíró uraimék is úgy értenének meg, nem igen volna tanácsos nekem katonai fedezet nélkül utazni. Készen van a *Korcsliázi Vásár* is 3 felv., ebbe több satira van még; reményiem, tetszeni fog.“ Én ennek csak töredékét találtam meg írásai közt, melyet a Mind. Munkák második s újabb kiadásaiba fel is vettem.

[33]) Első fő cím, mely alatt adatott is, *A Gyilkos* volt, melyet rövidsége miatt a Minden Munkák kiadásában visszaállítottam.

[31]) L. *Theater dér Magyarén,* I. Th., Brünn 1820, melyben a Tatárok, Ilka, és Stibor foglaltatnak. A külföldi bírálatok sokban, s különösen az önálló nemzeti irányt kiemelve, kedve-

Az ekép nyert díszes erkölcsi állással, mely anyagi állapotját is javította, Kisfaludy élete új phásisba lépett, melyből megnyugvással tekinthetett vissza zivataros múltjába, melynek tapasztalásaitól, bármi drágán voltak azok vásárolva, nyert költészete tartalmat és valóságot [35]). Nem sikertelenül óvta őt Gaal

zők voltak. Kemény Simon szinte Gaaltól Kotzebue drámai almanachjában jelent meg (Lipcse, 1823) mint eredeti, minthogy oda fordítások fel nem vétettek, s némely bírálat által a folyam legjobb darabjának ismertetett el. Mindezek, s a Pártütök, egy névtelentől, Budán Pesten gyakran adattak németül is, s a magyar érzések költésére nem kevéssé hatottak. Bécsben a Tatárok nem tetszettek. Stibort utóbb gr. Festetics Albert is adta, trochaeusokban, Pest, 1823, melylyel Kisf. meg nem volt elégedve, és Bécsben előadatását maga gátolta, 1. βααZΙιοζ irt lev. júl. 8. 1823. Voltak nem kedvező bírálatok is, mik Kisf. érzékeny lelkét nagyon leverték. A Tatárok Bécsben adásától tartott: „Nagyon félek, hogy' ez a zsenge munkám meg fog bukni: akkor jóétszakát. poesis!“ s midőn az csakugyan adatván a wiedeni színpadon, a Conversationsblattban kedvezőtlenül bíráltatott, írja: 1821. febr. 17.: „Sokáig, tán soha sem nyúlok többé tollhoz. A bécsi recensió leniennydürgött; gáncsot vártam, melyet e fiatalkori dolgozat érdemlett — de ily bánást![4] stb. Azonban az ily elcsüggedés nála csak pillanatnyi volt, s a folytonos munka néhány nap alatt meghazudtolta.

[35]) Érdekes visszapillantást lelünk arra *Goal Györgyhez* írt egyik levelében 1820. nov. 4-d., melyet mint becses commentárt életéhez ide jegyzek: „Nem tagadom, én fiatalságomban sivatag életet éltein. Sötét végzés hajtott ki a széles világba, búskomorság, megelégedetlenség könnyű gondolkodással párosúlva habról habra löktek; minden famíliái kötelektől elszakadva, hat esztendeig bujdostam, képírásból éltem, s aztán nem ritkán a forró vérnek és zabolátlanságnak mindennemű bolondságaiba

a sokat-írástól[36]), melyre termékeny tüze, képzelhetetlen könnyűsége s a zajos taps ragadozták; s míg e barátjának tanácsai[37]) s a Goethével! foglalkodás [38])

keveredtem. Atyámmal való boldogtalan egyenetlenségem, melyben egyébiránt ártatlannak érzem magamat, minden házi rendet gyűlöletessé tett előttem, s én vad mulatságokban kerestem emlékezetem eltompúlását. De visszatértem — jobb érzésem elég korán mentett meg, és bizonyossá teszem, hogy nem fogok többé . . poharakat enni. Elébbeni életemet tekintse barátom úgy, mint egy zivatart, mely ugyan lételemnek sok virágát üszszedúlta, de gyökerét épségében hagyta meg: *mely a szivekről lesodorta előttem a fedelet, melyeknek belseje e nélkül örökké eltakarva maradt volna előttem.* De elég erről . ."

[36]) „Barátom vagdalódzik levelében termékenységem miatt, s egy epigrammával kívánja Músámat eszmélteim. Ez a nyíltszivűség nagy ürömömre szolgál, mert azt bizonyítja, bár tövises öltözetben, hogy igazi barátom, s hogy jó nevemet szívén hordozza. Úgy fogadom, mint egy beteg a cseppeket, melyek ha néha keserűek is, a vért felfrissítik s a testet lelket fentartják." Aug. 16. 1820.

[37]) „Az úrnak nyíltsziviiségét — írja jún. 24. 1820. — melylyel munkáimat rostálja, nem csak szívesen fogadom, de háládatos érzéssel is, mely soha ki nem enyészik szívemből. Megvallom, hogy levelei véghetetlen hasznomra vannak, s munkásságra, szorgalomra és rendre tanítanak/ És 1821. jan. 18.: „Ha Irene elsőséget érdemel más munkáim felett, kinyilatkoztatom, hogy ezen előhaladást a müvészségben csak az úr barátságának köszönöm/ És 19., midőn Irénét küldé meg . neki: „Dicséretemre mondhatom: correct kezdek lenni. Barátom, becses levelei által jóformán átváltoztatott. Világosabban látok a müvészség és poézis országában/

[38]) „Csak orvos volnék, úgy tanulnám betegségét, *mint most Goethét,* hogy attól megszabadítsam/ Jún. 24. 1820.

húzamosb figyelemre buzdították tárgyai belső kidolgozásában; a nyelvstúdium, mely körül a Helmeczyvel szőtt barátság volt különös hasznára [M]), nyelve és verselésében lett észrevehető. így már most lassabban haladt alkotásaiban, s míg régibb darabjait részben átdolgozgatta [40]), az újakkal nem sietett többé. Több nagy históriai tárgyon dolgozgatott, milyek: *Konstantinápoly Veszedelme*[41]*), Első Ulászló, vagy a Várnai Ütközet*[42]) és *Záh Nemzetség* [43]), miknek kijö-

[39]) Erről 1. Mind. Munkái mellett az Életrajzot, a negyedik kiad, a VI. k. 356. 7. 11.

[40]) 1820. oct. 1. írja *(laalnak:* „Nem sokára a Tatárokat és Ilkát *átdolgozva* adom ki.[4] Ilka változtatásait már apr. 11. küldte meg neki, hogy fordítása mellett használja. Stibor átdolgozásáról, melynek lényege Dobrochna jellemének teljes átváltoztatásában állott, maga szólt nekem. A Pártütők és Irene átdolgozásaik töredékei megvannak írásai közt. Már 1821. máj. 5. írja erről *Gaalnak.* „Irene, igen is, széles; ennek félig a nyelv az oka; de reményiem szorgalom és stúdium által ezt a szirtet is körülevezem."

[41]) Töredéke 1820-ból a Mind. Munkák második s újabb kiadásaiban.

[42]) Mint munkában levőt említi *Kazinczyhoz* 1820. mart. 15. irt levelében. Izóra monológját belőle az Auróra 1823-iki folyamában közlötte; töredéke Minden Munkáiban áll.

[43]) 1820. dec. 26. írja *Gaalhoz:* „Január végén sajtó alá adok egy új szomorújátékot sub titulo: Záh Nemzetség. A thema *nagy* és érdeklő, a kidolgozást az úr Ítélje meg. Erről a két darabról (Irene és Záh; tartok valamit;' s 1821. jan. 18; „Ismét egy darakom jön sajtó alá: Záh Nemzetség. Az aristokratismus ellen van, nem fog földjeinknek tetszeni.' Töredéke a Minden Munkák közt áll. — Ugyanez időben írja: „Egy

veteli idejét is meghatározta volt már, de épen ezek által gerjesztve egy új szakot vevén fel stúdiumi körébe, a történelemét, többet tanult mint előállított, s amily hirtelenkedő volt elébb, oly lelkismeretesen kétségeskedő lett most. E históriai stúdiumok vezették őt régi kedveltje Shakespeare igazi megértésére, s a nevezett darabok fenmaradt töredékei mutatják, mely magas álláspontra vergődött már ekkor a történelem felfogásában.

E pálya közepén megakasztotta *őt egy* költői almanach megalapítása, mely kiszámíthatatlan hasznai és Kisfaludy erejének sokoldalú kifejtése mellett őt még is elejté a legmagasabbtól, mire kétség kívül rendeltetve volt. T. i. a. szépirodalomnak még akkor nem létezvén rendes közlönye, egy ilyet kívánt ő még 1820 elején zsebkönyvformában megalapítani; melyre Sándor bátyja a Regéiért nyert Marczibányi-jutalmát felajánlván, s Horvát István izgatásaira más hazafiak is elégséges öszveget tevén össze [44]), az végre 1822-re különös poénián dolgozom mindennemű versformákban: *Hamupipőke:* öt felvonásban két világot akarok körüljárni. Lesz-e belőle valami?!“

[44]) 1820. febr. 29. írja már *Gaal Györgynek:* „Szándékom van jövő esztendőre egy magyar almanachot kiadni. Számot tartok az úr barátságára, hogy szinte segíteni fog, és hírneve, nemes részvétele s morális ereje által munkánkat emelni. Nem kívánunk egyáltaljában gazdálkodni, hogy azt külsőképen bármely német almanach mellé lehessen állítani. A palatínus ő hercegségének ajánljuk.“ — Kisfaludy Sándor a Marczibányi-jutalmazások ünnepén Pesten 1820. martina 23. felolvasott hálabeszédében az általa nyert jutalmat olyan intézetre kívánta

* *

meg is indúlt, s mind haláláig folyt ily címmel 8. *Auróra, hazai almanach,* kiadá Kisfaludy Károly. 1822 (—1831.). Pest (és Buda), tíz folyam. Soha író ily rövid idő alatt oly nagy haladást nem tüntetett fel, mint Kisfaludy Károly az Irene megjelenésétől [45]) az Auróra feltűnéséig; a természeti nagy tehetségekkel felruházott, de addig leginkább csak szerencsés ösztön által vezérlett költő itt mint tudós és kiképzett művész lépett fel. A kor jelességei, valamint az ösz-ves ifjabb nemzedék Kisfaludy s a szépirodalom ez új közlönye köré gyűlt *(Aurórái kör),* mely által ő az új iskola második státorává, a költészetben a szorosan nemzeti irány fő szerzőjévé, személyessége által pedig az új irodalom valóságos középpontjává lett, mit a

fordíttatni tovább is, amilyenből az eredetét veszi, úgy hogy — folytatja — azt „most mindjárt *egy munkában lévő,* hasznot mulatsággal öszvefoglaló *aebkőnyvnek* első kiadására, s utóbb más miveknek közre-bocsátására ajánljam[11] (1. *Tud. Gyűjt.* 1820. VI. 31. 1.). Ezennel tehát hozzá látott Kisfaludy Károly az ügyhez; apr. 11. már rézmetszetének dolgában kéri Gaal segédkezét, s azon évi dec. 15. az első folyam tartalmát is közli vele, s jelenti, hogy a császárné, Görög Demeter közbenjárására, az ajánlást is elfogadta. Ekkor történtek („1821-ben nem sokára az év kezdete után“ mond Horvát István, Tud. Gyűjt. 1834.11. 146.1.) azon ajánlatok, mik tulajdonkép biztosították a vállalat jövendőjét; mely eleinte ugyan az ajánlattevők collegiális felügyelete alatt, de már 1823 óta Kisfaludy önálló szerkesztése mellett jelent meg mind végig (v. ö. *Harcát István* közleményeit az id. h.).

[45]) Új pályája kezdőpontjául az Irene Ajánlása (Gaal Györgyhöz) tekinthető, mely már ottava rimákban íratott.

Marczibányi-intézet nyíltan elismervén, 1826-ban a nagy jutalmat neki Ítélte. Ezen, épen személyessége által gyakorlott hatást kimutatni, mely közvettenűl nevelő és fejtő volt társaira, s közvetve az öszves szépirodalomra kiterjedt, a költészettörténet tiszte; itt csak személyével s ez új időszakba eső dolgozásai elősorolásával van dolgunk.

A hosszas szenvedéseket és ínséget jobb csillag váltotta fel. A drámáiból, s majd az Aurórából gyűlő jövedelem, melyhez, soha egészen meg nem békült, de testvérei által mégis némileg lecsillapított atyjának évenként küldött segedelmei, s ennek halálával 1826 óta téti jószága járult, őt díszes állapotba helyzék, bár gyakori megcsalatások, jótékonysága, melylyel épen méltatlanok gyakran visszaéltek, élvezni szeretése, gazdálkodásban! gondatlansága s végre becses képtára költségei mellett koronként pénzbeli zavarok sem hiányzottak, s adósságai növekedtek inkább, mint fogytak. De becsülésre méltó jellemét semmi szenny nem érte, s ragyogó munkássága országos tisztelettel vette körűi. A festészettel most sem hagyott fel, de nem kereset, egyedül gyönyörűség okáért űzte, még pedig 1.822 ótakirekesztőleg olajban; e mellett a históriai és aesthetikai stúdiumok, irodalmi dolgozásaival együtt, ideje nagyobb részét vették igénybe.

Az Aurórában s egyebütt megjelent saját dolgozásai évsorban ezek voltak: 1822-re: *Nelzor és Amída,* keleti dráma 1 felv., *Az élet korai,* ottáva-rímákban, allegóriái s lyrai darabok (részben Böködi és M. J. névjegygyei); 1823-ra: *Szilágyi szabadulása,*

hazai dráma 1 felv.; alleg., lyrai darabok, köztök *A Lantos szerelme* ottáva, a *Honvágy* sestína-rímákban s epigrammák (Zordy és M. F. névjegygyei is), beszélyek: *Barátság és szerelem, Vérpohár* (B. K. névjegygyei), s *Tollagi János viszontagságai* I. része, mely által soká ismeretlen álneve Szalay Benjamin híresedett el; 1824-re: egy komoly beszélyen s lyrai darabjain kívül (köztök egy románc is) újra Szalay Benjamin humoristikai adalékai tűntek fel, mint *Sulyosdi Simon, Mit csinál a gólya?* stb.; 1825-re: *Tihamér,* regény , s ismét egy pár Szalayád: *Sok baj semmiért.,* és *Andor és Juci,* paródia az Osszián majmolóira, s lyraiak (románc és elegia: Mohács); 1826-ra: *Mátyás deák,* vígj, 1 felv. [4fi]), két Szalayféle nedélyes beszéd: X *fejér köpenyeg, Bajjal ment vígan jött;* lyraiak; 1827-re: *A Vígjáték,*? *Betegek,* vígjátékok egy-egy

[4δ]) „Mátyás Diáknak — írja *Qaalhoz,* jan. 16. 1826. — ne húzzon fel barátom német nadrágot. Nem több egyszerű apotheosisnál Hunyadi Jánosra, s Mátyás is charakterének csak *egy* vonásával van előállítva; a magyaroknak, kik históriájokat ismerik, fog ugyan tetszeni, de a németeknek nem, valamint Szilágyi Szabadulása sem. Mind a kettő részét teszi egy cyclusnak, melynek címe lesz: *Mátyás Kúra,* és ennek életéből mutat fel scénákat. *Öt* van. Szeretném tizenkettőre vinni fel. Ha a barátom bibliothekájában Galeotuson és Callimachuson kívül vannak oly szerzők, kik anekdotákat őriztek meg e király életéből, nagyon le fog közlésükkel kötelezni.“ *(Négy* ily darabját bírjuk máig: Janus Pann., Szilágyi, Mátyás deák, Hűség Próbája. Emlékezem, hogy egy Toldia is volt, de melyet elvetett, s utóbb „A sastoll·* balladája lépett helyébe.)

fék. [47]); *Tollagi Jónás II. része* s egy el nem készült regényes-eposi költeménynek *„Elte“* töredéke; 1827-ben: *A Leányőrző,* vígj. 3 felv. (az Elet és Literatúra II. kötetében); az 1828-ki Aurórában: *Hűség Próbája, Kénytelen jószívűség,* vígjátékok egy-egy felv., s dalok;
1828- ban: *Szeget szeggel* vígjáték egy felvonásban (a Koszorúban); *Csalódások,* vígj. 4 felv. s a *A két Hajós,* alleg. költemény Vörösmartynak ajánlva (költészeti kézikönyvem II. kötetében); az 1829-ki Aurórában: *Áltudósok,* vígj. 1 felv.; (A Fösvény, vagy) *Nem mehet ki a szobából,* vígj. 1 felv.; balladák s *népdalok;*
1829- ben: *Hős Fercsi,* paródia az osszianismusokra (a Muzárion IV. kötetében); az 1830-ki Aurórában: *Három egyszerre,* vígjáték 1 felv.; *népregék* és népdalok (ilyek a Minerva azon évi II. negyedében is); 1831-re: balladák.

E gazdag, s formában és bangban változatos productió mellett, mely jobbára almanachja kellékei s határaihoz alkalmazkodott, Kisfaludy soha sem vesztette szem elől fő szakját, melyet élte céljául tűzött maga elibe: a históriai drámát. Már 1812-ben dolgozta volt ki, mint láttuk, Zách Klárát; e tárgyát, 1821-ben, újra felvevőn, családi szomorújáték helyett a históriai dráma magasabb álláspontjára emelte (töredékek az 1821-ki Széplit. Ajándékban és utóbb Kézikönyvemben); végre 1828-ban külebb terjesztett

[47]) A Betegekben önmagának a hypochondriából kigyógyulását tárgyalja: személyei közöl: Kistelky Károly ömaga, Rudbázy József: barátja Rudies József, Forgay: Dr. Forgó stb.

stúdiumok után azon egész nagy forradalmat akarta egy nagyszerű trilógia tárgyává tenni, mely III. András alatt kezdődvén, az interregnumon végig húzódik, s a Záhokon állott véres bosszúban zárkövét lelte [48]). S bár 1829 vége felé el kezdett betegesedni, még is hozzá látott komolyan e munkához, s legelébb is a középső darabot *(Csák Máté)* kezdvén meg [49]), azt annyi tűzzel, elmélkedéssel, éjjelezéssel folytatta, hogy orvosa szükségesnek látá őt a munkától eltiltani. Jobbra fordúlt ugyan állapotja a bekövetkezett tavaszszal: „én igen javúlok, irá nekem május 21., a tavasz jóltevőleg hat reám, dolgozni is van kedvem, és *reményem éltemet ezentúl szebben és a köznek több sikerrel szentelhetni[11]!* de e javúlás rövid volt. Saját vétkei, mert orvosainak nem fogadott szót, visszahozák s nevelék bajait, amihez még győri útja (aug. 1830) is járult, melyet barátai intései ellen tett, s egy erős meghűlés, minek következtén betegsége a legveszedelmesebb formát vette fel, mert a lélekzés életműveit szállotta meg, s septemberben már tüdővészbe ment által. Ennek kínjai közt isgondja volt az Auróra

[48]) *Goal Györgyhöz* jún. 10. (év nélk., hihetőleg 1828). A részek leendettek: *III. András, Trencsényi Máté, Záh Nemzetség.* „Közbe-küzbe vígjátékokat írok — folytatja — melyek magamnak is időtöltést szereznek, minthogy szaporán készülnek.·*

[49]) „Majd mindég szobámba zár a köszvény — írja hozzám 1829. nov. 17. — s az alattvalókat, melyek tán néha többet is ugrottak mint kellett volna, nagy szerénységben tartja .. . Jövő hónapban neki ülök *Trencsényi Mátének* ... mi leszen belőle, az egek tudják.[4]

1831-ki folyamára, melynek szerkesztését Bajzának adta által, s a *Jelenkor* és *Társalkodó* ügyére, mely politikai és tudományos lapokra az imént nyervén kiváltságot, annak szerkesztőségét rendezte; midőn szeretett jótevő testvére Farkas Gáborné halála híre végkép lesújtotta. Ez időtől fogva szokatlan bú hatalmazott el lelkén, ágyát többé cl nem hagyta; míg sorvasztó láza által végkép kimerítve, megfúlási kínok közt november 21. negyvenkét éves korában, ép azon percben adta ki lelkét, midőn barátai az akadémiai választásoknak hírét vették, mely szerint ez intézet Pozsonyban nov. 17-dikén megalakíttatván, Kisfaludy Károly a nyelvtudományi osztályban helybeli első rendes taggá neveztetett.

A két főváros magyar közönsége, eltakaríttatásakor fényesen tanúsította részvételét az irodalom első emberének ily korai elhunyta felett; mert, dacára a kedvezőtlen időjárásnak, Pest eladdig ily gyászoló sokaságot nem látott. Kazinczy Ferenc fátyolt kötött az ellnínyt felett, a lapok gyásziratokkal töltek meg, a színtársaságok mindenfelé előadásokkal üllötték emlékezetét. Hamvait a váci-töltés melletti temetőben barátjai által emelt sírkő jegyzetté; míg azok 1860-ban az egyetemi ifjúság által a kerepesi-út melletti új temetőbe tétettek által. Szinte ők, megvevén tömegétől írásait, azoknak öszves kiadását eszközlötték ily cím alatt: 9. *Kisfaludy Károly Minden Munkái,* öszveszedte Toldy Ferenc. Tíz kötet. Buda, 1831.[50]);

[50]) Ily felosztással: I. köt. Versei, nemek szerint sorozva; II—VI. köt.: Szinjátékai öt kötetben, szinte nemek szerint;

az ebből segy külön „felszólításra a nemzethez“ gyűlt öszvegekből egy márvány emléke készült Ferenczy István szobrász által, mely a nemzeti múzeumban letéve ott várja felállíttatását; 1836-ban pedig ezen emlék-egyesület [51]) szépirodalmi intézetté alakúit által *Kisfaludy-Társaság* néven, mely 1844-ben királyilag is megerősíttetett, s jutalmazások, valamint számos nagy hatású széptani és költői munkák kiadása által az elhúnytnak hatását halála után is folytatni tette feladatává. Ugyanennek megbízásából következett 1842-ben Kisfaludy Minden Munkái második, és 1843-ban harmadik bővített kiadása. Pest, egy 4rétköt. s nyomban, Pest (Becs) 1843—44., egy negyedik hat kötetben ’[2]); azon kívül 10. *Kisfaludy Károly*

VII. VIII. köt.: Elbeszéllései és Vegyes kötetlen írásai; IX. X. köt.: Pótlékok, t. i. A Tatárok, Ilka, Szécsi Mária (miket a szerző fel nem kívánt munkáiba vétetni); Drámai töredékek: I. Ulászló, Csák Máté, Záh nemzetség; Versek a költő ifjabb korából; s Élete tőlem.-

[51]) Tagjai voltak: Bajza József, Bártfay László, Bugát Pál, Forgó György, Helmeczy Mihály, Schedel Ferenc, Stettner György, Szalay Imre, Vörösmarty Mihály és Waltherr László.

[52]) Ily szerkezettel: Oszves Versei 1805—30. időrendben; Oszves Színművei, mik az első kiadásban állottak, 1811—30. szinte időrendben; Elbeszéllései 1822—26. és Vegyes íratok 1821—28. ugyanazon rendben; végre Kiadatlan zsengék és töredékek 1808—27., köztök: A Gyilkos, Zách Klára, Brutus, A Korcsházi Vásár, Konstantinápoly Veszedelme stb. — A negyedik kiadásban megtartatott a sor, csakhogy a töredék színművek mind együtt állanak az utolsó kötetben.

Jelesebb Vígjátékai. Pest, 1843 [53]); díszes emlékkiadásban: 11. *Tihamér,* regény. Pest, 1854 [54]); 12. *Víg Elbeszéllések,* 16 képpel, Pest, 1856. (Vasárnapi Könyvtár, VIII. köt.); 13. *Versei,* ötödik kiad. Toldy Ferenc által. Pest, 1858. (a Heckenast M. Remekírói gyémánt-kiadásában); végre ismét *Minden Munkái,* ötödik öszves kiadás 8 kötetb. Pest, 1859—60 [58]).

[53]) Úgymint: A Leányőrző, Hűség Próbája, Csalódások, A Fösvény.

[54]) Ily ajánlás mellett: „Kisfaludy Károly halála XXIII. évnapján, midőn több buzgó hazafi a korán elhalt költő nyughelyét új és szebb síremlékkel diszesíté, november XXI. M. DCCC. LIII."

[55]) Ily szerkezettel: I. Versek. II—VI. Színmüvek. VII. VIII. Elbeszéllések. Allegóriák. Paródiák. Különféle, és Brutus, Voltaire után. — Némely darabjainak tancélokra készült jegyzéses kiadásait és Gaal, Festetics Albert meg Paziazi német fordításait mellőzve, ritkaság okáért legyenek megemlítve *Stibor* és *Zách Klára* lengyel fordításai Wedrychowskitól, Lemberg, 1865. — A m. akadémia kézirattárában a Pártütők, és Bajjal jött, francia fordításai őriztetnek,melyeket Tessedik Ferenc készített Párisban, s gróf Apponyi Antal nagykövet estvélyein felolvasott a főrangú társaság nagy érdekeltsége mellett.

KATONA JÓZSEF.

1792-1830.

Katona József, hasonnevű nemes apának, egy katholikus ') vallású becsületes takácsmesternek és Borbok Ilonának fiók, Kecskeméten született 1792. nov. 11., s az ottani kath. elemi tanodában nyerte 1798—1802-ig első oktatását. Atyja, ki maga is írogatott verseket [2]), korán észrevevén kisded fiának elmebeli szép tehetségeit, csekély vagyona dacára őt nem csak Pestre vitte fel 1802. nov. az ottani gymnásiumba, hanem házi tanítót is tartott neki, mit a derék fiú jeles szorgalmával hálált meg. Lakása az egyetemi könyvtár épületében volt, s ki tudja, a tekintélyes teremben pompázó könyvkincs látása nem volt-e már ekkor élénkebb figyeltető hatással a fogékony gyermekre? [3]) Hol folytatta legyen a nyelvtani osztályo-

[1]) A pesti nagygymnásium levéltárában levő hivatalos »Informatio“ 1802—3-ról.

[2]) L. *Vahot Imre* Magyar Thalia 1853-ra, 290. 1.

[3]) L. a fen idézett Információt. Házi tanítója Telek István: szállásadója Rocsnik Ignác akkori könyvtárszolga. Az első félévben 18-ik, a másodikban 12-dik Eminens.

kát, bizonytalan [4]), de hihető, hogy a pesti oskoláztatás költséges voltáért szülővárosában, hol, a piaristák gymnasiumában, végezte a két humanitási osztályt is; innen aztán 1808-ban a szegedi lyceumba küldetett a bölcsészet első, s 1809-ben Pestre annak második folyama s a jog hallgatására, melyet 1813-ban itt elvégezvén, s a szokott módon három évet törvénygyakorlatban töltvén, 1816-ban ügyvédnek esküdt fel, s mint ilyen 1820-ig Pesten lakott[5]). Katona korán kedvelte meg a történelmet, szorgalmasan járta az egyetemi könyvtárt[c]), estvéit pedig a magyar színi előadásokban töltötte, miket a Vida László pártfogó igazgatása alatt állt Benke-Murányi-féle társaság akkor a németekkel váltva, az úgynevezett rondellában adott, sőt annyira megszerette a színpadot, hogy tanuló korában már, rajta névtelenül nem ritkán fel is lépett [7]). Egy ideig Balog István komáromi társa-

[4]) *Csányi N,* ki az 1840-ki Társalkodóban, 1.170. 1. adta rövid életrajzát, Pesten végezteti ugyan vele a többi nyelvtani osztályokat; a mi azonban nem bizonyos, miután az említett levéltár actái szerint 1804—5-ben nem találtatik az ottani tanulók számában; az 1803—4. és 1805—6-kiak pedig a pesti árvíz idején elpusztultak.

[5]) *Csányi* az id. h.

[6]) *Csányi* az id. b., és *Bártfay László* szóbeli közlése, ki utóbb is gyakran látta őt ott Katona István nagy históriáját olvasgatva.

[7]) Mit *Csányi* tagad, de *Balog István* barátja és társa, ki vele játszott is, *Vallatnál* az id. h. 291. 1., s előttem szóval is. hitelesen állított. Szerinte Katona jó színészi tehetség volt; kü-

ságánál is működött 1815 körül, s utóbb egyideig a pesti Hacker-terembe szorult társaságnál rendező volt [8]). Szinte még tanuló korában kezdett a színpad számára dolgozni. Első kísérlete, úgy látszik, volt: *Farsangi Utazás*^ vígj. 5 felv., mely 1812 vagy 1813-Ban Kecskeméten adatott is [9]); következtek: 2. *„Monostori Veronka,* vagy: A harc két ellenkező igaz ügyért, nemzeti vitézi szomorúját. 5 felv.“ 1812. (a nemzeti színház könyvtárában); 3. *„Zj-ska (t Calic.e., a.* táboríták vezére, írta K. J., Pesten 3-ik észt, törvényt tanulván, 1813.“ első darab: „Ziska, vagyis A huszsziták első pártütések Csehországban, eredeti nézőjáték 4 felv.második: „Ziska, a táboríták vezére, eredeti nézőjáték 4 felv.“ (kézirata ugyanott); 4.*„István, a iiiagym-gk első_]iiráilga,* eredeti vitézi nézőjáték 4 ielv., a magyar nemzeti játékszínre szabadon készíttetett K. J. által Pesten, 1813. júliusban.“ (cenzurai példánya ugyanott); 5· *„Jeruzsálempusztulása,* ered, vit. szomorúj. 5 felv. Flavius Josephus akkoriban volt galilaeai igazgató rég talált írásaiból szerzetté K. J., h. j. (hites jegyző) 1814.“ (példánya ugyanott); 6. *Comarunna,* római tárgyú komoly dráma, melyet 1815-ben Komáromban a Balog István társasága számára irt (elveszett). Egyéb, bizonytalan időkben készült darabjai voltak: 7. „Rózsa vagy a tasztalatlan légy

lönösen Hamletét emeli ki komoly, s az általa fordított „Szmolenszk ostromában“ a kozákét víg szerepei közöl.

[8]) L. *Vakolni* az id. h.

[9]) *Csinyi* az id. h.

a pókok között“ [10]) (elveszett); 8. *Luca széke,* dráma 3 felv. (kézirata a nemzeti színház könyvtárában [11]); 9. *Doboka vára,* és 10. *Nagyidai Cigányok* (elvesztek[12]); 11. „A *borzasztó torony,* vagyis a gonosz talált gyermek 2 ered, nézőj. 5 felv. (a nemzeti színház könyvtárában [13]); 12. *Hédervári. Cecilia* (elveszett [14]). Továbbá fordítások szinte első idejéből: 13. *Szmolenszk ostroma* [15]); 14. *Aubigne Clementia;* 15. *Montbelli grófok*; 16. *Üstökös csillag;* 17. *Medve Albert [16]).* Midőn

[10]) Atyja állítása szerint Csdnyínál az id. h.

[11]) Melyből értetlen kéz kiszakasztotta a címlapot, s így készülte ideje többé tudva nincs; én azt, ha nem csalódom, már 1816-ban láttam a Hacker-teremben adatni.

[12]) Ezeket *Balog István* velem közlött jegyzéke említi.

[13]) Legalább 1834-ben még, de névtelenül, *Könyves Máté* Játékszini Koszorúja szerint; és a költő atyjánál: *Csányi* az id. h.

M) *Csányi* az id. h. — *Valót* szerint ez, meg Comarunna és Luca széke már 1821. előtt országszerte jó sikerrel adattak. Ha így, mit azonban Comarunnára nézve kétlek, úgy ennek és Hédervári Cecíliának még egyszer előkerüléséhez remény lehet.

[15]) *Balog István* tudósítása szerint.

[16]) E négyet felemlíti *Könyves Máté* az 1834-ki Játékszini Koszorúban mint a nemzeti színház könyvtárában létezteket; az utolsónál ki nem téve a fordító nevét, de *Csányi* az id. helyen azt határozottan költőnknek tulajdonítja. — Ezeken kivül az imént említett lajstrom még egy ily című fordítmányát hozza fel: *„Mikor pattant, nem hittem volna**,* de itt hihetőleg összetévesztés forog fen a Kisfaludy Károly vígjátékával.

1814-ben több erdélyi főnemeseit· jutalmat tűztek ki egy a művészet kívánalmainak megfelelő, a Kolosvárt épülőfélben volt színházat megnyitható, történeti szomorújátékra, Katona is versenyzett „Bánk bán“ darabjával [17]), mely azonban bírálói által, kik a 12 pályamunka közöl ötöt emeltek ki, még csak fel sem említtetett [18]). Katona, azalatt hogy a bírálat folyt, darabját többekkel olvastatta, s észrevételeik használásával újra dolgozván, nem tudva semmit annak sorsáról (bár a versenyről szóló tudósítás az Érd. Múzeumban már megjelent volt), 1819-ben sajtó alá egyengette [19]), sőt az ekkor Pesten játszott székesfejérvári

[17]) Mint maga beszéli e darabja előszavában.

[18]) L. a bírálók körülményes hivatalos tudósítását *Dóbrentemél*, az Érd. Muz. X. köt. 140. s köv. 11. Legjobbnak találtatott „A pártosság dühe“ Tokody Jánostól, de ki azt, mint fel volt szólítva, át nem dolgozván, a jutalom neki ki nem adatott; kitüntetést nyertek: Pausanias, Mohammed, Kemény Simon (miket szerzőjük, Bolyai Farkas, únván a bizottmány lassú eljárását, időközben kiadott bár névtelenül „Öt szomorújáték” című gyűjteményében), és Kún László.

[19]) L. érdekes előszavát, melyben többi közt említést tevén az erdélyi verseny elhangzásáról, így folytatja: „Részemről elegendő hálát nem adhatok, hogy így esett; mert megvallom, hogy gyengét írtam: mindazonáltal ezzel nem azt célozom, hogy most egy phoenixet mutatok elé —, nem, hanem csak jobbat. Éles szemek olvasgatták, és figyelmetessé tettek a szépre úgy, mint a rútra; most is gyönyörködve olvasom Bárány Boldizsár úr akkori barátomnak írásban adott rostáját.” S ismét, szeretetre méltó őszinteséggel: „Elébbeni munkámban . . . egy Előversengést (prológot) írtam, mely tele van ifjú vérem gőzével, negéddel és feszelgéssel” stb. — *Báránynak* itt említett *Rosta-*

színésztársaságnak eljátszatás végett is átadta, de a censura által a színpadtól eltiltatott [2o]), nyomtatásban mindazáltal megjelent: 18. *Bánk Bán,* dráma 5 szakaszban. Pest, 1821. [21]).

Már ekkor Katona, szilárd állás után törekedvén az életben, részben atyja nógatására is, szülővárosába tért, hol, a tanácsnak ajánlván e legújabb müvét, ettől nem csak tiszteletdíjt nyert, hanem a legközelebbi tisztujításban (1820·) urad, és városi tiszti alügyészszé is neveztetett[22]), mely hivatalában szorgalmas emberséges indulata, különösen a fenyitő ügyek körül, köz bizodalmát víván ki neki, 1826-]gm főügyészszé mozdittatott elő. Hivatala, s a külső felgeijesztés hiányánál fogva ez óta nem látjuk többé a termékeny költőt a neki oly drága szakban dolgozni; s ez időből mindössze is csak két értekezést bírunk tőle: 19. *Mi az oka, hogy Magyarországban a játékszint költőmes-*

j&t, mint igen érdekes adalékot széptani nézeteink s a Bánk bán történetéhez, méltán tette közzé, Lipóczy György által bevezetve, a Kisfaludy-Társaság, Évlapjai új folyamának III. kötetében 1869, a 137—196. 11.

[20]) L. saját érdekes nyilatkozatát: Tud. Gyűjt. 1821. IV. 17. 1.

[21]) Nálam kettősen érdekes példánya, mint a melyben Katona önkezével beírva olvasható: „Kisfaludi Kisfaludy Károly Úrnak, szíves tisztelete, és állandó barátsága jeléül a szerző m. p. — Kecskemét Városa főbírójához és tanácsához szóló ajánló verse egyenetlen hosszaságu rímes trochaeusok és daktylikusokban van írva.

[22]) *Csáryi* az id. h.

térség lábra nem tud kapni? (Tud. Gyűjt. 1821. IV. köt.), melyből egyszersmind hanyatló költői kedve okai is kiolvashatók; és 20. *A kecskeméti pusztákról,* u. o. 1823. IV., érdekes töredék hist, stúdiumaiból, melyekhez mind nagyobb szeretettel átment. Azóta neve feledékbe kezde menni, s midőn 1830. május 16. egy megerőltető fenyítő-törvényszéki ülés fáradalmai után a gutaütés legszebb korában kiragadta közölünk, a haza nem tudta, hogy egyik legnagyobb drámai képességét vesztette benne^Csak midőn Bánk Bánja a búdai színházban végre előadásra kerülhetett, éledt fel ismét neve, s a közönség azt, míg adathatott, mindig részvevő örömmel fogadta. Újabb kiadásai Nagy Ignáctól, Színműtárában, 1840. XI. füzet, Horváth Dömétől, Kecskemét, 1856. és 1861.; végre tőlem a Magyar Remekírók gyémánt-kiadása VII. kötetéül. Pest, 1862. Szinte halála után jött ki atyja eszközléséből: 21. *Szabados Kecskemét Alsó-Magyarország első mezővárosa történetei.* Pest, 1834. [23]). — Földiéi neki szülővárosában az Új téren műbecsű emléket állítottak, melyDunaiszky László pesti szobrász által készülve (colossális mellszobor ércben) 1861. máj.20-kán nagy ünnepélyességgel lepleztetett le [24]).

[23]) *Csányi* szerint. Én nem láthattam.

[24]) L. *Horváth Döme:* Emléklap Katona József emlékszobrának .... leleplezési ünnepélyéről. Kecskemét, 1861.

HORVÁT ENDRE.

1778-1839.

Pázmándi[1]) Horvát[2]) Endre [3]) 1778. nov. 25-én Győr vármegyének Sz. Mártontól éjszakra fekvő Pázmánd helységében, hol szülői szőlőmívelők voltak, ugyan atyai szőlőházában született, mely utóbb „pázmándi magány“ néven lett ismeretessé, s hol Horvát élte jelentékenyebb részét töltvén, munkái nagyobb részét irta. Első oktatását a bencéseknél, s ezek elosztlattatásaután a szentmártoni és pázmándi elemi os-

[1]) így írta magát gyakran, különösen „Árpádja” címén, nem ősbirtok, hanem szülőhelye után.

[2]) Ősi nevéről ezt olvassuk *Kazinczy Ferencnél* a „Glottomachusok“-ban: „Talán nagyatyja még, *Füredi* nevet viselt; de özvegye Horvát nevühöz méné férjhez, midőn első férjétől eredt gyermeke, Endrének talán atyja, gyermek volt; s ezzel is megtörtént ami hasonló esetekben sokakkal: a Horvátné gyermekét Horvátnak nevezte a világ, s a gyermek maga is e nevet viselé oskoláiban, s így tovább. Ezt egy érdemes barátomnak maga beszélté el Horvát Endre, ez pedig másoknak és nekem.”

[3]) Első munkáin még Andrásnak írta magát. Az elavult „Endrét” leginkább Horvátnak azzal élése teijesztette el.

kólákban vette; a nyelvtani osztályokat Győrött járta Fabchich József, a görög költők fordítója, alatt, kitől nyert először útmutatást és buzdítást a költészetre. A humaniórákat Komáromban, a bölcsészeti folyamot Pozsonyban végezvén, 1797-b. Heinrichauban (Felső-Sziléziában) a cisterci rendbe lépett, de azt mind gondolkozásának különbözése miatt az ottaniakétól,mind honvágyból, esztendő múlva elhagyván [4]), a győri püspöki papnöveldébe vétetett fel, s már 1801-ben áldorrá szenteltetett. Következett évben Széplakon (Sopron vármegyéb.) káplán, nem sokára Szergényben administrátor, 1803-ban Győrött a belvárosi káplánságot nyerte el, hol kevésbe múlt, hogy az 1805—1806-ki hadi hagymázban papi buzgóságának áldozata nem lett. Az utóbbi évben végre plébánossá neveztetett Téten, hol különösen Takács József a költő, és Kisfaludy Mihály a költők atyja házainál bejáratos, nem ritkán Pannonhalmán és Zircen is megfordúlt, s gyakran heteket, sőt hónapokat is pázmándi magányában töltve főleg a magyar költészetnek élt.

Első kísérletei a kor szokása szerint alkalmiak [5]), közölök 1809-ben 1. *A Felkelő Nemzethez* szóló,

[4]) *Dóbrentei* Horvát Életében, Közhasznú Esm. Tára, VI. köt. 330. 1. Ezt használtain, valamint H. E. saját jegyzéseit.

[5]) Ezek a következők: 1. Főtiszt. *Márton János győri kanonok* . . . neve ünnepén az ö káplánjának lantja, 27. dec. 1805. Győr, 8r. 2. Mélt. *Vilt József* . . úrnak, midőn a győri püspökségbe ünnepi készületekkel beiktattatott. Győr, 1806. 8r. 3. *A Felkelő Nemzetnek,* a buzogányos vitéz magyaroknak. H. n.

egymásután ötször (némelyek szerint hatszor) jelent meg, s az irodalombarátok figyelmét is, classicai színezetével, nagy mértékben magára vonta. Még inkább tűnt fel históriai költeménye: 2. *Zirc Emlékezete,* Buda, 1814. 4rét, mely ó't kora jobb költői közzé iktatta, kiben a nemzet öszves míveltjei egy jövendő magyar Virgilt láttak. Az állandó nemzeti játékszínnek főleg Kulcsár István által mozgatott ügye őt is felszólalásra bírta, s ő azt költői levél alakjában tárgyalta: 3. *A nemessziví! Magyarokhoz a pesti Nemzeti Theátrom ügyéhen.* Buda, 1815 (s még háromszor ez évben); de a magyar történet lett, eddig főleg a római classicusokra szorítkozott, tanulmányai legkedvesb tárgyává, mióta Horvát István könyvecskéjét „Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás... védelmeztetések[11] olvasta, mely egy tüzes epistolára lelkesítette: 4. *Horvát Istvánhoz.* Bécs, 1815. 8r. Ez évben a már névre kapottat Takács társaságában felkereste házánál a Bécsből visszatérő Kazinczy Ferenc, kit ő melegen fogadott [6]). A nyelv-

1809. 4r. 4. Az 1812. észt. aug. 31-kének emlékezetére, melyen a fels. apostoli király *Drcta Antal* pásztói s pilisi apát úrban a zirci szerzetnek főkormányát újonnan magyar ágra szállította. Győr, 8r.

[6]) „Horvát meleg vala erántam —írja *Kazinczy F,* Glottomachusai bevezetésében —, de nem titkolhatá, mennyire van Verseghy, Bacsányi és társaik eránt elmeleg̃ülve. Az engem nem bánt, ha valaki azokat szereti, akiket én nem szerethetek. Minthogy én azt kivánám hogy, ha ki kárhoztatja szólásomat, vagy magamnak írjon, vagy nyomtatásban feleljen meg, de ne ű̃zzön cimborákat; Takács és Horvát megígérék, hogy fognak

újítás ügye tette a társalgás tárgyát, s Kazinczy, ki ösmerte a társas téren ellene itt is folyó ellenzést, felszólította a dunántúli felekezet e két buzgó tagját, hogy írva és nyomtatva, ne titkon, dolgozzanak ellene, mit Horvát meg is ígért. És csakugyan megindúlt a Kazinczyra nézve, mint ez maga bevallotta, nem gyümölcstelen levélharc közte és Horvát közt[7]); de nagyon hihető, hogy valamint ez részt vett a Kazinczy ellen intézett álnevű híres értekezésben „A recensiókról“ (Tud. Gyűjt. 1818. VI. köt. [8]), úgy a *Kazinczy Munkái bírálatát* (Tud. Gyűjt. 1818. IV. köt.) áljegygyel maga írta. Egyébiránt Horvát nem az újí-

írni. Horvát írt mint designatus secretáriusa a magát constituálni akaró társaságnak, de amely felül én előre megjövendőlém, hogy semmi sem lesz.“ Még is eleget patvarkodott e nem constituált társaság is (a keszthelyi kör. Tagjait 1. Bacsányi életrajzában, a 17. jegyzetben).

[7]) AU az a többször id. *GlottomachusokbvM,* s folyt 1815 — 16—17-ben, a legnagyobb tisztelettel Horvát Endre részéről, s finom udvariassággal Kazinczyéról.

[8]) Kazinczy nézete erről: „Úgy hiszem, hogy az . . . említett dühös és hazugságokkal szőtt értekezés A Recensiókról a Takács József tollából folyt; azt mutatják az egymást toló citátumok, ami neki minden dolgozásaiban szokása volt; azt mutatja compositio és stilus is; azt az értekezés végében álló: in necessariis unitas stb., mely kivált neki kedvenc ideája volt. *Honát Endré* a Takács József értekezését toldogatta, igazíthatta, s a *Füredi Vida* névvel jegyzetté meg; Verseghy pedig tulajdon kezével leírva adta be a Tud. Gy. redactiójának, hogy én ne tudjam ki eUen támadjak fel, s tegyem nevetségessé magamat, ha ellenkezőm személyét eltévesztem stb.“ *(flottom.*

tás elve, mint inkább annak túlzásai ellen kelt ki, aminthogy maga is a merész és szerencsés újítók közzé tartozott. Ez idő óta dolgozott Horvát koronként 5. a *Tud. Gyűjteménybe* is, hol név szerint tőle vannak: *A drámának versmértékér&l* (1817. VII.); *Epistola Boldogréti Vig Lászlóhoz*(Horvát Istvánhoz; 1818. IV.),melyben abbeli buzdításaira, hogy Árpádot egy nemzeti epopoea tárgyává tegye, mentegetőzve felel, előhozván akadályait, mik részint a tárgyban, t. i. a történeti hézagok s a monda hiányában, részint házi gondjaiban a gazdálkodás és elárvult testvérei nevelése körül, és csendhiányában fekszenek: hogy azonban tán épen e buzdítások folytán a magyar őstörténet körüli stúdiumokhoz hozzá látott, mutatja ily című értekezése: *A magyar nemzet nem finn származatú* (Tud. Gy. 1823. II.). Ugyanezen folyóiratban állított életrajzi emléket néhai legkedvesb tanítójának: *Kőszögi Fabchich József* (1823. I., egy jellemrajzi .toldalékkal Rájnisról). A vallási egyesülés eszméjét, mely ez időben élénk mozgalom tárgya lett, részéről egy fordított munkával támogatta: 6. *Theodul Estvéi,* vagy a különböző religiói felek egybe-engeszteléséről. Buda, 1819. 8r. [9]), mely időből néhány alkalmi versén kívül [10]) bírunk két egyházi beszédét is: 7. *Győr visz-*

[9]) *Döbrentei* az id. h. még egy fordított „Francia Katekismust“ hoz fel tőle, melyről azonban semmi közelebbi tudomásom nincs.

[10]) Ilyek: 1. Mélt. *Paintner Mihály püsp. úrnak* Győrből Budára lett általkelésére. Győr, 1816. 2. *Schwarzenberg Ernest S*

szöveteiének jeles ünnepén a győri székestemplomban *mondott beszéd.* Komárom, 1819. 8r., és 8. *Szent Istvánnak* első Magyarország királyának és apostolának *tiszteletére intézett beszéd,* melyet a ns. magyar nemzetnek nemzeti ünneplés alkalmatosságával mondott. Bécs, 1821. 8r.

De legtermékenyebb volt Horvátra nézve ez évtized (1821—31.) költői tekintetben. *Árpádján* folyton dolgozott, miről az irodalom barátjai némely mutatványokból értesültek (az Auróra 1822. 26. 28-ki folyamaiban); e mellett Kisfaludy Károly buzdításaira koronként kisebb eposzi s más költeményei készültek 8. az *Auróra* számára, ú. m. *Gritti Lajos,* elbeszéllő költ. (1821); *Enyingi Török Bálint, feleségének,* heroíd (1824); *Borbély Helena, férjének,* heroíd (1825); *Cseszneknek vára,* elbeszéllés (1826); *A sziszeki győzödelem,* hősköltemény (1827); *Magyar Parthenon,* öröm-ének a magyar akadémia felállásán (1829); *A boldog öreg,* elegia (1830). Kisfaludy halálával 9. az Urániához

hercegségének a győri püspökségben lett beiktatására. Győr, 1819. 4r. 3. Mélt. *Juranics Antal úrnak,* győri megyés püspöknek, püsp. székébe való iktatásának estvéjén ... és iktatására. Győr, 1825. 4. Fels. *Karolina Augustának* ... koronáztatására. Pozsony, 1825. 4r. 5. Mélt. *Horváth János úrnak,* vál. bosoni püspöknek. 1826. 6. Főmagasságú *Rudnay Sándor úrnak* . . . midőn szents. XII. Leó római pápa által . . . cardinálissá neveztetvén stb. Bécs, 1829. 7. Mélt. *Kovács Tamás úrnak*. midőn . . szentmártoni főapátúmak felszenteltetnék. Győr, 1830. Az itt előhozottak összegyűjtve „Örvendezések“ cím alatt „Kisebb Költeményeiben.“

menvén által, ebben két elbeszéllést adott: *A négyen áldozat* (1831) és *A háladatlan* (1832). Egykorúlag megjelent végre nagy epopoeája 10. *Árpád,* tizenkét könyvben, szókalaúzzal. Pest, 1831. n8r., mely 1832-ben a m. akadémia által megkoszorúztatott; s utána összegyűjtve 11. a *Kisebb Költemények.* Pest, 1831. k8r. a költő képével. Ezekkel jóformán berekesztette Horvát Endre költői pályáját. Irodalmi nagy érdemei s mellesleg a főpapság irányában hódolatra mindig kész lantja oly kévéssé méltányoltattak, hogy hosszas lelkész! pályája után is, azon csekély kedvezésen túl, hogy 1829-b. Pázmándra tétetett által, másban nem részesült. A magyar akadémia rendszabásait végleg meghatározó nádori küldöttségnek tagja volt ugyan, s midőn az intézet 1830-ban nov. 17. megalkottatott, a nyelvtudományi osztályban vidéki rendes tagul megválasztatott, de költői koszorújára,mielőtt azt elnyerte, a mellette ragyogó fényben feltűnt ifjabb versenytárs, Vörösmarty, már homályt vetett. Kedélyét elégületlenség szállta meg, s nyers jellemének élessége ezeknél fogva mindinkább kesernyéssé lett. Ez időben, 1831 aprílban látta őt Kazinczy Ferenc utólszor Pannonhalmán és pázmándi magányában [11]), s „Útjá“-ban

[11]) És iránta, az említett levélbeli és folyóirat! polémiák dacára, folyvást tiszteletet mutatott. „Hát Horvát Endre írt-e Neked? — kérdi Pápay Sámuel Kazinczyt 1823. oct. 5. költ levelében. — Megfogadta ő nekem levelemre, hogy fog téged tudósítani *azon felbonthatatlan barátságról, melyet több esztendők előtt ajánla,* s melyet azóta sem változtatott.

ezt írá róla: „Lelke elevensége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajságra, vagy csak erővel.“ E sor, Döbrentei sugarlásai által balul értelmezve, idézte elő Horvát Endre azon leveleit, melyeket amaz „Pátfalvi Márk“ álnév alá rejtőzve, a magáéival e cím alatt: *Felvilágosítás Kazinczy Utjának 25-d. lapjára,* a „Sas“ X. kötetében, 1832. júniusban, s így Kazinczy halála után, közzé tett, s melyek a sértett hiúság legaljasabb fegyvereivel, rágalom- és gúnynyal sértvén a szent öreg emlékezetét, irójokat örökre beszennyezték. S valóban, ezóta minden jobb érzésű elfordiílt az egykor ünnepelt nyelvmüvésztől; ki már most ritkábban is járt fel az akadémiai gyűlésekre, s nem becsülve, nem szeretve múlt ki, mart. 7. 1839, miután 1835-ben valahára alesperessé lett, s 1838-ban a Kölcsey Ferenc halála által megürült akadémiai fizetésbe belépett.

Akadémiai dolgozatai, a hivatalosakon kívül, mikben buzgósággal eljárt, 12. a következők: *Hazafiság,* philos. értekezés (Évkönyvek I. köt.); *A Magyar Tudós Társaság köz ülésére* sept. 8. 1832. örvendező vers (u. ott); *Emlékbeszéd Simái Kristóf felett* (nem mondatott el; Evk. III. köt.), és *Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem élete* (kéziratb.). — Pázm ándi magányát (mostohaanyja halála után), úgy könyvtárát s némely apróbb követeléseit az akadémiának hagyta [12]).

[12]) A birtokocska eladatott, s anyja, míg élt, húzta a kamatot az akadémiától.

FÁY ANDRÁS.

1786—1864.

Fáji Fáy András, egy előkelő reform, nemes nemzetség ivadéka, Fáy László kerületi gondnok és Szemere Krisztina fiók, Kohányban, Zemplény vármegyében született 1786 május 30, s első nevelését ugyanott Gálszécsen, nagyanyjánál a Szemerék váridomú őslakában, vette. Rendkívüli élénkség bélyegző a fiút, melyet a kényeztető nagyanyai szeretet dacára a vele született nemes szívbélyeg mérsékelvén, korlátlanságba kicsapongani nem engedett. Szokottnál korábban fejlődvén észtehetsége, élte hetedik évében küldetett a sárospataki oskolába, hol már tizenegy éves korában tehetségre és szorgalomra nem csak osztálytársai, de az idősb nevendékek közt is kitűnt; minélfogva 1798, tehát tizenkét éves korában, tanára Géléi József, a Robinson és Halló ismeretes fordítója, magát egy betegeskedése alkalmával, a collegium! felsőbbség engedelmével több hetekre általa pótoltatta a tanszéken, úgy, hogy mind a heti visitátorok Szombathy János és Rozgonyi

József köztanitók megelégedését érdemié ki, mind jelesb társai által, kik közt Ferenczy János az utóbbi geograph és a politikai téren elhíresedett Ragályi Tamás, e félgyermekkori tanárkodása örömmel emlegetteték. A következett évben a német nyelv megtanulása végett Pozsonyba küldetett, hol egy évvel idősb rokonával, Szemere Pállal, együtt lakva, az evang. lyceumban folytatta a felsőbb osztályokat.

Ez időben ismerkedett meg Fáy a magyar irodalommal. Főleg Kazinczy Ferenc dolgozásait szerette meg annyira, hogy ennek a Magyar Múzeumban és Orpheusban megjelent verseit könyv nélkül tudá. A németek közöl Kotzebue és Lafontaine, a kor legkedveltebb divatírói, kapták meg figyelmét, kik közöl különösen az utóbbitól tanulta el azon érzékenykedést, mely, már akkor űzött verselése közben, józan s a nedélyeshez hajló talentomának eleinte idegen irányt adott, de el nem nyomhatta azt akkor sem, mikor e kedvenc íróit az eszményies Schiller tolta volt háttérbe [1]). Néhány év alatt *versei* egy jócska kötetre szaporodtak, melyek közöl néhányat Szemere Pál nem régen közölt, mik részben

[1]) Különösen *Szemere Pálé* az érdem, hogy ez irányt benne ébren tartotta. „Mindig te voltál — írja neki Fáy maga a „Bokrétádban 72. 1. — fő unszolóm arra, hogy komikumot írjak. — Akár tetszenek tehát teneked mesécskéim, akár nem: magadnak köszönd. stb.

a népköltészet viszhangját éreztetik[2]). Ugyanitt fordította le gyakorlatúi *Wieland Grátiáit.* Szinte ekkor látjuk őt oly figyelemmel követni a nyelvet, hogy Márton József a lexikograph felszólítására az általa szorgalmasan olvasott magyar könyvekből több száz szókat jegyze össze ennek Magyar Szókönyve számára; valamint 1802-ben az országgyűlési szónoklatokat, mikről oly pontosan tudott számot adni, hogy rokona Ludányi Bay Ferenc kir. táblabíró már ekkor országos férfiút jósolt tizenhat éves öcseséből. Pozsonyban négy évet töltvén, ismét Patakra tért, hol 1803- és 4-ben Rozgonyi József a Kant rostálója alatt bölcsészetet, Kövy Sándornál törvényt tanult, s ennek nem csak elméleti folyamában, különösen az egyházi jogban, a jelesek közt a legjelesb volt, hanem jogászokat és tisztviselőket képző gyakorlati oskolája — egy a vármegye mintájára szerkesztett tanulói testület, melyben kiki egy vagy más hivatalt viselt, s költött perekben hol mint ügyvéd, hol mint bíró működött — Fáy utóbbi életére is kiható befolyással lett. Ezek mellett kedvelte, sőt tanulmányozta a külföld jelesb költőit is, különösen humoristáit, mint Sterne, Fielding, Swift, Rabelais,

[2]) L. *Szemere Pálnak* „Fáy András“ című életrajzi cikkelyét a Divatcsarnok 1853-ki 1. 3. és 7. számaiban (melyet itt, régebben s legújabban a költőtiki nyert értesítések mellett, leginkább használtam). Ugyanott a 3. számban, valamint a Nefelejts 1860. évi folyama 20. számában, néhány ifjúkori Versezete látható.

Lesage, Jean Paul, Lichtenberg; kik vele született iránya kifejtésére hasznosan működtek, a nélkül hogy egyiknek is utánzására ragadtaték. Ez időből való több nedélyes költeménye (mint a *Pándi Csoda,* a *Nynlak instantiája* s eff.), melyek kéziratban meglehetős elterjedést nyertek. Elvégezvén a törvénytudományt, 1804 vége felé törvénygyakorlatra Pestre jött, s az ügyvédi vizsgálatot is jelesül kiállotta, de soha nem ügyvédkedett; sőt minden idejét tudományos kiképzésének, s mellesleg apró költői dolgozgatásoknak szentelte [3]), melyekből, Kazinczy által írói fellépésre buzdítva, egy füzet dalt, mesét és epigrammát, ugyanennek ajánlva, közre is bocsátott: 1. *Bokréta,* melylyel hazájának kedveskedik F. F. A. Pest, 1807. [4]) Kazinczy örvendező és buzdító javallással fogadta ezt: de a nyelv és technika érdemlett megrovásával, valamint azon tanácscsal, hogy Schulz aphorismáit és Rousseau maximáit fordítani próbálgassa, az eredetiségre mások felett meghivatott ifjút inkább elidegenítette a további könyvszerzéstől, mint kalauzolta. Atyja azonban szívesen gyönyörködött fia próbatételeiben, s őt jobbágyii jószágrésze kiadásával önállóvá tette. Ennek óhajtására választatta meg magát 1811-ben alszolgabíróvá is, mely időben rendesen Gombán lakott. 1817-ben főszolgabírónak

[3]) Ez időből való egykor kedvelt *Jurátusdala·,* melyet szinte *Szemere* közölt az id. h. a 7. sz.

[4]) Tartalma: Eredeti versdarabok; eredeti purgomák és mesék; Wieland Sympathiái közzűl. A hárfasziget Lafontaineből.

jelöltetett ki; azonban, nehogy egy becses barátjának útját állja, végkép lelépett a hivatalos pályáról, melyhez vonzalma soha sem volt; s 1820-ban állandóan megtelepedett Pesten, hol mint táblabírája Pestnek, kivált a későbbi időkben, nyomos befolyást gyakorlott a köz ügyekre.

De hivatalkodása alatt sem mondott le az irodalmi dolgozgatásról; s főleg a szőnyegre hozni kívánt közéleti és politikai eszmék, miknek tárgyalására még akkor nem igen nyílt más tér, a már egyszer megkisérlett mese öltözetét választatták vele. E dolgozatai csakhamar tetemes számra növekedtek kezei közt; azonban kiadójok nem akadván (Trattner nem merte felvállalni!) megelőzték: 2. *Próbatétel a mái Nevelés két nevezetes hibáiról.* Pest, 1816; 3. *Friss Bokréta.* Pest, 1818, mely utóbbival kezdődik eredeti beszélyirodalmunk [5]); s egy orvosi egyedirat: *Párád leírása több tekintetből (Yvió.* Gyűjt. 1819. VI.). Ez időtájban olvasván meséit Márton József, elkérte a szerzőtől, s igen csinosan kiadta: 4. *Fáj/ András eredeti Meséi és Aphorismái.* Bécs, 1820. A könyv oly mohón kapatott el, hogy még azon évben újra kellett nyomatnia (második, de helyesben harmadik kiad. Pest, 1825; német fordítása Petz Lipóttól Győr és Bécs 1825). Ezóta Fáy elhatározott kedvence volt a gondolkodva nyájaskodni szerető közönségnek, s azért nagy részvéttel találkoztak újabb

[5]) T. i. verseken s egy költői prózán kívül itt jelent meg első (víg) beszélye: „A különös testamentom, egy eredeti tréfa.“

elbeszélései, s első drámai dolgozata is: *A régi pénzek Erdélyien,* vígj. 5 felv., kiadva ily cím alatt: 5. *Kedvcsapongások.* Két kötet. Pest, 1824. [G]). Ezeket követték nyomban 6. *Újabb Meséi és Aphorismái,* Pest, 1824. (másodsz. Pest, 1828): melyek a Marczibányi-Intézet azon évi nagyjutalmával koszorúztattak (1. a nádori biztoshoz mondott hálabeszédét a Tud. Gy. 1834. XI. köt. 99—101. 11.). Nem sokára következett egy komoly-drámai kísérlete is: 7. *A két Báthory,* szomorúj. 5 felv. Pest, 1827. Ezek mellett dolgozgatott folyó munkákba is, név szerint a *Szépliteratúrai Ajándékba* [7]), az *Aurórába* [8]), *Hébébe* [9]) és Felső-Magyarországi *Minervába* [10]). Ez időben jöttek ki 8. a *Hasznos Házi Jegyzetek.* Pest, 1828. (másodszor 1833, harmadszor 1852). Nagyobb és folytonosabb munkásság időszakát nyitott meg Fáyra nézve az 1830-ki országgyűléssel s az akadémia felállásával — melynek mindjárt első nagy gyűlésében tiszteleti tagja lett — emelkedett nemzeti, egyesületi és iro-

[6]) Tartalmuk: Érzelgés és világ folyása, ered, történet levelekben; Az elkésések, ered, tréfa; A régi pénzek Erdélyben, vígj. 5 felv.; A hasznosi kincsásás, ered, tréfa. — A vígjáték külön is megjelent a szerző által átdolgozva. Pest, 1858. Magyar Mihálynál. 16r.

[7]) „Az Asszony gyűlölő " itt jött ki 1821.

[8]) Itt jelent meg tőle 1822; néhány mese, és 1828: A tántoríthatatlan hazafi, jambejon.

[9]) 1825: Aphorismák; 1826: Két jó tanács, bohózat.

[10]) 1825, I.: Mire szántam a fiamat? bohózat; IV.: Levéltöredék Pestről.

dalmi élet. Első nagyobb munkája ez időben tanregénye: 9. *A Bélteky-ház.* Két kötet. Pest, 1832, melyet rövid időn követtek: 10. *Jutalmazott Felelet a Magyar Tud. Társaság azon kérdésére: Miképen lehetne a magyar játékszínt Budapesten megalapítani?* (Magyar Játékszíni jutáim. Feleletek. Buda, 1834), s 11. folyóiratokban elbeszéllő és drámai adalékok, különösen *Bajza Aurórájában* 1834—37-ig [u]), az *Athenaeum* 1837—38-ki [12]), az *Ernlény* 1838 és 1839-diki folyamaiban [13]), s egyidőben az *Arvízkönyv* első kötetében [u]). Ez időbe esik a nemzeti színház körüli működése is, melynek 1834—35-ben (Budán) Pest vármegye által nevezett igazgatója, s utóbb az országos színházi választmány tagja volt; valamint az újonnan keletkezett Kisfaludy-Társaságban buzgó részvétele, melyet 1837-től 1840-ig ő igazgatott [15]).

Ezzel húzamos időre lelépett Fáy a szépirodalmi működés teréről. Már 1830 óta Pest vármegye közgyűlésein mint a törvényes és mérsékelt, de határozott haladás bajnoka, az ellenzék befolyásos tagja s Kossuth föllépéséig vezére volt; 1835-ben

[11]) 1834-ben: A tétényi éjtszaka, beszély; 1835-ben: A jó szív is bajjal jár, beszély; 1836: Sió, tündéres rege; 1837: A külföldiek, vigj. 2 felv.

[12]) 1837: A velenceiek; 1838: Ész- és szivkalandok.

[13]) 1838: A közös ház, vígj. 1 felv.; 1839: Öreg Bakonyszegi és barátai, beszély.

[14]) 1839: Szádvár és vidéke, beszély.

[15]) Közülési megnyitó beszédei: az 1838-ki a Kisfaludy - Társaság Évlapjai I., az 1840-ki, ezek II. kötetében állanak.

az utasítását megszegett Pécsy Ferenc helyébe, akarata ellen, sőt szilárd vonakodása dacára, egyhangú felkiáltással országgyűlési követté választatott, s mint ilyen kilenc hónapon át a jelesek elősorában küzdött; utóbb is több országos, a legfontosb megyei bizottmányok, s majd minden közhasznii egyesületek választmányi tagja, részint elnöke volt [1c]). Egyik legszebb érdeme a húzamos tanulmányozás után kidolgozott 12. *Terve a Pestmegyei köznép számára felállítandó Takarékpénztárnak.* Buda, 1839, mely mellett lelkesen s erélyes kitartással izgatván, Pest vármegye pártfogását az intézetnek kinyerte, s azt 1840 elején meg is nyitotta, melynek eleinte valódi, aztán élte napjáig tiszteleti, igazgatója lett. Ugyanekkor adta ki 13. Javaslatát *egy Pesten állítandó ref. főiskola tárgyában.* Pest, 1840, mely felekezetétől áldozatosan felkaroltatott, de az idők folytában közbenjött viszonyok miatt vég siker nélkül. Dolgozott Fáy az rijonnan keletkezett *Pesti Hírlapba* is [17]), sőt gróf Széchenyi István „Kelet Népe“ közbejöttével külön röpiratban is tárgyalta a kor politikai nagy kérdéseit és teendőit: 14. *Kelet Népe Nyugaton.* Buda, 1841, melyet majd annak úgynevezett *második bővített kiadása,* Pest, 1842, közel háromszoros kiterjedésével az előbbinek, követett. A nemzeti élet egy fő érdekét sürgette

[16]) L. *Szemerét* az id. h. és *Tóth Lőrinc* cikkét az Új Ismeretek Tára III. köt. 189. 1.

[17]) Cikkei: A kegyeletekről; A helységek bíráinak számadásairól; Indítványok indítványa; Országgyűlési követ pályája.

egy más röpiratában: 15. *Nőnevelés* és nőnevelő-intézet hazánkban. Pest, 1841 (utóbb egy *Nőnevelőnéket képző intézet terve jött* tőle az Életképek 1846-ki folyamában). Az általa Pestre indítványozott ref. egyetem a két protestáns felekezet uniójának gróf Zay Károly által szőnyegre hozatását vonta maga után, melyet Fáy lelkesen felfogván, azt a társas és irodalmi téren buzgón előmozdította; ő szerkesztette megbízásilag az *uniói tervet* is, mely három nyelven terjesztetett el a két felekezet öszves gyülekezeteiben, és sürgette iratiban is, milyek: 16. *Óramutató,* jóakaratai hitfeleinek mutogatja F. A. Pest, 1842, s több cikk a lapokban, névszerint az *„Óranegyed-mutató“* (Protestáns Egyh. és Iskolai Lap, 1843). Következtek 17. *Fáy András Szépirodalmi Összes Munkái.* VIII köt. Pest, 1843—44. a szerző képével, mely gyűjtemény azonban sem teljes, sem válogatott, sem úgy nincs szerkesztve, hogy e becses pályának fejlődési menetelét, vagy csak átnézetét is, adná. Ez időben is gyakrabban szólalt fel lapjainkban *a színház ügyében,* s 1845 a reform kérdései körül a Jelenkorban, (külön is: 18. *A Jelenkorban megjelent Öszveállítások a haza legközelebb teendői körül '.* Pest, 1846), miket 1846-ban folytatott [18]), mindinkább gróf Széchenyi István politikájához csatlakozva. Utolsó közhasznú munkálata, de melynek útját a forradalom bevágta: *19. Az Élet-*

[18]) Úrbéri viszonyaink; Mi az, miről soha sem kellene megfeledkeznünk? Ellenzék föladata, felelet gróf Dessewffy Emilnek.

biztosítóintézet Terve volt, Pest, 1848. köiratb.: hosszas statistikai adatgyűjtés és feldolgozás eredménye; utolsó nyilvános föllépése pedig a magyar akadémia XVIII-d. nagy gyűlésének, igazgató tag és helyettes elnökként, vezetése, s megnyitó beszéde az 1847-ki dec. volt köz ülésén.

A változott idők teljes visszavonúlását okozták Fáynak a köz élettől; de alig támadt fel a katastroph napjaiban elholtnak látszott irodalom, Fáy új lélekkel e térre lépett, s a bekövetkezett másfél évtizednek majd minden időszaki közlönyeiben a társadalmat, a művészetet és a literatúrát érdeklő, más felül emlékrajzszerű, gyakran szépirodalmi dolgozatokat is nagy számmal adott [11]), s ezek mellett tizenkét kötetnyi önálló munkát, név szerint: 20. *Búzavirágok*

[19]) *Emlékrajzszerű dolgozatok:* Egy vonás a múltból (Széchenyi) a *Losonci Phoenix II. köt. 1851;* Irodalmi Tarlóvirágok (Emlékezések) 5 cikk, a *Szikszói Enyhlapokb. 1853-,* Sárospatak 1794 tájban, töredék pályáim emlékeiből, 5 cikk, a *Nefelejts 1859, 60-ki folyamaiban;* Gr. Széchenyi István Pest megyei működése, *a. Budapesti Szemle XV. köt. 1862.* — *Közügyiek:* Hitelfenntartás és hitelvesztés, *Vasam. Újság* 1856. 22. sz. Az úr vagy gazda és cseléd közti viszony, *M. Sajtó 1856-ki 196. 197. sz.* A tudományosság ügye hazánkban, 3 cikk a *M. Sajtó 1857-ki 1. 21. 22. sz.* Kegyeletek, *Protest. Lap 1859.* Hogyan kell megítélni a színészt? a *M. Színházi Lap* 1860-ki 3. sz. Országos Levéltár a *Pesti Naplób.* 1861. Lelencházak, *u. ott* 1863. — *Beszílyek.* A Viharok, *Los. Phoenix III. köt.* 1852. Alkibiades, a *Szigeti Albumb.* 1860.

és Kalászok, két köt. Pest. 1853 [20]); 21. *Adatok Magyarország bővebb ismertetésére.* Pest, 1854, az életbiztosító intézet tervéhez gyűjtött adataiból dolgozott úttörő kísérlete egy magyar népességtannak, melyet az irodalom ugyan nem méltatott figyelmére, de melyért a (német) kormánytól köszönő és magasztaló levelet vett; 22. *A legegyszerűbb, természet és tapasztalathiíbb s gyakorlatibb Nevelési Rendszer.* Pest, 1855; 23. *Jávor orvos és szolgája Bakator Ambrus,* szeszélyes regény két kötetb. Pest, 1855; 24. *A Szutyogfalviak,* magyar fajképek két köt. Pest, 1856. Az akadémia 1857. november 30-kai üléséből üdvözlő küldöttséggel tisztelte meg *az irói pályája fél századát az imént betöltött nagy érdemű aggastyánt* [2]*),· ki ezentúl is buzgón folytatta munkásságát. Egymást érték munkái most is; legközelebb egyik legközhasznúbb munkája: 25. *A Halmay-család,* erkölcsi és tudományos olvasmány növendékek és nem-növendékek számára.
2 kötet. Pest, 1858; továbbá 26. *Oskolai és házi növendékélet.* Pest, 1860; 27. *Ciceró beszédei Archias költő' és M. Marcellus mellett,* melyekkel a halottaiból feltámadt Kisfaludy-Társaságnak oct. 10. 1861. kedveskedett[22]); 28. *Elszegényedések.* Pest, 1862. Idő-

[20]) Tartalma: Szádvár és vidéke, A könyvbuvár, beszéljek; A külföldiek, vígjáték; Öreg Bakonyszegi és barátjai, A Viharok; II. Tétényi éjtszaka, beszéljek; Eszmeburkok és szikrák.

[21]) L. *M. Akad. Értesítő* 1857-ről a 605. 1.

[22]) L. *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai,* Új foly. I. Pest,

közben, t. i. 1860. mart. 31-kén tartotta Fáy utolsó előadását az akadémiában 29. *Ferenczy István felett emlékbeszédet* mondván[23]), kinek több évtizeden át leghívebb ^yámola volt. Élte utolsó éveiben sem hagyta el a költőiMúsa; még 1860-ban három vígjátékot írt: *A mátrai vadászat,* 3 felv.; *Az időjós,* 1 felv.; *A régi szerelem nem avul el,* 1 felv., s több beszélyt, melyek összegyűjtve 29. *Hulló Virágok* cím alatt jelentek meg. Pest, 1861 [24]). Végre 1864-ben az életerők el kezdék hagyni. Ismét az akadémia volt az, mely őt ez évi május 30-kán, mely nap hetvennyolcadik évét töltötte be, az ülésből hozzá menesztett küldöttség által üdvözölte — utolszor. Hattyúdala: *A Szulióták* című történeti elbeszéllése végét július 24-kén hozta Arany „Koszorúja[11]: 26-kán nem volt többé. — Mind az akadémia, mind a Kisfaludy-Társaság adósa még ez egyik első rangú tagjának a szokott dicsbeszéddel: pótolja azokat egyelőre ama gyönyörű nekrológ,mely bármely emlékbeszéddel felér, melylyel Arany János tisztelte meg július 31. 1864 [25]).

[23]) L. *M. Akad. Értesítő.* A Nyelv- és Széptud. Osztály közlönye I. k. 1860. 175-93. 11.

[24]) Tartalmok a fenn nevezett három vígjátékon kívül három beszély: A művész és barátai; Rekettyési Borgay Kálmán Utazása a világ egyik féloldalán; és a Szép Katinka, vagy a szívnek tévelyei. — Ezeket 1863-ban még egy beszélye követte: Flóris deák, Arany *Koszorúja* 1863-ki II. kötetében.

[25]) Kéziratai közt egy kis *cigány szótár és nyelvtan* maradt, s némely eredeti zeneszerzeményei.

KÖLCSEY FERENC.

1790—1838.

Kölesei Kölcsey Ferenc, egy helv. hitvallású régi nemesház ivadéka Sző-Demeterben, Közép-Szolnokban, augustus 8. született 1790. Atyja Kölcsey Péter volt, Közép-Szolnok vármegye egyik kitűnő tagja [2]), anyja Bölöni Ágnes. Nem sokára Ferenc szü-

>) Mely magát Ete vezértől származtatja le. L. *Anonymust: „Ete,* a quo *genus* Calan et *Colsoy* desceudit.“ Cap. VI.; sőt a családi hagyományt magánál Kölcseynél:

Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöké fámnak.. .
Kölcsey nemzetség, Ete hű maradéka, kit egykor
Don hullámi körül, a Hétmagyar egyike hős Ond
Lángölelés zálogja gyanánt neje karjairól vön.
Vígan laktanak ők rohanó Tisza partjai mellett,
S hol vadon árnyak alatt barnán viszi habjait a Túr.

Minden Munkái, II. kiad. I. k. 198. 1.

V. ö. *Kolosy Lajost* (Adatok Kölcsey Ferenc életírásához, *Jász-Kúnság,* I. foly. 1868. 5. sz.), ki azt is megjegyzi, hogy Ete nevű puszta Sző-Demetertől fél órányira fekszik.

[2]) *Kolosy* szerint: Levele hozzám máj. 20. 1868.

letése után szüléi álmosi birtokukra költöztek át, hol épen hat éves korában elvesztvén atyját[3]), a gyermek gondjait anyja vette át, öt Debrecenbe iskolába küldte, hol egy földagyagú nádfedeles kis házba telepítve, tíz éven keresztül egy derék gondviselőné, ki szüléit is híven szolgálta, s Ferencet csecsemőkora óta nevelte, vitte az anya és háziasszony szerepét[4]), s akkor is, mikox· Ferenc anyja, ennek tizenegy éves korában elhalt [5]), úgy neki, mint a kisebb testvéreknek, gondját viselte, miért a hálás fiú némi tiszteleti függéssel volt iránta, melyet mint felserdűlt ifjú sem tagadott meg tőle. Egyébiránt az árva testvérekre gyámatyjokon, egy Gulácsi nevű nemesen, kívül Péchy Imre a collegium főgondnoka is némi felügyelettel volt[6]). A kis Kölcsey e gondot mindenkép mégis érdemelte, szorgalommal és szeretettel teljesítvén iskolai teendőit. Tizennégy éves tanuló pályáján, 1809-ig t. i., a szentirás magyarázatán kívül, végig hallgatott minden a debreceni collegiumban előadott tudomá-

[3]) *Kolosy* szerint, az álmosdi anyakönyv alapján, az *id. h.* ang. 9. 1796. — E szerint igazítandó meg *Kállay·*. Kölcsey F. gyermek- s ifjúkori Életrajza s nehány eredeti Levele. Pest, (1839) 4. 1.

[4]) *Kállay* az id. h. 17. 1.

[5]) Maga írja Kazinczy Ferenchez intézett első levelében (kelt 1808. máj. 19.): „Szinte hét esztendeje már, hogy ő a sírba fekszik.“ Szemere-Tár, I. köt.

[6]) L. *Kállayt* 17, 18. 11. — *Kolosy* szerint id. h. Ferencnek három testvére volt, Sámuel, Péter és Ádám; ez utóbbinak volt fia Kálmán, kihez Kölcsey híres Paraenesisét írta.

nyokat. Már tizenegyedik évében nagy kedvvel tanulgatta Corn. Nepost; s míg társai szünnapokon Debrecen homokbuckáin labdáztak, ő egyik gyermek barátjával Athenaet vázolta a fövenyben, a görögök nagyainak csontokból emlékoszlopokat állogatott, s felettök beszédeket tartott. Ez időben ismerkedett meg Haller László Hármas-Istóriájával, melyet a fiúk az iskolában, a tanító távolléte alatt, váltva s lelkesedéssel olvastak fel. 1803-ban a költészeti osztályba jutván, a latin verscsinálásban ugyan nem jeleskedett, de Csokonai, Virág, Kisfaludy Sándor munkáik, Kazinczy Gessnere, s Virgil és Theokrit pásztori költeményei az eredetiben, kedves olvasmányai voltak.

Már ekkor kezdte Kölcsey a magányt keresni, mintha el kívánná rejteni a természet mostohaságát, mely őt a himlő által bal szemétől megfosztotta volt; s minden örömét, elvonúlva, könyveiben kereste s találta fel. Ritka tehetségei még is szembetünőleg csak tizenhat éves korában jelentkeztek, midőn élénk buzgósággal encyclopaedia! stúdiumokat tett, s pár hason irányú társsal, kik között az utóbb ismeretessé lett Kállay Ferenc is, együtt tanult, olvasott, eszméket cserélt. Az idegen nyelvek közöl először a franciát sajátította el. Minden szeretetét a XIV. Lajos korabeli írók nyerték meg; a németnek megtanulására, mely még akkor, kivált Debrecenben, lenézetett,leginkább Kleist munkái bírták, kinek „Tavasz“-át Csokonai fordításából ismerte, Gessneréi, kit Kazinczy után szeretett meg, Hagedorn, Bürger, s kivált Klopstock, kiknek neveit részint Péczeli Mindenes Gyüj-

teiuénye és Kazinczy Orpheusából, részint Eschenburg Példatárából ismerte. A görögnek, az akkor fennállott iskolai törvényhez képest, elemeit tanulta csak, s olvasta ugyan Kebestés Anakreont, de egészben nem nagy előmenetelt tett; nem lévén reá a sok mindenféle tárgytól érkezése; azonban Kazinczy sürgetésére nagyobb gondot kezdett reá fordítani [7]), s úgy látszik ekkor történt az, hogy, midőn a tanár Pindarust magyarázta, Kölcsey a Heyne kiadását meghozatta magának, mely, mennyire hathatott irányadólag philologiai stúdiumaira, gondolható. Szinte tizenhatodik éve óta írogatott verseket is, de maga iránti szigorában első dolgozatait megsemmisítette.

A Kazinczy-Kresznerics-vita Magyarország legelső abrosza felett, adott ürügyet és bátorságot Kölcseynek azon férfiú elibe járulni levéllel,ki a magyar irodalomban már rég vezércsillaga volt, s kit először 1805-ben, a Csokonai temetésén látott, de hozzá közelíteni nem mert. Most egy szerencsés véletlen folytán, neki eldöntő adatokkal szolgálhatott, s megindult

[7]) „Kedves öcsém uram még esztendeig lesz Debrecenben. Az istenért! tanuljon meg azalatt görögül, de ne félig!“ így ír hozzá *Kazinczy* nov. 21. 1808. „Örömmel fogok — feleié *Kölcsey* dec. 7. — a Tek. úr azon intésének engedelmeskedni, mely engem a görögül való tanulásra tüzel. Két esztendeig tanultam már egyszer ezen nyelvet; igaz, nem nagy előmenetellel, mert több tudományokkal volt együvé kötve. Bár annak újabb tanulásával Graecia leikeinek eredetiségét szívhatnám be!“ E szerint igazítandó meg *Pap Endre* állítása „Kölcsey Ferenc“ című cikkében Csengery Antal Magyar Státusférfiai 289. lapján.

első levele Széphalomra május 19. 1808, melynek szíves fogadtatása őt annál boldogabbá tette, mert a collegium tanárainak ridegsége eddig inkább elidegenitöleg, mint vonzólag és buzditólag hatott reá [8]). Ez időiül fogva Kazinczy, oktatója, vezérlője lettatalentomos ifjúnak, ez pedig, mint Kállay írja, szinte egyedüli védője, tisztelője Debrecenben az „újítónak, mint akkor ott szokás volt Kazinczyt nevezni", ki Csokonai emléke felett a debreceniekkel volt pőre miatt különben sem kedveltetett, merész újításaiért pedig, melyeket nyelvrontásnak bélyegeztek, kárhoztatva volt[9]). Történetet Kölcsey Magyar Mihálytól, philosophiátErcsei Dánieltől hallgatott; s az ott divatozott mód, a tanulót öngondolkodásra s vizsgálatra szoktatván, reá nézve nagy hasznú volt. Első tudományos kísérletei is ily, bizonyos feladott tárgyak feletti vitairatok voltak, mikben az egyik társ az ügyet megtámadta, a másik védve tárgyalta. Ezek mellett nem csak szorgalmas olvasása folyt mindennemű tudományos és költői munkáknak, hanem, főleg Kazinczy

[8]) „Nem édes-e— írja Kazinezynak ugyan dec. 7.1808. — oly szívre találni, mely ha hasonlíthatatlanul nagyobb is a mienknél, még sem érezteti velünk a maga nagyságát azon megalázó mértékben, mint ezen mi censoraink, kiknek tekintete előtt reszketve állunk meg, s örökösen köteleztetünk le minden szó által, melyet ránk vesztegetni méltóztatnak. Hevűlő mellel írok én minden sort, mely a Tek. Úrig fog jutni, s ha füzemet beléjek önthetném, csak egyedül egy férfin volna-e a magyarok közt, ki rousseaui melegséggel írna?"

[9]) L. *Kállayt* az id. h. 35. 1.

íigyeltetésére jegyzőkönyvet is vezetett, melybe mind kivonatokat iktatott be, mind némely tárgyakat ki is dolgozott. így némely, jelenleg Kállay F. birtokában levő ily jegyzőkönyvi kötetekben Montesquieu, Bayle, Kollárból, s a Hármaskönyvből tett kivonatokon kívül, egy *Verbőczy élete,* egy értekezése *a poesisról (dec.* 1808), s jegyzetek *az ióniai oskoláról* állanak, mely utóbbiak, Kállay szerint, Bayle kritikai módja szerint dolgozvák, s azon nagy előkészületekről tanúskodnak, miket már tanulókorában a belien bölcsészet szellemének felfogására tett. Szorgalmasan használta a collegium könyvtárát, de gyűjtött maga is, különösen a Weszprémi és Sinai könyveik árverése alkalmával régi magyar könyveket, mik, mivelhogy a collegiumi könyvtárban az ifjaknak magyar könyvek nem adattak ki [10]), kettős hasznára voltak, s módot nyújtottak neki jókorán megismerkedni régibb irodalmunkkal. így írhatta Kazinczy Magyar Régiségei megjelentével, aug. 1809, azon kis értekezést, melyet *„Jegyzések az* (1549-ki) *Orthographia HungaricárólA* címmel „Jegyzőkönyve[1]* IX. kötetéből Kállay (az id. könyvben 23—31. 11.) kiadott. Legrégibb *versei,* melyeket bírunk, a Kazinczyhoz írt levelekben vannak elszórva, úgymint: *A Pávqtgll,* melynek ez általi megbírálta - tása őt elcsüggesztette, *A Képzelethez* című, melynek bátorító fogadtatása viszont emelté stb, s melyek 1808-nál visszább nem mennek.

[1(1)]) L. Kölcseynek az imént id. levelét Kazinczyhoz.

Elvégezvén Kölcsey 1809-ben a collegiumi pályát, Pestre jött fel törvénygyakorlatra, de ügyvédi vizsgálatra nem jelentkezett, hanem, miután itt az irodalom emberei közöl különösen a Kazinczy triászával, Horvát István, Vitkovics és főleg Szemere Pállal szoros barátságot kötött, az irodalom és függetlenség szeretetétől lelkesítve, lemondott a polgári pályáról úgy, mint a tanáriról, melyre Debrecenbe meghívatott [11]), s Álmosára, Biharba, vonult, hol kicsiny vagyonával gazdálkodva tisztességesen, egyedül stúdiumainak élt [12]). Ezek mellett öcscseinek gondja is elfoglalta; majd szerelme tette szívbeteggé, melyből kora lemondással gyógyúlt ki [13]). 1815-ben [14]) test-

[11]) *Pap Endre* szerint az id. h.

[12]) Habár 1813-ban így ír Kállaynak (az id. h. 46. L): „Thékámban könyv helyett már most nyeregszerszám áll. Míveltetni ugaraimat, lovaim s ökreimről gondoskodni, s küzdeni ezen emberekkel, kik tóparton s szalmafedél alatt laknak: ezt kell csinálnom. Nem szabad rajtam nevetned, mert én mind ezeket gazdai komolysággal csinálom.“

[13]) L. *Kóllay* közleményeit, 54. 56. 11. Azonban Pécelről júl. 13. 1814 már ezt írja Kállaynak, u. ott, 60. 1.: „Azt gondolnád, hogy szerelmes vagyok; nem, én nem vagyok az, a passiók keresztülmentek már rajtam, s a 24 éves férfiú fentebb s nehezebb tárgyakért esdeklik.“

[14]) Mert a *Munkák* V. kötetében „Szemere Pál Sonetteiről“ szóló levelek kelte hibásan van 1813-ra *és* Csekére téve. 0 azokat nem írhatta sept. 15., nov. 4. és 20-kán *Csekén,* miután van verse, mely sept. 14. és 16. Almosdon kelt (1. *Műnk.* 1.30. 33. II.), s a Döbrenteihez szóló levelek azonévi sept. 25., oct. 30., nov. 15. és 1814-ki jan. 21-kén szinte Álmosdon keltek;

véreivel osztozván [15]), Csekére telepedett által, egy Szatmár éjszaki szélein a Túrnak a Tiszába ömlése sarkában fekvő népes faluba, hol azonban, szinte mint Almosdon, a közlekedés nehézségei miatt jóformán elzárva azon világtól, melylyel szellemileg legalább folyvást érintkezni kívánt, s az irodalom jövendője iránti reménytelenségben élte le legszebb korát, még pedig, fájdalom, az utóbbira nézve nem oly gyümölcsözőleg, mint azt gerjesztő viszonyok közt nagy ereje mellett teheté. Egyedüli örömei levelezése, ez időben főleg Kazinczyval és Döbrenteivel, és kirándulásai voltak Pécelre Szemeréhez, hol 1814-ben (Kazinczyval) és 1815-ben a nyárnak egy részét töltötte. Ez időbe esik költői első fellépése a Horvát István által kiadott Magyar Dámák Kalendáriomában [15]) s az Erdélyi Múzeumban [17]), mely azonban még nem gerjesztett figyelmet. Érdekesek e korból *Döbrenteihez írt levelei* (1813—16.), mik utóbb az Élet és Literatúra II. kötetében (s a M. Munkák V. köt.) meg is jelen-

Kállaynak pedig csak 1815. máj. 30. írja: „Az én lakom nem Almosd többé, s nem Pozsony, hanem Cseke, a puszta magányos falu Szatmárnak végső szélein“ (az id. h. 69.).

[15]) L. Kállayhoz írt leveleit 65. 1., és 67, hol így: „Nem írom neked, hogy az osztályban mint érzem magamat, s mint érzem abban ha látom, hogy itt a gleba mellett kell maradnom, ha életem legfőbb javát, a függetlenséget, a lehető polgári szabadságot, elérni akarom. Megvallom, hogy még most is bennem a petrarehai lélek, s félő, hogy örökre bennem marad“ stb.

[16]) „Róza“ románc az 1814-ki folyamban.

[17]) 1814 és 1815-ben: A kedves sírja I., Kívánság IV., A Phantasiához V.

tek, s önéletrajzi adatokon kívül széptani nézeteiről, de főleg a nyelvújítás és Kazinczy lelkes védelméről nevezetesek. A nagyobb közönség előtt neve először egy ily című gúnyirat előszava alatt jelent meg: *Felelet a Mondolatra* néhai Bohógyi Gedeon úrnak. Pest, 1815. (újra a M. Munkák V. köt.), mely részben Szemere munkája, részben az övé és közös. Ezóta költői munkásságát feltünőleg háttérbe szorította a kritikai [18]), melyet *Csokonai bírálatával* kezdett meg, de Döbrentei, tartva attól, nehogy a közönség egy része által nagyon is kegyelt költő gáncsoltatása füzeteinek ártson, Erdélyi Múzeumába felvételével késett; s így csak 1817-ben indúltak meg Kölcsey recensiói a Tud. Gyűjteményben, és pedig *Kis Jánosé* a II., *Csokonaié* a III., *Berzsenyié* (szerkesztőségi változtatásokkal) a VII. kötetben. Kis jó néven vette a gáncso-

[18]) Nem tiszta hangulatban. Maga így ír e felől Kállaynak máj. 30. 1815: „Azt írod, hogy küldenek neked újabb munkáimból, s kezdjem el írói pályámat. Ha tudnád mint vagyok én, nem írtad volna egyiket is. Elroncsolt szívvel s eltépett gondolatokkal, e mellett ingereltetésben, mint minden hozzám hasonlók ily környülményekben vágynak: lehet-e egyebet írnom recensióknál? Megéritek, hogy én még gonoszabb leszek mint Beckers, és százszorta kegyetlenebb mint Schiller, s kevesebbel gondoló mint Kazinczy, vagy maga Klotz. Igen is, azon az úton vagyok épen, melyen Klotz, s te azt könnyen megmagyarázhatod magadnak ha gondolóra veszed, hogy én rousseaui charakterrel bírok, de iskolai neveltetésem volt, s a kritikát legelőször is a gonoszlelkíi Voltairetől tanultam, vagy kellett tanulnom. . . Csokonainak recensióját már elküldöm Döbrenteinek“ stb. 1. az id. h. 73. 1.

kát is, a második mellett egy gúnyor szólalt fel, a harmadik bíráknak és bírálónak keserű órákat okozott, s a magyar költők szándéklott sorbani megvizsgálása, melyre a szerkesztőség által is többször felszólíttatott, abba maradt. S Kölcsey az idétt valóban lehetőleg népszerűtlen volt az öszves olvasó közönségnél annyira, hogy 1821 óta itt-ott elszórva megjelenő *versei,* új szépségeik dacára, csak nagy-lassan esillapíthaták le az ellene fölgerjedt kedélyeket. Jöttek e versek főleg az *Auróráhan* [19]), néhány a *Szépliteratúrai Ajándékban*[20]*), Hébében* és *Aspásiában*[21]*)* ·, de végre is jó nevet csinálván neki, Berzsenyi felelete a bírálatra (1825 Tud. Gyűjt. IX.) már engesztelt kebleket talált.

1826-ban Kölcsey némi peres ügyben Pestre jővén, Szemere elhatározta magát egy többször szándékolt, de mindannyiszor mások kedvéért abba hagyott, széptani folyóirat kiadására, melyből 1826—29-ig *Elet és Literatúra* cím alatt, a két barát egyesült munkássága mellett, négy kötet jelent meg, s

[19]) Auróra, 1822: Az ideál, Andalgások, Szép Lenka, A költő. 1827: A csákányi vérmenyekző, Phantasia, Epedés. 1828: A zápor, A hazához, Chloéra, Élet, Tanács, Remény és Emlékezet, Fanni után, A vándor, A viola, Óhajtás, Az ábrándozó, Dal (Kertemre szelíden). 1829: Forrásnál, Elválás, Borkirály, Hymnus, A reményhez. 1831: Zrínyi éneke, A tyrann, Háladal (Egykor homályos), A költő, Óda (Rákos bolyongok).

[20]) 1821: Hazafiúság (Fejdelműnk hajh!), Anathema.

[21]) Hebe, 1822: A váró leány. 1826: Panasz, Rákosnak Nymphájához. — Aspásia, 1824: Dobozi, Rádai sírján, Bordal.

azokban Kölcsey, már említett levelein kívül, különféle *széptant s bíráló dolgozásai,* mik közöl különösen a *Nemzeti Hagyományokról, Körner Zrínyiéről* (I.) s *A komikumról* (II.) szólók kiemelendők, melyek talentomának köz elismertetést szereztek [22]). Megzavarta a Kazinczy körében addig uralkodott békét egy időre *az iliászi por;* t. i. Kölcsey a Vályi Nagy Ferencnek Kazinczy által kiadott Iliásza első énekében a maga, 1816 nov. elvégzett első énekét feltünőleg használva látván, Szemerét a plágium kinyilatkoztatására kérte. Ez, Kazinczy és Kölcseynek e tárgyban hozzá irt leveleit az „Elet és Literatúra“ I. köt. a maga vezérnézeteivel együtt (260—282. 11.) kiadván, Kazinczy, a *Kölcsey Iliásza első énekét* nem minden élesség nélküli megjegyzéssel a Felső-M.-Országi Minervában (sept. 1826) közzé tette, mire a Tud. Gyűjt. X. kötetében az elkölcsönzött helyek kimutatása, és Kölcsey nyílt, de kezet nyújtó végszava rekesztette be a fájdalmas episódot, mely mindamellett a két félben némi kesernyésség érzését hagyott vissza. Említem ezt itt, mert Kölcsey jellemzésére tartozik tudnunk, hogy

[22]) A nevezetteken kívül: I. köt. Iskola és világ, 12. 1. Hiászpör; humoros élőbeszéd; II. k. A vallásról 24—46.1. Májer J. egyh. beszéde bírálata 225—35., Képző művészet és költészet 252—62; III. k. Huba ossziáni költemény recensiója 131.1. IV. k.: ízlés, kritika 16—27., Két javított Csokonai-dal 244. Berzsenyi említett Feleletére az I. kötet 174—183. 11. álló hosszú jegyzetben válaszolt, aláírás nélkül, sőt egy harmadik személy képében. Többször vonatkozik reá a Szemere Zrínyié bírálatában is.

utóbb, midőn Bajza és Kazinczy közt támadtak volt kellemetlenségek, ő az ifjabb barátot békítette[23]), Kazinczynak pedig, halála után, híres emlékbeszédében rovta le hálája adóját. E Pesten-léte alatt szövődött Kölcsey személyes baráti viszonya Kisfaludy Károlylyal s az aurórai körrel is, melynek több tagjaival, különösen Bártfay, Helmeczy, Toldy, Bajza, Vörösmarty és Fenyéryvel őt mind haláláig őszinte szeretet fűzte össze. Mindamellett 1827 januárban! haza menetele után ismét régi lankadásába sülyedt vissza [24]), melyből, úgy látszik, az országgyűlés végződésével az országos rendszeres munkálatok tárgyának a megyék termeiben felmerülte által új táplálékot nyert politikai élet ragadta ki.

T. i. az 1829-ki tisztújításkor főispánja b.Vécsey MiklósKölcseyt Szatmár vármegye tiszteleti aljegyző-

[23]) „Kazinczy által vevéni a Bajzával folyt levelezés párjait — írja Bártfaynak N. Károly, apr. 9. 1831. — Csakhogy a dolog elcsendesedett. Kérlek intsed a szeretetre s tiszteletre méltó Bajzát, kíméljék a szent öreget. Nincs ember gyengeség nélkül; de ez, ha ezer annyi gyengékkel bírna is, még is nem csak tiszteletünket, de hálánkat, s a legnagyobb mértékben kívánja. Ha Kazinczy nem lett volna: bizony most sem egyikőnk sem másikunk nem állna ott, ahol. Bizony őnála nélkül egy egész epochával hátrább állanánk; s egy epochánál hátrább mik lennénk!“

[21]) „Még egészen elveszve nem vagyok — írja Bártfay Lászlónak Csekéröl September 27. 1827. — noha nagyon sok hía van hogy az legyek, ami csak tavai voltam is. Most sem gazda, sem literátor nevet nem érdemiek, s az ég tudja, micsoda valami harmadikká kell még lennem.'

jévé nevezvén ki[25]), Nagy Károly tiszti főügyészszel [26]) hathatós ébresztője s támasza lett megyéjében a szabadelmű eszmemozgalomnak; ezzel együtt kidolgozója a rendszeres munkálatok feletti véleményeknek, mik a megye által, a kiváltságok védői dacára [27])

[25]) Nem főjegyzővé, bár ezt állítja *b. Eötvös József* Kölcsey felett tartott akadémiai emlékbeszédében a M. T. Társ. Évk. V. köt. I. oszt, a 120. 1. és *Pap Endre* az id. h. 304. 1. T. i. őmaga még 1831. júl. 2. így ír Bártfayhoz: „Azt amit gróf György (t. i. Károlyi, akkor egyik erős támasza Szatmárban a szabadelmű pártnak) érettem a múlt gyűlésen tett, lehetetlen elmellőznöm. Mert felállott, s indította a rendeket, *hogy nekem főjegyzői címet eszközöljenek.* Főjegyzői cím és korona: két oly dolog, ami nélkül igen igen könnyen el tudok lenni: de a lelkes férfiak által megbecsültetés jeleit venni, ez az élet legszebb öröme. Grófod engem valóban nagyon lekötelezett; s e köz helyen így kijelentett hajlandóság inkább magához vonsz, mint bármely jótétemény. Mert jót tenni minden gazdag tudhat, de így tisztelni meg csak azon kevesek tudnak, kik gróf Károlyi Györgyhez hasonlítanak.“

[26]) Ómaga 1821. aug. 2. halálosan beteg barátjához többi közt ezt írja: „Tegnap estve későn vettem uram bátyám levelét. Kifakadozó ürömmel nyitottam fel azt, s búsan tevém le. Hogy beteg, hogy a vég nyugalomra átlépésről szól, az engem lelkem mélyéig hatott meg. Érzem én, mi kipótolhatatlan hézag fogna kebelemben támadni ha elveszteném, érzem hogy életével az én politikai életem szoros egybeköttetésben áll. Mi magánnyosan fognék én az én parányi világomban állani!“ L. *Pap Endrét* az id. h. 304—5. 11.

[27]) „Gróf Károlyi György számára — írja *Kölcsey* 1831. dec. 19. Bártfay Lászlóhoz — iratnak a küldöttség! munkák. Eddig a Coordinatio fororum és az Ordo processualis kezeinél lesznek. Holnap küldöm a Codex civilist tárgyazó első nyolc

1832 elfogadva, a köv. országgyűlésre utasításúl voltak szolgálandók, s oly hírre kaptak a hazában, hogy más megyékbe is átkérettek [28]). Még ez évben ne-

ivet. A nyomtatás úgy sem megy, mert nálunk factiók támadtak, s ezektől teltében az ord. vicispán a nyomtatást megengedni nem merte mind addig, míg a munka valami generális gyűlésen keresztül nem megy. Ok lássák! ... Az aki a magáét megtette, nyugalmas lélekkel teheti kezeit kebelébe, bár úgy bánjanak is vele mint máshol az Aristídesekkel és Phócionokka! bántanak. . . Egy szóval, a deputationális munkákért én és Nagy Károly arattunk gyülölséget“ stb. „Most Szatmár megyében — írja ugyanahoz 1832. mart. 1. — semmit sem hallanál egyebet tüzes fenekedésnél gróf György, Wesselényi, Gőcz (az alispán), Nagy Károly és énellenem. Mi vagyunk tehát a megye veszedelmes emberei“ stb.

[28]) L. *Pop Endrét* az id. h., 305. 1., de hosszas felekezeti küzdések után. Közgyűlési első tárgyaláskor nem kevés változtatásokon mentek azok keresztül, mint azt *Kulcseynek* Bártfayhoz írt levelei mutatják, melyekben ezt a rendszeres munkálatok sorsáról egyenként tudósítja. Különösen fájt neki a sajtószabadság el nem fogadtatása, az úrbéri munkálatot a conferentia köz felolvasásra sem bocsátotta stb. „A temérdek beszéd — írja u. akkor —, a sok és többnyire sikeretlen capacitálni akarás melyemet megrázta, s nagyon gyenge vagyok. . . . Ezekből látod: mi kár nekünk, hogy grófod és barátja jelen nem lehettek (gr. Károlyi György és b. Wesselényi, az utóbbi egy vívás közben vett seb miatt). Ez most visszapótolhatatlan kár. A most végzettek fognak a követeknek utasításúl szolgálni, s ily utasítások mellett követ lenni ki óhajt? Keservesen megbántam, hogy valaha publicum elébe léptem . . Május 28. ismét bejövök, hogy a Juridicumban tett munkálat semmivé-tételét is megérjem.' Aztán adieu! oly helyen, hol jót nem tehetünk, legjobb meg sem jelenni többé.“ Szerencsére kedvező változást hozott az azon

vezte ki az új főispáni helytartó ifj. b. Vécsey Miklós főjegyzővé, nov. 6. pedig országgyűlési követül kiáltatott ki. Pozsonyban dec. 19. foglalván el székét, a négy kerületi jegyzők egyikévé választatott, s mint ilyennek számos felírás (deákul) ésizenet (magyarúl) az ő tollából folyt [2i]). Mint szónok *a magyar nyelv ügyében* tartott beszéddel [30]) tűnt fel először, s nem sokára országossá lett hírét sora a tartalom és formában jeles beszédeknek alapította meg, mik közöl *a kir. fiskus öröködése, az örökös megváltás, az első szitlöttségi jószágok* ügyében mondottak jeleskedtek [31]). A részek visszakapcsoltatása főleg az uniói kérdés általa sürgetett módosításának lett gyümölcse, de ekkor már nem ült a rendek táblájánál. Azúrbéri munkálat t. i. kitűrő küzdelmei közt végre szabadelmű szellemben keresztűlvitetett, de a kir. válasz az oly híressé lett V. és Vili, pontokat megtagadván, és

évi szaképítés a tiszti karba, s ezzel az országgyűlési utasításokba is.

[29]) Mindjárt az elsők közöl a magyar nyelv, az országgyűlés Pestre áttétele, úgy az előleges sérelmek ügyébeni izenetek és felírások tőle vannak. Ez utóbbiról írja Bártfaynak 1833. jan. 8.: -Ez egy hosszú diplomatikai deductio Erdély és a Partium iránt. Ma referáltam, s minden változtatás nélkül nagy helybenhagyással fogadtatott. Nehányan személyesen megköszönték. Bár egyebütt is hasonló hatást tenne az.“ — Összeállítottam azokat a *Minden Munkák* második kiadása VI. kötetében.

[30]) *Minden Munkái* VI. köt.

[31]) *U. ott.*

Szatmárban a maradók pártja felülkerekedtével az addigival ellenkező utasítást kapván Kölcsey, 1834 megyéjébe ment kedvező fordulat eszközlését megkísérlem, s midőn ez nem sikerűit, követtársa nevében is lemondván, visszament Pozsonyba, hol a legszívesebb részvéttel fogadtatván, febr. 9. 1835 azon búcsúbeszédet mondotta, mely állása és erkölcsi kötelmei felfogásáról kielégítő felvilágosítást nyújt[32]). Az ülés annyira meg volt beszéde által hatva, hogy nem folytatva tárgyalásait, legott eloszlott.

Haza térvén most Kölcsey, sikerűit neki ismét többséget biztosítani megyéjében a szabadelmű eszméknek, úgy, hogy azontúl mellette külön vélemény nem létezett [33]). S mindamellett hogy őt a köz életbe lépte óta hivatala s követi állása nagy mértékben elfoglalták, az irodalom terén sem volt tétlen; ugyanis 1830 nov. 17. a magyar akadémiának a nyelvtudományi osztályban vidéki rendes tagjává neveztetvén, munkás részt vett annak első rendezkedő nagy gyűlésében, 1832-beli nádori köz ülésében mondotta el nagy hatású *emlékbeszédét Kazinczy Ferenc felett[31]);*

[32]) „Tegnapelőtt — írja Pozsonyból jan. 11. Bártfaynak — érkeztem ide.. . barátaim szívességgel fogadtak. Az ifjúság, mely lemondásunkért, mindjárt a hír érkeztekor, fátyolt kötött, első beléptemkor a terembe örömkiáltással, ma pedig küldöttséggel üdvezlett. Ezek sok részvéttel vágynak irántam s elveim iránt; adná isten, hogy egy jobb generátiót hozzanak a politikai pályára magokkal!“

[33]) L. *Pap Endrét* az id. h. 331. 1.

[34]) L. *A M. Tud. Társ. Évit.* I. köt.

1836 olvasta fel *emlékbeszédét Berzsenyi Dániel felett* [34]*),* melyben az általa búsított nagy költő árnyékának a legnemesb engesztelő áldozatot hozta. Ezek mellett adott koronként *költői dolgozatokat* is Szemere Auróra-jában s Helmeczy Társalkodójában[3e]), *kritikaiakat* Bajza *Kritikai Lapjaiban* [37]), sőt össze kezdvén szedni munkáit, azokból Szemere gondjai alatt meg is jelentek: *Kölcsey Ferenc Munkái,* kiadta Szemere Pál; első kötet: *Versei,* Pest, 1832, de közbejövén követsége, s ezzel gátoltatása prózai írásai összeállításában, kiadója Hartleben a folytatásról lemondott[38]). Folyóiratokban mindazáltal ez óta gyakrabban jelentek meg *kötetlen dolgozatai,* név szerint *Szemere Auróra-*

[35]) *U. ott* III. köt.

[36]) 1834: Intés; Hős. — A Társalkodóban 1832: Tisztújítás, Édes kín, Az emlékezés fájdalma, Ódák Sappho után, A Kényhez. — „Az ífju, b. Palocsay Tivadar után“ az Árvízkönyv II. köt. már halála után jött ki.

[37]) I. fűz. 1831: Jegyzetek a Kazinczy által fordított pindarusi ódára. II. fűz. 1833: A kritikáról.

[38]) „Nekem sok bajaim vágynak — írja *Bártfaynak* Pozs. jún. 29. 1834. — Hartleben munkáimról lemondott; azért, úgy mond, mert idejében nem adtam által kéziratimat; s meg azért, mert a Kritikai Lapok társasága az ő árúinak kelendőségét minden úton akadályoztatja. . . Annyi való lehet. ., hogy könyvei, s köztük az én verseim nem kelnek . . Munkáim kiadásából mi lesz? már most bizonytalan.“ Egyébiránt a Versek nem azért nem keltek, mert a Krit. Lapok egy pár vásári munkát megróttak, hanem mert a politikai mozgalmak által elnyelt, figyelem a legjelesb szépirodalmi jeleneteket is, bárkitől jöttek azok, hidegen mellőzte.

/«ban [39]), ennek új folyama *Muzárionában* 1833 [40]), s az *Emlényben* [41]); a nevezetesbek mindazáltal az *Athenaeumban,* hol *Paraenesisén* kívül *Kölcsey Kálmánhoz* (unokaöescséhez, kinek öcscse halála után atyailag viselte gondjait), különösen *Históriai vázlatai a két magyar haza egyesülése s Magyarországnak a Részekhez való joga felett* ragadták meg a köz figyelmet[42]). 1837 óta házi bajok [43]) s azon feszült állás, melyet

[39]) „Első Ferenc* az 1834-ki folyamban.

[40]) 18-d. rész: „Magyar* 294. 1. 19-d. rész: Önpanaszok 296. s k.; 24-d. rész: Vilma (Szemere Paine emlékezete) 332. s k.; 26-d. rész: Beszéd a játékszín ügyében 344. s k. (nem mondatott el soha); 28-d. rész: Kazinczy (akadémiai emlékbeszéd az Évkönyvek I. kötetéből lenyomtatva) 377. s k.; 46-d. rész: Palihoz (levél Szemeréhez) 462 s k. 11.

[41]) 1837: A Vadászlak, beszély; 1838: A kárpáti kincstár, beszély.

[42]) 1837. I. a Paraenesis; A gyilkos anya, alperesi védelem; a férjölő, törvényszéki beszéd; II: Coelestina. 1838. I. Históriai Vázlatok stb.

[43]) „Ami házi körülményeimet illeti, azok a tavaszszal kedvező kilátást ígértek — írja Bártfaynak ez évi sept. 24. — A commassátió nálunk végig ment, s ez által a közbirtokosság veszélyeiből kiemelkedve, gazdaságomat örömmel kezdém folytatni. Valóban, ha semmi ellenséges eset közbe nem jön, kétszáz holdat meghaladó vetéseim, s gyönyörű kaszállóim, melyek legrosszabb termésben is másfél száz szekér szénát adandók valónak, szép jövedelmet fogtak volna nyújtani. Egyik közbirtokos társunk irigysége fellázasztván a helységet, minden vetéseimet s kaszállóimat végképen elpusztította, nem csak, hanem ugariás és őszi vetésemben is megakadályoztatott, úgy hogy a szó legbetűszeréntibb értelmében két egész évre termés és jöve-

kormány és nemzet egymás irányában vettek, az ellenzék némely tagjai ellen indított pörök, s a Wesselényi ellen felvett hűtelenségi kereset, kizavarták őt csendes munkásságából, s gátolták újra a kritikai pályán működni, melyre a „Figyelmező“ szerkesztője felszólításának engedve lépendő volt [44]). E, részint megkezdett, dolgozataiban [45]), különösen a Wesselényi-

delem nélkül vagyok hagyva; ami ily nagy háznépet tartó embernél sokat mond. Mert valóban lelkem és testem egész ereje megkiváutatik hogy házamat kitarthassam, most, midőn jövedelmem egész forrása semmivé van téve; s mégis a veszteség miatt kénytelen vagyok házam népe tartásától kezdve, a sertés és tyúk számára megkivántató utolsó szem tengerit is pénzen vásárolni stb.“ A kárpótlási pör megindult ugyan, meg is nyerte azt, de az ítélet, míg élt, végre nem hajtatott.

[41]) „Recensiók írására szólítasz fel — írja Toldynak dec. 14. 1837. — Mivel e felszólítás második, azt kell hinnem, talán valósággal örömet találnátok benne, ha csakugyan e reg elhagyott pályára visszatérnék. Megvallom, sok okaim vágynak, miért e mesterség többé előttem nem kedves; azonban, ha oly erősen akarjátok, ám legyen. Nagy lépcsőre hágott házi bajaim úgy sem engedik, hogy számatokra valami fontosat egyhamar készítsek; kritikázni pedig lehet, ha az ember gyötrelem és bosszú közt van is; vagy talán épen ez állapot a kritikai hajlandóságnak legkedvezőbb. De, kérlek, rossz és középszerű munkákat ne küldjétek, jeles munkákat elvállalok a belletristica minden osztályaiból, római és görög philologiából, ide értve a fordításokat, s philosophia históriájából. Ilyeneket elvállalok minden előttem ismeretes nyelven.“

[45]) „A recensiókat — írja ugyanannak 1838. jan. 20. — csendes óráimban elkészítgetem, s adott utasításod szerént küldendem le Hozzád“; és Bártfaynak 1838. febr. 14.: „Kisfaludy

por védelme szakasztottá félbe, melyet e férfiú iránti barátságból felvállalt volt; s melynek bevégzése után bélgyúladásba esvén, nagy de rövid szenvedések után 1838 aug. 24. élte 48-dik évében elhunyt. Köz volt a gyász halálakor, melyet Szatmár körlevél által tudatott a megyékkel, s egyszersmind képét, közteremé számára megrendelte[46]); társulat állt össze, mely emlékszoborral tisztelte meg emlékezetét[47]); az aka-

Sándor Munkáihoz már hozzá is fogtam; de sokféle körülmények miatt el nem végezhettem; mihelyt kész lehetek, azonnal küldendőm stb.“; s ismét martins 25. így enyeleg: „Én olyan vagyok mint a rossz adós; s félő, ellenem concurrentionális pör fog indíttatni. Vörösmartyéknak, Szalaynak és Heckenastnak *) ígéretet tevék, hogy számokra bizonyos dolgozatokat fogok készíteni; s még mindennel készületien vagyok. 8 ezt a Figyelmezöbe Ígért recensiókra nézve annyival inkább fájlalom, mert Schedel azokat nagyon sürgette. Most (Pap) Endre magával vihetne . . s én íme kész nem vagyok, pedig még február közepén elkezdem az írást. Azonban amit kínos állapotom hibázik, nem kell talán nekem tulajdonítani. Könyörgök, édes Lacim, méltóztassál Schedelnek ezt elmondani, s egyszersmind nevemben Ígérni, hogy az elmulasztottat előbb - utóbb uzsorával fizetem vissza. Annyi igaz, hogy mindazon kívánt recensiókat háromnégy nap alatt, legfelebb egy hét alatt el tudtam volna készíteni; s talán nem fogták volna mondani, hogy rosszul. *De én valami többet akarok nyújtani, mint eddigi recensiúimban nyújtottam;* s ez az oka, hogy vártam nyugalmas napokat, milyeknek két hónap óta még birtokában nem valék. Most azonban nem sokára készen leszek.“

[46]) L. *Pap Endrét* az id. h. 331. 1.

[47]) Az Athenaeum, Themis és Emlény számára.

demiában b. Eötvös József dicsőítette egy nagy szépségű emlékbeszéddel [48]); s ugyanez Szalay Lászlóval és Szemere Pállal egyesülve kiadta müveit: *Kölcsey Ferenc Minden Munkái,* hat kötet. Pest, 1840—48 [49]). Említendők még: *Kölcsey Ferenc gyermek- s ifjúkori* Életrajza s *néhány Eredeti Levele,* jegyzésekkel kiadja Kállay Ferenc. Pest (1839); *Kölcsey Ferenc Naplója* 1832—1833. kiadva Dobrossy által, Budapest, 1848; *Kölcsey Ferenc Versei,* negyedik kiadás Toldy Ferenc által, Pest, 1863 (a Heckenast Magyar Remekírói gyémánt-kiadása VIII. kötetéül), mely utóbbit megelőzték: *Minden Munkái,* második, bővített s tetemesen javított kiadás Toldy Ferenc által, 8 kötetben, melyben a szöveg kritikailag átnézve, újra rendezve, s egész új részekkel bővítve van [50]). — Tisztelői em-

[41]) Ideiglen a nemzeti múzeum szobrászati teremében felállítva; kissé gyarló rajza Tóth Lőrinc Képes Naptárában 1857-re látható.

[48]) A M. Tud. Társ. Évk. V. kötetében.

[49]) I. kötet: Versek; II. Elbeszéllések s vegyes beszédek; III. Aesthetikai és kritikai dolgozatok; IV. V. Philosophiai, nyelvészeti és vegyes dolgozatok; VI. Országgyűlési és megyei beszédek.

[50]) I. kötet: Versek. II. Elbeszéllések, Műfordítások, Vegyes Beszédek. III. és IV. Nyelv-, Irodalom és Széptan. V. Philosophia és História. VI. Törvényszéki és Politikai Beszédek, Országgyűlési Izenetek. VII. Országgyűlési Napló 1832—3. VIII. B. Wesselényi Miklós Védelme, Levelek (1813—38) Kállay, Szemete, Döbrentei, Helmeezy, Toldy, Bajza, Bártfay és Kisfaludy Károlyhoz.

léket állítottak Köleseynek Szatmáratt, mely 1864 sept. 25-kén, ünnepélyesen, az egész vidék élénk részvéte mellett lelepleztetek [51]).

[51]) L. *Arany Koszorúja* 1864-ki II. kötetében a 335.1. — Egy nagy kockatalapon szürke-márvány oszlop emelkedik, melyen a költőnek carrárai márványból faragott colossális mellszobra áll. Magassága az emléknek 19 láb.

SZÉNVEY JÓZSEF.

1800—1857.

Szenvey József eredetét és ifjúságát fel nem deríthető homály fedi. Az akadémiával közlőit önéletrajzi adatai csak annyit mondanak, hogy Pozsonyban 1800. évi augustus 28-kán született *), hogy anyja neve Leiden volt, hogy tanulmányait Pápán, Budán, Pesten végezte. Tizennyolc éves korában[2]) ifjúi-hévvel szentelte magát a magyar költészetnek: mily befolyások alatt, azt ő nem jegyezte fel; de Sághy Ferenctől, az egyetemi nyomda egykori gondárától, kihez Szenveyt valamely rejtélyes viszony kötötte, annyit megtud-

[1]) *Szalay Lászlónak* az akadémiai Almanach 1863-ki folyama 284. 1. — E szerint hibás Kazinczy Ferenc adata, mely születését 1799-re teszi (1. *Kazinczy F. Levelezése* Kisfaludy Károlylyal s ennek körével, Pest, 1860. a 317. lapon); és hibás volna az enyém *(Handbuch d. Ungr. Poesie,* P. 1828. II. az 557. lapon), mely Szenveynek a szövegben idézett levele e helyén alapulva: „1816-ban — 18 esztendős voltam", őt 1798 születteti.

[2]) Vagy inkább „16", ha az *) jegyzetbeli, imént felmutatott, évszámban nincs hiba.

hattam, hogy már budai tanuló korában Verseghy különösen kedvelte a költőileg hangolt gyermeket: mely hatásnak nyoma mind nyelvén még soká, mind verselésén észrevehető volt. 1820-ban Visegrádon találjuk: mily okból, célból és minőségben, hozzám 1828 január 19. írt leveléből sem derül ki. „1820-ban — így ír — Visegrád vidékére vetett *a szerencsének balsága.* A gyönyörű tájék magához vonzott, és én ebben a magyar paradicsomban, a nagy élőkor omladékái között hét esztendőkig világi tekintetben szigorú, lelkiképen megelégedett magános életet viseltem. Itt kezdettek bennem fejledni a finomabb érzések és fentebb képzetek. Különösen kedveltem Schillert, Matthissont, Höltyt, Youngot —, később Voltairet, Rousseaut, Wielandot, Scottot, Shakespearet stb. Hiúsodott remények, a bal szerencsének egymást érő csapásai örök gyászt vontak lelkemre, és Músámnak vévén Melpomenét, mint költő csak szomorú képek festésében foglalatoskodtam.“ — E hangulatból számos lyrai és tanszerü költemények fakadtak, melyeknek nála 1824-ben két kötetét láttam. Ezek mellett Kisfaludy Károly első fellépésének villanyszerű hatása alatt 1820-tól 1825-ig, tíz darabja készült vagy megkezdetett, melyek közt hét szomorújáték: *A babonák, A sírtünet, Belizár, A játékos, A kálnoki dúsgazdag, A mesterlövés,* s *A két férj hitvese·,* és három nézőjáték: *Egy éjtszaka a Bakonyban, egy* felvonás híán, *A sorsszám,* és *A násznagyok,* melyek nem Schiller és Shakespeare, hanem az általa kedvelt költői közt meg nem nevezett Kotzebue tanítványát árulták el.

Kisfaludynak 1824-ben szinte Sághy által mulattatván be, ez ítélet nélkül adta vissza darabjait, de azon felszólítással, hogy a vígjátékot kísértse meg; és megkezdettek *Az ördögűzők,* mely három felvonásra tervezett darab csonka maradt; ellenben Kisfaludy buzdításaira megkísérlette az elbeszéllést, szomorújátékát *A két férj hitvese* novellává dolgozván; folytatta a tanszerű lyrát és schilleri fordításait, melyek közt már 1820 óta a prózai szomorújátékok, 1823-ban *Az Orleansi Szűz,* 1824-ben *A Messzínai Menyasszony,* 1825-ben Stuart Mária, 1826-ban újra A Messzínai Menyasszony, 1826 —7-ben *Don Carlos,* s mellettük több ballada és lyrai darab. *Eredeti darabjait* az Auróra folyamatai hozták 1825 óta; néhány schilleri közt az *Énekein Harangról,mAy* azon időben valódi merénylet-nek tetszett (1825); a Minerva pedig a Messzínai Hölgy és Stuart Máriából hozott sikerűit mutatványokat (1828 [3]). Ekkor, 1827-ben, Szenvey Lipthay Sándor kir. ügyvéd házához jött mint nevelő', kinél 1832-ig, többnyire Maglódon Pest mellett, lakott. 1829martius-ban, midőn Kazinczy a szomszéd Pécelen Szemerénél múlatott, a ház gazdája a már jó hírű fiatal költőt meghívta magához. Szenvey remegő szívvel jelent

[3]) Nekem volt örömem Szenveyt mint Schiller drámái fordítóját bemutatnom, adva a *Minerva* 1828-ki folyamában *„Szenvey József Schilleré“* cím alatt, méltató figyelmeztetés után, két közlésben a Messz. Hölgy I. felv. 4-d., a II. felv. 1. és 2. jelenetét (1576. sk. 11.), és Stuart Mária III. felv. 1—5. jeleneteit (1849. sk. 11.).

meg a szent öreg előtt, s egy szép epigrammban tartotta fenn az első látás emlékezetét[4]).

Befejezvén 1832-ben a Lipthay-háznál nevelését, Szenvey Pestre tette át állandó lakását, s Helmeczy mellett a *Jelenkor* és *Társalkodó* szerkesztőségében dolgozott 1842-ig; ettől fogva a *Világ,* 1845-től 48-ig gr. Dessewffy Emil mellett a *Budapesti Híradó,* a forradalom után a *Pesti Napló* [5]) szerkesztését vitte, hol mint segéd-, hol mint névleges vagy ideiglenes fő szerkesztő vagy fő munkatárs, mind haláláig, mely őt 1857 január 22. szólította le a pályáról.

Az akadémia Szenveyt legott első nagy gyűlésén, 1831 febr. 17. választotta levelező, a Kisfaludy-Társaság 1836 nov. 12-kén tagjává. Mindazonáltal e hosszú huszonöt évét, legszebb férfikorát, lélekölő, félig technikai, munka közt lévén kénytelen leélnie, költői pályáját csak fáradt elmével, lopott percekben folytathatta, s *így* nem azon odaadással,melyet maradandó müvek alkotása követel. Műfordításai közöl is csak kettőre tehetvén az utolsó kezet, csak is e kettő jelenhetett meg, ú. m. *A Messzínai Hölgy* (az akadémia Külföldi Játékszíne XIII. kötetéül, Pest, 1837) és: *Ármány és Szerelem.* (Nagy Ignác Színműtára II. köte-

[4]) L. ezt, és Szenvey ez időbeli *leveleit Kazinczyhoz* az id. h. *(Kazinczy Lev. Kisfaludy Károlylyal,* a 317—321. 11.).

[5]) E mellett tárcaregények fordításával is kénytelen volt idejét elforgácsolni. Közölök kettőnek láttam külön kiadását: *A fegyenc neje,* németb. Pest, 1856., és: *Buchenburgi Diethelm története,* Auerbachtól. Pest, 1857.

tében, Pest, 1841). Eredeti versei, melyek közt ez idó'szakben leginkább az *epigramm* volt képviselve, a kor minden folyóirataiban elszórva; valamint *Schillernek* általa fordított *versei* [6]), mindmáig nincsenek összegyűjtve. Hatása még is, melyet a hírlapi nyelv és irály correctségére és csínjára gondossága és példája által gyakorlott, valamint az, melylyel költői dolgozatai a költészet gyarapítására s a költői formák nemesítésére voltak, őt kora legérdemesebb Írói közé helyezik.

[6]) Soproni Fidler Ferenc, Kolosvárt 1836 adott ki ily könyvet: *Schiller Fridrik Versei,* mely különféle, de meg nem nevezett, fordítók (Helmeczy, Teleki stb[1] fordításaikat állítja össze, köztök Szenveytöl tizenkettőt rakva hibákkal.

BAJZA JÓZSEF.

1804—1858.

Bajza József Szűcsiben, Heves vármegye helységében, 1804 jan. 31-kén ágostai vallást! nemes és birtokos szüléktől született, kiktől gondos, és tanult derék atyjától szellemi fejlődésének is kedvező, nevelést vett. Köz tanulását 1811-ben Gyöngyösön a ferenei atyák gymnásiumában kezdte, azt Pesten folytatta, hol 1818-tól 22-ig a bölcsészetet, 1822—3-ban a törvényeket hallgatta, s azokat Pozsonyban 1824-ben végezvén, egy évet törvénygyakorlaton unokabátyja Földváry Ferenc hevesi alispánnál töltött. Az 1825—27-ki emlékezetes országgyűlésen ugyan e rokona, mint országgyűlési követ mellett megyei írnokként volt jelen. Ennek végével Pesten Matkovics protonotárius mellé kir. tábla jegyzőjéül eskütt fel, s 1828-ban ügyvédi oklevelet nyert. Átesvén így azon előkészítő pályán, melyet a régi világban minden nemes ifjú egyformán meg szokott járni, a tudomány és irodalom iránti lelkesült szeretetből elhatározta magát nem ügyvédkedés, nem hivatal útján szolgálni haza-

ját, hanem az irodalomén, s e végre 1829-ben Pesten vette állandó lakását.

Bajza neve ekkor kevés, de· jeles lyrai és széptan! dolgozások után már a közönségesen ismertek és becsűitek közé tartozott. A költészet és általában a szépművek iránti szeretetét először is a római classicusok olvasása költötte fel benne, majd a magyar literatúrával ismerkedett meg, melyet különösen Kazinczy, Berzsenyi és Virág munkáik által kedvelt meg,kik közöl emennek 1820 vége óta majdnem mindennapi látogatója volt. Különös előszeretettel fordúlt már ekkor a história felé is, melyről, mint akkori levelei mutatják, jókorán, mielőtt még a német irodalommal ismerkedők meg, elméletet képezett magának. Első kísérletei azonban, 1820-ban, költőiek voltak, mik közöl én, ki Bajzával 1820 óta a legbensőbb barátságban éltem, s vele együtt tevém irodalmi tanulmányaimat, egy füzet *Idylleket* mai napig őrzök gyűjteményemben, melyek Gessner módjában készültek. 1822-ben ismerkedett meg Kisfaludy Károlylyal, ki a reménydús ifjút talentoma és szeretetne méltó jelleméért minden barátai közt, míg élt, különösen kitüntette. Ennek Aurórájában lépett fel Bajza 1823-ban, s azt mind végig gyarapította egyszerű, érzékeny s ritka-szép alakú dalaival, melyek közöl *Boréneke* (1826) országos divatává lett. Ezek mellett néhány zsengéjét az *Aspásia* hozott 1824-ben (Júliusz aláírással), s egyik legszebb dalát: „Lyányka gyötrelme“ Vörösmarty Koszorúja (1828). Egyik legszebb napja életének 1825 nov. 11-dike volt, midőn Kazinczy, kit

írói pályája ötvenedik éve ünnepén egy szép epigrammájával („Széphalom“) dicsőített, őt levelével felkereste. Ez óta a tisztelő szeretet még szorosban kötötte a nagy emberhez, kivel ezentúl gyakrabban levelet váltott [1]). Midőn 1828-ban Vörösmarty a Tudományos Gyűjtemény szerkesztését átvette, ennek kérésére dolgozott nagyobb széptani értekezése: *Az Epigramma theoriája* (Tud. Gy. 1828. VII, XII.), tanulmányairól úgy, mint bármi külső tekintetet mellőző egyeneslelkűségéről tett tanúságot, melylyel illethetetlenséget igénylő embereket már ekkor felizgatott maga ellen; de midőn Szentmiklóssy Alajos némely állításaira éles „igazítást“ teve közzé (Tud. Gy. 1829. II.), erre adott sújtó válaszában *{„Szükséges felelet egy hívatlannak szükségtelen észrevételeire^,* u. ott III. k. s a Minerva az évi I. köt.) ő is oly mértékét árúlta el a kritikusi izgékonyságnak, mely szelíd és emberbaráti jellemével meglepő ellentétet jutatott fel. Legközelebb egy pár históriai eredeti és fordított cikke következett a Tud. Gy. és Minervában [2]), első elbeszéllői kísérlete az Aurórában [2]), s

[1]) Kazinczyval folyt *Levelezése* a „Kazinczy Ferenc Levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével” (P. 1860) című gyűjteményben látható, a 221—262. és 314—316. 11.

[2]) Népek vándorlása, kereszthadak és középkor, Schillerből (Min. 1829. III.); Históriai nevezetességek (Min. 1830. III.); Néhány vonás lord Chatham charakteréből (Tud. Gy. 1830. I.).

[2]) Rege a hableányról (Aur. 1830, egy francia rege után).

egy drámai gyűjteménye: 1. *Külföldi Játékszín, több* tudósokkal kiadja Bajza. Első kötet. Pest, 1830 [3]), melyet a könyv lassú kelete mellett figyelmének és munkásságának más irányba ragadtatása akasztott el kezdetben mindjárt.

Tudniillik Fenyérynek a „Tudományok és Mesterségek közönséges Tára“ feletti felszólalása következtén támadt úgy nevezett *Cotiversations-Lexikoni pörben* [4]) ő is közbe szólt: 2. *Figyelmeztetés pesti könyv-*

[3]) Tartalma: Galotti Emília, szomorúj. németi». Lessing ut. Kazinczy Ferenc; A gyűrű, vígj. németb. Schröder ut. Bajza; s Lessing és Schröder irodalmi arcképeik a kiadótól.

[4]) Nem lesz érdektelen itt e pór actáinak teljes sorozatát adnom, mely bár kezdetben mindjárt személyes térre vitetvén a tudományra nézve hasznot nem hozott, kivévén hogy a szóban forgó munka nagyobb erőfeszítéssel és gonddal létesült, mint talán különben; azon köz figyelem által, melyet egy irodalmi ügy iránt a közönségben gerjesztett, s azon szigorú igények hirdetésével, miket az irodalom részére érvényesített, végre is üdvös befolyást gyakorlott: 1. Wigand „Figyelemre méltó előfizetési jelentése“, jan. 1. 1830. 2. Wigand Figyelmeztetése a Tud. és Mest. köz. Tárára, mutatványcikkekkel febr. 6. 3. Fenyéry Kérdése a Tud. Gyűjt. I. köt. 4. Wigand (neve alatt Döbrentei) és Cserneczky József mint szerkesztő felelete febr. 25. 5. Bugát Pál „Igazítása“, Balogh Pál „Agyvelő“ mutatványcikkére, a Tud. Gyűjt. II. köt. és külön. 6. Balogh Pál „Visszaigazítása“ a Tud. Gy. III. köt. és külön. 7. „Egy szó Döbrenteiről“ Fenyérytől, mart. 24., külön Kassán. 8. Wigand „Negyedik Jelentése“ külön. 9. Bugát Pál Felelete a Visszaigazitásra, a Tud. Gy. IV. köt. és külön. 10. Bajza Figyelmeztetése, apr. 16. Kassán, a Minerva mellett és külön. 11. „Ki szerkéztetője a Conversations-Lexikon magyar kiadásának?“ Döbrentei

áros Wigand Ottó Tud. és Mest. köz. Tárára (Kassa, 1830); s midőn erre Döbrentei kipattant, ezt egy kemény pamphletben leverte: 3. *Válasz Döbrentei Gábornak a Conversations-Lexikon ügyében* (Székesfej érvár, 1830. apr. 16.), melyre, midőn Döbrentei magát gr. Dessewffy József által védelmezteté, következtek oct. 25. az 4. *Észrevételek a Conv.-Lexikont porhoz gr. Dessewffy József ellen,* Székesfej érvár, 1830: mind ezek azon pártoskodásokból keletkezett sajnos ingerültség behatása alatt, melyeket Döbrentei a már-már megalakító akadémiában magának biztosítandó befolyás végett űzött. Amily félelmessé tették e vitázatok Bajza polémiái erejét az írók egyik osztálya előtt, oly általános érdeket gerjesztettek a nagy közönségben, mert azok a talentom harca voltak a tekintély ellen, s előjátéka a polgári téren is ily szellemben alakulandó ellenzéknek. Azon bosszantások előérzetében, me-

Gábor, apr. 6. — Bajzának Csernеczky József. — HusvétiPiros Tojások Bajzának s társainak méltatlan megtámadásaira, Thaisz András, apr. 10. Külön Pesten. 12. Bajza Válasza Döbrenteinek. 13. Wigand* (ötödik) Jelentése, jún. 23. 1830. 14. Gr. D. G.: Az országszerte ösméretes fiatal tudós Zajbaj úrhoz, egy csupán józan eszű, ősz hajú s békét szerető, tudatlan. Pesten jún. 26. 1830. Külön. 15. Bajza Észrevételei gr. Dessewffy J. ellen stb. 16. A Visszaigazításra való Feleletnek Visszaigazítása. Feleletül prof. Bugát Pál úrnak a magyar nyelv ügyében. Pest, 1831 (aláírva: jún. 30. 1830. Balogh Pál). 17. A Kritikus Apotheosisa, írta b. E. J. (Eötvös József) Pest, 1831. 18. Balogh Pál Némely Észrevételei Dr. Schedel jelentésére a Közhasznú Esmeretek Tárárol a Sas IV. köt. 1831. jún. 30.

lyeknek a por fő bajnoka kitéve leendett, egy saját orgánum megalkotásáról kellett gondoskodnia, s ez adott alkalmat egy Kisfaludy Károly és Toldy által még 1826-ban tervezett folyóirat létesítésére, s így indultak meg 5. a *Kritikai Lapok,* kiadja Bajza, Pest, 1830, melyeknek célja az irodalom augiászi óljának bíráló és vitázó cikkek által kitisztázása, helyesb irodalmi nézetek terjesztése, nemesb ízlés érvényesítése volt, s ez irányban főleg Fenyéry, Kölcsey, Toldy és Vörösmarty, többnyire névtelen, közremunkálásukkal folytak 1836-ig (I. f. újra 1833, II. III. 1833. IV. V. 1834. VI. VII. 1836.). Ezek mellett egykorúlag átvevőn Kisfaludy Károly halálával, ennek és barátinak kívánságára, ennek almanachját, azt e cím alatt: 6. *Auróra,* hazai almanach, alapitá Kisfaludy K., folytatja Bajza, 1832 és 33-ra Trattnernél, 1834—37-ig diszesb alakban Kiliánnál folytatva (XI—XVI. folyam), a kor valamennyi kitünőbb erői segedelmével mind végig régi becsében fenn tudta tartani. Omaga azt számos lyrai költeményekkel s prózai darabokkal gyarapította, inilyek voltak: *Ottilia,* román levelekben (1833), *Gróf Kohári István,* életirás (1832), és *Coriólán s a háborgó Róma,* római történetrajz (irva 1833, de ekkor a censúrától eltiltva, 1. Aur. 1834. a 317. lapon, csak 1835 kiadva). Két ez időben irt regénye: *A fekete lovag* és *Kámor,* terjedelme miatt kiszorulván zsebkönyvéből, akkor nyomtatatlan maradt. Ez almanachnak 1834-re Kilián árujába átmenetele adott alkalmat az úgynevezett *Pseudo-Auróra* kijövetelére (“Kiadják Többen“, 1834, 35), s a Tratt-

ner-Károlyi tulajdonjog-követelései folytán támadt híres *Aurórapörre,* melyben Trattner mellett Horvát István kelvén ki Bajza s mellette felszólaló barátjai ellen [5]), ez egy külön vádirattal némította el ellenségeit: 7. *Melyik a valódi Auróra törvény és józan ész előtt?* Pest, 1834. máj. 1. 4rétb. (s toldalékul a Krit. Lapok V. fűz.), mely azzal lett nevezetessé, hogy az írói tulajdon eszméjét nálunk első fejtegette.

Ez időből felemlítendő a magyar akadémia első nagy gyűlésében 1831 febr. 17-d. levelező, s a másodikban mart. 10. 1832 a történettud. osztályban rendes taggá választatása, s mint ilyennek 1835-ben fizetésbe lépése; buzgó részvétele a budai s utóbb pesti színház ügyében sok éven át működött akadémiai bizottmány munkáiban; továbbá írói munkásságából a Helineczy *Társalkodója,* melyet 1832-nek első felében szerkesztett, és részben maga írt [6]); a *Tudománytárbani* részvétele[7]); továbbá először össze-

[5]) Az Auróra-pőr actáit teljesen 1. T. Gy. 1834. II. 129 — 58., mikre jött Bajza fennidézett felelete.

[6]) Valamennyi névtelen cikk övé; közölök megemlítendők: A Hízelkedő, 9. sz. A párviadalról, 20. sz. (melyre Wesselényi felelt a 24. sz.), Goethe, 34. 35. sz. Whig és Tory párt 46. sz. stb.

[7]) *Széplaki Emészt* név alatt 1834 és 35-ben. A japán birodalom Klaproth után, III. kőt.; Franciaország 1833-ban politikai és értelmi tekintetben, IV.; Peru legújabb zendülése, VI. köt.

gyűjtve 8. *Bajza Versei,* Pest, 1835 [8]) (másodszor, képével, 1844); 9. *Pillangó,* külföldi válogatott elbe-.széllések zsebkönyve, kiadá Széplaki Erneszt (álneve). Buda, 1836; 10. *Az Ejszakamerikai Egyesült-Országok Történetei,* Herrmann (Lardner utáni) fordítása szerint, Velenczei Gábor álnéven, 2 köt. Pest, 1836.[9]); de legszebb részét idejének ez években (1832—8) a magyar akadémia megbízásából többed magával elvállalt *Magyar és német Zsebszótár* írása és társas szerkesztése vette igénybe [10]). E többfelé ágazó munkásságát 1837 kezdete óta hét egész évre az *Athenaeum* igényiette el, melyet az engedélyivel felruházott társaival, Toldy és Vörösmartyval, közösen alapítván, és szerkesztésének egész terhét mind végig maga viselvén (Pest, 1837—43. XII kötet 4r. és II köt. 8r.), e tudományos és szépirodalmi, s mióta a Toldy által szerkesztett Figyelmező is belé olvasztatott (1841 óta) egyszersmind kritikai, lappal húzamos, mély és elhatározó hatást gyakorlott az irodalomra, az ízléses nyelvbeli előadásra, s a színművészetre. Az utóbbira el nem vitázható üdvös befolyással volt azon szervező munkássága is, melyet, mint a Pest vármegyei magyar színháznak megnyitásától kezdve 1837

[8]) Az akadémia 1836-ki nagy gyűlése által dicséretre méltatva (a nagy jutalom helyett, melytől Döbrentei erőlködései ejtették el: ennek utolsó diadalma). j

[9]) Csak részben az ő fordítása.

[10]) A szerkesztőség Antal Mihály, Bajza, Bugát, Toldy és Vörösmartyból állott.

augustusban közel egy évig igazgatója, a legsúlyosabb körülmények között fejtett ki[11]); valamint a nemzeti szinügy körüli nézetek helyes tájékoztatására

[11]) „A pesti színház 1837 augustusban volt megnyitandó. A ház készületlen, a társaság még nem teljes, a repertóriumról még csak annyi előgondoskodás sem, hogy eredeti művel lehessen a főváros első állandó magyar színházát megnyitni; sem ruhatár, sem függönyök elégséges számmal, s végre az egész organizálatlan. Ekkor hívatott meg Bajza igazgatónak, s nem elég szabad kezekkel, mert fölötte egy táblabírószerű választmánya állott a részvényeseknek, mely úgy hitt megfelelni kötelességének, ha az igazgató irányában ellenzéket képez, a helyett hogy támogatná. Mégis az intézet aug. 28. eredeti előjátékkal ugyan, de fordított fő darabbal nyittatott meg, s fenn akadás nélkül folytak a felkészítés, szervezés, az akadémia segedelmével egy új repertórium előteremtése, s az előadások. Figyelemre méltók az általa azon időben kiadott „Pesti magyar színésztársaság törvényei“ Pest, 1837 (s a „Szózat“ mellett), s még inkább azon erély és következetesség, melylyel azokat életbe is léptette. De mikor a belső szervezés s az egésznek rendes és biztos kerékvágásba hozatala eszközölve lévén, már a művészi szempontra fordíthatott volna több figyelmet, közbejött a pesti árvíz (mart. 1838), s az immár rendesen forgó gépet megzavarta; erősödni kezdett a választmányban az „operai párt” is, mely a szavaló színművet alárendelt s nappótló szerepre akarta volna kárhoztatni, míg Bajza azt az intézet éltető szellemének tekintette; így a sisyphusi munkába s a kárpit mögötti úgy. mint a választmányi fondorlatokba bele fáradván, 1838 májusban lelépett; sajnáltatva a színésztestülettől, melynek ő ritka szerencsével meg tudá nyerni bizodalmát, mert törhettlen szigorral részrehajlatlanságot és szelídséget tudott egyesíteni.” Kiírom e sorokat az Újabbkori Ismeretek Tárában általam adott, s a szerk. által pótlott, életrajzból, melyet itt természetesen szélűben használtam.

szakavatottsággal és bátorsággal írt pamphletje: 12. *Szózat a pesti magyar színház ügyében.* Budán, 1839.

Bele fáradván végre azon sok évi hosszas bajlakodásokba, erőelforgácsolás és kellemetlenségekbe, mikbe különféle vállalatai kerültek; a folytonos, többnyire ó't személyesen célba vevő, de mindig diadalmasan visszavert megtámadások közt folytatott Athenaeumot 1843-nak végén befejezte; s egész lélekkel históriai dolgozatok és vállalatoknak feküdt. így készültek 1844-ben *Eudoxia császárné,* történetrajz (Császár Ferenc Aradi Vészlapjaiban), *A Telekiek tudományos hatása,* olvasva az akadémiai könyvtár megnyitása ünnepélyén, s társai köz kivánatára az akadémia azon évi köz ülésében is (nyomt. a M. Tud. Társ. Évkönyvei VII. köt.), s indúlt meg gondjai alatt: 13. a *Történeti Könyvtár.* Jeles történeti, életrajzi, ország- és népismertető munkák gyűjteménye. Kiadja a M. T. Társ, néhány tagja. 6 kötet. Pest, 1844—5, melyekben tőle vannak: *Az emberi mivelödés történetei* (Kolb után) németből szabadon. 2 köt., és: *Az Angol Forradalom története Dahlmanntól,* mind kettő 1844 [12]), miket nyomban követtek: 14. *Új Plutarch,* vagy minden korok és nemzetek leghíresebb férfiai és hölgyeinek arc- és életrajza. A szöveg német eredetiét magyarázta Bajza. I. kötet. Pest, 1845-ben,

[12]) A IV. kötetben: Washington élete, Sparks Jared után szabadon dolgozta Czuczor Gergely. Az V. VI. kötetben: A Francia Forradalom története (Mignettől), fordította Gaal. 2 köt. 1845.

II. köteti, és 2. füzete 1846—7; végre 15. *Világtörténet,* a legrégibb időktől korunkig. írta Bajza. Első kötet: A hajdankor, két részben. Pest (1845)—1847, egy a források szemmeltartásával készült szerkes^t-mény. Említendők még: segédkedése a Toldy által kiadott Kazinczy Ferenc Munkái öt kötete (1836—45) s Vörösmarty Minden Munkái (1845—7) körül; Toldy írod. Beszédeinek kiadása (1847), valamint a következő gyűjtemény: 16. *Ellenőr,* politikai zsebkönyv, a pesti ellenzéki kör megbízásából szerkesztő Bajza. Németországban, 1847, melyben egy buzgó szózata áll *A Nemzetiség és Nyelv* ügyében. Egyidőleg újra vette át az országos színügyi választmány sürgetéseire a nemzeti színház igazgatását, melyről akkor lett kénytelen lemondani, s egyszersmind Világtörténete és Plutarchja folytatását felfüggeszteni, midőn 1848-ban Kossuth Lajos kéréseinek engedve, az ez által alapított *Kossuth Hírlapja* szerkesztését elvállalta, melynek vezetése őt ama végzetteljes év második felében annyira elfoglalta, hogy, saját munkái megakadásán felül, cikkek írására sem érkezvén, ez ideje önfeláldozás közt és dicsőség nélkül folyt el.

A kormány és országgyűlés 1848 végén Debrecenbe menvén át, Bajza is a következett évi január elsején hevesi birtokára menekült; miután pedig a császáriak Gyöngyöst megszállák, előlök a Mátrába vonult, melynek környékén, hol Hevesben, hol Nógrádban rejtezett, míg azok elhúzódásával, martius végén Debrecenbe mehetett, hol Kossuth által hivatallal kínáltatott meg, de melyet el nem vállalt. Fia Jenő a

bújdosásban súlyos lábbajba esvén, Pestnek felszabadúltával Bajza, annak orvosoltatása végett,május elején ide visszasietett. A kormány a fővárosba tevén ismét által székét, Vukovics Sebők igazságügyminister az általa felállított vésztörvényszéknek elnökségével kínálta meg, Szemere Bertalan a nemzeti színház főigazgatóságával: de ő egyiket sem fogadta el, és csak ez utóbbinak rendezését vállalta el; miután pedig Kubínyi Ágostonnak, amiért mint a m. nemzeti muzeum igazgatója Windisch-Gratz hercegnek hódolt, helye megürültnek jelentetett ki, annak helyét elfogadta ugyan, de e hivatalt már át nem vehette; sőt az általa alapíttatni szándékolt, s július 1-jén meg is indított politikai napilapot is, a *Futárt,* a kormány ügyei sebes hanyatlásával, s annak a Tisza felé kivonúltával kénytelen volt abba hagyni, s a kormányt Szegedre és Aradra követni. A világosi katastroph után Bajza, más-más nevek alatt, először isSzatmárba vonúlt, hol a septembert töltötte; innen a fölfedeztetés elől, octóberben, Külső-Szolnokba menekült; miután pedig valahára ismét találkozhatott Fegyverneken nejével, ez óta váltva egy és más pusztán, tiszai birtokosok tanyáin, tartózkodott. A külföldre juthatásnak ekkor forgatott terve meghiúsúlt, de végre 1850 februárban, enyhébb kilátások kezdték a szerencsétlen családot biztatni, míg júliusban, Haynau táborszernagy megbuktával, esztendei bújdosás után, valahára ismét visszatérhetett Pestre. Ámbár könyvtárát, mely a nemz, múzeumi épületnek egy rejtőkében elmaradván, lefoglaltatott, soká kelle nélkülöznie,

mégis rögtön kijelentette kiadójának, hogy kész a Világtörténet középkori részét folytatni, de választ nem vevén, ez végkép abba maradt. Különben is házi gondjai, a fia szenvedései miatt 1850 és 51-ben Párádon töltött fürdőszak, s költői és apróbb históriai és vegyes dolgozatainak kiadása egészen elfoglalták. Ennek címe: 17. *Bajza Összegyűjtött Munkái.* 2 köt. Pest, 1851[13]). E gyűjteményébe nem vehette fel bújdosásában írt költeményeit[14]), sőt a hitvese kívánságára s az ő akaratából általam később eszközlött e kiadásba sem: 18. *Bajza Versei.* Negyedik, teljesb, kiadás. Pest, 1857; csak az alább felhozandóban láthattak azok világot. Érdekes, sőt megható, ellesni azokból, mikép e harmóniás, nyúgott, elegiai kedély, mély elkeseredésében fellázadva, iróniái élességgel, számon kéri istentől ahonszeretet áldozatait („Fohászkodás“ 1849); majd egy véres végítéletben bízik, mely a szabadság

[13]) Ily tartalommal: Költemények (időrendben); Beszélyek: Ottilia, Rege a hableányról; Történetiek: Coriolán, G. Kohári István, Chatham Vilmos, A Telekiek tudományos hatása; Széptaniak: Az epigramma theoriája, A regénykölteszetről, töredékek; Vegyesek: Nyelvünk míveléséről, Lessing, A folyóiratok fény- és árnyoldalai, Schröder, Szózat a m. színház ügyében, Megyeri.

[14]) Sőt az „Apotheosis“ miatt az egész kiadás elkoboztatok, és csak nagy kegyből adatott ki e költemény kihagyásának feltétele alatt. E helyett iktatta be a „Nyugasztalót“, melyet az ezt megelőzőitek nélkül nem szándékozott vala közzé tenni.

napját felderítendi ismét („Jóslat“ 1850); míg végre hattyúdalában („Nyugasztaló“ 1851), a szenvedély csillapultával, tépett keblébe visszatár a csend s az erkölcsi rend örökvolta iránti bizodalom: mindannyi stádiumai kedélyéletének, mely ideiglen kiléphetett határaiból, elveszthette nyúgodt felfogását, de nemes humanitásából, vallásos hitéből végkép ki nem vetkőzhetve, végre ismét azon harmóniás egyensúlyba s elegiai öntudatához tér, mely természetét még ott sem tagadta meg, hol izromonként ódái lendületet vett

S itt végződik Bajza pályája. Mert nem kapván megbízásokat, név szerint *Liviusra,* mint reményié vala, s melyből mutatványt is adott, ezzel is felhagyott, „a gymnásiumok szervezeti tervének“ (az akkor híres Entwurfnak) fordítása pedig, melyet az akadémia megbízásából a kormány számára készített, a bécsi közoktatási ministeriumnál maradt kiadatlanul. Most váratlanúl meglepte barátait a végnek kezdete. 1851—2. év telén aggasztó tünemények az agy physikai megtámadtatására mutattak, melyek a következett 1853. évben nevekedvén, szellemének csak kevés világos perceket engedőnek. A nyarat Csepen töltötte napánál, az 1854-ki fürdőidényt ismét Párádon, s bár időnként nyugodtabb lön, a baj többé nem szűnt meg, míg végre 1858-ban martius 3-kán élni megszűnt. Halála után veje Heckenast Gusztáv egy az előbbinél sokkal gazdagabb kiadás által emelt ipának emléket: 19. *Bajza Összegyűjtött Munkáival* bővített, kiadás Toldy Ferenc által. 6 kötetben, Pest,

1861—62 [15]); az akadémia pedig 1861. dec. 22-kén köz ülésében üllötte meg jeles tagja emlékezetét [16]).

[15]) Ily tartalommal: I. Versek. II. Beszélyek és Regék (köztük A fekete lovag is, és Kámor, először, s az előbbi gyűjteménybe fel nem vett Vándor). III. Kisebb Történeti írások. IV. Széptani írások, Irodalom. V. Nyelv, Philosophia, Vegy-es Vitairatok. VI. Dramaturgiai írások.

[16]) *Emlékbeszéd Bajza József* m. akad, rendes tag felett. Tartotta Toldy Ferenc titoknok. Pest, 1862 (Évkönyvek X. köt. VII. darabja).

ARANYASRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR.

1797—1852.

Székely Sándor, 1797. évi sept. 13-kán született Maros szék Kál nevű helységében. Atyja, tanult unitárius pap, korán bevezette őt a római classicusok ismeretébe, s tizenegy éves korában a székelykeresztúri unit, gymnásiumba küldte, hol Horácon, Virgilen és Ovidon kívül Hornért is olvasgatta eredeti nyelvén. A bölcsészeti és theologiai tárgyakat 1814—19-ig a kolosvári unit, collegiumban, a jogot az ottani kir. lyceumban egy évig hallgatván, 1820-ban az unitáriusok egyházi főtanácsa Székelynek mint tanárjeleltnek köz költségen külföldre küldetését határozta. De nem nyervén engedelmet külső akadémiákra mehetni, a bécsi egyetemet látogatta 1822-ki júniusig, midőn tordai pappá, 1827-ben egyszersmind a tordai gymnásium igazgató tanárává választatván, a hittant, görög és német nyelveket is tanította. 1832-ben a kolosvári collegiumban hittudomány tanárává

neveztetvén, később ez állást a történelmi tanszékkel váltotta fel, 1836-ban igazgatóvá, 1838-ban a tordai zsinaton egyházi főjegyzővé, 1843-ban Székely Miklós elliúnytával püspöki helyettessé, végre 1845-ben augustus 24-kén a homoród-almási zsinaton püspökké választatott, s ez állásában királyilag meg is erősittetett *)·

A magyar költészetet Döbrentei Gábor kedveltette meg vele [2]). Azonban első kísérletei közöl az ehez intézett Epistolán kívül, melyet 1818-ban intézett hozzá, nembírunk semmit. Ezek közt volt egy hősköltemény: *A kenyérmezői harc,* egy más: *Vienniász*[3]*);* melyeket 1822-ben első, s egyszersmind egyetlen müve követett, mely, megjelenvén, nem ugyan a nagy közönségnek, de a műértőknek annál inkább feltűnt, s mely egy időben Czuczort és Vörösmartyt az eposi pályára vonta, s ekép a classicai-nemzeti eposnak megindítója lett: *A Székelyek Erdélyben,* három énekben (az 1823-ki Hébében). Meglepő tapintattal a szé-

') Kriza János kézirati közleménye után.

[2]) L. Székely *Epistoláját Döbrentei Gáborhoz* 1818-ból a *Hébc* 1823-ki évfolyamában.

[3]) Lásd első kézikönyvemet: *Ilandbuch dér Ungrischen Poesie.* II. 558. l. (Székely saját levele alapján.) — A „Vienniász" e szerint 25 énekből állt, s alkaeusi strófhákban volt írva! Vajon nem ennek epitomisált mignonja-e a szövegben felhozott és szinte alkaeusi (38) versszakokban írt „Rege Bécs ostromából"?

kely nemzeti mondából választván tárgyát, azt szigorúan megalkotta, s benne a nyelv és verselés némely darabosságai dacára, a valódi eposi hangot szerencsésen megpendítette. E dióhéjba szorított epopoeát egész sora követte a j elentéktelen kis hősköltemény éknek, ú. m.: *Dierniász,* 2 énekb. és osszianizáló prózában (Hőbe 1825), melyben Árpád Dierna várát kiostromolja; *Mohács,* 4 énekb. (Koszorú 1828); *Nándor ostroma; Buda visszavétele; Rudolfiás:* ezek már csak kéziratban (az utolsó a kolosvári unit, collegium könyvtárában). Említendő még a *Luziáda* töredékes fordítása (kéziratban); egy *Rege Becs ostroma idejéhöll693* (Hébe 1824), egy pár lyrai darab (a Hébében s a kolosvári Aglájában), s végre döntő részvétele az *unitárius énekeskönyv* reformjában (1837), melyet gyökeresen átalakított: sok szép régi éneket kihagyva, újakat dolgoztatva, s az egészet máskép rendezve, mi által az becsben aligha nyert. — Némi szolgálatot tett Székely az erdélyi egyház- és irodalomtörténetnek e munkájával: *Az Unitá.ria Vallás Története,* Kolosvár, 1839, bár az meglehetős hanyag kivonata csak Uzoni Fosztó István bő és gazdag kézirati munkájának (az unit. coll, könyvtáráb.); majdnem semmit Világtörténeti és Erdélyi történeti rövidleteivel (Kolosvár, 1845).

A forradalom őt, mint egyháza buzgó püspökét, nem hagyta fájdalom nélkül. Az egy-isten szentegyháza zajgó népgyűlések színhelyévé alacsoníttatott, a collegium termei katonai kórházul szolgáltak barát-

nak és ellenségnek. Megjött a békével a szolgaság ideje. A gondos föpásztor körutakat tett ekklézsiáiban. 1851 novemberben Udvarhelyszéket és Háromszéket látogatván, gyengélkedő testtel már, a korai vad hideg nevelte bajait, s útjában még ágyba vetve, 1852 január 27-dikén Maros-Szentkirályt buzgóságának áldozatává lett.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

1800—1855.

Vörösmarty Mihály 1800. dec. 1. született Puszta-Nyéken, Fejér vármegyében, nemes de sok gyermekkel terhelt, középsorsú szüléktől. Gondosan neveltetvén, s elemi oktatását atyjától vevén, ki a gr. Nádasdy nemzetségnél gazdatiszt volt, 1811-ben a székesfejérvári gymnásiumban kezdte középtanodáit, melyeknek ötödik osztályát végezvén, vesztette el atyját. Szegénységben maradván anyja, hogy magántanítás segedelmével folytathassa pályáját, 1816 őszszel Pestre jött, hol a gymnasium hatodik osztályát elvégezvén >), a bölcsészeire ment által. Ekkor, 1817, a Bonyhádi Perczelek házához jutott mint Móric (az utóbbi tábornok) és Miklós nevelőjük [2]), kiket 1820-

[1]) A pesti gymnasium 1816—7-ki nyomtatott érdemsorozata szerint Vörösmartyt az első félévben 21-d., a másodikban 25-diknek találjuk a jelesek közt!

[2]) L. *Vörösmarty* saját jegyzékét *Gyulainál* (ennek kiadásában, a XII. kötet 539. lapján). U. ott az 538. l. Vörösmarty

ban Börzsönybe Tolnába követett, hol velők két év alatt három gymnásiumi osztályt, maga pedig e mellett a jogot magánylag elvégezvén, növendékei atyjának ajánlására 1822 végén Görbőre tolnai alispán Csefalvay Ferenchez ment át törvénygyakorlatra. Ennyi elfoglaltatás mellett is kevés szabad percét a költészetnek szentelte [3]), mely iránti hajlama még alsóbb iskoláiban serkendezett. Első versei, az akkori idő szelleméhez képest, deák nyelven szólamlottak meg; tizennégy esztendős korában mindazáltal már magyar alexandríneket írt; majd Pesten Édes Gergely keservei kerülvén kezébe, a görög mértékeket kísérletté meg; s azokban, Baróti, Rájnis, Virág és Révai müveikkel megismerkedvén, korán nagy könnyüségre és zengzetességre tett szert. Ezeknek olva-

1818-ra teszi a Perczelekhez jöttét, de a tanévek számbavétele az elébbi adatot igazolja.

[3]) „Én sem vagyok végképen henye sokféle foglalatosságán között: — írja Egyed Antalnak, Börzsönyből 1821 apr. 25. — előfogom néha félben maradt verseimet, noha hol ez, hol amaz szegi kedvemet; de teszek, amennyit tehetek. így élek, s andalgok a gyönyörű tájon, mely csendes örömü lelkemmel épen egyez. Munkára virradok, avval nyugszom el: szünetem igen kevés. Ha fogynak dolgaim, újakat keresek; mert ezek elszórják némely aggodalmimat. Csüggesztő kedvetlenség ritkán hat szivemre; mert tudok bízni jó istenemben, s inig ez így marad, nem tartok semmitől. Az unalom ellen csak egy rendű foglalatosságom is elég oltalom; változó érzéseim pedig, melyeket a kűltészség (szabad legyen mondanom) lelke még tündérebbekké tesz, azt egészen ösmeretlenné teszik előttem.“

sása ébresztgette a nyelv és költői beszéd tanulmányozására is. Tolnában két derék pappal, Teslérrel és Egyed Antallal kötvén barátságot, velők költői levelezést folytatott [4]), s amattól az Erdélyi Múzeumot, Kazinczy F. munkáit s újabb külföldi költőket kapván olvasni, kik között Shakespeare is [5]), fogékony lelke új irányokban kezdett fejledezni. Lyrai darabok mellett már most lőnek némely apróbb színművek megkezdve, mik azonban be nem fejeztettek, míg Teslér biztatásai s Kisfaludy Károly drámáinak előadatása öt nagyobb munkára serkenték. így támadt 1821-ben F, satirai vígjáték az akkori nyelvészeti állapotokra, 2 felv. prózában; *Salamon király* szomorúj. 5 felv. és quináriusokban; továbbá első kísérlete az elbeszéllő költészetben: *A hűség diadalma, egy,* az ismeretes villi-rege után hexameterekben és jambusokban vegyest készült, regényes költemény; s ismét egy színmű (1823): *Zsigmond király, 5 felv.,* része egy szándéklott drámai trilógiának, mely az utóbb említett két művel együtt kéziratban maradt.

[4]) Több epistolája ez időből *Minden Munkái* közt találtatik 1821—2. évekből, mik a költő akkori érzései és tanulmányairól tesznek érdekes tanúságot. — (Itt s mindenütt saját 4-rét-kiadásomat idézem.)

[5]) Vagy túl az élet megszükült körén
Shakespeare világát választjuk lakúi,
Hogy, míg zajával eltelik szívünk,
Ne halljuk itt a külvilág zaját,
Mely édes álmainkat elveri.
Teslérhez (1822) *M. Munkái* 30. 1.

Eddig pár *epistoláján s lyrai darabján* kívül a Szépliteratúrai Ajándékban s az Aurórában, még semmi sem látott tőle világot [6]). Ez időtájban ismerkedett meg Homérral is Vályi-Nagy fordításában, Tassóval Tanárky Jánosében, mely annyira megnyerte szeretetét, hogy e költő kedvéért rövid idő alatt oly sikerrel tanulá meg az olasz nyelvet, mikép azt eredetiben biztos könnyűséggel olvasá; majd Zrínyivel Kazinczy kiadásában. így az eddig főlega drámával foglalkodott költő egész lélekkel az eposi példányok stúdiumához fordult.

Ekkor, s épen jókor, jelent meg az 1823ki Hébében Arany^Ts-Rákosi Székely Sándor három énekes hőskölteménye: „A Székelyek Erdélyben“, s e lelkes kísérlet határozta el őt, saját vallomása szerint, arra, hogy amely tárgy feldolgozására még egy évvel elébb az ahoz készülő Egyed Antalt buzdítgatta ’), azt most, a legkedvezőtlenebb viszonyok közt, égő lelkesedéssel maga vette elő. Ugyanis 1823 őszszel növendékeivel Pestre jővén, mind ezeknél folytatta a házi tanítást, mind a kir. tábla mellé hites jegyzőül felesküvén, a törvénygyakorlat s az ügyészi vizsgálatra készülés foglalta el nappalait, aminthogy 1824-

[8]) Szépliter. Ajándék a T. Gy.-hez, 1822 volt első föllépése Virához írt epistolájával.

Ő Erre vonatkozva írja hozzá *Egyed Antal* oct. 6. 1822:

Kérded, valljon azon szép szándék, melylyel atyáink
Harcait írni fogára, ment-e sikerrel elő?
Fájdalom! a kürnyülmény azt csigában eloltá stb.

ben ügyvédi oklevelet nyert is; mindamellett éjjeleit [s]) azon, hibái dacára halhatatlan műnek áldozta fel, melylyel hírét szinte rögtön s minden időre megalapította. T. i. ez egy évnek (1823—4) gyümölcse lett 1. *Zalán futása,* hősköltemény tíz énekben. Pest, 1825, mely a Marczibányi-intézetnek 1825-ki nagyjutalmát (400 váltóit) is elnyerte, de nagy későn, ú. m. 1834. június 5-kén [<J]). Az említett trilógiáról ugyan még most sem mondott le egészen, s annak második része: *Kont, 5* felv., 1825-ben csakugyan elkészült, de a· harmadik rész végképen elmaradt. T. i. Kisfaludy Károly, benne legott epopoeánk első rendű képességét ismervén fel, leginkább ilynemű dolgozásokra szólította fel, s így következtek legközelebb 1825: *Cserhalom,* históriai kis epos egy énekben (Auróra 1826); 1826: *Tündérvölgy,* tündérmese zrínyistanzákban (Aur. 1827) és a A *Délsziget,* regényes költemény, de melynek csak másfél éneke készült el (Aur. 1827); 1827: *Eger,* hist, epos 3 énekb. (Auróra 1828); 1828: *Széplak,* költői beszély 1 énekb. (Muzárion III. 1829). Egy második nagy epopoeán, mely a nemzetet régi lakjaiban, a Kúma partjain, Magyar-

[8]) Erre vonatkoznak *Zalán* kezdetén e sorok:
Megjön az éj, szomorún feketédnek az ormok, az élet
Elnyugszik, s a fél föld lesz nyoszolyája; de engem
Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja.

[9]) Ő azt az ünnepélyes köz ülésben személyesen vette ugyan által, de szónoklat nélkül (1. *Tud. Gy.* 1834. XI. 95. 1).

váratt, mutatná fel, s melyet 1827 óta forgatott már elméjében, 1829 és 1830-ban dolgozott is, de mondái és történeti anyag hía miatt végre is abban hagyta (töredéke: *Magyarvár* a Koszorúban 1828); ugyanekkor, 1830, készült még e nemben: *Rom,* regényes beszély 1 énekb. (Aur. 1831). Ezek mellett folyvást szaporodtak *lyrai költeményei,* és figyelmet költöttek *balladái,* melyek szinte az Aurórában, s 1828 óta az általa szerkesztett Koszorúban láttak világot; egy szerb hangon tartott költői beszélye pedig: *Csák,* a F. M. Minervában (1828) jelent meg. De nem nyúgodott a dráma iránti szerelme sem: 1826-ban készült *Homonna-völgye,* drámai költemény (Aur. 1827, utóbb *Hábadorrá* átkeresztelve); s majd újra dolgozva: 2. *Salamon király,* szomorújáték, Pest, 1827; és Kont, ily cím alatt: 3. *A Bujdosók,* Székesfejérv. [11]), 1830, és 4. *Csongor és Tünde,* színjáték öt felvonásban. Székesfejérvár, 1831, mely a nagy közönségtől nem értve, a kevés értőktől bámulattal fogadtatott.[12]) Ekkor tör-

[10]) Töredéke az Auróra 1831. és *Mind. Műnk.* 507. s követk. 11.

[11]) Ide menekült akkor Bajza is Vörösmarty is a fővárosi censúra szigora elől.

[12]) Mely, az akadémiai 1831-ki nagy jutalmat Horvát Endre Árpádja nyervén el, dicsérettel fizettetett ki. — *Kölcsey* írja róla Bártfay Lászlónak N. Károlyból apr. 9. 1831. „Csongort olvasám Pesten, s mivel a drámai actió nem képzeletim szerént ment, alkalmas hidegséggel. Itthon elolvasám másodszor s harmadszor. Ezen harmadik olvasás megkapott. Ezer oda nem valók és másképen valók mellett is Csongor kincs. A mi

tént, hogy Trattner Mátyás a Thaisz alatt sülyedő, akkor egyetlen, magyar tudományos folyóirat szerkesztőségére szólítván fel Vörösmartyt, s ez azt, barátja! közre munkálásáról biztosíttatva, elvállalván, 5. a *Tudományos Gyűjtemény,* s az azzal járó Széplitteratúrai Ajándék, most 6. *Koszorú* címmel, 1828-ban az ő gondjai alatt indúlt meg, s a kor valamennyi jelesb erőinek csatlakozása mellett derekasan emelkedett. Omaga, ki abban még 1826-ban megszólalt volt egy nyelvészeti értekezéssel (Vágotai Kálmán néven): *Némely nyelvünkbelikülönözésről*ljW.. köt.), azt most maga is számos *nyelvészeti s irodalmi, bíráló és ismertető cikkekkel* gyarapította [13]).

Működései öszveségével Vörösmarty az akadémia felállásakor oly rangot foglalt már el a hazai írók közt a köz véleményben, hogy az igazgatóságnak Pozsonyban, 1830 nov. 17. tartott alakító gyűlésében a nyelvtudományi osztályban második rendes tagúi választaték, s a nehány nappal utóbb meghalálozott Kisfaludy Károly helyébe ötszáz ft. évdijjal előmozdíttaték. Az ő elhatározott vezérkedő föllépésének az osztályban volt köszönhető főleg, hogy az akadémia kezdetben mindjárt elfogadta a Révai nyelvtani rendszerét; a „Magyar Helyesírás és Szóragozás főbb Szabályai[14] (Pest, 1832), melyek, bár csak „a M. T. Társaság külön használatára[11] rendelvék, még is megjele-

Vörösmartynk nagy költő, s ritkán nagyobb, mint a Csongor sok helyeiben. A ki engem nem ért, ám lássa: azért nem ért-e mert nem akar, vagy azért mert nem tud.“

nésök óta szabályadókká lettek, általa szerkesztettek; s ezek nyomán készült: 7. *Kurzgefasste ungrische Sprachléhre* für Deutsche, nebst einer Auswahl deutsch-ungrischerUbungsstücke. Aus dér ungrisehen Handschrift d. M. Vörösmarty. Pest, 1832. Ugyanekkor ő volt, Toldyval egyesülve, feleló's vállalkozója az akadémia által *eszközlött Magyar és Német Zsebszótárnak* [u]*,* szerkesztője a *betüegyszerüsitési* akadémiai *javaslatnak* (az akad. Évkönyvek II. kötetében), társ szerzője az akadémiai *Szókötésnék* (Pest, 1843), a *Magyar Nyelv Rendszerének* (Buda, 1846), és szinte az akadémia megbízásából Czuczorral együtt szerzője a kir. helytartó tanács által a középtanodák részére kiadatott *magyar nyelvtanoknak* (3 db. Buda, 1846, 7); valamint munkás

[13]) Azoknak egy része *Minden Munkáiban* a Vegyes kötetlen írások első könyvében áll.

[14]) Ezen munka, mely címe dacára a legbővebb magyar szótár volt a maga idejében, s annyiban valóban szakalkotó dolgozat, amennyiben minden szócikk értelmezése társas bírálaton menvén által, először adta szabatos meghatározással az ősszves szókincset, s azt számos, azóta az irodalomba, sőt a közéletbe is átment új kifejezésekkel gazdagította, részletenként Antal Mihály, Tasner Antal, Bugát Pál, Bajza, Fábián Gábor, Waltherr Lászlo, Cserneczky József, Fogarasy János és Kacskovics Lajos által dolgoztatván ki, egy öt személyes szerkesztőség átdolgozó vizsgálatán ment keresztül, melynek tagjai a felelős vállalkozókon kívül Antal, Bajza és Bugát voltak. Mit itt életrajzi tekintetben azért kell kiemelnem, mert valamint négy társának, úgy Vörösmartynak is hat éven keresztül hetenként öt félnapját, s így legjobb koruk tetemes időrészét vette igénybe.

tagja az intézet színházi, a drámabíráló állandó, és számos egyéb bizottságainak. E busás hivatalos elfoglaltatások és meg nem szakadó költői munkássága mellett a Tudom. Gyűjtemény szerkesztése terhessé válván reá nézve, annak öt esztendeig viselése után róla 1832 végén lemondott; majd 1833-ban egy más vállalatáról is: 8. *Ezeregy Éjszaka,* arab regék, fordította V . . . M . . . Pest, I. II. 1829. Ill—V. 1830. VI. VII. 1831. VIII. IX. 1832. X.XI. 1833 [15]). Annál buzgóbban támogatta Bajzát a *Kritikai Lapok* és *Auróra,* körül, amazt álnevű bíráló és polémiái cikkekkel, epigrammákkal (a Pályalombok közt[l(i)]), ezt költeményeivel gazdagítva, melyek közöl kiemelendők: A *két szomszédvár,* regényes költemény 4 énekb. (Auróra 1832), utolsó eposi dolgozata; *A kincskeresők,* szomorújáték 4 felv. (Au. 1833); *A fátyol titkai,* vigj. 5 felv. s vegyest jambusok és prózában (Aur. 1835), *Orlay,* regényes történet (Aur. 1837), és számos lyrai költeményei közöl a *Szózat* (Aur. 1837), mely a nemzet legmélyebb érzései kifejezése lévén oly általános lelkesedéssel sajátíttatott el, mint eladdig semmi más

[15]) Folytatták Szalay László (XII. 1833). Lencsés (XIII—XVI. 1833, 4) és Szabó Dávid (XVII, XVIII. 1834, 5). Egyébiránt e munka, melyet V. főleg kereset okáért vállalt, az ő köteteiben is csak részenként saját dolgozata, a nagyobb részre nézve ő csak átnézője volt a szövegnek.

[16]) Néhány ezek közöl a *Minden MunkákAm* a Vegyes írások I. könyvébe vétettek fel; pályalombi adalékai még nincsenek kiszedve.

költemény nem. S mondhatni ezzel avatta magát fel a nemzet legsajátabb jósdalnokává. Az aurórai korba való még költői müveinek első gyűjteménye: 9. *Vörösmarty Mihály Munkái,* Pest, 1833. I. kötet: Versek; II. Zalán futása; III. Kisebb hősköltemények; melynek az akadémia ötödik nagy gyűlése Kisfaludy Sándorral közösen Ítélte oda a nagyjutalmat [17]); majd szerencsés pályázata az akadémiai első drámai jutalomért: 10. *Vérnász,* szomorújáték 5 felv. (az akadémia Eredeti Játékszínében, I. kötet. Buda, 1834, másodszor ugyanitt 1837 [18]). Új hatási tér nyílt meg előtte 1837 óta, midőn a Kritikai Lapok és Auróránnak csak koronként megjelenő kötetei helyett a három barát, Vörösmarty, Bajza és Toldy, egy tudományos, Szépirodalmi és kritikai folytonos közlöny kiadására egyesülvén, de Bajza azon időben vérig ható polémiái írásai miatt az illető helyen elfogadtatásra számot nem

[17]) A bíráló bizottmány többsége Vörösmarty Munkái I. és III. köteteinek ajánlotta ítéltetni a nagyjutalmat (a II. mint tiszta második kiadás nem pályázhatván); a kisebbség Kisfaludy Sándor Munkái III. és IV. köteteinek; azonban a Döbrentei pártja emehez csatlakozván, s a szabályok ellenére a kérdéses munkák becsén túl Kisfaludynak „a nemzetre gyakorlott szerencsés hatását" érvényesítvén (1. Évk. II. köt. 78. 1.), a többség a felosztás feltétele alatt engedett.

[18]) Ez ügyben is hevesen támadta meg Döbrentei, pártjával együtt, a vizsgáló bizottmány javaslatát, sejtvén a kitűzött darab szerzőjét; s bár a doctrinális térre átvitt vitában meggy űzetett, Vörösmartyt ezen ellene nem nyugvó törekvések arra határozták, hogy akadémiai jutalomért többé nem vitt.

tarthatván, a másik két társ folyamodott engedélyért; mely megérkezvén, megindult *11. az Athenaeum Bajza, s* a *Figyelmező* Toldy közvetlen szerkesztésük alatt. Vörösmarty munkássága az adalékok társas vizsgálatán s azon számos vitázó cikkekbeni részvétén túl, mikre az athenaeumi kör minden oldali folytonos insultátiók által magát felhíva érezte, *költemények, beszélyek, értekezések, szín·* és *könyvbírálatokban* jelentkezett. Amazok közt sora találtatik legjelesb lyrai müveinek, melyek neki a költészet e nemében az első rangot biztosították, mint: *Berzsenyi emléke, Elhagyott anya, Liszt Ferenchez, Az élő szobor, Az úri hölgyhöz, Fóti Dal, Honszeretet* stb; mutatványok az ekkor készült *Erdodi bán* (1838) [19]), a Shakespeare-féle *Julius Caesar* és 5 felvonásos szomorújátékából: *Áldozat* (1839); emezek közöl kiemelendők szerényen úgy nevezett *Dramaturgiai Töredékei* (1837) és *színbírálatai,* melyek a nemzeti színészet magas kifejlődésére kétségkívül elhatározó befolyással voltak [20]). Az athenaeumi időszakban külön jelentek meg tőle: 12. *Árpád ébredése,* előjáték a pesti magyar színház megnyitásának ünnepére. Pest, 1847;443. *Marót bán,* szomorújáték 5 felv. Buda, 1838, mely 1839-ben Balásházi János Gazdaságtudományával osztotta meg az

[19]) Censúrai rendeletből utóbb Marót bánra átkeresztelve.

[20]) Szemelvények belőlük *M. Munkái-\>an* a Dramaturgiai Lapok II. részeben 1714—1824. 11. — Könyvbírálatai ezekben koránt sincsenek teljesen összegyűjtve.

akadémiai nagyjutalmat[21]); és 14. *Vörösmarty Mihály Újabb Munkái.* 4köt. Buda, 1840 [22]), melyek 1842-ben az akadémia osztatlan nagyjutalmával koronáztattak[23]). 1843. május 9. összekelt Csajághy Laurával, kinek nevét egyik legszebb költeménye: *A Merengőköz* viseli homlokán.

Az Athenaeum megszűntével Vörösmarty munkássága egyik hathatósb külső ösztönét elvesztvén, ritkábban látjuk lyrai erét fakadozni, de folyvást azon tetőző erőben, mely előbbi korszakában bélyegzi őt, s növekedő mélység s gyakorta húmoros színezettel. Állanak ezek együtt *„Legújabb Költemények"* cím alatt a „Minden Munkák" első kiadásában, s köztök találjuk: *Gondolatok a könyvtárban, Az emberek* (az 1846-ki galíciai lázadáskor), *Országháza, Hymnus* a Kisfaludy-Társaság által jutalmazva, melynek kezdet óta egyik legbefolyásosabb tagja volt. Egy históriai trilógiának csak első része készült el: 15. *Ciliéi és a Hunyadiak,* történeti dráma 5 felv. Pest, 1845; a második részből: *Hunyadi László,* csak egy jelenet jött ki mind eddig (Losonci Phoenix I. 1851), sőt több nem is találtatott nála. Ez időben indúlt meg öszves művei első, kettős,

[21]) Az okadatolt jelentést róla 1. az *Évkönyvek V. köt.* 34. lapon.

[22]) I. kötet: Versek: II. köt.: Beszéljek és regék; III. köt.: Julius Caesar, szomorúj. 5 felv. Shakespearetől; Árpád ébredése, előjáték: Kincskeresők. IV. köt.: Az Áldozat; A fátyol titkai.

[23]) L. az akad. *Évkönyvek VI. köt.* 99. 1.

kiadása is Bajza és Schedel eszközléséből: 16. *Vörösmarty Mihály Minden Munkái,* kézi kiadás 10 kötetben. Pest, 1845—8. és 17. ugyanaz nemzeti kiadásban egy kötetb. (mint a Nemzeti Könyvtár· egyik kötete 4rétb.) Pest, 1847 [21])· Ezekben nem foglaltatnak a Bajza Ellenőrében (1847) álló versei [2S]), s a még 1845-ben irt 18. *HáromRege,* B.E. (BatthyányEmma) ifjú grófnőnek ajánlja V. M. (kiadva Pest, 1851).

Az 1848-ki változások Vörösmartyt mint a jankováci választó kerület képviselőjét az alsóházba hívták, melyben mind végig részt vett. 1849-ben a kegyelmi főtörvényszék közbírájává neveztetett ki, mire szelíd nemes kedélyénél fogva különösen hivatva volt [26]). A forradalom leperdültével, hosszasabb bújdosás után, Baracskára vonult Fejérben; majd innen szülötte helyére Nyékre, hol csendes elvonultságban, de megtört szívvel és egészségben élte le utolsó éveit. Míg képes volt dolgozni, Shakespeare Lear királyát fordította le, de Romeo és Júliát már csak megkezdte. Az idő nem üdítette őt, sőt leakasztotta mindinkább kedvét lígy mint egészségét; egyszer tört még ki fájdalma egy erőteljes szózatban: *A*

[21]) Ennek elrendelése: I. II kötet: Versek időrendben 1818-től 1844-ig. III. IV. köt. Hőskültemények 1825—31. V—IX. köt. Színművek 1821—44 és Legújabb költemények. X. köt. Beszélyek és regék 1829—37 és Vegyes kötetlen Írások 1828—42.

[2S]) „Mi baj?"; „Forget not the field " szabadon Moore után; Jóslat.

[2β]) L. Újabb Ismeretek Tára. VI. köt. 551. 1.

vén cigány, (Pesti Napló, 1855 jún. 28.), s ez hattyúéneke volt. Sem a budai fürdők, miket ez év nyarán csak rövid ideig használt, sem Füred nem gyógyíthaták meg az élet legbensejében sérült költőt. Octóberben feljött Pestre, hogy itt folytonos orvosi felügyelet alatt legyen, s jóslatos véletlenből azon ház azon emeletébe szállt, hol huszonöt évvel azelőtt a haldokló Kisfaludy Károlynál virrasztóit[27]). Itt hunyt el nov. 19. délben. Eltakarittatása is ép a Kisfaludy halála napján és órájában nov. 21. ment véghez, oly díszszel, milyet Pest még nem látott soha, ha a temetési disz a kísérők számában van. Vagy húszezer ember volt talpon az egyszerű magyar író vég tiszteletén. Deák Ferenc, kit hozzá számos éveken át a legtisztább barátság csatlott, a nemzet tehetős fiainak ajánlotta a szegénységben elhunytnak családját, s e napig, midőn ezt írom, tehát egy év múlva, százezer pgő ftnyi tőke jutalmazza a nemzet nagy költőjét — árváiban [28]). Az akadémiában maga a másod elnök b. Eötvös József tisztelte meg egy ragyogó emlékbeszéddel legott a forradalom után tartott első köz ülésében 1858. dec. 20-dikán [29]); a Kisfaludy-Társaság-

[27]) A nemzetnek illik azon gyászhely emlékezetét megőrzeni, hol két nagy költőjét vesztette el. A Kappelház az a váci utca nyúgoti során, szemközt a nádor-szállodával, hol egykor Wigand, majd Heckenast, utóbb Edelmann, Laufer és Stolp stb könyvkereskedésük van.

[28]) Özvegyében s egy fia és két leányában.

[29]) L. *A M. Tud. Akadémia* 1858. dec. 20. tartott ünnepélyes *Köz Ülésének Tárgyai.* Buda, 1859, és *B. Eötvös J.:* M. írók és Államférfiak, Pest, 1868.

ban b. Kemény Zsigmond 1864 február 6-dikán [30]); Fejér vármegye pedig érc szobrot állított neki Székesfejérvár azon terén, mely az ő nevét viseli, s azt 1866 május 6-kán leplezte le országos ünnepélyességgel [31]). Az „Újabb Nemzeti Könyvtár[11] kiadói egy hátra hagyott munkáját bocsátották ki kevéssel halála után: 19. *Lear király* Shakespeartől. Pest, 1856. Ezt követték: 20. *Vörösmarty Minden Munkái,* rendezte és jegyzetekkel kísérte *Gyulai Pál,* a költő arcképével és (a kiadó által készült kitűnő életrajzával) 12 kötet [32]). Pest, 1864. Es e kiadás alapján 21. *Vörösmarty Költeményei.* 4 köt. Pest, 1866 (a lyraiak és eposiak). 23. *Arab Regék,* ford. Vörösmarty. 2 köt. Pest, 1867 (Heckenast „címképes kiadásai[41] közt). 24. Julius Caesárja és Lear királya a Kisfaludy-Társaság Shakespearje II. és V. köteteiben 1864 és 65.; végre 25. *Szép Ilonka,* Orlay nyolc fényképezett illpstrátiójával. Pest, 1867; negyedrétű dísz- és kisebb Album-kiadásban.

[30]) L. *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai,* új foly. II. kötet. 1869.

[31]) L. a fejérvári emlékkönyvet, melyben az emlékállítás története s a leleplezéskor tartott beszédek s felolvasott költemények láthatók. A báró Vay Miklós által készült szobor mintája Pesten az akadémia lépcsőházában áll.

[32]) Tartalma: I. II. Életrajz. Lyrai és vegyes költemények. III. IV. Epikai költemények. V—IX._ Drámai Munkák. X. Beszélyek és Regék. XI. XII. Vegyes prózai dolgozatok, és: Ifjúkori kísérletek (versekben).

CZUCZOR GERGELY.

1800—1866.

Czuczor Gergely 1800. december 17. született Nyitra vármegyében Andódon, Érsekújvár egyházfiókjában, hol atyja János, gr. Károlyi József jobbágya, anyja nemes Szabó Anna, eleinte laktak. Alig volt a gyermek egy éves, midőn atyja, mint jó módú birtokos gazda Újvárra telepedett által, s itt külső-tanácsbeli s népszószólóvá leven, a községnek végiglen tekintélyes tagja lett. Valamint ennek akkor még atyja, a Károlyi-huszárezrednek egykor híres toborzó káplárja, s egykori ezredtulajdonosa- s földesurának kedves embere, úgy gazda fia is katonás szellemüknél fogva a kisdedet jókorán már katonának szánták; azonban ez minden társai felett kitüntetvén magát az iskolában, s a gazdászathoz semmi kedvet nem mutatván, a deák osztályokra bocsáttatott, s az elsőt Újvárban elvégezvén, Nyitrára küldetett, hol tős-gyökeres magyar erkölcseinél fogva tót társai által közönségesen Uhernek hivatott. Itt a tót nyelvben tett némi előmenetel után a németnek kedvéért először

ugyan a közel Esztergámba egy német házhoz, majd innen Pozsonyba adatott, hol a három felső osztályt végezte. A költészet iránt már gyermekkorában élénk hajlam mutatkozott benne, kapott a régi irodalom termékein, s azoknak jelesb darabjait, mint Argírust, Toldit stb könyv nélkül tudta, s fenszóval nagy tűzzel szavalgatta. így tett a harmadik osztályban a latinversekkel is, melyeket legjobban tudott mértékelni, s azért társaitól poéta nevet nyert. Különösen gerjesztőig hatottak reápozsonyi bencés tanárai Farkas Vince és Gácsér Leó (az utóbbi celli apát), kik közöl amaz a magyar történelmet lelkesen adta elő magyarul, emez pedig a VI. osztályban, a magyar verselésben is oktatta s gyakorolta tanítványait, úgy, hogy ez évbe (1817) esnek első költői próbatételei is magyar nyelven (elegiák), miután már elébb, Ovidot kedvelve főkép, latínokatirt. A tudomány s különösen tanárai iránti szeretete határozták el őt a sz. Benedek szerzetébe lépni, hova atyja 1817-ben ellenkezés nélkül beadta. Pannonhalmán töltött újonci próbaéve után a bölcsészetet Győrött a főapáti lyceumban végezvén, 1820-ban Pestre küldetett a középponti papnöveldébe a hittudományok hallgatására, honnan tartós betegeskedés miatt 1823 tavaszán Pannonhalmára tért vissza, hol egészsége helyreállván, a theologiai folyamot bevégezte, az egyházi rendeket 1824-ben felvette, s azonnal a győri gymnásiumban tanárúi alkalmaztatott, eleinte ugyan a nyelvtani, de már 1826-ban a felsőbb osztályokban.

Midőn Czuczor Pestre a főnöveidébe áttétetett, Kisfaludy Sándoron kívül csak Gvadányit s más kisebb rangú költőket olvasott; itt ismerkedett meg a kor nagy íróival, kik közöl Kazinczy Ferenc, különösen ennek Osszianja, s Kisfaludy Károly korszaki működései új világot nyitottak előtte. Nagy tetszéssel olvasta Horvát Endre Zirc-Emlékezetét; de elhatározó hatással lett reá saját vallomása szerint Aranyas-Rákosi Székely Sándornak az 1823-iki Hébében megjelent három énekes hőskölteménye: „A Székelyek Erdélyben[14]; lelkesedése ebben találta meg formáját, s rögtön *), az első szerelem hevével fogott választott tárgya, a 910-ki ausgsburgi ütközet, dicsőítéséhez. Ennek első éneke másod kéz által Kisfaludy Károlyhoz eljutván, ez, elragadtatva ameglepő kísérlet által, sietett a papnöveldébe felkeresni az ismeretlen ifjút, kinél több erővel sköltőiséggel azon időben senkisem kezelt volt eposi tárgyat és nyelvet. Magasztalásai és buzdításai bátorságot s lelket öntöttek a beteg költőbe [2]), ki megújúlt kedvvel, s használva az orvostól eltiltott lecke-hallgatás által nyert órákat, rövid időn befejezte elsejét azon költeményeknek, melyek e kor

[1]) Még 1822-nek végén, a karácsoni ünnepek alatt.

[2]) Ide céloz a költő „Kisfaludy Károly sírjára“ írt ódájában (Koszorú, 1831):

Múzám, te is tedd lantodat, és borúlj
Sírjára, s forró hálakönyiít ereszsz:
Ő nyújta lantot néked első,
Apola ő sürügő kezekkel.

legfényesebb hagyományai lettek. Kisfaludy azt egy maga által componált szép képpel díszesítve vezette be az irodalomba 1824-re szólott Aurórájában: 1. *Az Augsburgi Ütközet,* négy énekben. Ugyanazon időben s ugyanazon befolyások alatt dolgozott, tőle függetlenül, Vörösmarty a maga Zalánján, melyet Czuczor a legtisztább örömmel üdvözölt. Erre több évig majd egészen el lévén foglalva tanári hivatása által, csak három év múlva következett kevés szabad óráiban irt, második költeménye, melynek első éneke, mutatványul, ismét az Aurórában, 1828-ban megjelenvén s osztatlan tetszéssel fogadtatván, még azon évben látott az világot: 2. *Aradi Gyűlés,* hőskölteményöt énekben, kiadta barátja Toldy Ferenc. P. 1828. Következtek egy értekezése: *A magyar nyelv állapotja gymnásiumainkban* (Tud. Gy. 1828. X. k.), *lyrai darabjai és románcai* az Aurórában 1828—31; és Szeder Fábián szerzettársa szorgalmazására némelyek az „Urániá"-ban is 1828—29. „Andódi Gerő" név alatt [3]), valamint egy beszélye: *A megvigasztalt atya,* 1830. Azonban ideje nemesb részét már ekkor történelmi stúdiumok vették igénybe előkészületül *Hunyadi János* című epopoeájához, melyek támogatására 1828-ban az alvidéket is beutazta Nándorfejérvárig, Hunyadi utolsó s legfényesb győzedelme színhelyéig. 1830-ban hozzá fogván a nagy műhöz, abban két év alatt a nyolcadik énekig haladt elő (6305 vers); de ekkor

[3]) 1828: Magyar tánc; Áldozat; Eliza; 1829: A csókakövi rableány; mik Poétái Munkái közt nem találtatnak.

lényeges változtatásokat találván szükségeseknek a tervben, megállapodott, utóbb pedig az epos korszerűtlenségét forgató viták által elkedvetlenítve, azt, költészetünk nagy veszteségére, végkép abban hagyta (töredékek belőle az Aurórában 1834 s a Divatlapban 1847). Egy más gyümölcse a Hunyadi történeteivel foglalkodásának egy az ifjúságnak olvasókönyvül szánt dolgozat lett: 3. *Hunyadi János viselt Dolgai,* Engel és Fessler után. Buda, 1832. (Második kiadás Pest, 1833.) Időközben a komáromi gymnásiumhoz tétetett át mint ékesszólás tanítója, hol, nem csak, mint addig, lelkes és szorgalmas tanárként s növendékei atyai barátjaként, hanem gyakori predikálásával, a cholerajárvány idején pedig mint buzgó lelki atya is, köz tisztelet tárgyává lett.

Időközben felállíttatván a magyar akadémia, ez őt mindjárt első nagy gyűlésében, 1831 február 17. levelező tagjává választotta. Mint ilyen különös szorgalmat fejtett ki avúlt, táj- és mesterségbeli szók gyűjtésében; értekezett a Tudománytárban az *Újításról a nyelvben* (II. köt.) [4]); de folytatta költői dolgozatait is, mik közöl különösen a Bajza Aurórájában megjelent: 4. *Botond,* epos négy énekben (1833-ki folyam), és *népies költeményei* kiemelendők [5]). 1835 sept. 12. a titoknokká lett Toldy Ferenc helyébe segédjegy-

[4]) Szinte tőle van: „Szellemi mozgás Angliában“ németb. V. kötet.

[5]) Milyeket 1831—8. a Komáromi Kalendáriomban is közlőit, s ez úton a nép szájába is átmentek.

zővé és levéltárnokká választatván, ez év novemberében lakását Pestre tette által. S itt kezdődnek szenvedései, melyek a gyermekded és érzékeny kedélyű költő életét annyiszor s oly keserűen látogaták meg. Nem sokára t. i. megjelentek Toldy által kiadva 5. *Czuczor Poétái Munkái,* Buda, 1836, melyekben nem csak eposai és balladái, hanem lyrai költeményei is benfoglaltattak. Az utóbbiak tartalma, valamint klastromon-kivüli élete, a színház és casino látogatása, felizgatta ellene egymagasb állású, a szerzetesek rendeltetéséről középkori nézeteket valló egyházi férfiú fanatismusát, minek következése kettős titkos feladás lett: egyik munkái, másik életmódja ellen. Az elsőnek folytán Poétái Munkái Bécsben azonnal a tiltott könyvek indexébe soroztattak; a helytartó tanács felterjesztésére mindazáltal, mely azokat nem csak költői beesőknél, hanem nemesb irányuknál fogva is az üldözéstől felmentendőknek véleményezte, a már elrendelt elkobzás abba maradt, de őmaga a szentmártoni főapát mint főnöke által bárminek is előleges szerzetbeli censúra nélkül kiadhatásától eltiltatott. E tilalom épen akkor érkezett, mikor Czuczor az 1837 elején megindult Athenaeum egyik legszorgalmasb munkatársaként azt tudományos és költői műveivel folyvást gyarapítgatta, mik közöl több tekintetből kiemelendő értekezése: *A magyar nyelv némely sajátságairól* (4. és 30. sz.), s *Próbafordítása Tacitus Agricolájából* (13. sz.). Férfiú, mint ő, ily lealázó fenyítéknek csak annyiban hódolhatott, hogy e perctől (martius 30-tól) 'fogva neve alatt írni megszűnt, s ez óta

Andódi, Szilágy, Ete, Dóbokay álnevek alá rejtezve nyújtotta becses adalékait, mik közöl *Meséi* s históriai nyomozása: *Karok és rendek* (I. 43. sz.) megemlítendők [e]). Súlyosabb következésü lett Czuczorra nézve a második rendű feladás. Ez iránt igazolásra szólíttatván fel fő'apátjától, eleinte leveretve, fájdalma egy szép dalban fakadt ki: *Öröm és bú,* mely apríl 2. már Szilágy névvel jelent meg az Athenaeumban, majd ismét fölegyenesedett lélekkel s nemes nehezteléssel irta meg védelmét, mely, remek műve a classical képzettségű s feddhettlenségében önérzetes férfiúnak, a főapát által támogatva a felség elébe terjesztetett; de titkos ellenzőjének fondorlatai által sikeretlenné tétetvén, május 6. udvari parancs érkezett, melynek folytán főapátja kénytelen volt őt Pestről visszahíni. E lelki hányódások közepeit készítette el, mint a múlt évi nagy gyűlésen a történetosztályba beválasztott rendes tag, jeles akadémiai értekezését: 6. *Zrednai Vitéz János, némely tekintettel Magyarország általános állapotjára,* melylyel sietett rendestagi székét elfoglalni, mi május 8. meg is történt[7]). S rögtön lépést tett ama szigorú parancs visszavétele, vagy legalább

[6]) Prózai adalékai az említetteken kívül: Különködések, 7. 8. sz., Régi világ bölcseségei (velősmondásai) több számon keresztül Andódi néven; A tudományos közlekedésről 15. sz.

[7]) Nem lesz érdektelen feljegyeznem itt, hogy székfoglalása báró *Jósika Miklós* akad, igazgató tag helyettes elnöklete alatt történt; s hogy Czuczor előadása határozta őt el rögtön egy Mátyás-kori regény írására (A Csehek Magyarországban).

az akadémia nagy gyűléséig, mely őszszel volt tartandó, Pesten maradhatása iránt, hogy lemondása ne rögtön s feltünöleg történjék. Azonban egy harmadik feladás, magas állású tisztelői közbenjárásait is sikeretlenné tévé, miután az ügy nem a magyar kormánynál, hanem a néhai titkos kémhivatalnál döntetett el; s így harmadszori felsőbb sürgetésre 1837-iki június végén Czuczor csakugyan Szentmártonba tért. Fó'apátja elég nemes lelkű volt a fájdalmat, mely őt érte, becse méltánylásával enyhíteni, a visszavonúlni óhajtót ideiglen a szentmártoni könyvtárnál alkalmazni, s augustusban a nagy gyűlésre felbocsátani. Lemondó levele az akadémiában s az igazgatóságnál sept. 4. felolvastatván, köz sajnálattal és szolgálatai méltó elismerésével fogadtatott; székfoglalója pedig közülési előadatásra tűzetvén ki, az egyszerű barát sept. 10-én azon jeleivel a lelkesedésnek üdvözöltetett a szószéken, mely az ártatlan üldözöttnek a legfényesebb diadalban egyszersmind lelki megnyugvást adhatott.

Haza térvén most Czuczor, a főapát őt a győri lyceumba görög nyelv s magyar irodalom tanárává nevezte; majd, megürülvén a győri k. akadémiában a magyar nyelv s irodalom tanszéke, őt ebbe tette által; a helytartó tanács is megerősítvén őt tanárságában, fizetését kirendelte, s a kerületi kir. főigazgató által hivatalába szokott ünnepélyességgel bévezéttette. Előadásai a hallgatók örömnyilatkozásai közt nyíltak meg. De ismét résen a titkos vádló, s alig négy hét múlva érkezik a rögtöni elmozdíttatás parancsa, me-

lyet a főapát fájdalommal teljesített. Czuczor, nehogy a hozzá ragaszkodó ifjúságot Győrben létével újabb véleménynyilatkozásokra hívja fel, azt megnyugvásra s utódja iránti tiszteletre intvén, rövid időre Győr közelébe elvonult, azontúl pedig a főapát által lyceumi tanárságába visszaiktattatott; királyi-akadémiai tanszéke azonban nem sokára betöltetett, s így nem ennek visszanyerése, hanem a titkos üldözések további megelőzése végett a magyar udv. eancellaria útján egyenesen Ferdinánd királyhoz folyamodott szoros vizsgálatért. A vétlenséget érző férfiú kérelme oly meggyőző volt, hogy a kívánt nyilvános vizsgálat mellőztével, habár későn (1842), de végkép minden további gyanúper alól legfelsőbb helyen csakugyan feloldoztatott, s kir. tanárság viselésére, ha ilyet keresne, felszabadíttatott. E harmadszori Győrött lakása idejében készültek ismét számos *versei:* ódák, népdalok, epigrammák, balladák, legendák, az Árvízkönyvben (II. köt. 1839), Athenaeumban (1840), aNemzeti Almanachban (1842), Őrangyalban (1842); a Honderű, Divatlap és Életképekben (1844, 45); politikai feddő "és gúnyoros költemények, mik közöl különösen elhiresedtek a népnek szánt *Paprikás Versei* (a Meze Naptár 1840—48-diki folyamaiban). Továbbá műfordításban adta: *Horatius epistoláját a Pisákhoz,* a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban (III. köt. 1842), melynek 1836 óta tagja; és 7. *Cornelius Nepos fenmaradt Minden Munkáit,* ford., jegyzetekkel; az eredeti szöveggel, Corn. N. életével, idősori táblákkal, tört, mutatóval s abroszokkal bővítve kiadá Schedel F. Buda,

1841 (második kiad. Pest, 1843). Kovács Tamás főapát halála után szerzettársai kérésére ő üdvözlötte annak nagy reményeket gerjesztett utódját: 8. *Szívhangok* mélt. és főtiszt. Rimely Mihály úrnak .... midőn ünnepélyes beigtatását üllené, a pannonhegyi főmonostor által ajánlva tavaszhó 18. 1843. Pest, ívr. Ezek után 9. *Washington Élete* Spark Jared után szabadon dolgozva. Pest, 1845 (Bajza Történeti Könyvtára IV. kötetéül); sőt méltó említtetni: 10. a *Magyarok Krónikája* is; a legrégibb időktől III. István haláláig (a Mezei Naptár idézett folyamaiban), s földirati vázlatai ugyanitt, melyekkel a földnépét igyekezett a haza történetében, ismeretében és szeretetében nevelni; végre a magyar iskolakönyvek kijavítása körül kifejtett munkássága. Enyhülvén az üldöztetései miatt a hazafiak közt ébredt elkeseredés, 1840-ben ismét megjelent az akadémia nagy gyűlésén Guzmics Izidor szerzettársa emlékezetét megülleni; s köz taps s a tisztelet hangos nyilatkozásai közt tört ki a nem feledékeny közönség öröme, midőn sept. 8-án a vármegye nagy teremében tartott nyilvános ülés alkalmával a szószékre lépett, így a beszéd több helyeinél is, és midőn az emelőkről lelépett. Végre 1844-ben, midőn az akadémia, nagy szótára körül intézkedve, azt saját folytonos befolyása alatt megbízás útján határozta létre hozatni, választása egyhangúlag az 1839-ben saját kívánságára a nyelvtudományi osztályba áttett s ez osztály munkáiban mindig élénk részt vett Czuczorra esett, ki épen akkor kezdett egy szintoly veszedelmes, mint fájdalmas betegségből üdülni. Új

főnöke s a kormány megadták beleegyezéseket, a győri akadémia ifjúsága nagyszerű fáklyás zenével búcsút vett a szeretett tanártól, s ez 1845 május elején Győrt elhagyván, ettől fogva állandó pesti lakos lett.

Ez idő óta Czuczor, ritkán fogadva a Múza látogatásait, szinte kirekesztőleg újabb rendeltetésének élt úgy, hogy az akadémiai tudósítások szerint 1848-ban már az I betűig haladt volt. De, fájdalom, a haza akkori helyzete őt azon évi decemberben ama szomorú hírre kapott *‚Riadó~* írására ragadta, mely nem sokára szabadságába került. Ugyanis a császári hadseregnek bejötté után, 1849 január 18. estve elfogatván, hadi törvényszék elébe állíttatott, és február 1. vasban kihúzandó hat esztendei várfogságra ítéltetett, mely azonban az akadémiai elnök kérelmére Windisch-Grátz herceg által febr. 14. a szerint enyhittetett, hogy rabsága helyéül a budai vár tüzeték ki, s a bilincsek elnézésével, a nagy szótárban! munkálkodás is megengedteték. Ez itéletenyhítés következtén a budai várban raboskodott egész május 21-keig, midőn ez, az ostromló magyar seregek által elfoglaltatván, két magyar kormánybiztos által fogságából kivezettetett, miután a berohanó honvédek dühe elől a Józsefkaszárnya hadinépét kérései által megmentette. Erre rövid ideig Pesten elvonúlva élvén, munka és rabság által elgyengűlt egészsége ápolására Tihanyba ment, s a császáriak másodszori Pestre bevonúlása után menhelyét elhagyván, önkényt Pestre jött fel, s b. Kempen altábornagy elé állott. Ez Windisch-Grátz herceg rendelkezését tisztelve, miután a

budai vár foglyok eltartására alkalmatlanná lett, őt Pesten a Ferenciek kolostorába belezte, hol a nagy szótár megszakadt fonalát ismét felvette. Azonban ez állapotból, melyben egészségét is ápolhatta, a munkásság is enyhítette sorsa nehézségét, 1850 jan. 16-án báró Haynau hadi szertárnok által kiragadtatott, s először ugyan az Újépületbe, innen martius 8-án Budára, s majd Béesbe küldetett, honnan apríl 10-én Kufsteinba vitetett, hol neki külön cella s dolgozásra engedelem adatott. Betegeskedése dacára munka közt tölt ideje; s a nagyszótárhoz szolgáló etymologiaikészületek mellett ez időben adott Jerney Jánosnak az Új Magyar Múzeumban közzé tett „Nyílt levelére" egy válasz-értekezést: *Kerecsen és Kerecset* (VII. fűz.), mely nyelvnyomozó rendszerének programmjául tekinthető; és 11. *C. Cornelius Tacitus könyvét Germánia helyzete, erkölcsei és népeiről,* Pest, 1851, „Jóakaróimnak" ajánlással. Ennek megjelenését rövid időn az akadémiai elnök ismételt folyamodásai következtén O Felsége általi megkegyelmeztetése követte, májusban 1851.

Ezóta Czuczor hazájának s az akadémiának ismét visszaadva, szakadatlamil nyelvészeti vizsgálódásokkal s a nagy szótár írásával foglalkodott[8]). Az elsőbbek eredményeinek egy része az akadémiában előadva, ennek Értesítőjében látott világot, név szerint: 12. *A magyar nyelv etymologiai és hasonlító vizsgálata*

[8]) Mutatvány cikkek láthatók az *Akadémiai Értesítő* VI. sz. 1853-ki I. és V. sz.

elvéről, Ért. 1851. V. sz. — 13. *A magyar szóértelmezés és szóelemzés elveiről,* Ért. 1852. I. és III. sz. —13. *A magyar hangtanról,* Ért. 1853. IV. VI. sz. és 1854. II. sz. — 14. *Észrevételek az Elme és Esz szóról,* Ért. 1854-1. sz. — 15. *Az R-ről mint szóhangról és nyelvünk szavaiban divatozóról.* Ért. 1855. VII. és VIII. sz. — 16. *A magyar betűk, illetőleg hangok fejtegetése,* Ért. 1857. III. sz. — 17. *Az önhangzók rendszeressége a gyökszókban,* Ért. 1859. II. sz. — 18. *A mássalhangzókról általán,* Ért. 1859. VIII. sz. Ezek mellett *a nagy szótár,* melynek dolgozásában börtönök és kínos betegségek, s még kínosabb betegeskedések annyiszor félbe szakasztották, melynek befejezésében hogy a halál megeló'zendi, annyiszor s oly aggódva félt, tizenhárom évi munka, szorongás és szenvedések után, *első kidolgozásában készen állt,* s ő arról, nem minden megindúlás nélkül, 1858-ban, az oct. 11. tartott akadémiai ülésben jelentést tett (1. Ért. 1858. 540—43. 11.), melyet 1860 jún. 25-kén, munkatársa nevében is, a követett elvek és eljárási módokról való számadása követett (19. „A magyar nagy szótár ügyében[4] Ért. 1860. IV. sz.). Időközben új erővel folytatta a két társ a másod dolgozást, s 1861 végén megindúlt a kiadás: 20. *A Magyar Nyelv Szótára.* A M. Tudományos Akadémia megbízásából készítették *Czuczor G. és Fogarasi János.* I—V. kötet (A—Sz.). Pest, 1862—1870. Az I. kötetet megelőzi egy nagy kiterjedésű bevezetés *„A magyar szók alkatrészeinek rendszeréről“,* a két társ által aláírva. — A munka befejezését azonban meg nem érhette Czuczor; a IV. kötet nyomta-

tása folyt, midőn őt a cholera 1866 sept. 9-kén elragadta. — Még életében megjelentek tőle 21. *Czuczor Népies Költeményei,* összeszedte és kiadta Fribeisz István, Pest, 1854, és másodszor 1855; s végre 22. *Czuczor Költeményei.* A költő arcképével. 3 köt. Pest, 1858. —Az akadémia 1868 martins 21. volt köz ülésében ezek írója ünnepelte emlékezetét [9]).

[9]) A M. Tud. Akadémia 1868. martins 21. tartott ünnepélyes Köz Ülésének hivatalos tárgyai. Pest, 1868 (Évk. XI. kötet, 9. darab).

DEBRECZENI MÁRTON.

1802-1851.

Debreczeni Márton, 1802 január 25. Gyerő-Monostoron, Kolos vármegyében született, hol atyja János fazekas, anyja Lörinczi Erzsébet volt. Első oktatását 1809—13-ig a helybeli ref. iskolában nyerte. Atyja mesterségéhez nem mutatott kedvet, s már akkor csak könyveivel társalkodóit. Ottani oskolázása utolsó évében egy oda való ifjú, Ignácz Márton, szüléit meglátogatván, s a kis Debreczeni ennek deáki egyenruháját megpillantván, folyton sürgetve kérte szülőit, vinnék őt is oda, hol ily köntöst adnak. Az említett ifjú is pártolván kívánságát, a szegénységüket eléhozó szülék végre engedtek, s a gyermekben ezért támadt hálaérzet pártolója iránt soha sem aludt ki kebeléből. 1814 elején már fel volt véve a kolosvári ref. collégiumba, hol 1819-ig említett barátja vezetése alatt a deák osztályokat, 1823-ig a bölcsészeti és törvénytani, valamint a hittudományi első folyamot is, az első hely állandó megtartásával, végezte. Az

iskolai előadásokat hallomásból sajátítván el, szabad idejét a classicusok olvasásával töltötte; különösen Ovid, Virgil és Horác voltak kedveltei, kiknek verseit oly értelmesen szavalta, mintha maga irta volna. Ezek mellett a zenészei szeretője, a hegedűt és erdei kürtöt, eleinte kóta nélkül, utóbb e szerint játszotta, sjelesül és szenvedéllyel. Magán tanítással tartva magát, egy évet kénytelen volt növendékével falun tölteni, de öntanulás után is jelesb sikerrel adott vizsgálatot társainál, s különösen Anákreont nagy könnyűséggel elemezvén, az alsó osztályokban görög nyelv tanítójául alkalmaztatott. Ez időszakban kötött és kötetlen dolgozatokban próbálgatta erejét, mikkel társai elől nem egyszer nyerő el a pályadíjakat. Egyikével e korbeli *anákreoni dalainak* utóbb (1825) az *Aurórában* fel is lépett; egy allegóriái költeménye pedig: *A hajó,* nyolc évvel utóbb az *Aglájában* híre nélkül jelent meg.

Utolsó iskolaévében egyszer Dézsaknán innepelvén, az ottani bányásztiszti kar testvéries összetartása, s egyik tagjának buzdításai reá bírták e szak választására. Összeszedvén tehát kevés takaritmányát, s egyik pártfogója azt kétszáz ftra egészítvén ki, Selmecre készült, a bányász-akadémiába. A jó reményű szegény ifjakat szóval és tettel segítő Méhes Sámuel ajánlatára útját Bukovinán vette keresztül, hol egy Fundu-Moldovi nevű faluban a Mancz-féle vas-rézbányáknál új ásványerek keresésében három hónapot töltvén, csakugyan ő lett szerencsés olyat első találni, mely is az ő nevére kereszteltetek, s ennek folytán a bányatulajdonos késznek nyilatkozott aka-

demiai tanévei költségeit viselni, ha magát arra kötelezi, hogy nála áll szolgálatba; mit azonban Debreczeni, csak honában és honának akarván szolgálni, el nem fogadván, folytatta útját, s nov. 8.1823 Selmecre érkezett. Szintoly kedvvel és buzgósággal mint sikerrel folyt kiképzése, bár nélkülözések közt; s két év elmúltával, 1825 kitűnő igyekezete jutalmául bányagyakornokká, később,mivel rendszeres akademiaisegélypénz üresedésben nem volt, napdijas radnai olvasztó-mesterré neveztetett, mely segélylyel végezhető 1826 az összes bányatudományokat, miremég azon évi aprílban Radnán Erdélyben hivatali állomását elfoglalta.

Ez év Debreczeni életének egyik legnevezetesbike lett: Radna regényes vidéke újra felköltötte költői munkásságát. Ekkor járta be t. i. a hazát meteorként Vörösmarty első nagy műve: Zalán futása; s Debreceni az eposi pályára szállva itt, hivatali és nős élete kevés s édes gondú első évében született meg a *Kióvi Csata* nagy hőskölteményének nem csak első gondolata és terve, de nyerte első alakját is,mint életírója gróf Mikó Imre nem csak a mű számos helyeiből, hanem a költőnek barátaihoz írt leveleiből is következteti [2]). Még nem múlt egy év, s Debreczenit

[1]) Vörősmartytól nem csak lelkesítve, hanem egészen ennek képzetjárasát és nyelvét magába felvéve, a nélkül hogy utánzónak tekintethetnék.

[2]) Lehet; de súlyos okok, melyek a műben magában fekszenek, azon meggyőződésre bírnak, hogy sok évek után is dől-

sorsa hidegebb tartományokba vetette; t. i. már 1827-nek elején a csertesti kohótisztségnél kémlőhelyettessé, 1829 végén a szalatnai kohóhivatalnál ellenőrré, 1833 ugyanott kohónagygyá és igazgatósági ülnökké, 1839 bánva-, kohó- és urodalmi igazgatóvá, egy évvel utóbb az erdélyi kir. kincstárnál bányászügyi ideiglenes előadóvá, s végre 1842 ugyanott tanácsossá neveztetett, mely minőségben 1848-ki aug. 22-ig maradt. Debreczeni életének e huszonkét éve gazdag a tudományos és administrativ lángésznek ragyogó sikereiben [3]), miket a tudomány emberei méltatása, a kormány jutalmai, hazájának rokonszenve, mely, kisebb kitüntetéseken kívül, az 1842-ki országgyűlésen őt közakarattal nemességre ajánlotta,hálásan elismertek. Jött az 1848-ki nagy fordúlat. Az Erdély Magyarországgal egyesülése részleteinek kidolgozására kirendelt országos bizottságba a törvényhozó test és kir. kincstár által a bányaügyekre nézve egyik küldöttül Debreczeni választatván, júl. 18. Pestre érkezett, s itt már aug. 22. a pénzügyministerium bányászati osztályához az igazgató oldala mellé tanácsosul neveztetett; honnan az erdélyi összes bányaügyek rendezésére Kolosvárra küldetvén, a forradalom után, míg

gozgatott még rajta, s tán sohasem is tett le róla, bár mindig titkon foglalkodott vele, úgy hogy családja sem tudott semmit költői munkásságáról.

[3]) Ebbéli munkássága részleteiről, valamint országos, kormányi és a tudomány általi méltatásairól 1. *Gr. Mikót* az id. életrajzban, különösen a XVII—XXIV. 11.

magát kitisztázná, hivatalkivüli állásba tétetett, s *így* 1851 elejéig nejével és hat gyermekével nemes lelkek jótéteményeiből kellett élnie [4]), egyetlen vigaszát a tudomány, természet- és vegytani kísérletek, földtani kutatások, új találmányok előállításai és szakbeli munkái folytatólagos dolgozása tevén. De vegytani munkálatai által rég megmérgezett teste, a gond és bú súlya alatt végre is összeroskadt; öt napi ágyban fekvés után Debreczeni meghalt 1851 febr. 18., ínségben, miután a kincstárt gazdagította, s tisztázási oklevele már csak halála után érkezett boldogtalan családja kezébe.

Eltakaríttatásakor az erdélyi bányászat elismert nagyságát gyászolta Debreczeniben a közönség; de senki sem tudta, hogy a haza jeles költőt is vesztett benne, még az övéi sem, hogy egykor egy nagy művön dolgozott. Gróf Mikó Imre, egykor Erdélynek kir. kincstárnoka, az élőnek tisztelő barátja volt az, ki a megholtnak írott hagyományait átvizsgálván, fel-

[4]) „Tisztítkozási ügyem — ír egyik barátjához 1850 jún. 28. — végre csakugyan annyira haladt, hogy az illető tárgyalások határozás végett a kormányhoz felterjesztettek. Üssön ki e határozás bár hogyan, teljes nyugalommal nézek elébe. Lelkiismeretem bizonyságot tesz, hogy kötelességeimet úgy is mint ember, úgy is mint állampolgár tökéletesen betöltöttem. Egy éve már, hogy semmi fizetést nem kaptam; de isten csodásán gondoskodott, és tényekben nyilvánulólag bizonyítá bé: hogy a forradalomnak, bármi romboló volt, még sem sikerült a társadalomból minden nemesb részvétérzést kiirtani.“ *Gr. Mikó Imré*-nél az id. h. XXXIII. 1.

fedezte a sajtó alá nem egyengetett részeket [5]), melyeket szintoly kegyelettel mint értelemmel összeállítván, a költő családjának javára teljes díszben kiadta: *A Kióvi Csata,* hőskölteмény. Pest, 1854. Atizenötödik s a tizenhatodik ének végemárcsak tervrajzban van. A mű eredetét s jellemét tekintve, szerzője Vörösmarty és Czuczor korába sorozandó; bár az irodalom közel harminc évvel később kapta azt. Egyéb számos műtani, kész és töredékes munkáiról, mint: *Német-magyar bányász-szótár, A kohótan alapvonásai, A bányászati tudományok rendszere, A bányászatról általában, A szobafűtés körüli favesztegetésről,* német dolgozásairól, találmányairól, valamint életéről bővebben gr. Mikó Imre megtekintendő, kinek sikerűit „életrajzát“ mint egyedüli forrást nem csak használtam, de egyszerűen kivontam.

[5]) Magyarországra *Jókai Mór* hozta első hírét a becses leleménynek, Erdélyből visszatértekor 1853-ban; s mutatványokat is adott belőle az azon évi Délibáb II. 3. 11. 12. számaiban.

GARAY JÁNOS.

1812—1853.

Garay János 1812-ben Szegszárdon, Tolna vármegyében, született, hol atyja, kisebb vagyonú kereskedő s a városnál árvák atyja volt. Első oktatását születése helyén vevén, 1823—29-ig Pécsett végezte a gymnásiumi osztályokat, s 1829-től a pesti egyetemben a bölcsészetieket. Korán felébredvén benne aköltészet szeretete, különös szorgalommal dolgozta iskolai verses feladásait, s megismerkedvén Rájnis magyar Virgíliusával, már nem csak deák, hanem magyar hexameterekben is. Majd Virág Benedeket olvasván, ódákat készített, mik közöl egy, az 1. *Emlékáldozat,* társai költségén ki is nyomatott. A német költészettel is még Pécsett barátkozott meg, mely akkori lyrai kísérleteire érezhető befolyással volt. Tágúlt látköre, midőn Pestre jővén, s naponként látogatva az egyetemi könyvtárt, különösen Sulzer széptani szótárát és Eschenburg nagy példatárát tanulmányozta; Horvát István előadásaiban pedig a magyar nyelv rendszeres ismeretében gyarapodott. Itt ismerkedett meg Vörös-

marty Zalán futásával is, s általa egy hasonnemű kísérletre lelkesíttetvén, készült el 2. *Csatár,* hőskölteményi rajzolat kilenc képben, mely valamivel utóbb, Pest 1834, világot is látott. A bölcsészeti folyam elvégeztével, rövid küzdés után: mely kenyérszakot válaszszon, csakhamar győzött rajta a költészet szeretetem elhatározá magát kirekesztőleg az irodalomnak élni, mely neki teljes életén által méltánylást eleget, de annál kevesebb anyagi jólétet hozott.

Ekkor, t. i. 1833-ban, született meg a magyar szépirodalmi időszaki sajtó Mátray Gábor ‚*Regélő* és *Homnüvész*[1] ikerlapjával, mely mellett Garay rendes segédül alkalmaztatván, egyelőre biztosítva voltak napi szükségei, s mind a dolgozásra, mind bővebb kiképzésére módot nyert. Első versei itt láttak világot; majd a Bajza Aurórájában is leltek felvételt (1835—6), s ez időben, névszerint 1835-ben, pályázott a magyar akadémia drámai jutalmáért is *Csáb* című 5 felvonásos szomorújátékával, mely dicséretet aratott, s utóbb *Jósige* cím alatt a budai színésztársaság által, de csekély sikerrel, elő is adatott. Egykorúlag „a pesti drámai egyesületbe[11] beállván,melynek tagjai: Gaal József, Kunoss, Szabó Dávid, Szigligeti, Tóth Lőrinc és Vajda voltak, az ez által megindított „Magyar Történeti Színmüvek[11] gyűjteménye második kötetében megjelent tőle: 3. *Árboc,* szomorújáték 5 felv. (Pest, 1837). Ez évben Mátray lapjaitól Munkácsy János *„Rajzolatai“*-hoz menvén által, itt folytatta vegyes szépirodalmi apróbb dolgozatait, írt az Auróra helyébe lépett „Emlény“-be, sőt szerkesztő egyszer-

smind Trattner-Károlyi 4. *Hajnal* című almanachját is, Pest, 1837 és 1838-ra, melynek első folyamában többi közt adá harmadik drámáját: *Országh Ilona,* történeti színjáték 3 felv., s pályázott újra az akadémiánál a negyedikkel: *Utolsó magyar khán,* szomorúj. *5* felv., mely ismét csak dicséretes említést nyert. Munkácsy dolgai csakhamar hanyatlásnak indúlván, 1838 elején kénytelen volt Garay Orosz József meghívását a Pozsonyban megjelenő *Hírnök* mellé elfogadni, honnan csak Kunoss Endre „Természet" című, rövid életű, lapját segíthető folytonos és fárasztó elfoglaltsága mellett. Szabadúlni kívánkozott, és csakugyan 1839-ben, az országgyűlés beálltával, lejött ismét Pestre, hol barátjai és egyszersmind elvtársai közt kedvelt szakának is nagyobb megnyugvással reménybe életét szentelhetni. Azonban itt is kénytelen volt csakhamar biztosb alapot keresni létezésének, s így a *Jelenkor* szerkesztőségéhez szegődött, hol a külföldi hírek fordítása mellett elég ideje maradt magának is dolgozhatni. Es csakugyan neve ismét fel kezdett tűnni a folyó s gyűjtelékes munkákban: az *Athenaeumban,* melynek ez időtől 1842 derekáig híve maradt, a *Budapesti Arvízköny vben* (II. k. 1839), a Nagy Ignác Színinűtárában, melynek első folyamában áll tőle: 5. *Bátorl Erzsébet,* történeti dráma 5 felv. (Színm. I. 1840. X. fűz.), a *Nemzeti Almanachban* (1841 és 42), sőt két gyűjteményt maga is szerkesztett, úgymint Heckenast zsebkönyvét: 6. *Emlény,* Pest, 1841—43 és 7. a *Klieglkönyvet,* Pest, 1842, két köt.

Garay mar Pozsonyból visszajöttekor a fiatal ivadék legjobb képességének s egyik legválasztékosabb írójának tartatott, s így még azon évben választotta el ó't az akadémia, nov. 23. (1839) levelező tagjául; a Kisfaludy-Társaság 1842 január 22. rendes tagjául, s ilyennek azon évi júl. 30. vezettetvén be, beköszöntőleg *Lyrai költésünk késő kifejtésének okairól* értekezett '). E társaságban érezte ő magát legotthonosbnak, és szorgalmasan részt vett annak munkáiban, dolgozva, bírálva, sőt utóbb hivatalkodva is. 1842 ő vezette be abba Vaehott Sándort [2]), a társaság 1843-ki köz ülésében a „Troubadour[14] című balladával lépett fel[3]), az 1844-iben: *A magyar írók s irodalom Pesten ötven év előtt és most* című előadással [4]), s aprilban, a társasági titoknok Erdélyi János külföldre utazván, helyettesévé, 1845 jan. 28. rendes segédtitoknokká választatott, mely állásában az 1848-iki választáskor is egyhangúlag meghagyatott; a nemzeti színházban 1845 febr. 6-án tartott Kisfaludy-ünnephez ő készíté az előjátékot: *A magyar színköltészet apotheosisa* [5]), s az 1847-ki köz ülésen ő mondott *Emlékbeszédet Vajda Péter felett,* melyben Vajdáéiban a

[1]) Az igazgatónak fogadó és Garay beköszöntő beszédeit 1. a *Kisfaludy- Társaság Évkönyvei* IV. köt. 22. s köv. 11.; értekezését u. ott. 126. s k. 11.

[2]) *Garay* fogadó beszédét 1. *ugyanott* a 27.1.

[3]) L. az *Évlopok* IV. 301 st. 11.

[4]) *Ugyanott* VI. köt. 139 st. 11.

[5]) *Ugyanott* VI. köt. 364 st. 11.

tulajdonkép a maga küzdéseit festette a sanyarú élettel. E nyolc év szapora volt részéről mind költői, mind prózai dolgozatokban, mely utóbbiak nagyobb részt az általa 1842-től 1844-ki júniusig szerkesztett és kiadott: 8. *^Regélő,* divatlap[11] számára készültek, melyet akkor is segített, midőn azt tőle az utóbbi év júliusában Vahot Imre vette által. Lyrai költeményei első gyűjteménye volt: 9. *Garay János Versei.* Pest, 1843, mely 1844-ben az akadémiától megkoszorúztatott. Következtek: 10. *Tollrajzok,* Pest, 1846,1. kötet: Novellák, népmondák, legendák; II. k.: Genreképek, elmefuttatások, komolyesák; III. k.: Tájrajzok és utiképek. Ezeket két koronázott müve követte: 11. *Frangepán Kristóf né,* a Kisfaludy-Társaság által 1846-ban Marczibányi Vincencia-dijjal jutalmazott költői beszély, Pest, 1846 (s a Kisf.-Társ. Évi. VII. köt.), és *Bosnyák Zsófia* koszorúzott legenda (Költői Pályaművek, melyeket 1847-ben koszorúzott és kitüntetett a Kisf.-Társ., Pest, 1847); továbbá: 12. *Az Árpádok,* történeti balladák-, legendák- s mondákban. Pest, 1847 (második kiadás, Pest, 1848); 13. *Garay János Újabb Versei,* 1843—7. Kiadta a Magyar Irodalomterjesztő Társulat. Pest, 1848- 14. *Balatoni Kagylók,* költeményfüzér. Budapest, 1848. Az utóbbi évben a törvényes magyar ministerium korában a pesti kir. egyetemhez magyar nyelv és irodalom rendes tanárává neveztetett; e hivatalától azonban az 1849-ki változáskor ismét elesvén, a különben is súlyosan elbetegesedett költő a legsanyarúbb ínség martalékává lett volna, ha b. Geringer Károly akkori ország-

főnök némileg legalább nem enyhíti sorsát az által, hogy őt 1850. januárban az egyetemhez könyvtártisztnek nevező, mely intézetnél már 1845—46-ban mint díjnok dolgozott. Az erre következett pár évben, folytonos betegsége dacára, befejezte s ki is adta utolsó művét: 15. *Szent László,* hó'sköltemény (12 énekben). Eger, 1851, két köt. (új. kiad. P. 1854,1863). Szenvedéseinek, miket koronkénti vakság nevelt s az őt szerető gonddal ápoló családja s barátai részvétele enyhített, véget vetett egy, oly hirtelen nem várt, szélhüdés nov. 5-én 1853, s így sajtó alatt volt, s a közönség közönye miatt csak alig létesülhetett öszves kiadását költői müveinek elkészülve nem láthatta: 16. *Garay János Összes Költeményei egy* kötetben, a költő arcképével. Baráti megbízásból kiadta Ney Ferenc. Pest, 1854. 4r., mely azonban címe dacára nem foglalja még magában sem kiadatlan drámáit, sem némely elszórt költeményeit, s félben maradt hősregéjéből 17. A *Hetumogerek,* csak egy töredéket hoz. A köz részvét csak a költő halála után ébredt fel; s dicsőítette emlékezetét azon főleg a középrend közt folyt adakozás, mely két év alatt egy kis tőkére (8000 pft) gyűlvén, legalább a szükség ellen fedezte a költő hű családját.

ERDÉLYI JÁNOS.

1814—1868.

Erdélyi János 1814-ben született Kapóson, Ung vármegyében. Tanulmányait a sárospataki collegiumban végezvén, Szabolcs, Zemplény és Gömörben több úri házaknál neveló'sködött. Atyja, földmivelő létére is, jó rimü takaros verseket csinált, miknek leginkább szentírási helyek s történetek voltak tárgyai; ezenkívül oly patriarchális szokást tartott, hogy családjával hosszú téli estéken zsoltárokat énekeltetett. Mindennek elhatározó befolyása volt a gyermek kedélyére, s vele a költészetet jókorán megszerettette *)· így a Patakon Szemere Bertalan indítására keletkezett magyar társaságnak egyik legbuzgóbb tagja lett; s ennek „PartAenon"ába dolgozván, első nyomtatott müve 1. *Derse,* költői beszély, annak 1834-iki folyamában jelent meg. 1835 óta kezdett többet költeni, s *a Bajza Aurórájában* 1836—7, 1838 a *Garay Hajnalában,* s

[1]) L. *Újabb Ismeretek Tára,* II. köt.

azon túl az *Emlény* mindenik folyamában megjelent *lyrai költeményei* méltó figyelmet ébresztettek, s őt legjobb dalköltőink közé rangozták. Állandó dolgozó társa lett az *AthenaeunmaXí* is ennek kezdete óta, s e mellett a *Részvét Gyöngyei* (1838) s az Árvizkönyv (I. 1839) hoztak tőle dalokat, a *Társalkodó* pedig az utóbbi évben némely apróbb vegyes *értekezéseket* is. Mind ezek nyomán az akadémia őt már 1839. nov. 23. levelező tagjává választotta, mely évben Pestre tette át állandó lakhelyét, hol nem sokára megházasodván, nejét, a lelkes Vachott Corneliát csakhamar elvesztette. Ez időben a nemzeti színházat néhány fordítással segítette, mik közöl megjelent: *Pártfogolás,* vigj. 5 felv. Seribe ut. franc, ford. (Nagy Ignác Színműtárában, I. köt. 1840). Wienbarg „Aesthetikai Táborozásaidé kéziratban maradt. A Kisfaludy-Társaság őt január 22. 1842. választotta tagjául, s mint ilyen Székács József által azon évi nov. 30. bevezettetvén, először értekezett a *népköltészetről* [2]); a következett évben pedig a társaság kebelében *Boileau tankölteményét* adta: *A Költészetről,* alexandrínekben dolgozva, bevezetéssel és jegyzetekkel[3]). Ugyanekkoi- a *Regélőt,* melyet Garayval szerkesztett is, számos *széptani bírálatokkal* nevelte. 1843 aug. l.aKisfaludy-Társaság titoknokává választatván, ezen állásában hat éven keresztül magának mind ez intézet,

[2]) Lásd a *Kisfaludy-Társaság Évlapjai.* IV. köt. 157. s köv. 11.

[3]) *Ugyanott* 189. s köv. 11.

mind a népköltészet, s a széptani nézetek tisztázása körűi kiváló érdemeket szerzett. T. i. még 1839. dec. 30-dikán a *magyar népköltészetről* másodszor értekezvén [4]), a társaság ez ügynek egész buzgósággal felkarolását határozta el, felszólításokat intézett a magyar akadémiához s az összes közönséghez, minek következtén a népköltési anyag meglepő sikerrel gyűlt. Az alatt megjelentek összegyűjtve: 2. *Erdélyi János Költeményei,* Buda 1844, s az akadémia által dicséretet nyertek. Erre elébbi nevendékével, az ifjú Máriássyval, 1844—45-ben egy középeurópai utat tevén, visszajövetelekor a lapokban jeles *Úti Képeket* adott. 1846 január 10. már ő fogadta a Kisfaludy-Társaságba időközben bevett Szigligeti Edvárdot üdvözlő beszéddel[5]), s a folyton mozgatott népköltési ügy kellőleg megérvén, sept. 27. a Kisfaludy-Társaságtól ő bízatott meg a szándéklott gyűjtemény szerkesztése és kiadásával [5]), minek folytán az még azon évben meg is indúlt, s köz figyelmet és részvétet gerjesztvén, rövid időn három kötetre növekedett: 3. *Magyar Népköltési Gyűjtemény.* Népdalok és Mondák. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja E. J. Pest, 3 köt. 1846, 47, 48, melynek másodikábanegy bő értekezése áll *Népköltészetünkről;* s azon kívül ehez tartozólag: *Magyar Népdalok,* énekre és zongorára, v. egyedül zongorára,alkalmazák

[4]) L. *ugyanott* VI. köt. 79. s köv. II.
[5]) L. *ugyanott* VII. köt. XVIII. 1.
[6]) L. *ugyanott* VII. köt. XXIII. 1.

Fogarasi és Travnyik; a Kisf.-Társ. megbízásából kiadja Erdélyi J. két fűz. föl. — 1847-ben a Kisfaludy-Társaság által Henszlmann Imrével és Toldy Ferenccel együtt a társaság széptani-kritikai hetilapja kiadásával bízatván meg, az ő szerkesztése és munkás részvétele mellett jelent meg 4. a *Magyar Szépirodalmi Szemle.* Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Pest, 1847. Két kötet. A bekövetkezett országos változások alatt is folytatta Erdélyi különösen a nép irodalma körében tanulmányait és gyűjtéseit, bár 1848-ban Bajzának a nemzeti színház igazgatóságáról lelépésével átvett igazgatóság egy ideig lényegesen igénybe vette, 1849-ben pedig a politikai mozgalmaktól mindig távol tartózkodó költőt az események folyamata szinte nyilatkozásra ragadta: 5. *Szabad Hangok,* Pest, 1849. Mik után Szemere Bertalan sürgetésére 6. a *Respublica* című politikai lapot megindítván,melyből azonban csak kilenc szám jelent meg, a dolgok rögtöni fordulata őt Pestről távozni kényszerítő. Ez elvonulás a tiszai vidékre vezette őt, hol ismét felvevőn régi kedves irányát, csakhamar következett 7. a *Magyar Közmondások Könyve.* A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pest, 1851, melyet egy bő elmélete a magyar közmondásoknak egészít ki; továbbá: *Népköltészetünk a külföldön,* és *Gyűjtsük a hazai szokásokat* (mindkettő a P. Napló 1851-ki foly.); s egykorúlag első drámai kísérlete: 8. *A velencei hölgy,* dráma öt felv. Pest, 1851.

Erdélyi élete harminchetedik évét élte, midőn szilárd állásról kezdett gondolkodni, melyet a haza kétes helyzete mellett az irodalom maga nem látszott többé ígérni. Ekép meghivatta magát 1852-ben a pataki reform, collegiumhoz a bölcsészet tanszékére Nem mellőzte ugyan teljesen élete e szakában sem költészetet: a kor közlönyei hoztak néha költemé nyeit; készült második drámája is: 9. *Két királyné* 5 felv. (nyomtatatlan); részt vetta reformátusok ének reformi mozgalmában: 10. *Halotti Énekek* temetkezés alkalmakra, Patak, 1852; folytatta népköltési gyűjté seit és kiadásait is: 11. *Magyar Népmesék,* képes kia dás. Pest, 1855 és 12. *Válogatott Magyar Népdalok* Pest, 1857; ide tartozik egy kisebb cikke is: *Népköl tészetünk körül* (Szépir. Lapok 1853) és: *Magyar nép dallamok és ref. szentének* (Sárospat. Fűzetek 1863 64); — de felfogta komoly hévvel ismét itészeti mű ködését is, az irodalomtörténeti álláspont mind kifeje zettebb érvényesítésével, ezekben: *Irodalmi Levelek* 1—V. (a Szilágyi Virgil Értesítőjében 1852), *Irodaim Arcképek* (Czuczor, Mikes, a P. Naplóban 1854; Pe tőfi, a Divatcsarnokb. 1854); *Egy századnegyed a ma gyár szépirodalomból* I—XII (P. Napló 1855); *A leg újabb magyar lyra* (Budapesti Szemle V. VI. köt 1859); *Költőnek* (Magyarország 1867) Költők *(Zajzon* u. o.). Ide sorolom még: *A középkori francia iroda* Zomról írt cikkét (a Budapesti Szemlében 1865), bírá latait[7]), életrajzait [8]), két irodalomtörténeti kiadvá

[7]) A fontosbak: Magyar Szónokok és Státusférfiak Könyve

nyát: „Magyar Prot. egyháztörténelmi Emlékek“, melyekből a tiszán-inneni helv.hitv. egyházkerület az ő mozgatására hozott határozata folytán egy kötet jelent meg, melyben a sárospataki collegium története foglaltatik, és: Emlékkönyv a sárospataki ref. főiskola három százados ünnepére, mindkettő S. Patak, 1860. — Bölcsészeti tanulmányai, mint 1847-ben már, a szépre irányúltak; ide tartoztak az *Aesthetikai Előtanulmányok* I—III. (az Új M. Múzeumban 1854 és 55); *Classical és Regényes* I—IX. (P. Napló 1856), s amazok folytatása: *Aesthetikai Tanulmányok* (a Kisfaludy-Társaság Evlapjai új folyamában I. köt.); de tanári hivatása mind mélyebben merítette el őt a bölcsészeti vizsgálatokban, s itt mindenek előtt történeti stúdiumokat tevén, a hazai bölcsészeti fejleményeket is bevonta munkálkodása körébe, minek részint történeti jelentékeny dolgozatok lőnek gyümölcsei, ú. m. kezdetben egyes bölcsészeink ismertetései: *A hazai bölcsészet történelméhez* cím alatt [n]), részint összes böl-

(Pesti Napló 1851); Losonci Phoénix (u. ott); Arany J. Kisebb Költeményei (u. o. 1856); Szilasy Philosophiai Tanulmányai (S. Pat. Fűz.) stb.

[8]) Egressy Gábor életrajza (Szilágyi Virgil Értesítőjében 1852); Majoros András emlékezete (S. Pat. Fűz. I.); Somosy János életrajza és jellemzése (u. o. 1864); s apróbbak a „Magyar írók“ című a Sz. István-Társulat által kiadott életrajztárhoz (II. Pest, 1858).

[9]) I. Laskai Csókás Péter. Csombor Márton. Apáti Miklós. II. Bayer János. III. Ladivér Illyés (S. Pat. Fűz. I—III. k.).

csészeti állapotaink pragmatikai története: *A Bölcsészet Magyarországon,* melyből a Budap. Szemle új folyamának III—VII. kötetei (1865—67-ben) hat közleményt hoztak, mikben a „bölcsészeti előkor"-tól a XVII. század végéig haladt[10]); részint kritikaiak: „Horváth Cyrill" (az Új M. Muz. cikkei közt, melyek philosophiai mozgalmainkat tárgyalták 1854), s *A hazai bölcsészet jelene,* melynek első nyolc cikke 1856-ban a P. Naplóban jelent meg, majd kiegészítve önállóan S. Pat. 1857. Ide sorozandók akadémiai előadásai is: *Apácai Csere János (ismertetése* 1857-ből (S. Pat. Fűz. III. köt.) és *Verulámi Bácó* 1861-ből (Budap. Szemle XIII. és XV. köt.). — E gazdag munkásság tanulságos és mindig gerjesztő gyümölcsei mind máig elszórva több időszaki közlönyökben rejteznek, miután az általa megkezdett gyűjtemény: 13. *Erdélyi János Kisebb Prózái"),* S. Patak 1863, közönségünk hidegsége miatt már a második kötetnél megakadt. Utolsó munkája volt egy 14. *Egyetemes Irodalomtörténet* [12]), Pest, 1868, melynek befejezése előtt őt a ha-

[10]) Éhez csatlakozik: *„Feze* a Halotti Beszédben" BP. Szemle III. és VIII.

[11]) Ily tartalommal: I. Népköltészetről. A magyar népdalok. Népköltészetünk a külföldön. Népköltészet és kelmeiség. Barcsai, őszékely ballada. II. Egy századnegyed a magyar szépirodalomból. A színi hatásról. Egyéni és eszményi. A khinaiak színháza.

[12]) Tartalma: I. könyv: Előzmények. II. k.: Keleti irodalom. III. k.: Görög és római irodalom. Megszakad a római irodalom második fejezeténél.

Iái 1868. január 23-kán elragadta. — *Az eszmei bölcsészet* cím alatt készült tanfüzetei, nélkülözvén szerzőjük utolsó kezét, kiadatlanok maradtak. — Az <! érdeme azon irodalmi, s általában azon vidorabb szellemi élet, melyet Patak, általa felrázva pangásából, az utolsó két évtizedben kifejtett, s melynek egyik fő közlönye az általa több társsal megindított, s három évig maga által szerkesztett, mind máig virágzó j eles folyóirat volt: 15. *Sárospataki Füzetek,* protestáns és tudományos folyóirat. Egyház és nevelés, tudomány és irodalom körében (S. Pat. 1857, 58, 59. 3 köt.).

VACHOTT SÁNDOR.

1818—1861.

Vachottfalvi Vachott Sándor Gyöngyösön született, 1818-ban, hol a kathol. gymnásiumban vette első oktatását. Innen 1831-ben Eperjesre menvén az ottani ev. lyceumbnn folytatni tanulmányait, Sárossy Gyula serkentésére jó korán kezdett verselni, s mint jogász elnöke is lett az ottani magyar társaságnak. Első nyilvános fellépése 1838-ban az -dtfomaewmban történt „Az anyátlan gyermek“ című versével, mely korán elvesztett anyja felett érzett mély fájdalmának kifakadása, midőn mégNógrádban törvénygyakorlaton volt; majd Pestre jővén, 1841-ben ügyvédi oklevelet nyert, az ügyvédséget azonban nem gyakorolta, egészen magának s önmivelésének, utóbb, miután a szellemes Csapó Máriát nőül vette, Tápió-Sápra Pest várni. vonúlva, kis gazdaságának élt, de keble költői sugallatait soha vissza nem utasítva. Első kísérletei nagy reményeket gerjesztettek felőle, s így azon tizenkét jeles közt találjuk, kiket a Kisfaludy-Társaság

átalakulásakor, 1842-ki január 22. kebelébe felvett. Garay János volt elfogadásával megbízva, mely azon évi sept. 24. ment véghez [1]), s ez alkalommal Vachott Sándor *A külföld rabja* című költeményével köszöntött be, mely a börtönében megőrült Lovassy László lelki állapotainak psychologiai valóságú képét megrendítőleg festi, s mely költői dolgozatainak mind végig koronája maradt [2]). Ennek köszönhette azon kitüntetést is, mely szerint a magyar akadémia őt, a lyrai költőt, 1843. oct. 7. levelező tagjául választotta, de abban, szabályszerű előadással, helyet soha sem foglalt. Költeményeit 1845-ben szedte össze s adta ki: 1. *Vachott Sándor Versei.* Pesten, év nélk. (megjel. dec. 1845). Ezeket egy évvel utóbb követte: 2. *Báthory Erzsébet,* történeti beszély két énekben. Pest, 1847.

1848—9-ben Kossuth ministeriumában titkárságot viselvén, ez állásában a kormányt Debrecenbe követte. A katastroph után előbb Tisza-Sápra, aztán Gyöngyös mellett rédei kis birtokára vonúlt, hol a vidéken bujdosó s az „Arany Trombita[1]" miatt üldözött barátját Sárossy Gyulát házába fogadván, gyanú alá esett, s 1853-ban elfogatott. Ez eset zavarólag hatott kedélyére és elméjére, s őt ismételt öngyilkolási kísérletre ragadta, mire több havi fogság után szabadságát visszanyerte ugyan, de léleképsége csak múlólag térvén vissza, végre is b. Eötvös esz-

[1]) L. *A Kisfaludy- Társaság Évlapjai.* IV. köt. 27. 1.
[2]) *U. ott* 147. s köv. 11.

közlésére Schwarzer budai őrültek-intézetébe adatott ápolás végett, s általa s más nemeskeblű főurak által segélyeztetett, míg a halál 1861. apríl 9. szenvedéseinek véget vetett. Költeményeinek egy újabb teljesebb kiadását öcscse Imre P. 1856, teljeset a Kisfaludy-Társaság adott: *Vachott Sándor Költeményei,* P. 1869, melyet Tóth Lőrincnek, e társaság 1862-ki köz ülésében tartott szép emlékbeszéde előz meg.

Vachott egészen az volt az életben is, mi költészetében: kedélyes, házias, elegiai természet; hű, önfeláldozó férj, vő, barát. E mellett arany becsületességű, nem ügyes, nem életre való, ábrándozó, rossz gazda. Segítendő barátait, pénzeit rosszúl helyezte el, nem jelentéktelen örökségét ez úton vesztette el úgy, hogy halálával családjára csak gyászt és szükséget hagyott. Költészetét Tóth Lőrinc említett beszédében, Arany János, gyönyörű nekrológjában [3]), szeretettel és valóan jellemezték.

[3]) L. *Szépirod. Figyelő* I. foly. 383. I.

B. EÖTVÖS JÓZSEF.

1813—1871.

Vásáros-Naményi báró Eötvös József, első rangú bölcsész, szónok és költő, b. Eötvös Ignác főtárnokmester és b. Lilién Anna fiók, Budán született, 1813. sept. 3-kán. Alig töltvén be hetedik évét, a szeílemileg rendkívül korán fejlődő gyermek 1810-ben kezdette meg gymnásiumi tanulmányait szülötte városában; a bölcsészetieket és jogiakat a pesti egyetemben 1826—31-ig végezte. Életének sok tekintetben nevezetes, talán legnevezetesb, időszaka volt ez, mert Pruzsinszky Józsefben, ugyanazon férfiúban, ki egykor Sándor-Lipót nádor magyar nyelvtanítója, majdan, mint a Martinovics titkának tudója de fel nem fedezője, három évig államfogoly volt, még 1825-ben oly nevelőt nyert, ki a szertelen elevenségü s anyja által tán elkényeztetett fiúval magát tiszteltetni, figyelmét pedig, a római classicusok üzése közben, a bölcsészet és politika legmagasabb kérdései iránt nem

csak felkelteni, hanem lekötni is bírta [1])· Kétségkívül érdekes és tanulságos leszen egykor a férfiúnak ifjúkori emlékrajzait olvasni, ki már tizennyolc éves korában a philosophusnak— ily jókor csak a léleknyugalma árán elfoglalható — álláspontjára vívta fel magát; ki azon éveit,melyekben egy főrendű ház kegyelt gyermeke, alegmellőzhetetlenebb tanulmányok mellett rend szerint csak az élet ifjú örömeiben fürdik, komoly és nehéz küzdelmekben élte le, milyekre sok férfi is csak a zajos világéletben lel gerjet és alkalmat. Mert családja körében, melyet a cátói szigorúságú s egészen a XVIII-dik század francia philosophiájától áthatott nevelő egészített ki, minden irányban ellentétek tűntek fel körűié: a legbensőbb vallásosság, s a szív kérdéseit is a rideg ész szempontjaiból tekintő szabadelvűség; a német míveltség és formák kegyelése, s a legszigorúbb nemzeti érzület, mely nem is csak a nevelőben, hanem az atyai nagyszülékben is találta képviselőit; a gyengeségig menő loyalitás, s a törhettlen hazafisággal egyesülő politikai függetlenség; a hagyományos aristokratiai érzelem, minden valódi erényeivel, s a formáiban tán fanyar, de jogosúltságát örök elvekből leszármaztató egyenlőség; s ez ellentétek, egyfelül oly emberekben testesülvén meg, kikhez a kedély szeretettel ragaszko-

[1]) Saját classicai stúdiumainak egy irányban, a politikaiban, hatását festi Eötvösnek *Kölcsey felett* mondott emlékbeszéde azon szakaszban, mely a tizennégy éves gyermekifju játékairól beszéli (1. e beszédet a m. akadémia *Évk. V. köt. 115. l.).*

dott, másfelül olyanban, kinek az ész nem bírt ellent állani: — ezen és ilyen küzdelmek harcterévé lett vala már a fiatal Eötvös lelke. E hatásokhoz járultak az egyetem némely előadásai: Ve^rle behízelgő és szabadelvüségökkel néha megdöbbentő történeti elbeszéllései, Horvát Istvánnak a nemzetiség szeretetét gerjesztő és tápláló lángszavai, Frank positiv, sajog terén a históriai irányt erősen megtartó szelleme. Es mind ezekhez járult a gyermekkori barát Szalay László korán kifejlett magyar-irodalmi szenvedélye, kivei ő Virág Benedeket és Szemere Pált látogatta, s kik kéréseik és buzdításaik által az irodalomnak hódítgaták meg, míg Kazinczy Ferenc, kinél a két fiatal barát már 1828-ban tisztelkedett, a főúri s lángelmíí gyermek előtt a neki intő s általa egykor bizonyosan kivívandó dicsőséget kápráztatta. Es Eötvös már ekkor az irodalmat egyetlen eszköznek ismervén fel, mely által — azon időben — a nemzetet kötelességérzetére ébreszteni, nemzetiségét biztosítani lehetett [2]), valamint ama tényezők által szellemének iránya, úgy eme meggyőződése folytán *életének feladása meg volt határozva.*

Azonban Eötvös 1831-ben, egyetemi pályája befejezésével, a főnemes házak fiainak akkori szokása szerint megyei téren kezdett hivatalbeli gyakorlatot, Fejér vármegyében, hol atyja birtokos volt, magát aljegyzőnek neveztetvén ki. De már 1832-ben, meg-

[2]) L. emlékbeszédét *Szalay László felett* a m. akad. *Évk. XI. k.* K *darabja 23. lapján.*

nyilván a hosszú országgyűlés, felsietett Pozsonyba, hol nagy érdekeltséggel hallgatta mindkét tábla vitatkozásait, és szive egész melegségével megszerette Kölcsey —, esze egész komolyságával leste Deák Ferenc szónoklatait. Miután 1833-b. ugyanott letette a szokott ügyvédi vizsgálatot, 1835-ben engedve'atyja kivánatának, az udvari cancellaria szolgálatába lépett, melynél a következett évben udvari fogalmazóvá neveztetett. De neki nem hivatal kellett. Egész lélekkel folytatta most is zsenge korában már ritka komolysággal kezdett tanulmányait; e mellett apró dolgozatokban meg-megkisérlette erejét, melyek, igen természetesen, költőiek voltak, s mellettök egy nehéz nyelvpróba, Goethe Berlichingeni Götzének fordítása (1830), melyek azonban kiadatlanok maradtak. Csak midőn a Kisfaludy köre a Kritikai Lapokban Szemerével és Kazinczyval meghasonlott, debütirozott b. Eötvös, ezeknek pártjokra kelve, egy Bajza ellen intézett feddélylyel: 1. *„A Kritikus Apotheosisa,* irta B. E. J.“ Pest, 1831; melyet néhány drámai dolgozat követett, ú. m.: 2. *A Házasulok,* vígjáték 3 felv. P. 1833; 3. *Boszú,* szomorúj. 5 felv. P. 1834; 4. *Angelo,Hugo* Victorból,P. 1835, ez egy figyelmet gerjesztett aesthetikai bevezetéssel. Ezek folytán az akadémia, örvendve a lelkes ifjú férfi talentomának és tüzének, őt 1835 sept. 14-kén levelező taggá választása által annál állandóbban az irodalomhoz kívánta kötni. Eötvös pedig sietett szabadságot venni egy külföldi utazásra, mely 1836—7-ben Németországba, Schweizba, Német-Alföldre, Franciaország és

Angliába vezette őt, s az ifjúnak már is ritka tudományát világismeret- és világtapasztalással egészítette ki.

A visszatérőt atyja, időközben megrendült anyagi viszonyaira tekintve is, újra és szorosban a hivatalos pályához kötendő, melyen, születése és összeköttetései mellett, a legfelsőbb körökben is már ismeretes ritka képességei után fényes jövendőt ígérhetett fiának, a tiszamelléki kerületi táblához tiszteleti közbírává neveztette ki. De Eötvös, bár e címe az Akadémiai Névkönyvben több éven át (1838—42) benn áll, hajói tudom, párszornál többször meg sem jelent annak ülésein, hanem 1840-ig Sályon Borsodban, atyja jószágán lakva, egészen és határozottan az irodalomnak élt; minél fogva atyja is hivatalban maradását többé nem sürgette, s Eötvös még az 1840-diki országgyűlés előtt Budára, majd állandóan Pestre tette át lakását.

És csakugyan sályi magányától számítandó azon fényes írói pálya, melyen Eötvös harminc éven át mind nevekedő díszszel járdáit. Néhány nagy szépségű *lyrai költeménye* s pár prózája az Athenaeumban, a Társalkodóban és Emlényben [3]) újra reá fordította a közönség figyelmét, kit tanonc korában remények közt idvezelt, s vándor éveiben szem elől vesztvén, most egyszerre mint költőt, bölcsészt és nagyra me-

[3]) *Athenaeum:* 1837. II. „Búcsú“ (1836); Hugo Victor mint drámai költő. 1838: I. Élet fája. — *Társalkodó* 1838, 39. sz. Methodista temetés, úti naplómból. — *Emlény* 1839, 41, 42.

nendő státusembert meglepő fényben látott feltűnni. T. i. a pesti árvíz tetemesen megkárosítván a lelkes könyvkiadót Heekenast Gusztávot, ennek érdekében Eötvös, a párizsi „százegyek könyve[11] példájára, egy szépirodalmi gyűjtemény előállítására hívta fel a magyar írókat (apríl 1838), s így létesítvén az 5. *Arvízkönyvet* (P. 1839, 40. 5 köt.), abban lépett fel első regényével: 6. *A Carthausi* (ötödik külön kiadása Pest, 1862; német fordítása Kleintól P. 1842, az ötödik Duxtól 1862). Míg ez örökké szép mű a fiatal és nő világot egészen meghódította, s a bel- és külföldi kritika méltánylatát is kivívta: első tudományos munkája, melyben az éjszakamerikai hallgató börtönrendszert ajánlja: 7. *Vélemény a fogházjavítás ügyében* (P. 1838), szakbeli tanulmányai s utazási észleletei alapján készítve, a nyilvános élet emberei figyelmét ragadta meg; az akadémia pedig a kettős téren már kitűntet 1839 nov. 23-kán tiszteleti tagjává választotta. Huszonhat éves író tán soha sem üllött oly fényes diadalt mint a Carthausi költője, midőn más nap az akadémia ünnepélyes köz ülésében,a fővárosi közönség színe előtt, ennek általános meghatottsága s lelkesedett acclamátiói közt első, s legott elhíresűlt, *emlékbeszédét* mondotta *Kölcsey Ferenc felett* (M. Tud. Társ. Évkönyvei V. köt.). Az új szónok ezentúl is sokszor aratott még érdemlett tapsot, de tisztább, fellegtelenebb, édesb diadalt, mint nov. 24-kén, nem. Mindenki érezte hogy egy nagyság tűnt fel benne a magyar irodalom egén: mindenki róla szólt, őt kívánta látni, őt dicsőítette.

Ez óta Eötvös működéseiben a tudományos és politikai irány lépett előtérbe. Ugyan is 1840-nek kezdetén Szalay László barátjával az angol „rewiewk“ módjára egy évnegyedes írást indított meg: 8. *Budapesti Szemle,* melynek feladata főleg az volt, hogy a politikának és törvényhozásnak tudományos értekezésekkel kezére dolgozzék; a közönségnek komoly tanulmányok iránti csekély részvéte miatt azonban csak két kötet jelenhetett meg, melyek legbecsesb darabjai közöl valók tőle a *Szegénység Irlandban* és yl *Zsidók emancipátwja* (ez utóbbi majdan német és olasz fordításokban is kijött). Ugyanez évben foglalta el először a pozsonyi országgyűlésen ülését a főrendi táblánál, hol az ellenzék soraiban foglalván helyet, ennek csakhamar első szónokai közzé számíttatott; s tekintve a börtönjavitásról már két év előtt közzé tett Véleményét, az ez ügyben kiküldött országos bizottságnak tagjává neveztetett. Mint ilyen e tárgyról Lukács Móric barátjával együtt egy új, terjedelmesebb munkát adott: 9. *Fogházjavitás,* P. 1842; ezt megelőzőleg pedig 10. *Kelet népe és Pesti Hírlap,* P. 1841- című röpiratában Kossuth Lajost védte gr. Széchenyi István ellen, melyben sikerűit ugyan bebizonyítani hogy Széchenyi nem bizonyította be Kossuth elleni vádjai alaposságát, de nem azt is hogy a vádak alaptalanok voltak.

Legnyomosabb, leggyümölcsözőbb, s vég sikerében históriai fontosságú lett b. Eötvös azon működése , melyet az 1843-ban Szalay kezébe átment Pesti Hírlapban kezdett meg. T. i. itt és ettől fogva

fejtegette és mutatta ki, európai színvonalra emelkedve, azt, hogy Magyarország regenerálójára az egyetlen biztos rendszer a parlamentáris felelő's kormányzat. Cikkei tudományos-rendszerű munkává dolgozva 11. *Reform* cím alatt Lipcsében 1846 (újra P. 1868) jelentek meg, s ezeket részletes tárgyalások egészítették ki *Teendőink* cím alatt (P. Hirl. 1847). A parlamentarismus akkor még a legnagyobb rész előtt örökké valósíthatatlan szép álomnak tetszett; és még is sikerűit valárd alapú jeles beszédei által Pest vármegyében az akkor még municipalista Kossuth ellen annak az országgyűlési utasításokba felvételét kivívnia. Ez irányban működött Eötvös párhuzamosan költői munkáival is; vígjátéka: 12. *Éljen az egyenlőség* (adva 1840, kínyomt. *atz* Aradi Vészlapokban 1844) a jogegyenlőséget ajánlja egy megfordított képben; 13. *A falu jegyzője,* regény 3 köt. P. 1845 (újra 1865; németül P. és Lipcse 1845 és 1851) a megyei rendszer tarthatatlanságát tünteti fel concrét történetekben; 14. *Magyarország 1514-ben* című regénye pedig, szinte 3 köt. P. 1847 (németül Pest és Lipcse 1850), közvetve a jobbágyság felszabadítását célozza: mind oly eszmék, melyek kellőleg kifejtve s a költészet minden eszközeivel a köz érzésbe beoltva, nem sokára megoldást voltak nyerendők. Bekövetkezett t. i. az 1847—48-ki pozsonyi országgyűlés, s a párizsi forradalom hatása közben épen Kossuth Lajos ügyes és bátor fellépése segedelmével létesült az Eötvös által vég mentőszerűi kitűzött állami és társadalmi reform, s ekép Magyarország új alkotmá-

nyának szellemi szerzőjévé ő lett. Az első magyar ministeriumba mint cultus és közoktatási minister belépvén, több fontos törvényjavaslatot készített, melyek közöl itt a gymnásiumi szaktanítást s az egyetemen a tanítási szabadság behozatalát illető legyen kiemelve; a szomorú fordúlat azonban, melyen az ország nem sokára átment, nem kedvezett a kivitelnek; a forradalom kigyúladása pedig lehetetlenné tevén további működését, külföldre vonúlt.

Lelépte óta Eötvös 1851-ig Münchenben lakott, s folytatva bölcsészeti és történeti stúdiumait, ismét az irodalomnak élt. A szabadság leendő megmentésén ő soha kétségbe nem esett, de felismervén a nemzetiség eszméjének európai fontosságát, erősen hitte, hogy nagyobb veszély fenyegeti hazáját e részről mint a kényuraloméról, s azért először is e kérdést tárgyalta egy német röpiratban: 16. *Uber die Gleichberechtigung dér Nationalitiiten in Österreich,* Lipcse 1850 és Becs 1851, kikapva e tárgyat nagy kiterjedésű vizsgálataiból, melyeknek eredményeit classical nagy művében philosophiai mélységgel és terjedelmes történeti és politikai tudománnyal adta, ily cím alatt: 16. *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az állodalomra,* 2 köt. Bécs és Pest 1851 és 54 (németül Bécs és Lipcse 1851, 54), mely a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit mint korunk irányadó vezéreszméit méltatja, s a külföld által is e téren a legnevezetesb munkák közzé számíttatott.

Hazájába térvén végre, budai villájában vonult meg, s ismét a költészetnek—, 1855 óta pedig, midőn

az akadémia másod elnökévé választatott, e nemzeti intézetnek is, és a Kisfaludy-Társaságnak élt, melynek 1847 óta elnöke, ezt halottaiból feltámasztotta. Ama téren következtek: 17. *A Nővérek,* regény 2 köt. P. 1857 (újra 1860, németül 1858); kevés de jeles 18. *Költeményei* először összegyűjtve a „Remény" zsebkönyv 1858-ki folyamában (önálló diszkiadás, Székely Bertalan illustrátióival, P. 1869. 4rétb.), és 19. *Elbqszéllések,* P. 1859 (németül „Dorfgeschichten" u. o.). Ez időbe esik két nevezetes beszéde is az akadémia köz ülésein: *Vörösmarty* (Akad. Evk. IX. k. 1858), és *Kazinczy Ferenc* felett (Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Ferenc születése évszázados ünnepéről oct. 27. 1859); végre az utóbbit megelőzőleg egy névtelen német munkája 20. *Die Garantien dér Macht und Einheit Österreichs,* Lipcse, 1859 (négy kiadás ez évben), melyben a közbirodalom hatalmának biztosítására alkotmányos intézményeket, a különböző nemzetiségek természetszerű kifejtését, s a közös ügyeknek közös alkotmányos törvényhozás általi tárgyalását javasolja.

Az 1859-ki olasz háború után azonban a köz csüggetegség egy nagy fordúlat előérzésében tűnni kezdett. Az 1860. mart. 5-kei pátens által elrendelt „megerősített" birodalmi tanács csak is tanácskozó s nem határozó, tehát nem alkotmányos testület lévén, senkit sem elégített ki, s b. Eötvös, abba meghívatván, a meghivatást nem fogadta el; hanem szemben azon igyekvésekkel, melyek egy alkotmányos egységes ausztriai birodalom megalkotását, tehát Magyaror-

ságnak törvényhozásilag is Ausztriával összeolvasztását célozták, a nagynémet s különösen az ausztriai státusemberek tekintetéből ismét német nyelven, irta ama nevezetes röpiratát: 21. *Die Sonderstellung Ungarns vöm Standpunkte dér Einheit Dentschlands.* Lipcse 1860 (magyarúl Toldy Istvántól: „Magyarország különállása Németország egységének szempontjából, egy magyar államférfidtól Pest 1861), melyben hazánk törvényhozási különállásának mind európai mind ausztriai érdekben szükségét cáfolhatatlandl megmutatja. Szinte egykorúlag jelent meg 22. *Felelete b. Kemény Gábor* „Néhány Szavára“ Pest 1860, egy meleg szózat a nemzetiségi kérdés békés megoldása ügyében; s befejezte élte e szakát október 13-kán *Széchenyi István feletti beszéde* (M. Akad. Evk. X. köt. I. db. 1860), mely a rendkívüli ember tettei és jelleme remeklő képében a nemzetet-megrenditő kiáltvány volt, intő és buzdító mit kelljen tenni és mint várni, hogy a nagy halott megtört reményei valósúljanak. ·

Hét nappal e nemzeti gyászünnep után beállt az octóberi fordúlat, s ez Eötvöst ismét a politikai tényezők s azon mű visszavívói első sorában találta, melynek alapjait egykor ő rakta le. A valahára megint összehitt országgyűlésre Budán képviselővé választva, itt, 1861 május 17-kén, mondotta a *válaszfelirati* vitában azon nevezetes beszédét, mely országgyűlési beszédeink közt első emelkedett a magas politika színvonalára, a legmagasb, mert európai álláspontról határozván meg teendőinket. Ez országgyűlés

látszó siker nélkül szétoszolván, s egy új provisórium állván be, Eötvös újra az irodalomba vonúlt vissza. Ez időben rendezte s egészítette ki aphorismai munkáját: 23. *„Gondolatok“* P. 1864 (németül P. 1864), mely a mi irodalmunknak az, mi Pascalé a franciának[4]); és szónokolt évenként a Kisfaludy-Társaság elnöki székéből [5]), irányadólag mindig a haza cultúrai, nemzeti és politikai érdekében, míg az elközeledő kiegyenlítés előérzete még egyszer a publicistica terére szólította. T. i. a közjogi viszony elintézésén kívül, melynek alapjait az 1860-ki „Különállásban[11] s az 1861-ki válaszfelirati vitában tárgyalta volt már, legfontosabbnak tartván a nemzetiség kérdésének szerencsés megoldását, és szemközt az országnak nemzetiségek szerinti területi felosztása eszméjével, május 1. egy, neki-tulajdon mélységgel és melegséggel írt röpirattal kívánt a nézeteknek üdvös irányt adni: 24. *A Nemzetiségi kérdés* (P. 1865, németül u. ott); június 12. pedig 25. egy *Politikai Hetilap* előrajzát adta, melyben a helyzetek és megoldandó kérdések előleges megvitatásának kívánt orgánumot alkotni; s mely július l-tó'l az év végéig számos ki-

[4]) Rovatai: Hit és Vallás; Ember és Világ; Irodalom és Tudomány; Állam és Politika; Észrevételek; Szabályok. — Meg kell Eötvös ez új munkájától különböztetnünk a következőt: *„Gyöngysorok b. Eötvös József összes szépirodalmi müveiből,* fűzte Vachott Sándorné.“ Pest, 1861.

[5]) Az 1862 és 63-ki elnöki beszédek a *Kisfaludy Társasig Évkönyvei* új folyamának I.—, az 1864 és 65-kiek azok II. kötetében láthatók.

tűnő vezércikkeit hozott. Kihirdettetvén végre az 1865-ki országgyűlés, abban ismét mint budai képviselő vett részt; a kiegyenlítés szerencsés létesültével pedig az Andrássy-ministeriumba újra mint vallás- és közoktatási minister lépett be. Dessewffy Emil halála után, 1866 martius 18-kán az akadémia első elnökévé választva, vitte ez intézet fő kormányát is. Akadémiai beszédei sorát a megnyitókon kívül, előde *Dessewffy Emil* feletti emlékbeszéde (1867 jan. 28.) nevelte; s ő vitte ki az 1869-ben királyilag megerősített akadémiai reformot, mely szerint 1870 jan. 17-kén, s nem már csak az igazgató tanács, hanem egyszersmind az akadémia öszves szavazataival, újra megválasztatott annak elnökévé. Nagyobb új munkája a kormánygondokkal terhelt férfiúnak ez időszakban nem jelent meg, de némely, s helyökön már említett, új kiadásokon kívül, melyek közöl „A XIX. század eszméi“ második átdolgozott kiadása egy kilátásba helyzett öszves kiadást nyitott meg (P. 1870), akadémiai beszédei először összegyűjtve e cím alatt jöttek ki: 26. *Magyar írók és Államférfiak,* P. 1868 [6]). Az 1865 és 69-ki országgyűléseken tartott számos politikai beszédeit a szempont újsága, gondolatbeli gazdag-

[6]) Tartalma: Emlékbeszédek Kölcsey, Körösi, gr. Dessewffy József, Vörösmarty, Kazinczy, Széchenyi, Reguly, Szalay és gr. Dessewffy Emil felett. Ezeket 12 elnöki megnyitó beszéd követi. — *Politikai beszédeiből* eddig csak tizenhatot bírunk összeállítva Toldy Istvántól a M. Politikai Szónoklat Kézikönyve I. kötetében (Pest 1866).

ság s az érzület emelkedettsége öszves politikai szónoklatunk első rangú műveivé avatja. Minden nagyobb beszéde ünnepet jegyez a magyar parlament naptárában, s azokból minden párt tanulságot és élvet merített. Vallást érdeklő törvényjavaslatai a lélekismeret teljes szabadságáért hevűlő kebelének elmúlhatatlan emlékei. Mégis 1870-diki budgetjének tárgyalásakor az ellenzék által ellene hetekig folytatott kisszerű és mérges zaklatások alatt végre összeroskadt (martius 5-kén). Károlyfürednek, mely annyiszor hozott üdülést gyenge szervezetének, most csak rövid és mulékony hatása volt. Decemberben a kimerültség ágyba dönté; a többit egy emésztő láz tette meg. 1871 február 2 kán megszűnt élni. Amely méltatást a politikai ellenpártok az élőtől megtagadtak; azzal nem késtek a halottat kiengesztelni. A haza részvéte agyászban egyetemes volt: a fej delemtől le az egyszerű polgárig, a politikai és vallási színezetek különbsége nélkül.

SZABÓ ISTVÁN.

Szül. 1801.

Szabó István Bakony-Szent-Királyon született, Veszprém vármegyében, július 4-én 1801. A pápai gymnásiumban végezvén 1812-ben az első osztályt, a következett évben Rozsnyón, mint gróf Eszterházy László püspök convictora, folytatta tanulmányait, s 1819 óta a papnöveldében végezvén a theologiát, 1826-ban áldorrá szenteltetett. Miután a rozsnyai püspök udvarában egy évig írnokoskodott, 1827-ben káplán lett Karancs-Keszben, Nógrád vármegyében. Meglepetve találta őt itt a palócság közepeit 1831-ben Kazinczy Ferenc a görög anthologiával foglalkodva [1]), melylyel nem sokára a költészet és ízlés emberei általános figyelmét magára vonta: 1. *Görög Virágok az Anthologiából.* Kassa, 1834. Ez utóbbi évben Osgyánra mozdíttatottelé fárahelyettesnek, 1837-b.

[1]) L. *Kazinczy Ferenc Eredeti Munkái* II. köt. 97.1. — Első közlései a Koszorú 1830-ki folyamában.

Guszonára, 1844-b. Pilisre plébánosnak, honnan végre Kazárra Pásztó mellett tétetett által. Ez időben közölte a Tudományos Gyűjteményben a karancsi palóc nyelv körüli tanulmányait; először példában: *A thermopylaei csatát* adva *Herodotból* karancs-tájéki palóc nyelven (1836: II. köt.), majd annak tudományos ismertetését: *Karancs-vidéki palóc nyelv* (1837: I. k.), melyhez az Iliász kezdétét kapcsolta palócos nyelven, hogy annak hangzók- és kettőshangzókbani gazdagságánál fogva lágyságát egy felsőbb-költészeti példában is felmutassa. Következtek a görög szónoklat körüli dolgozásai: *Szikrák a hellen szónokokból,* t. i. ezeknek életei s némely mutatvány beszédei 1838, majd *Aeschines Beszédei* 1839, mindkettő a m. akadémia által elfogadva (mind eddig kéziratban). Azonban adott időnként ismét epigrammákat is az anthologiából az *Athenaeumban* 1838 és 1839-ben; egy kritikai cikket a *Figyelmezőben* 1840 (Világ Demostheneshez), s 1842 a Nemzeti Almanachban az *Odyssea XXL énekét,* előhírnökét azon mesterműveknek, mikkel a magyar költői nyelvet dicsőítendő volt. Az akadémia őt mint a magyar legjelesb hellenistát 1839 nov. 23. vette fel, a Kisfaludy-Társaság pedig január 22. 1842, mely utóbbiban augustusban 1843 köszöntött be: *A hellen és magyar próza egymás mellett* című értekezésével [2]),

[2]) A *Kisfaludy-Társaság Évlapjai.* VI. köt. 3. s küv. II.

melyet még azon évben e társaság megbízásából Aesop Meséi fordítása, 1844-ben pedig két eredeti versezet követett: *Aesop,* és: *Kendőlakás* [3]), melyek elbeszéllő-költői hivatását tanúsították. Ezek mellett is Homer foglalta el Szabó István egész lelkét, kivált miután az akadémiában gróf Széchenyi István indítványára neki *Odysseá-j*aért érdemlett méltatásúl a legnagyobb tiszteletdíj szavaztatott meg, melyet addig magyar író munkájáért nyert. Megjelent ez az akadémia gyűjteményének: „Hellen Classicusok magyar fordításokban“ II. kötetében: 2. *Homer Odysseája,* Pest, 1846, melyet közvetlenül megelőztek a Kisfaludy-Társaság „Hellen Könyvtára“ I. kötetében: 3. *Aesop Meséi,* Pest, 1846 (kettős, görög-magyar, és tiszta magyar kiadásban), s a II-ban: 4. *Isokrates négy beszéde,* Pest, 1846, szinte két nyelven. Ez időtől fogva a lyrai nemben is dolgozott, de újra meg újra az Iliászhoz térve vissza, melynek első könyvét 1850-ben az Üj Magyar Muzeum hozta, az egészet pedig a „Nemzeti Könyvtár társulata“ az általa Hunfalvy Pál gondjai alatt megindított „Hellen és Római Remekírók Könyvtárában“: 5. *Homerus Iliása.* Pest, 1853. (Hunfalvy jegyzeteivel [4]). Homertől különös érdekkel fordult *Hesiodushoz,* kinek The-

[3]) *Ugyanott* 221 és 317 s köv. 11.

[4]) E műért Kis-Apponyi Bartakovics Béla egri érsek jutalmazta meg. s azt a fennemlített kiadóknak ajándékozta.

ogoniáját fordítva, mindinkább bele mélyedett azon sejtelmes történet-előtti magyar-görög összeköttetések nyomozásába, melyek előjelei egy ily című értekezésében lettek észrevehetővé: *Árkádia mint magyarok hazája* (Új Magyar Muzeum 1852: X. fűz.), s majdan egy akadémiai értekezésében nyilatkozott: *Prometheus gyűrűje* (kiadatlan).

SZÉKÁCS JÓZSEF.

Szül. 1809.

Székács József 1809 február 2-án Orosházán született, Békés vármegyében, hol atyja jó sorsú, de számos gyermekkel terhelt, tímármester volt. Első oktatását szülötte helységében, s majd a tót nyelv megtanulása végett Tót-Komlóson, vette. Már tizenegy éves volt, mikor atyja őt mesterségének megtanulása végett Gyulára akarta vinni; de a helybeli ev. lelkész Szigeti János, ki a fiúnak kitűnő felfogását a vasárnapi katekizálások alkalmával fölismerte volt, erélyes közbenjárásával levette atyját szándékáról, s reá bírta, hogy deák iskolákba küldje, minek folytán a gymnásiumi osztályokat Mező-Berényben végezte, hol az utóbbi években az abonyi Rutkayak mellett tanítóskodott. Lényeges hatással volt itt reá Benka Adám tanár [1]), ki a talentomos ifjút atyailag szeret-

[1]) Ki iránt kegyeletét mind végig megőrizte. L. *Benka halálára* (Koszorú, Szépliterat. Ajándék a Tud. Gyűjt.-hez 1830, 33—7. 11.).

vén, különösen a római classicusok ismeretébe vezette be, vele Caesart és Curtiust, Virgilt és Horácot olvasta, azokat neki magyarázta, s őt a deák versírásban gyakorolta. Csak 1824-ben nyert Székács tudomást magyar költészetnek is léteztéről, midőn a szünidőt otthon töltvén, Szigetinétől Berzsenyi Verseit kapta olvasás végett; melyek őt annyira megragadták, hogy minden egyéb utasítás nélkül magyar ódákat s rímes dalokat kezde írni. Egy ilyennel üdvözölvén egy ízben az urodalmi igazgatót, a helybeli jegyző, egy az irodalomban nem járatlan ember, meglátván üdvözlő versét, további verselésre buzdította, Kisfaludy Sándor munkáival ismertette meg, némi hasznos útmutatásokkal hatott próbadolgozataira, sőt pénzzel is segítette, midőn a gymnásium elvégeztével Pozsony helyett, melyet a tót Benka ajánltneki, Szigeti sürgetéseire Sopronba menendő volt. Itt végezte 1826—9. a bölcsészetet s egy theologiai részfolyamot, mely idő alatt Szigeti nővére házánál, bizonyos Ihász kapitány hitvesénél, nem csak mint fia házi tanítója, élelmi ellátást, hanem magában e mívelt nőben második anyát nyert, ki őt a szebb társaságok hangjával, s miután Székács egy kis német nyelvtudást is hozott magával Berényből, a német classicusok közöl Goethe és Schiller, de némely magyar költők munkáival is megismertette. Különös szeretettel fogadta őt Kis János is, ki vele társalkodott, őt különösen a francia nyelv tanulására buzdította, s neki útmutatásokkal s eszközökkel szolgált gyarapodására. Irodalmi hajlamait e nemesítő érintkezéseken kívül a soproni magyar társa-

ságis ápolta,melynek egyik munkásabb tagjaskönyvtárnoka volt. Ennek évenkénti „ örömünnepén “, miket a város s a környék míveltjei és nemessége számosán szoktak látogatni, mutatta be — először egy nagyobb kör előtt — költői kísérleteit, melyek közöl, hogy őt buzdítsa, *A költő* címűt Kis János beküldte Kisfaludy K. Aurórájába 1830. Ez Székács első nyomtatott kísérlete, mely, forma tekintetében legalább, figyelmet érdemlett.

Midőn ezek után Székács Besztercebányán 1829. év őszén a candidátusi vizsgálatot letette, otthoni pártolói tanácsára és közbenjárására — hogy tapasztalás és önkifejlésre bővebb alkalmat nyerjen — nevelőséget vállalt Rudnai Nikolics János fiainál, melyet 1829 -34-ig folytatott, velők két évet Karlócon, kettőt Pesten, egyet Eperjesen töltvén. E tartózkodások mindegyike vagy reá, vagy az irodalomra nézve különböző tekintetben sajátságosán gyümölcsözővé lett. Karlócon t. i. Sztratimirovics érseknél megismerkedett egy a cyclasi szigetekből származott Nikos nevű görög pappal, ki az egyházi szláv nyelv megtanulása végett múlata ott; Székács azt a latin, amaz őt a görög nyelvben képezte ki, mindketten elébb a szerb nyelvet tanulván meg, mely eleinte kölcsönös nyelvtanításuk közegéül szolgált, s melyhez Székács annál nagyobb kedvvel látott, mert a szerb költészet, a F. M. 0. Minervában 1827-ben megjelent ismertetéséből figyelmét már régebben bírta, itt pedig Karadzsidzs eredeti kiadásának birtokába jutott. Nem sokára hozzá is fogott e saját szépségű költemények tanul-

mányozása és fordításához, s már 1830 elején megjelent ebbeli első kísérlete a Tud. Gyűjt, melletti *Koszorúban^* majd több is (Koszorú 1831. és *Auróra* 1832, 1833). Pestre jővén 1832-ben, itt az irodalom élén álló ifjú Írókkal ismerkedett meg, kik közöl Bajza, fel kívánván görög nyelvi ismereteit használni, a *görög authulogiábóX* fordításra szólította fel, minek folytán csakugyan *Bajza Aurorája* hozta első ebbeli dolgozatait (1833, 34, 35, 37). Az 1833—34-ki tanévet növendékeivel Eperjesen töltvén, maga is élt az alkalommal a törvénytudomány hallgatására, mi mellett az ev. collegiumi tanács megbízásából a magyar nyelvet és irodalmat tanította, s felélesztvén a hanyatlani kezdett ottani magyar társaságot, annak, mint elnöke, munkálatait vezérletté.

A tanévvel befejezvén egyszersmind nevelői pályáját, régi élettervéhez képest, magát a tanárságra teljesen kiképzendő, Berlinbe ment, hol Twesten és Neanderen kívül, kiknél a dogmatikát és egyháztörténetet hallgatta, Michelet bölcsészeti, Erdmann anthropologiai, Böckh és Becker Immánuel philologiai előadásaikat látogatta, s 1835-ki júliustól octóberig Hamburgot, Londont, Hollandot, Bonnt és Jénát megjárván, Lipcsében megállapodott, főleg az öreg Hermannt hallgatandó; ki azonban nem sokára megbetegedvén, Székács, már mint bölcsészettudor, decemberben haza jött, s a Nikolics háznál a nevelőség folytatását felvállalván, ez állásában hol Rudnán Torontói vármegyében, hol Temesváratt lakott. Onnan küldte fel 1836 májusban egy tetemes kötetre növe-

kedett szerb fordításait, miknek kiadásában Kimoss Endre járt el: 1. *Szerb Népdalok és Hősregék. Az* eredetiből fordítá Székács József, kiadá Kunoss Endre. Pest 1836, s követték *eredeti lyrai költemények* és *epigrammák* antik formában (Auróra 1835, 37, Athenaeum 1837—40, Arvízkönyv II. 1839. és Nemzeti Almanach 1841—42). E költői lélekkel dolgozott müvek, egyebeivel együtt, már ekkor reá vonták az akadémia figyelmét, mely őt 1836 évi September 10. levelező tagjául választotta.

Elhatározóvá lett Székács jövendőjére nézve a következett év. A pesti ágostai hitv. községből kiváltak a magyarok, hogy a haza fővárosában mint magyar gyülekezet alakítsák meg magokat. Több régi hitelű jelöltek mellett is az egyértelműséggel határos többség a már jó hírű talentomos ifjú férfiút kívánta, s ő júliusban meg is hívatott pesti ev. hitszónoknak. Megválván tehát octóberben nevelői állásától, s a lelkészi vizsgálat letételével fölszenteltetvén, 1837 nov. 11., épen a pesti ev. gyülekezet megalakúlása félszázados évnapján, tartotta első szentbeszédét [2]). Új hivatásával költői s classicai-irodalmi foglalkodásai helyett theologiai és lelkipásztori stúdiumok, egyháza s gyülekezete ügyei, léptek az előtérbe. Híre mint szónoké gyorsan elterjedt felekezetén belül

[2]) Megjelent e kis gyűjteményben: Predigten, welche bei dem fünfzigjahrigen Jubelfeste dér ev. Gemeinde A. C. zu Pest... in drei Sprachen gehalten wurden. Pest, 1837. (V. ö. *Figydmezö* 1838. 19. sz.j.

és kívül; s 1838. egyházkerülete (a bányai) által már superintendensi főjegyzővé választatván, e hivatalát 1849-ig viselte. Elszórva megjelent 2. *szentbeszédeit* [3]) s némely hivatalos szerkesztményeit[4]) itt mellőzve, kiemelendő az általa Török Pál pesti ref. prédikátorral közösen kiadott s évenként váltva külön szerkesztett 3. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap,* Pest, 1842—48, melyben számos, a két protestáns felekezet únióját (mely szerinte a testületi egyesülésre volt szorítkozandó), az egyházi coordinátiót, iskolaügyet stb illető *vezércikkek és értekezéseken,* úgy könyvismertetéseken kívül irodalmi tekintetben főleg egy új bibliafordítás eszközlésére s a templomi énekeskönyv megújítására irányzott mozgatásai kiemelendők[5]), melyek,

[3]) Ilyek: 1. Egyh. Beszéd, melyet a budapesti özönvíz napjai után . . . apr. 1. 1838. tartott. Pest, 1838. 2. Egyh. Beszéd, melyet sz. háromság után 25. vasárnapján mint utolsó vasárnap az egyh. évben mondott. Pest, 1838. 3. Predigt, gehalten am Sylvesterabend. Pest, 1841. 4. Török Pál „Egyházi Beszédek“ gyűjteményében 1841. három, az 1845-ki kötetben kettő, Székácsé. 5. A „Beszédek, melyek néhai Sréter János Nógrád vármegyei alispán hamvai felett tartattak“ (Pest 1842.1, és 6. „Emlékbeszédek.... közt“ Széki gróf Teleki József gyászünnepén martius 4. 1855. (Pest, 1855.) egy-egy áll szinte tőle. 7. Egyházi Beszéd .... bold. Mária Dorothea . . magyarhoni nádorözvegy 0 Fensége gyásztisztelete alkalmával. Pest, 1855. stb.

[4]) A bányakerűleti ágost. hitv. ev. superintendentia Egyházi Névtára. Pest, 1840. — A magyarhoni ág. hitv. ev. egyház Egyetemes Névtára. Pest, 1848. stb.

[5]) L. Bibliai táborozások, mutatványokkal (1844. foly.) Ballagival, kivel a biblia új fordítását tervezte, s meg is kezdte;

valamint a társas mezőn folytatott hatások által felekezetének egyik leghatásosabb tagja lett. Ez időszakban két utat is tett a külföldre: 1843-ban Olaszországot járta meg Rómáig és Nápolyig, Schweizot, különösen Genfet és Zürichet, s Frankfurtban a Gusztáv-Adolf-egyesület megalapító gyűlésén nem csak jelen, de az egymástól elvált rationalisták és hívők egyesítésének Sandhofban tartott beszédével fő tényezője is volt; 1846-ban pedig Schnepfenthaltlátogatta meg, Salzmann híres növeldéj ével. 1848-ban egyháza autonómiája mellett tollal és szóval küzdve, az iskoláknak kívánt s már-már elhatározott átadását az államnak ő gátolta meg. Mint vallásköltői, s részben verses, müvet emeljük ki ez időszakból: *Imádságok,* prot. keresztyének számára készítette és gyűjtötte Dr. Székács József. Pest, 1845. (másodszor 1853); mint műfordítást a magyar akadémia megbízásából, ennek „Hellen Classicusai“ III. kötetében: 5. *Párhuzamos Életrajzait PlutarMól,* hellénből. Pest, 1847; de legkülönösben a Kisfaludy-Társaságbani működése tartozik ide, melynek 1838. nov. 25. tagjául választatott. Ebbéli dolgozatai: 6. Megnyitó beszéde a IV. közülésen 1841. (Kisf.-Társ. Evi. II.), előadása *a satiráról* az V. közülésb. 1842. (III. köt.), bevezető beszédei Vajda Péterhez és Erdélyi Jánoshoz 1843.

de részvéttel nem találkozva, t. i. paptársai a régi mellett kívántak maradni, „mert az már vérébe ment át a népnek.“ — Egyh. énekek szinte e folyóiratban, köztök egy „Ének István király napján“ 1844.

(IV. kötet), *Ion,* Plátó beszélgetései közöl (VI. köt.), egy a Vili, közülésben febr. 6. 1845. maga által elő is adott *satira: Hogyan lehet könnyen meggazdagodni?* (VI. köt.), végre egy második, a X. közülésen elő-adva: *Hogyan tegyünk szert könnyen hírre, névre?* (Divatlap 1847. 10. sz.), mik neki épen nem gazdag gúnyor-irodalmunkban első rangú helyet biztosítanak. Ez időbe (1842—1846) esik *két akadémiai beszéde* is, báró Prónay Sándor és Magda Pál felett (M. Tud. Társ. Évkönyvei V. VII. kötet).

A forradalom egy időre megszüntette Székács irodalmi munkásságát; csak az anthologiai költészet folyt, melyből újabb közleményeket az Új M.Muzeum hozott 1850-ben: *Virágok a Görög Anthologiából,* és 1857-ben: *A Görög Anthologia,* irodalmi értekezés és mutatványok; ugyanezen folyóiratban jöttek: *Lukián Saturnáli Levelei* (1852). Csak 1854-ben lépett ismét egy rendes időszaki vállalattal fel régi társa Török Pál társaságában: 7. *Protestáns Lelkészt Tár,* Pest, 1854—55, mely tőle egy pár beszéden kívül *vallásos énekeket* is hozott [6]). 1855 a pesti ref. theol. intézetben is, mint a neveléstan tanára működött. Ez időben a népies tanKöltészet felé fordúlt, s méltó figyelmet gerjesztett e téren két beszélye: *Hedri Tamás, vagy a véletlen csattanás* (Vasáru. Újság 1856.

[6]) Említendő még: A kér. vallástan katechismusa Ziegenbein után. Pest, 1841, másodszor Pest, 1852, s az utóbbi időből részvéte Szeberényi Lajos Néptanítók Könyvében és Ballagi Prot. Naptárában.

4. sz.) és: *Dombi János, vagy a hazajáró lélek* (Protest. Naptár 1856). Ekkor készült egy máig kiadatlan szinte verses *Egészségtana* is.

Ezen innen új hatáskör nyílt Székács előtt, de mely őt az irodalomtól mindinkább elvonta. Ugyan is 1856-ban kihirdettetett gr. Thun Leó akkori birodalmi cultusministernek a két protestáns egyház képviseletére és kormányzatára vonatkozó törvényjavaslata, a ministernek azon felhívásával, hogy az egyházkerületek fölötte nyilatkozzanak. Ez úgy nevezett törvényjavaslat rendkívüli mozgalmat idézett elő a protestánsok között, mind kutforrása, mind iránya miatt. Székács a bányakerület köz gyűlése által azon bizottság tagjává neveztetvén, mely az esperességek véleményei beszedése és egybe-szerkesztésére kiküldetett. Ot a kényes és fontos ügy nagy mértékben igénybe vette. Az esperességeket mindenek előtt fel kellett világosítani a kérdés természete és horderejére nézve; mely végre Fábry Pál és Hunfalvy Pál bizottsági társaival egy röpiratot készített: 8. *Igénytelen vélemények a két ev. egyház ügyeinek igazgatását tárgyazó ministers törvényjavaslat j'elett,* közli Sz. J. Pest, 1856, melynek nyomán a kerület, indokolt nyilatkozatában, szinte egyhangúlag zsinatot kívánt, mint egyedül jogosúlt orgánumát a protestáns egyháznak. A felterjesztés sikereden volt, és 1859. sépt. 1. kiadatott ama híres pátens, mely mindkét ev. egyház belső szervezete, iskolai és oktatási ügyei, úgy közjogi állása felett parancsolólag rendelkezvén, nagy válságot idézett fel. Székács ez időben nagy hatást gyakorlott

kerülete tartására: a gyűléseket a nyiltparancs elfogadásától visszatartani, a büntetéssel fenyegetőző hatalom ellenében az egyházi törvényben gyökerező jogai mellett felszólalni, felírásokat, küldöttségeket tervezni Bécsbe, a teendők iránt tanácskozva levelezve közösséget eszközölni: e törekvések egész munkásságát igénybe vették. Neki, mint az egyik küldöttség tagjának jutott azon feladás is, Rechberg miniszterelnök kérdéseit megválaszolni, mit ő hímezetlenül és tanulságosan tett, de foganatlanúl. Szerencsésbek voltak azon előadásai, melyekkel az 1860-ban az ország élére állított Benedek táborszernagyot sikerűit az ev. egyház helyzete, múltja, jogköre felett felvilágosítani. Es Benedek közbenjárásának köszönhette a prot. egyház, hogy a kedélyeket annyira felizgatott pátens 1860. máj. 15-kén nagy részben csakugyan visszavétetett. — Az egyház ez életügyében tanúsított bátor és buzgó tartása jutalmául tekinthető főleg azon általános bizodalom, mely őt ez évben a bányakerület élére superintendensül hívta meg (175 szavazat közöl 150-nel), mely méltóságra 1860. július 19-kén szenteltetett fel.

Mint e nagy kiterjedésű és népességű kerület főpapja Székács egy, a szűkölködő egyházak segélyezésére általa indítványozott „Gyámintézet“ megalapításával — melynek elnökségét csak 1866-ban tette le; a zsinati munkálatok előkészítésével, a kerületi utasítások revisiójával új érdemeket tett egyháza körűi. S hitsorsosai, sérelmeik orvoslását a törvényhozástól várván, 1865-ben képviselőséget vállalt. Ezek

mellett ez időbe esik Imakönyvének harmadik kiadása (1866), *„Kisebb Imakönyve“* (P. 1868), melyben némely'új vallásos költeményei állanak, és egyházi beszédei kiadásának előkészítése.

Ennyi papi és főpásztori gondjai közt a Músa látogatásait csak nagy-ritkán fogadhatja a költő; mindazonáltal a Kisfaludy-Társaságnak, 1864-ki köz ülésében egy új satiráját hallottuk olvastatni: *„Új Biblia·,* egy élelmes írónak levele kiadójához[11] [7]), 1870-ben új epigrammáit görög szellemben; s legújabban összeállította öszves költeményeit, három kötetben,melyek kijövetelének örömmel tekintünk ebbe. — Annyi érdemeket tekintve, az akadémia Székácsot, „ki mint tanköltő, műfordító, szónok kitűnő helyet foglal el irodalmunkban“,1870 május 25-dikén majdnem egyhangúlag tiszteleti tagjai sorába emelte.

[7]) L. *A Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban,* új folyam, II. köt. 128—146. 1.

TÁRKÁNYI BÉLA.

Szül. 1821.

Tárkányi Béla, keresztnevén József, 1821január 2. Miskolcon született, polgári rendű szülőktől, hol elemi és gymnásiumi oskoláit végezte 'az ötödik osztály kivételével, melybe Lőcsén járt, j Tizenöt éves korában az egri papnöveldébe felvétetvén, az ottani érseki lyceumban hallgatta a bölcsészeti és hittani szakokat. Irodalom iránti hajlamát, mely már ekkor fejledezett, különösen a'papnöveldében virágzott magyar társaság táplálta; ennek könyveit szorgalmatosai! olvasta, s egyúttal a német nyelvet is öntanulással sajátjává tevőn, a római remekírók mellett, a németeket is nagy kedvvel kezdte tanulmányozni. írói első kísérletei is, mind versben mind prózában, a növendékpapság „Verseny[11] című írott heti lapjában jelentek meg,is fársángi estvékre készített vígjátékai maga és társai által adattak elő; nyilván azonban először aKisfaludy-Társaság versenyterén jelent meg 1840-ben *„Honál.dozat[ii]* című balladájával, mely dicsé-

retre érdemesíttetett[1]), hasonló sikerrel 1842-ben *„Indítványok“* satirájával [2]) és „1844-bcn *„Az életből“* című költeményével[3]), mely Utóbbi a közülésben fel is olvastatott. Ez által buzdíttatva, folytatta költői dolgozásait,finelyek 1842-től fogva) nevével és névtelenül, majd minden folyóiratok- és zsebkönyvekbe felvételt találtak. Vallásos érzése által azonban mind inkább a szent költészet terére vonatván, először is Dávid utáni verses *zsoltáraival* költött figyelmet, melyeket, a „Religio“ akkori szerkesztője, utóbb nagyváradi püspök Szaniszló Ferenc beiktatott említett folyóiratába, ki őt e pályán különös szeretettel ösztönözte; /ezek mellett 1843 óta már *Klopstock Messiása* foglalta el egész lelkét, melyből Különféle lapokban jöttek időnként töredékek, s jelenleg a nagy mű fele, az I—X. énekek) sajtókészen áll. . 1844-ben áldorrá szenteltetvén, teljesedésbe ment istenfélő anyjának azon jámbor óhajtása, melynél fogva 1820-ban űrnapján Miskolcon b. Barkóczy László akkor miskolci plébános, utóbb fejérvári püspök lelkes egyházi beszéde által elragadtatván, boldog házassága első gyümölcsét, szíve alatt viselt magzatját, isten oltárának szolgálatára áldoztafel. Majd azon év végén,melyben a „Tárkányi“ név is, mit addig irodalmi álnévül használt magyartalan hangzású családi neve helyett, törvényes tulajdonává lett, a lelkipásztori pályára lép-

[1]) *Küf.-Társ. Évi.* II. köt. 16. 266. 11.
[2]) *Évi.* III. köt. 73. 425. 11.
[3]) *Évi.* V. 36. VI. 506. 1.

vén, Szent-Erzsébeten (Hevesben) káplán lön; midőn is figyelmét *az egyházi énekek* ragadván meg, melyekben több hiányt lelt, ez ügyet különös tanulmány tárgyává tette, s már itt kezdé meg részint a régiek összeszedése s javítása, részint újak költése által lassanként azon \énekreformot, mely pályája egyik fő feladásává lett,)

Nagy és kedvező változást idézett elő Tárkányi raíveló'dési fejlésében, az 1846-dik év. midőn érseke Pyrker László őt udvari pappá nevezvén ki/e magas miveltségü főpap mellett, kinek két utolsó Külföldi útján is kísérője volt, nem csak irodalmi ismereteiben hathatósan gyarapodott,hanem a képző művészet iránti érzéke is fölébresztetvén és kifejtetvén, ennek idővel nem csekély hatású pártolójává és terjesztőjévé lett az egri megyében, mint ezt úgy saját birtokában levő becses képgyűjteménye, mint az ő eszközlése által a megye számos egyházai számára létesült jeles oltárképek mutatják. Ez időben (1847) indúltak meg a népnek használatára szánt énekes füzetei is [4]), mik sok ezer példányban s újabb meg újabb kiadásokban a köznép között elterjedvén, nem csak a keresztyén buzgóság emelésére és kedélynemesítésre, hanem az ízlés terjedésére is hatottak. Ezek

[4]) Ilyek voltak: Énekek az oltári sz. áldozathoz; Énekek ádventre, karácsonra, újévre és vízkeresztre; Énekek nagyböjtre: Énekek a bold. sz. Mária tiszteletére; Énekek húsvétra, pünkösdre; Énekek különféle alkalmakra stb, mind Eger, 1847. s köv.

mellett folyvást szaporodtak működtői darabjai is, különösen *Pyrker László legendái* műfordításaival. Miután érseke 1847. dec. Bécsben meghalálozott, ki mellett Tárkányi teljesítette a hála és szeretet utolsó kötelmeit is, annak utóda, a közügyi áldozatokban kifogyhatatlan irodalmi Maecén Bartakovics Béla, titkárának irodalmi munkásságát méltányolván, ez kettős szorgalommal fordíthatta figyelmét a népi, főleg buzgalmi irodalomra, melyen a hivatott munkások hiányát elevenen érezvén, hosszú sorát adta a népszerű és felsőbb rendű, nagyobb részt maga által írt és szerkesztett, vallásos- és tan-könyveknek, melyek némelyikei számos kiadásokban terjedtek el [5]), s mik közöl, ide tartozólag kiemelendő a szakjában hosszú idő óta ismét korszakos *‚Katholikus Egyházi Énektár,* a bevett közajtatossági énekekből újakkal bővítve, katli. egyházi éneklők s e pályára készülők számára szerkesztő és kiadá Tárkányi B. József.[11] Eger. 1855. 4rétb., melyben közel százötven ének tőle van.

[5]) Ilyek, és pedig sajátai: az „Egri abc. és Olvasókönyv hath, elemi iskolák számára, Eger 1851. s azóta tíz kiadás; Vezérkönyv a kér. katb. anyaszentegyházban tartatni szokott processiókhoz, 1851. eddig 6 kiad.; Lelki Manna, 1853. eddig 16 kiad.; Jézus sz. szivének imádása, 1853. eddig 4 kiad.; Ajtatosság Liliomai, 1856. — Ö eszközölte s adta ki: Káth. kér. Hittan, rendszeresen szerkesztve Gruscha ut. Eger, 1852; Kath. kér. Erkölcstan, u. ott s akk.; Szabó Imre néphez alkalmazott Egyházi Beszédei, két évfolyam, 10 kötet, Eger, 1856, 57, két kiad. Sőt világi munkát is: Toldy Ferenc Irodalmi Arcképei, Pest, 1856. ·

Munkásságának legnemesebb gyümölcsei bibliai munkái lettek. Ugyan is érseke megbízásából már 1852-ben hozzá fogott a szentírásnak Káldi alapján átdolgozásához; e nagy munka felét Egerben, a másik felét Tisza melletti magányában, Egyeken (Szabolcs vm.) készítette el, hol 1857 eleje óta mint plébános folytatta lelkészt pályáját. /Ennek első mutatványa ily címen jelent meg: *A Zsoltárok Könyve,* a vulgáta szerint (annak szövegével együtt) figyelemmel az eredeti szövegre, Káldi György fordítása nyomán, Allioli jegyzeteivel, átdolgozva. Az apostoli szék jóváhagyásával. Eger, 1860; egészen pedig: *Az ó és újszövetségi Szentírás,* (mint feljebb) Eger (1862—) 1865. 4rétb.; ismét; *Az Új-szövetség szent könyvei* a vulgáta szerint . . . rövid jegyzetekkel. Eger, 1865. 8r.; továbbá: *Szentírási Szakaszok,* melyek az anyaszentegyház köz isteni-tiszteletén olvastatnak. Eger, 1868, 4r., s ugyanazok népiskolák számára. Eger, 1870- k8rJ E mellett folyt Tárkányi munkássága a buzgalmi irodalom terén is, melyen ez időszakban több mint tíz munkája gondoskodott minden korúak és állapotúak lelki szükségeiről [6]). Végre ez időben jelentek meg (a Sz.-István-Társulat által ötezer pél-

[6]) Szomorúak Vigasztalója, Eger, 1859. Vezércsillag az üdv elnyerésére, a nőnemnek, díszkiad. P. 1860. Ugyanaz zsebkiad. P. 1865. Hajadonok Őrangyala, P. 1863. Ártatlanok öröme, P. 1864. Ifjúság Kalauza, P. 1864. Új Kózsáskert, P. 1865. Nagybőjti Kalauz, P. 1866. Keresztyén Öregek Gyámola, Pest, 1867. Vezérangyal. — Újabb énekesfüzetek, s különösen: Szent Énekfüzér, az Énektárból kivonva, 3-d. kiad. Eger, 1864.

dányban kiadva: *Tarkanyi B. J. Költeményei,* Pest, 1857. [7]).

Nem is maradtak Tárkányi busás érdemei méltánylás nélkül. Az akadémia; 1859. dec. 15. választotta levJtagjává a nyelv- és sz'éptudományi osztályba, melyben; 1860. május 2. ^ly tárgyú előadásával köszöntött be: *A vallási költészetről, különösen a népénekekről* [8]), 1868-ban,pedig^itt értekezett: *A legújabb magyar Sze.ntirásról,* ,P. 1868.' A Kisfaludy-Társaság 1867-ben választotta tagjává, melybe *Klopstock Messiásáról* értekezve köszöntött be [9]). A pápa a Szentírás új fordítóját 1866 kamarásává nevezte ki, 0 Felsége pedig 11868 májusban egri föegyházi kanonokká, mely állásában mint az egri tanító-képezde főigazgatója, a megyei népiskolák tanfelügyelője, a kath. legényegylet —, és 1869-ben köz bizalommal választott elnöke az egri kath. hitfelekezeti iskolaszéknek, folytatja hasznos működéseit.

[7]) Ily rovatokkal: Balladák és rokonnemüek; Vegyes költ. Vallási költ. Zsoltárok, Énekek éneke, Egyházi énekek, Legendák Pyrker után.

[8]) *M. Akad. Értesítő,* Nyelv- és Széptud. Oszt. Közlönye, P. 1860. III. szám.

[9]) *A Kisfaludy-Társaság Évi.* Új folyam IV. köt.

SZIGLIGETI EDVÁRD.

Szül. 1814.

Szigligeti Edvárd, családi és keresztnevén Szathmáry József, Nagyváradon 1814 mart 18-kán született; hasonnevű atyja, földbirtokos és ügyvéd, anyja Szerepi Kelemen Katalin volt. Elemi, gymnásiumi és bölcsészeti tanulmányait, a negyedik latin osztály kivételével, melyet Temesváratt járt, szülötte városában végezte, amazokat középszerű előmenetellel; de 1830 óta, midőn a bölcsészeire ment át, a felsőbb tudományok által felgerjesztett elméje azokat oly kedvvel, könnyűséggel és sikerrel tanulta, hogy nem csak mindenekből kitűnő, de a legtöbbekből első helyre vergődék fel társai között. Ekkor ismerkedvén meg a magyar irodalommal is, csakhamar írni kezdett, eleinte *verseket,* majd nagy számú *regéket* Kisfaludy Sándor módja szerint, sőt már *színdarabokat* is, s egy *regényt:* „A Pókaiak“ cím alatt. A következett 1831. évben a váradi akadémia ifjúsága közt Hazucha Ferenc (Kelmenfi László) iskolatársával magyar társaságot alkotott, melynek tagjai irodalmi kísérleteiket

kölcsönösen bírálgatták, s nyelvtani kérdésekről vitatkoztak; sőt válogatott dolgozásaikból Szathmáry József szerkesztése mellett almanachot is akartak kiadni, miről azonban az akadémia aligazgatója, előrelátólag, lebeszéllte. A színészethez is jókor gerjedt fel az ifjú hajlama, papirosdiszítményeket készített a ház padlásán, de előadás csak 1831-ben létesült, s „lígy emlékszem — írja önéletében — soha oly magasztos gyönyört nem érzettem mint ez előadás előkészületei között. “ Elvégezvén 1832-ben akadémiai tanfolyamát, orvosi pályára kívánt lépni, melyet azonban szülői, kik papnak szánták, ellenezvén, végre a mérnökség mellett állapodtak meg, s Szathmáry e végre Varga János kir. mérnök és Körös-szabályozási igazgató mellé adatván gyakorlatra, ennél két évig (1834-ig) dolgozott, de kedv nélkül. Nem szeretett számokkal bíbelődni, annál jobban örült minden új szónak, mely Pestről a vidékre érkezett. A térképek mellől, valahányszor szerét tehette, haza osont — írni. Még ekkor németül nem tudván, önképzésében csak a latin és magyar irodalomra volt utalva. 1834-ben Pestre küldetvén a mérnöki tanulmányok elvégzésére, itt Lukács Lajos, egy akkor ismeretes fiatal író szülőihez került szállásra, s ennek szerencséjét, miszerint egy párbeszélyét Bajza felvette Aurórájába, megirigyelvén, maga is e dicsőségért vívott, de kísérletei nem találtak felvételt. Lukács a német nyelv múlhatatlan szükségességére figyelmeztetvén őt, ha valamire menni kíván, nagy buzgósággal látott hozzá úgy, hogy fél év alatt meglehetősen értette a német

könyveket, s nagy örömére Schillert, Goethét, úgy Shakespeart és Byront is német fordításokban, olvashatta.

Ekkor volt hogy a budai (akkor magyar) színházba is feljárt. Kántorné, Megyeri, Bartha elragadván őt: állott határozata a deszkákra Tepni,~'s~ némi késedelem után, melylyel Fáy András, mint vármegyei színigazgató, állhatatosságát kíváta próbakőre tenni, végre fel is vétetett, mi felett atyja, egy különben felvilágosodott férfiú, elkeseredvén, s neve viselését neki megtiltván, Döbrentei által *Szigligetivé* kereszteltetett, mely név, mint Jókai mondja, „hírt és becsülést gyűjtött maga körűi, s büszkesége maradt annak, aki azt nem örökölte, hanem önmagát tette családja első ősévé'' *). Fáy, színészikiképzésére szolgáló könyvekkel tartotta őt, annak igazgató - társa Döbrentei pedig a balétot és operát sürgetvén főleg, Szigligeti színész és kartáncos, majd kardalnok s rá-adásul még ügyelő is lett, eleinte 12, utóbb 14 ft hó-díjjal! De minden kedve dacára, mely őt a színpadhoz vonzotta, nem mint színész, hanem mint színiró volt ő annak előmozdítására rendeltetve. Első kísérlete: *Megjátszott cselek,* dráma 5 felv. még 1834.írva, a budai színpadon a következett évben adatott, s gyengesége mellett is nem minden tetszés nélkül. Ez által buzdítva, nem sokára következett 2. *Frangepán*

[1]) L. Vas. Újság, 1857. 17. sz.

Erzsébet, szomorúj. 5 felv., 1835, mely, bár szerzője véleménye szerint az elsőnél jobb, a színpadon megbukott. E csorbát kiköszörülte 3. *Dienes, vagy* A királyi ebéd, szomorúj. 5felv., 1836. (nyomt. Pest, 1838), mely nagy kedvességet nyert, s nem csak Budán adatott többször, hanem, midőn a budai társaság, a pesti megyei színház építése alatt magára hagyatva, s az 1836—7-ki télen a hajóhíd kiszedetése után jövedelem nélkül maradván, a pesti városi színpadon adott néhány előadást, itten is.

Végre megnyílt Pesten a megyei, utóbb nemzeti, színház, melynek Szigligeti, kezdettől fogva e napig tagja, eleinte mint színész, 1841 óta titoknok is, végre mint titoknok és rendező. Ez idő óta fejlett ki Szigligetinek azon rendkívüli színköltői munkássága, melylyel a magyar színügynek valóságos áldása lett. Még 1837-ben készült, s 1838 elején került színpadra 4. *Vazul* 4 felvonásos drámája, melyet azon évben követtek: 5. *A Pókaiak,* szomorúj. 4 felv., 6. *Gyászvitézek,* dráma 4 fölv., és 7. *Aba,* szomorúj. 5 felv., mik közöl a 4. 5. 7. sz. alattiak *Szigligeti eredeti Színművei* cím alatt Pest 1838 meg is jelentek. 1839-ben következtek: 8. *Rontó Pál,* népszínmű; 9. *Ciliéi Fridrik,* dráma 3 felv., tulajdonkép átdolgozása a 2. sz. alattinak (megjel. Nagy Ignác Szinműtára II. kötetében 1841); 10. *Romilda,* szomorúj. 3 felv. és jambusokb. (Nagy Ignác Szinműtára I. köt. 1839); 11. *Micbán családja,* dráma 3 felv., előjátékkal, adva s kinyomtatva Pest 1840. Ezek után következett 1839-ben

még, első próbája a vígjátékban az akadémiai versenyen: 12. *Rózsa,* vígj. 3 felv., (nyomt. az akadémia Eredeti Játékszíne IX. köt. Buda, 1840), melylyel nem csak az akadémia drámai nagy jutalmát nyerte el, hanem tekintettel addigi érdemeire a honi dráma körül, akadémiai lev. tagúi is elválasztatott sept. 5. További darabjai: 13. *Korona és kard,* szomorúj. 5 felv. és jambusokb. (Nagy Ignác Színműtára III. köt. 1842); 14. *Ál Endre,* dráma 4 szakaszb. Pest, 1841. 15. *Troubadour,* szomorúj. 4 felv. 1840 (nyomt. a Reguly-Albumban, 1850); 16. Előjáték az első m. színház és az abban föllépett Láng Adám agg színész ötvenedik évünnepére, máj. 5.1842, nyomt. Pest, 1842; 17. *Nagyidat cigányok,* néprege 3 felv. 1841; 18. *Kinizsi,* vígj. 3 felv., mely 1842-ben az akadémia versenyén másod jutalmat nyert (nyomt. az akad. Ered. Játékszíne XII. köt. Buda, 1844); 19. *Szökött katona,* színmű 3 szakaszban, 1843, nyomt. Pest, 1844 (más. kiad. 1846); 20. *Gerő,*szomorúj. 5 felv., mely 1843-b., ismét az ak. versenyén, másod jutalmat nyert (nyomt. az akad. Ered. Játékszíne XIV. köt. Pest, 1845); 21. *Két pisztoly,* színmű 3 szakaszban, Pest, 1844; 22. *Zsidó,* színmű, dalokkal, 4 szakaszban, Pest, 1844; 23. *Gritti,* szomorúj. 5 felv. 1844. Pest, 1846; 24. *Debreceni ripó'k,* népszínmű; 25. *Vándor színészek,* vígj. 3 felv., melylyel az akadémia 1845-ki drámai versenyén nagy jutalmat nyert (nyomt. az akad. Ered. Játékszíne XV. köt. Pest, 1845); 26. *A rab,* színmű 3 szak, dalokkal, 1845, nyomt. Pest, 1846. Miután

Szigligeti még 1845 jan. 28. a Kisfaludy-Társaságba felvétetett, 1846 jan. 10. ebbe Erdélyi János által bevezettetvén, egy, sok tekintetben mind a költőre, mind színészetünk és színköltészetünk állapotaira nézve tanulságos előadással köszöntött be: *Drámai állapotjainkról*[2]*).* Következtek ismét: 27. *Pasquill,* vígj. 3 felv. 1846, nyomt. Pest, 1847; 28. *Egy szekrény rejtelme,* színmű 3 szak, dalokkal, 1845, nyomt. Pest, 1846; 29. *Zách unokái,* szomorúj. 5 felv. 1846, nyomt. Pest, 1847; 30. *Egy színésznő,* szomorúj. 5 felv. 1846; 31. *Csikós,* népszínmű 3 szak, népdalokkal, 1846. nyomt. Pest, 1848; 32. *Mátyás fia,* dráma 5 felv., jamb.; nyomt. Pest, 1847. (Ezek közöl a 23. 26. 28. 29- 27. 32. 31. számúak e sorban teszik *Szigligeti Oszves Színművei* hét füzetének tartalmát Pest, 1846 — 8.). Szigligeti sikerei rég felköltötték ellene az irigységet; már a „Szökött katona“ után is vádoltatott plágiummal, mely bajból azonban diadalmasan kitisztult [3]); érzé-

[2]) Kisf.-Társaság Évi. VII. köt. 1849.

[3]) Erről írja Sz. maga (említett Végiratában. 31. lapon):
„Weil ezen darabomat jelenetről jelenetre követve, belőle összeplagizált egy német darabot, s azt mint Schall után dolgozottat a bndai színen adatta; s a közönséget szinte mindaddig mystificálta, mígnem a pesti német színpadon adatott az igazi Schallféle darab, s a közönség látta, hogy darabjaink közt még csak a legtávolabb hasonlatosság sincs.“ Engedé magát mystificáltatni, s kelletinél szívesebben, a magyar időszaki sajtó is. Szigligeti meghozatta a Schall Károly által franciából fordi-

kenyebb vád érte „Mátyás fia“-ért, mely e darab eszméjét, sőt némely kiviteli részleteket is Hiadornak (Jámbor Pálnak) Szigligeti kezén mint színházi titoknokén átment hason tárgyú művéből („Törvénytelen vér“) veiteknek állitá (1. Zerffy Guszt.-ot a Honderűben, és Szigligetinek felelőleg egy külön röpiratban, mely ennek részéről a következő vádiratot idézte elő: *Végirat „Mátyás fia“* ügyében. Pest, 1847, melyből legalább szinirói felsőbbsége vádlója felett kétségkívül kitűnt). Még két darabja készült ez évben: 33. *Renegát,* dráma 4 felv., 34. *Istenítélet,* dráma 3 felv., mindkettő adva 1848; és 35. *Liliomfi,* vígj. 3 felv., adva 1849.

A két forradalmi év költői meddősége még e termékeny írón is észrevehetővé lett, kinek ez idő alatt csak egy új műve készült: 36. *II. Rákóczy Ferenc fogsága,* dráma 5 felv. Annál termőbb lett a béke első éve (1850), melyben létesültek: 37.*Fidibusz,*népszínmű 3 felv.; 38. *Házassági három parancs,* vígj. 3 felv.; 39. FuZ, dráma 4 felv.; 40. *Egri nő,* dráma 5 felv., adva 1851; 41. *III. Béla,* dráma 4 felv., és 42. *IV. István,* dráma 5 felv.,mindkettő adva 1852. Ezek után 1851-ben: 43. *Aggteleki barlang,* népszínmű 3 felv.; 44. *Andrónik,* szomorúj. 5 felv., és 45. *Nagyapó,* népszínmű 3 felv.; 46. *Világ ura,* szomorúj. 5 felv., adva 1856; 1852-ben: 47. *Arckép,* dráma 4 felv.; 48· *Argyil és tündér Ilona,* néprege 3 felv.; 1853-ban:

tott „Deserteurt”, annak egy lapban bő kivonatát adta, de elő is adatván Pesten, a rágalom elnémúlt.

49. *Cigány,* népszínmű 3 felv.; 50. *Lárifári,* vígj. 3 felv.; 1854-ben: 51. *Castor és Pollux,* vígj. 3 felv.; 52. *Diocletian,* szomorúj. 5 felv.; 53. *Csokonai szerelme,* vigszínmű 3 felv.; e kettő adva 1855; 1855-ben készültek: 54. *Pünkösdi királynő,* vígj. 3 felv.; 55. *Dalos Pista,* vigszínmű 3 felv.; adva 1856; 56. *Veszedelmes jó barát* (névtelenül); 1856-ban: 57. *Pál fordulása,* népszínmű 2 felv.; 58. *Nevelő kerestetik,* vígj. 1 felv.; 59. *Tízezer forint,* népszínmű 3 felv.; adva mindkettő azon évben.

Ekkor hirdettetvén ki az akadémia által a gr. Teleki József, 1859-ben pedig a gr. Karácsonyi Guidó által alapított drámai jutalmak, Szigligeti mind a szomorú-, mind a víg- és nézőjátékok terén minden évben versenyzett, s kevés kivétellel minden évben aratott koszorúkat; de versenyművein kívül is nem kevés új darabbal nevelte a magyar színműkészletet. Adom ez új sorozatot is, amennyire összejegyezni bírtam: 60. *A mama,* vígj. 3 felv. 1856 (Teleki-jut. 1857); P. 1858; 61. *Béldi Pál,* szomorúj. 5 felv. 1856 (Teleki-jut. 1857); 1857-ben: 62. *Obsitos huszár,* népszínmű 3 felv.; 63· *Petronella,* vígj. 1 felv.; 64. *Fenn az ernyő, nincsen kas,* vígj. 3 felv. jjTeleki-jut. 1^58; a 61. és 64. számúak megjelentek Toldy István „Magyar Színháza[14] 1. és 2. köt. Pest, 1860); 1858-ban: 65. *Mátyás, király lesz,* dráma 5 felv.; 66. *A műszeretők,* vígj. 3 felv.; 1859-ben: 67. *Álmos,* dráma 3 felv.; 68- *Zsigmond fogsága,* dráma 3 felv.; 69. *A titkos iratok,* dráma 5 felv. (Karácsonyi-jut. 1860); 1860-ban: 70. *Az adósokbörtöne,* dráma 3 felv.; 71. *Tinódi,* dráma

4 felv.; 72. *A trónvesztett,* szomorúj. 5 felv. (Teleki-jut. 1861); 1861-ben: 73· *A molnárleány,* népszínmű 3 felv., b. Eötvös József elbeszéllése után; 74. *A nő-uralom,* vígj. 3 felv. (Teleki-jut. 1862); 75. *A három-széki székely leányok,* népszínmű 3 felv.; 1862-ben: 76. *Az eladó leányok,* vígj. 3 felv.; 77. *Lackfi Imre,* szomorúj. 5 felv. (Teleki-jut. 1863); 1863-ban: 78. .1 *bujdosó kuruc,* dráma 3 felv.; 79. *A lelenc,* nép színmű 4 felv. (a nemzeti színház száz arany jutalmával koszorúzva); 80. *Egy nagyra termett férfiú,* vígj. 3 felv. (Teleki-jut. 1864); 1864-ben: 81. *Nad.ányi,* szomorúj. 5 felv., átdolgozása „Lackfi" pályanyertes szomorújátéknak, melyet a censúra eltiltott; 82. *A fény árnyai,* szomorúj. 5 felv. (Teleki-jut. 1865); 1865-ben: 83. *A szerencse kereke,* dráma 5 felv.; 1866-ban: 84. A *próbakő,* vígj. 3 felv.; 85. *Szerencsés,* szomorúj. 5 felv.; 86. *Kedv és hivatás,* vígj. 3 felv. (Teleki-jut. 1867); 1867-ben: 87. *Trónkereső,* szomorúj. 5 felv. (Karácsonyi-jut. 400 ar. 1868), megjel. Pest, 1868; 88. *Az üldözött honvéd,* dráma 5 felv.; 89. *A bajusz,* vígj. 3 felv. (Teleki-jut. 1868); 90. *A szent korona,* ünnepi előjáték egy felv.,koronázáskor; meg is jelent; 91. *A halottak emléke,* dráma3felv.; 1869-ben: 92. *Ne nyúlj ahoz, ami nem éget,* vígj. 3 felv.; 93. *IV. Béla,* szomorúj. 5 felv. (Teleki-jut. 1870); 94. *Török János,* dr. 5 felv. (megjel. a „Nemzeti Színház Könyvtára[1]*, I. füzetéb. Pest, 1871). Fordításokkal is gyarapította részint a színházat, részint a színi irodalmat is; még pedig, régebben már, a következőkkel: *Saracén* Dumastól; *Tévedések vígjátéka,* Shakespeare

után versekben; *Veszedelmes nagynéne; Lowoodi árva; Essex gróf,* Laubétól stb; újabban: *Howard Katalin,* versekben; 95. *III- Rikhárd király,* a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-jé XVIII. kötetében, P. 1867. 96. *Egmont,* szomorúj. 5 felv. Goethétől (a Nemz. Színház Könyvtára III. fűzeteb. Pest, 1871).— 1868-ban aNádasdy-versenyen dicséretet nyert következő müvével: 97. *Perényi,* költői elbeszéllés 12 énekben (névtelenül jelent meg Pest, 1868).

Szigligeti nem csak mint sok éven át a nemzeti színház titkára az intézet belső igazgatására gyakorolt befolyást, hanem mint dramaturg is, szóval, és tanszerü és kritikai írásai által. Figyelemre méltók e téren: 98. *A színészetről* szóló munkája (a Nemzeti Színház Nyugpénzintézetének Naptáráb., 1858); továbbá: *„Heti Szemle* a nemzeti színház drámai előadásai felett[4]' (P. Napló 1864: I.); és *Színházi Szemle* (Budapesti Közlöny, 1868, 69, 70), mikben alig vau dramaturgiai kérdés, mely többször fejtegetve, alig classical darab az ez időkben színre kerültek közt, mely ismertetve vagy bírálva ne volna. Végre a színköltészet, s főleg a színészet történetén is nem keveset lendített. Ide tartoznak 99. a Kisfaludy-Társaságban 1866-ban tartott *emlékbeszédei Gaal József* a színköltő, és *Egressy Gábor* a színész és dramaturg felett (a Kisfaludy-Társaság Evlapjai új folyamának III. kötetében, Pest, 1869); legújabban pedig 100. *Nemzeti Színházi Képcsarnok,* Pest, 1870 (a Corvina társulat Szépirodalmi Könyvtára XIX. kötetéül), melyben az elholt hét legnevezetesb magyar színész

élet- és jellemképeit állítja fel[4]), annyi tárgyismerettel és melegséggel, mely, míg azt színtörténetünk egyik legbecsesebb forrásává, egyszersmind Szigligeti szívének maradandó emlékévé teszi.

[4]) Kiket a magyar színészet hét vezérének nevez, s kik a következők: Kántoráé. Megyeri Károly, Szentpétery Zsigmond, Fáncsy Lajos, Bartha János, Lendvay .Márton és Egressy Gábor (az utolsói a fenn említett emlékbeszéd pótolja).

B. JÓSIKA MIKLÓS.

1794-1865.

Branyicskai báró Jósika Miklós, egy régi tősgyökeres magyar család ivadéka '), a Jósikák ófenesi ágából, hasonnevű atyának és gr. Lázár Eleonóra fiók, Tordán született, Erdélyben, 1794 apríl 28-kán. Első gyermekségét Bilakon, szüleinek egy, Beszterce mellett fekvő, szász falujában töltötte, hol tehát már jókorán megtanulta a szász nyelvet. Öt éves korában elvesztvén édesanyját, ez időtől fogva nagyanyjánál, b. Jósika Imrénénél, nevelkedett, ahonnan 1804-ben mint a második grammatikai osztály növendéke a kolosvári convictusba adatott be,melyben 1811-igagrammatikai és lyceumi (bölcsészeti) osztályokat végezte. A szertelen elevenségű, de jó szívű, szívesen és könynyen tanuló, s korán olvasni szerető gyermekre, többször váltottnevelői k özől Lenoir mi veltségére, Holsmay

') L. *Emlékirat,* írta Jósika Miklós, az I. k. 22. 1., hol határozottan kikel a Jósikákra kent oláh eredet ellen.

olvasásai megválasztására legtöbb befolyással voltak; a convictusban pedig a piarista Gul János, ki spártai szigora dacára a gyermekkel magát nem csak féletni, hanem megszerettetni is tudta. Legkedvesebb tanulmányai a classica literatúra s a történelem voltak.

Befejezvén Jósika lyceumi tanulmányait s atyja engedvén az ifjú kívánatának, 1811-ben katona lett, s az Eugén hercegnek Erdélyben már szinte meghonosodott dragonyos ezredébe lépett, mely Brassóban és vidékén tanyázott. Innen 1812 elején ezrede a francia-orosz háború alatt Galíciában felállított figyelő sereghez küldetvén, a még nem tizennyolc éves ifjú, ez emlékezetes vad télben, egyikét tette, már mint kadétkáplár, a legborzasztóbb téli marsoknak. A következett évben, miután Lengyelországban egy esztendőt töltött volt, martius elején Sziléziába indult, hol is hadnagygyá lett; onnan pedig Austrián és Tyrolonát Olaszországba; először ugyan Vicenzába, hol, felhasználva az alkalmat, teljesen megbarátkozott az olasz nyelvvel s az olasz classicusokkal; időzött Páduában, Milánban, ki-kirándult Velencébe, Triestbe, másfelül Flórencbe; részt vett 1814 február 9-dikén a Minció melletti ütközetben, hol rettenhettlenségének tanúja, ezredese báró Gabelkover által a csatatéren főhadnagygyá, a béke beállásával pedig a még nem egészen húsz éves vitéz gr. Colloredo által annak saját gyalog ezredéhez kapitánynyá neveztetett, s így az egyidejűleg Hessen-Homburg herceg által ennek huszárezredéhez főhadnagykép áttételét el nem fogadhatta.

A Colloredo-ezred ez idő szerint Becsben volt, udvari szolgálaton. így, kivált miután 1815-ben kamarássá is lett, az udvarnál s a nagy házakban elfogadtatván, kivált a congressus alatt bő alkalmat nyert — s ezt fel is használta — a magas és legmagasabb társaság minden nevezetességeit látni, részben velők érintkezni, a társas élet sokféle viszonyaiba szövődni, s ekép korán azon ritka világ- és emberismeretet szerezni, melyet egykor mint regényíró oly szerencsésen volt értékesítendő. Félbenszakasztatottéletének ezen, szellemi kifejlődésére tán leghatásosabb, időszaka a francia események által. Napóleon t. i. visszatérvén Elba szigetéről, s diadalmasan bevonulván Párisba, Austria újra fegyvert ragadott, s a Jósika ezrede is részt vett ez utolsó franciaországi hadjáratban. E háború nem nyújtott alkalmat Jósikának az előmenetelre, annál többet tapasztalásai gazdagítására és világismerete kiegészítésére. Párist csak akkor látta, midőn XVIII. Lajos abba már visszatért; annál nyugodtabban és kellemesben ismerkedhetett meg a világ fővárosa nevezetességeivel, s haza vonúláskor a francia kedves és, mi ennél is több, jó néppé], házánál és családjában. Becsbe érvén, társas hajlamainál fogva ismét folytatta részvételét a pezsgő életben, és fiatal kora dacára komoly igyekvését életismeretben gyarapodni [2]); de e mellett nagy mohósággal folytatta soha félbe nem szakított olvasmányait is; név

[2]) „Zsenge fiatalkoromtól óta az emberisme, az ember tanulmányozása, volt legkedvesebb foglalkozásom. “ *Eml.* II. 199.

szerint ott ismerkedett meg a francia irodalommal, főleg a XVIII. század classicusaival s az encyclopaedistákkal. Regényt még nem olvasott, utóbb ezeket is, s mellettük figyelemmel tanulta Leibnitzot és Kantot, s a múlt század német nagy költőit; űzteaspanyol nyelvet; útjai közben nyelte a jó s nem jó regény- és drámaírókat, majd nagy érdekkel forgatott utazási és történeti munkákat, emezek közt hazaiakat is; sőt már Bécsben kezdett irogatni is, de magán mulatságéi csak, nem hogy egykor mint író is fellépjen. Ugyanott ismerkedett meg első hitvesével, Kállay Erzsébettel is, Kállay Leónak akkor tizenöt éves leányával; s miután vele 1817 eljegyeztetett, a következett évben kilépett a hadseregből, megtartva egyelőre kapitányi rangját, s mátkáját elvevén, hét évi távoliét után, honába visszatért.

Házasélete első hat évét Jósika Napkoron Szabolcsban töltötte, miután hitvese Erdélyben, hol Jósika atyja, eseteikéi jószágát rendelte lakásaúl, megszokni nem akart, dacára annak, hogy azon télen, melyet vele a társas kedélyes kis Kolosvárt töltött, az egész főrendit világtól kedvesen fogadtatott volt. S már új élete ez első szakában érezte Jósika csalódását: nem volt boldog az őt nem értő nővel; azért gyakori utazás-, olvasás- és irogatásban lelte egy vigaszát. Első kísérletei versek és három „keserves dráma“ voltak, mint maga nevezi, de melyeket utóbb megégetett. Bekövetkezvén 1824-ben atyja halála, valahára ismét Erdélybe települt által, és“ Szurdokon, Közép-Szolnok vármegyében, mely neki jutott —,

majd egy ideig Branyicskán —, s ott háza leégvén, ismét Napkoron lakott. De szive nyugalmát nem lelte sehol. Több időt töltött kocsin, lovon, mint otthon. Minden gondolata ön emanetpátrojára volt irányozva, a nélkül hogy forma szerint elvált volna hitvesétől. Ideiglenes külön lakás után ismét kiengesztelődve vele, 1831-ben, gyermekei nevelése tekintetéből is, Pestre telepedett át; de innen fél év múlva, végkép elkeseredett kedélylyel, visszatért Erdélybe, s megint irodalmi foglalkodásban, e mellett a politikai életben is, keresett enyhülést. Végre 1834 és 1835-ben mindkét irányban nyílt térre lépett ki. Ugyan is 1834-ben megjelent mint királyi hivatalos a kolosvári országgyűlésen, s az ellenzékben foglalt helyet. Itt felszólalásra Wesselényi bírta őt, kinek egy vázlatot olvasván fel a „Közvéleményről[11], az bírta rá, hogy ezt nyílt ülésben mondaná el, mit Jósika meg is tevén, s vele szép hatást idézvén elé, ezen túl minden fontos kérdéshez hozzá szólott. E siker bátorította fel arra,hogy végre, saját neve alatt az irodalomban is fellépne. T. i. 1828-ban adott volt már a Felső-Magyarországi Minervában néhány *költeményt,* de álnéven, „F. *Marosközi Gábor Erdélyben*[11] aláírással [3]): most, folytatván a társas élet s a tapasztalati lélektan egyes kérdéseiről elmélkedő cikkeit (amaz a „Közvéleményről[11] már említtetett), azokat saját neve alatt bocsátotta közre: 1. *Irány,* és

[3]) „Az arabs és a gyilkos“ ballada, 1. Negyed. — „Ember“, ebnefuttatás igen rossz hasameterekben, 2. Négy. — „Rejtett igék“ 3. és 4. Negyed.

2. *Vazolatok* cím alatt, mindkettőt Kolosvárt 1835. Mind a kritika [4]), mind az akadémia [5]) dicsérettel fogadták őt, s az utóbbi mindjárt ez évi September 14. levelező tagjává is választotta. Ily, még nem fényes, de bátorító siker mellett az irodalomban ismervén fel Jósika azon pályát, melyen mind sebhedt szivének írt volt feltalálandó, mind életének szebb célt tűzbetett ki, ez évnek egy szép nyári reggelén készületeket tett, hogy Napkort örökre elhagyja; minden értékes holmia hátrahagyásával befogatott, könyveit, fegyvereit kocsira rakatta, s mélyen meghatva, szó nélkül búcsúzva hitvesétől, s keresztet vetve kínjai színhelyére, onnan kiindult [6]). Szurdokra ment; akadémiai megválasztatása után pedig, hogy az irodalom középpontján annál nyomosabban folytathassa új pályáját, Pesten is berendezkedett, s ezentúl váltva itt és Szurdokon lakott').

[4]) Név szerint a *Kritikai Lapok,* VI. füzet 1836, melyekben Szontagh Gusztáv adta bírálatát (t. i. a Szamosy álnév alatt ez rejtezik). — *Jókai,* midőn emlékbeszédében ellenkezőt állít, nem jól tudja a dolgot.

[5]) L. *A Magyar Tudós Társaság Évk.* III. kötet, I. oszt. 144. 1.

[6]) *Eml.* IV. 53, 4. 11.

[7]) L. az akadémia *Névkönyveit* 1836-tól fogva. — Amiket Jósika, *Emlékirata* IV. köt. 114—117. 11., részben 1835-ről be széli, mutatja, hogy 30 évvel később emlékező tehetsége múltjának nem minden mozzanatait őrizte meg híven. Ő minket — társaimat és engemet — nem a Váci-utcában tanult ismerni. En 1831-b. első Pesten laktakor, házi orvosa voltam; engemet, s

Legott Szurdokra érkezte után, Jósika ott azonnal új életet kezdett; felosztotta napját, s annak minden óráját bizonyos foglalkodással töltötte be. A regényben találván fel azon formát, melyben élet- és világtapasztalásait, az emberi szívnek azon ismeretét, melyet részben saját boldogsága árán vásárolt meg, értékesítendő volt: megírta ebben első kísérletét „Zólyomit[11], melynek vázlata még Napkoron készült el. Utána „Abafi"-ba fogott, melyet már Pesten fejezett be. Az elsőt Bajzával, ezt Szemerével közölvén, ezek bátorítására, és saját neve alatt, mihez kezdetbennem nagy kedvet érzett, csakugyan kibocsátotta azokat: 3. *Abafi,* két kötetben, Pest, 1836 (hetedik kiadás 1869; németül Treumund [Steinacker Gusztáv] által, Lipcse 1838 és Klein Armin által Pest 1839), és *Zólyomi,* egy részben, u. ott és akkor (hatodik kiadás 1868; németül szinte Kleintól 1839). Az olvasó közönség valódi elragadtatással fogadta különösen az elsőbbiket: egy új világ tárult ki előtte, s Erdély, hol mind a két mü játszott, e perctől fogva lett csak Magyarországban a köz figyelem és érdekeltség tárgya.

általam kísérve Bajzát s Vürösmartyt, fejjötte után mindjárt felkeresett, s mind hármunk iránt kezdet óta mindig valódi előszeretettel s némi kedélyes ragaszkodással volt. Feledékenységnek, ha nem a számkivetés idején írótársaival volt, viszonya megszakadtából eredt némi keserűség érzésének, kell tulajdonítanom mind e gúnyokat, mind azt, mit az id. h. 119. 1. mond. Ha megérem, hogy Emlékezéseimet megírhassam, mind ezekről egykor érdekes felvilágosításokat fogok adhatni.

Himfy óta nem volt könyv, melyet nem csak a férfi, hanem a nővilág is ennyire általánosan s ily részvéttel fogadott, s tulajdonkép ez évtől sjósika irodalmának megindulásától számítható egy nagy és állandó magyar· nő közönség támadása. Az akadémia igazgató, tanácsa ez évi sept. 10-kén a maga kebelébe felvétele által kívánta az új nevezetesség iránt tiszteletét kifejezni, s nem kell feledni, hogy azon korban ez állás országos méltóságnak tekintetett; az év végén magát új alapon megalkotó Kisfaludy-Társaság pedig november 12-kén tagjává választotta, mit ő, saját nyilatkozata szerint, még amaz aristokrata testület megtisztelesénél is magasabbra tett. A köz méltatás reá buzditólag, s a választott pályára őt végleg elhatározóig hatott; csodálatos gyorsasággal következtek újabb müvei. Még ez évben: 5. *A Könnyelműek,* két kötetb. Pest, 1836 (harmadik kiad. 1870; németül Kleintól u. ott 1839); majd a következőben: 6. *Az utolsó Bátori* három kötetben, P. 1837. (ötödik kiad. 1868; németül Schwarz által 1839), mely 1838-ban az akadémia által nagyjutalommal koszorúztatott. Az Athenaeumhoz csatlakozva, Jósika ennek, első számától kezdve mind végig, hű munkatársa maradt; ebben adott rend szerint mutatványokat új regényeiből, ebben első *novelláit* (még 1837-ben: A Szuttint s A Mohilok gyöngyét). A kritika osztozott az olvasó közönség méltánylásában, és fokozta ezt [8]). A Figyelmező

[8]) Abafit 1837: I. 16. sz., Zólyomit u. o. 18. sz., A Könnyelműeket u. o. 20. sz. bírálta Szontagh Gusztáv; Az utolsó Bátorít én u. o. II. 22—24. sz.

nyomról nyomra követte bírálataival, melyek elseje e híressé lett felhívással kezdődött: „Uraim! le a kalapokkal!“ — 1838 ban egy magyarországi tárgyú regényre tett Jósika tanulmányokat, melyeknek első gyümölcse még ez évben készült el: *7. A Csehek Magyarországban,* négy kötetben, (P. 1839, negyedik kiadás 1864, németül Kleintól 1840). Ezzel rövid ideig megszűnt Jósika nagy munkákat adni; annál több novellája és beszélye jelent meg a kor szépirodalmi közlönyeiben, melyek mind kedvét keresték; sőt a Pest-megyei magyar színház megnyílása a drámát is megpróbáltatta vele: 8. *Adorjánok és Jenők,* szomorú]. 3 felv. (Árvízkönyv II. köt. 1839), de kevés sikerrel. Erre nyolc beszélyének gyűjteménye következett: 9. *Elet és Tündérhon,* három köt., P. 1840 (másod, kiad 1858 [9]). Ez évben február 6-kán Fáy lelépésével a Kisfaludy-Társaság igazgatójává, 1841-ben oct. 12. pedig annak elnökévé választatván, e méltóságot 1847-ig viselte, s e társaság minden évi ünnepélyes közüléseiben olvastatott vagy olvasott kisebb elbeszéllő költeményeket, melyek annak Evlapjaiban jelentek meg [10]); azonfelül 1841-től 1846-ig az évi közüléseket mint elnök beszédekkel nyitotta meg [11]).

[9]) Tartalma: Decebál; Merkúr Vid; Isten ésÖrdög;Bájvirág; A Mohilok gyöngye; A beduin leánya; A hűtlen hív; A Szuttin.

[10]) A beduin leánya I. k.; Helióne II.; Herculánum III.: Bornemisza Anna IV.; Tündérvár; Az Ilmérek VI.; Diamanti VII. k.

[11]) L. az *Évlapokban,* még pedig az 1841-kit a II., 1842. III., 1843: IV., 1844 és 1845: VI.; az 1846-kit a VII. kötetben.

E második Pestre költözése vetette meg Jósika élete legnevezetesb és boldog fordúlatának alapját, de melyig még sok évi lelki fájdalmon és kínos nyugtalanságon kelle átmennie. Az 1836-ban volt, hogy Jósika báró Podmaniczky Júliával megismerkedett. Az Abafi meteorként felragyogott költője szenvedelemmel közelített a szellemes és mély érzelmű hölgyhez, ki — rokon leikeik találkozván — el nem utasítáőt[12]). Jósika, tisztában magával az iránt mit tennie kell, megindította a válópert. Felesége, kezdetben hajlandó sorsába bele nyugodni, midőn férje szerelmi titkát megtudta, nehézségeket tett; a szentszék isagyermekek által megpecsételt házas frigy felbontását folyton ellenezte: míg végre Jósika elhatározta magát a reformáta vallásra átlépni [13]), s így az elválasztó ítélet valahára kimondatván, ő a tiszteletre méltó nőt, 1847-ben, az oltárhoz vezethette, s vele azonnal szurdoki magányába vonúlt. E tizenegy édes-kínos év alatt többnyire rövidebb lélekzetet kívánó, apróbb, dolgozatok (az Athenaeumon és Kisfaludy-Társaságon kívül az Őrangyal, Honderű, Reguly-Album és Szépek

[12]) Nem e nő volt tehát a Músa, ki Jósikát költővé tette, mint Jókai szép emlékbeszédében állítja (Kisf. Társ. Évi. Új foly. III. kőt. 335. 1.), bár, hogy az táplálta benne a szent tüzet, mely egy hosszú életen át soha el nem hagyta öt, készséggel elhihetjük.

[13]) Mosolyogva olvassuk tehát, midőn, elhallgatva lépése okát, némi önelégültséggel írja *Emlékiratiba.n* I. 25.: „Én voltam családomban az egyedüli, ki visszatértem őseim hitére s a régi akolba.“

Könyvében), sőt, midőn belső nyugtalansága önálló alkotást nem engedett, fordítások is készültek. Megkezdte ugyan csakhamar „Zrínyi a költő "-t, s ez, 1840 végén pár ív Inán készen is állott, de csüggedései — ép ekkor makaeskodott felesége leginkább — beteggé tették, s a befejezés, Jósika szokása ellenére, soká húzódott [u]). Mutatványokat is hozott már az Athenaeum,de csak 1843-ban jelenhetett az meg: 10. *Zrínyi a költő,* regényes krónika a XVII. századból, négy kötetben, P. (harmadik kiad. 1869. németül Treumund [Steinacker]-tól, P. 1844). A közönség azt nem oly hévvel fogadta, mint előzőit: Jókai mindenei közta legbecsesbnek tartja, „mertlegtöbb teremtő erővel és legragyogóbb költészettel alkottatott", úgy mond [15]); az akadémia pedig, melyben e munka nagy sensátiót gerjesztett, October 7-kén tiszteleti tagjai so-

[14]) „Utóbbi levelemből láthatá Ön — írja hozzám Szurdokról febr. 21. 1841 — hogy beteg vagyok. Én még mindig nem jól vagyok. Nálam a kedvetlenségeknek nagy hatásuk van egészségemre; kedvetlenségein pedig sok van, s mind olyan, mely a kedélyt . . ostromolja . . . Zrínyiből <4ec. 30-kán már csak legfölebb 3 nyomt. ív hibázott; de azóta, kivévén levelezéseimet, egy sort nem valék képes írni! Először, mióta az írói pályára léptem, történik ez rajtam: máskor enyhet s vigasztalást találtam azon világban, melyet szeszélyem idéze föl: most van egy érzés bennem, mely nem engedi írói sikert vadászni, *míg sorsom nem változik!* A két első kötettel meg vagyok elégedve; ha a harmadikot most fejezném be, ártanék az egésznek (t. i. Zrínyi három kötetben volt megírva, és később osztatott fel négyre), s így azt jobb időkre hagyom — *halesznek jobb idők!!**

[15]) L. a Kisf. Társ. Évi. az id. h. 329. 1.

rába emelte. Következtek: 11. *Viszhangok,* kisebb regények [16]), két kötetb. Pest 1844 (harmadik kiadás 1860); 12. *Az élet útjai* egy kötetb. P. 1844 (másod, kiad. 1858); s berekesztették Jósika regényei gyüjte. ményének első sorát, mint ennek 23. és 24. kötete 13. *Szív rejtelmei,* szinte beszélyek [17]), két kötetb. P. 1845 (második kiadás 1859). Ezek mellett jöttek 14. Jósika Miklós *Külföldi Regényei,* 10 köt., P. 1844 — 1845 [18]); — továbbá Alt Móric álnéven 15. *If jobb Békési Ferenc Kalandjai,* két köt. P. 1845, s még egy második színdarabja: 16. *A két Barcsai,* dráma 4 szakaszban, Pest 1845, mely pár évig fenntartotta magát a színpadon.

Míg ez újdonságok, elszórt dolgozásainak új gyűjteményei, s előbbi munkáinak új kiadásai egymást érték, 1845-ben már, kisebb beszélyek mellett, ismét egy nagy történeti regényhez készült, melynek hőse egy nevezetes erdélyi személyiség, saját őse Jósika István, erdélyi cancellár Bátori Zsigmond fejedelemsége alatt, volt, kiről azt írja Emlékiratában: „senki sem festette le őszintébben mint én, s ki, bármiként ítéljen róla a világ, Erdélynek az időben leg-

[16]) Tartalom: Ábránd és Való; Vész és Üdv; Bózsa Mária; Herculánum; Silvio Foscari; A völgy rózsája; Helióne; Bornemisza Anna.

[17]) Tartalom: A falusi lelkész; Brunhild; Tibod ajegyző; A béke nemtője; Adolfine; Vízözöni kép.

[18]) Tartalom: I. II. kötet: Egy házasság a nagy világban, a Tryvelyan szerzőjétől, 2 k. és: Toussaint, Müggétől 8 kötet.

eszesebb s legtehetségesebb embere volt“[19]); s ekép következett 1846—7-ben egy új folyama regényeinek tizenegy kötetben ily tartalommal: 17. *Akarat és Hajlam* két kötetben 1846; 18. *Regényes Képletek,* kisebb beszélyek [20]) három kötetben, 1847; 19. *Jósika István öt kötetben 1841 (második.* kiad. 1871; németül Jósika Júliától, Lipcse 1851); és 20. *Egy kétemeletes ház,* novella egy kötetben, 1847. Ez utóbbi évben kerültek még színpadra tőle: *Az ecsedi tündér,* melyet Gaal Józseffel közösen dolgozott, és: *Kordokiibász,* történeti dráma 4 felv., de melyek csakhamar nyom nélkül letűntek ismét a színpadról.

Épen mézes heteit élte Jósika új boldogságának, s új lélekkel fogott 1847 vége felé egy nagy tervű történelmi regényhez, melynek tárgya II. Rákóci Ferenc volt [2']), midőn Magyarországon a nagy fordúlat beállott. Jósika lelkesen működött mind a társas téren, mind a magyarországi sajtó felszabadúlásával tollal is, kis hazája, és főleg az únió érdekében [22]); valamint, miután a kormányzó gr. Teleki József 1848 május 29-kére országgyűlést hirdetett Ko-

[19]) I. köt. 20. 1.

[20]) Az utóbbinak, mely 1847. apr. 19. és 22. adatott, bírálatát Erdélyitől l. a *Szépirodalmi Szemle* I. köt. 276. 1.

[21]) „II. Rákóci Ferenc és kora“ című sok kötetíi regényemhez *hozzá fogtam már“* — írja nekem 1847. nov. 21. — *„Én új viszonyaimban igen boldog és megelégedett vagyok.*

[22]) „Erdélyi Levelek“ a Pesti Hírlapban. L. *Újabb Ismeretek Tára* IV. köt. 559. 1.

losvárra, e gyűlésen is, melyben mint Közép-Szolnok követe vett részt. Midőn pedig ugyanaz évben július 2-kára Pestre országgyűlés hirdettetett ki, ő, a június 11-kén királyilag megerősített erdélyi úniótörvény alapján, mint a felső tábla tagja feljött Pestre. Mik ezentúl történtek: mint szorittatott le a nemzet a törvényes térről, mint alkotta a szükség a Honvédelmi Bizottságot, mely rövid időn ön kezében egyesítette az öszves kormányhatalmat, azt elmondani ez életrajz körén kívül esik; csak azt kell feljegyeznem, mi Jósika ezentúli életére döntő befolyással lett — t. i. hogy a felsőház a maga részéről három tagot csatolván ama bizottmányhoz, ezek egyike, Erdélyre tekintettel, Jósika volt. E szerint a kormányt s az országgyűlést Debrecenbe követte, s a függetlenségi nyilatkozat után alkotott ideiglenes kormány által 18-19 májusban a kegyelmezési törvényszék bírájává neveztetett, mely noha működésre alkalmat sem talált, Jósika, a kastastroph után bekövetkezendő bosszú elől kitérendő, külföldre menekült. T. i. hitvesét, ki eddig mindenüvé követte volt, Pesten át Lipcsébe küldvén előre, ő maga Lúgoson, Lippán s Debrecenen át a határon átvonúlt, s útlevelével, mely őt molnárnak jelezte, többször változtatott iránynyal végre elérte szerencsésen Lipcsét, hol nejével ismét egyesülvén, ennek egy rokona, Bülow báróné, thüringi várába, s onnan Brüsszelbe települt [23]). Azalatt a Pesten felállí-

[23]) L. *Wurzbach's* Biogr. Lexikon des Kaiseithunis Österreich, X. köt. 272. 1.

tott rendkívüli hadi törvényszék, miután *ö* a kibújdosottakat 1850. január 9. megidéző levélre meg nem jelent, kimondta reá is, mint felségsértőre és lázadóra, in contumaciam, 1851. sept. 21-kén, a halálos ítéletet, s azt másnap rá és más harmincöt hazafira kihirdettetvén, őket s köztök Jósikát is, az Újépület mögötti fatéren in effigie felakasztatta.

A kibújdosott Jósika ötvenöt éves volt. Aligreménylhetvén a haza visszaállítását megérnie s azzal honába visszatérhetését: el volt határozva magának Brüsszelben jövendőt alapítani, mely szándékában ritka erélyű és tevékenységű neje által hathatósan támogattatott. Kezdetben csak tollúkba vetették reményűket. A forradalom által majdnem megszüntetett magyar irodalom egyelőre nem látszott kereseti forrást nyitni, s így a nemes házaspár eleinte a német irodalomhoz folyamodott. Míg b. Jósikáné folyóiratokba novellákat, divatcikkeket irt, „Jósika István[u]-t lefordította stb; férje egymás után három regényt adott: 21. *Alter Hass, neue Liebe,* tárcaregény (Nordischer Wanderer 1850); 22. *Die Familie Mailly,* 2 kötetb. Lipcse 1850; 23. *Eine ungrische Familie wahrend dér Revolution,* 4 kötetb. prunszvik 1851. Ezek mellett azonban a „Magyar Hírlapba'[1] levelezett, s feléledvén ismét a magyar irodalom, új sorát kezdte meg regényeinek, melyek a francia élet és szellem behatását mind inkább éreztették: 24. *Eszther,* három kötetb. névtelenül; 25. *A nagyszebeni királybíró,* irta Eszther szerzője (így a következőkön is), három köt.; 26. *A gordiusi csomó,* három köt.; mind hárma Pest,

1853 (Eszther másodszor is 1867); 27. *A zöld vadász* három köt.; 28. *A szegedi boszorkányok,* három kötet: mind ketteje 1854. A következett évben lábtörése miatt, mely sok hónapon át az ágyhoz szegezte, csak egy munkája készült: 29. *A Tudós leánya,* három köt. 1855; felgyógyulása után azonban legott visszatért előbbi termékeny munkássága, s következtek: 30. *Jő a Tatár!* négy kötetben; 31. *Pygmalion,* vagy Egy magyar család Párisban, két köt.; 32. *A Rom titkai,* két köt.: e három 1856 (az utóbbi másodszoris 1868); Továbbá: 33. *A rejtett seb,* három köt.; 34. *Két királynő,* három kötetben: e kettő' 1857; 35. *A hat Uderszky leány,* hat kötetben 1858 (másodszor és 4 kötetben 1869); 36. *Regény és Regényitészet,* 1858, egy, methodus nélkül készült, de a mesterségét értő szerző elméleti és gyakorlati nézeteivel megismertető, s azért becses röpirat,mely mégis azon tervvel együtt, mely egy biztosított pénzalapra fektetendő kritikai lapra adatik, elpendült; 37. *Régibb és újabb Novellák,* négy kötetben 1859 [24]); 38. *Az első lépés veszélyei* egy kötetben, 1860.

Itt megszűnik költőnk kénytelen névtelenségének korszaka. Az octóberi fordulat feloldotta a bújdosóinkra nehezült névleges halál kötelékét; s így

[24]) Tartalom: Az Ilmérek; Az emrödi kísértet; Életregény poharazás közben; Egy igaz ember; A XVIII. század új öntetben; Kettő egy helyett; Egy anya; Annia; A különc; A tengeren; Egy éj Sulowban.

rendes kiadója Heckenastnál, még 1860 végén, saját neve alatt megindúlhatott „Újabb Regényei“ sora tizenhét kötetben, ily tartalommal: 39. *Két barát,* négy kötetben, 1860 (másodszor 1869); 40. *Második Rákód Ferenc és kora,* hat kötetben, 1861 (második kiadás nyolc kötetben 1862); 41. *Két élet,* és: *Kakukszó,* két kötet, 1862; 42. *A két mostoha,* két köt., 1863; és: 43. *A Végváriak,* Bethlen Gábor fejedelem korából, három köt., 1864. Ezek mellett Hartlebennél: 44. *Egy magyar család, a forradalom alatt,* korrajz (a 23. számú, kiegészítve) tíz köt., 1861—2; 45. *Klára és Klári,* az Anjou királyok korából, két köt. 1862; 46- A *magyar Kényurak,* az Anjou királyok korából, négy kötet, 1864; 47. *A szegény ember dolga csupa komédia,* négy kötetb. 1864- és: 48. *Várt leány várat nyer,* három köt. 1865. Emichnél: 49. *A mi késik el nem múlik,* két köt. 1864; és végre Ráthnál: 50. *Sziklarózsa,* két köt. 1864. — E hosszú sorhoz járult még: 51. *A Magyarok Ostörténelme* három kötetben, P. 1861: erősen regényes színezetű történelem, leginkább Thierry felhasználásával. .

Jósika e rendkívüli termékenységehez hitvesének is -mind folyhatott Írói[25]), mind kereskedelmi

[25]) A feljebb már említetteken kívül tőle vannak: *Közlések a Külföldről* (útiképek magyarúl és németül) két kötetben, illustrátiókkal, P. 1854; *Éva,* regény két kötetben, P. 1860. és: *Családélet,* P. 1862; *Való és költött,* novellák és vázlatok, Pest, 1863; *Pályavezető,* világba lépő fiatal leányok számára, Pest 1863 — ide nem számítva sok folyóiratokban részvételét, melyektől rendes díjt vont.

munkássága (díszlő csipkeüzlet) járulván, a száműzött magyar mágnáspár, talentoma és szorgalma után, bár majdnem pénz nélkül hagyta volt el *a* hazát, nem sokára virágzó állapotra jutott úgy, hogy Jósika 1864 végén ezt Írhatta Emlékiratában: „Most már a tizennegyedik éve, hogy külföldön lakom: adósságom nincsen, sőt mások adósaim; Brüsszelben egy szép kétemeletes házat építettem s bútoroztattam ki, melyet bizony nem szükségből, hanem számításból, adtam el; s itt is Drezdában (ahova Brüsszelből átköltözött) mint gentleman élek“ [26]). Midőn Jósika önérzettel és elégedetten e sorokat írá, a hetven évet betöltött fér Hu, visszapillantva hosszú életére, ennek képét kezdte írni: octóberben mindazáltal (1864) elbetegesedvén, és szenvedései mind inkább növekedvén, a negyedik kötet befejezése után (52. *Emlékirat,* négy köt. 1865) ez évi február 27-kén Drezdában, hova kevéssel azelőtt telepedett által, megszűnt élni — miután harminc éven át irodalmunk egyik fő jótevője és fénye, a fiatal és nővilágnak valódi keblence volt [27]). — Emlékezetét egyik legragyogóbb talentomú utóda, Jókai Mór, a Kisfaludy-Társaság köz ülésében 1867 február 5 kén hozzá méltó beszéddel dicsőítette [28]).

[26]) L. *Eml.* IV. 63. 1.

[27]) Még egy novellái anthologia jelent meg halála után: *„Regegyóngyök.* Jósika Miklós legszebb Beszélyei, egy kötetben. P. 1866. — Tartalma: Bájvirág; Silvio Foscari; A Mohilok gyöngye; Herculánum; Bornemisza Anna; Az Ilmérek; A vplgy rózsája; Vízözön! kép; A Gyeröfiek.

[28]) L. a *Kisfaludy-Társaság Evlapjait* az id. b.

PETŐFI SÁNDOR.

1823—1849.

Petőfi Sándor az 1823. év első órájában [1]) Kis-Kőrösön, Pest vármegyében született[2]), hol atyja,

[1]) Mások szerint 1822. december 31-én. A különbözés onnan van, mert, mint *Petőfi István* írja egy *lev.*, „pontba éjféli 12 órakor született. Hosszú életök folytában szülőim soha kedvesebb újévet nem értek, mint az 1823-dikit. Öt évi házasságok után végre az ég őket egy fiúval megáldotta.“ Az anya veszélyes beteg lett, a fiú gyenge volt stb. Mennyi indoka azon kölcsönös gyöngéd szeretetnek, melynek a fiú, költeményeiben, elmúlhatatlan emléket állított.

[2]) Petőfi maga a selmeci magyar társaság jegyzőkönyvébe saját kezével *Szabadszállást* irta be születése helyéül (1. *Szeberényi*. Néhány év Petőfi életéből, Szeged, 1861. a 6. 1.). „Szülőföldemen“ című költeményében, mely alatt *„Félegyházi“* áll, ismét ő ezt írja: „Ez a város születésem helye“; *Pesiy Frigyes* pedig (M. Sajtó 1857. 14. sz.) egy nagykőrösi tanár levelére hivatkozik, mely szinte Félegyháza mellett tanúskodván, hozzá teszi, hogy ugyanezt „többi tanártársai is erősítik, kik a mondottakat *Petőfi saját szájából hallották és tudják.“* Végre a selmeci ev. lyceum anyakönyvében Petőfi *kiskőrösinek* mondatik (1. *Szeberényi* u. ott); *Sárkány János* kiskőrösi ev. lelkész (Vas.

Petrovich István [3]), mészáros volt. Ez 1824. nov. óta 1827-ig a félegyházi széket, ettől fogva pedig 1830-ig

Újság 1857 jan.) a kiskőrösi egyházi anyakönyv eredeti szövegét közölvén, mely szerint Petőfi *Kiskőrösön* 1823. január 1-jén kereszteltetett, hozzá teszi, hogy ő Petőfinek szentlőrinci tanuló korában tanuló és laktársa leven, ez őelőtte mindig Kis-Kőröst vallotta szülőföldjének, s midőn 1849-ben vele utolszor találkozott, Petőfi neki és több kiskőrösi ismerősének szentül megígérte hogy *szülővárosát* meglátogatja, miben, ú. mond, csak nem sokára bekövetkezett halála akadályozta (v. ö. *Zilahy Károlyt·*. Petőfi Sándor Élete, Pest, 1864. a 4. — Ez ellen látszik szólani *Pásztor Ferenc* közlése (Szegedi Híradó 1864. jan.), ki az akkori félegyházi bába leánya után mondja, hogy Petőfi Felegyházán született és Kis-Kőrösön kereszteltetett; de, eltekintve attól hogy nehezen megfejthető, miszerint a jan. 1. éjfélkor született gyermek hogyan kereszteltethetett meg még az nap a majdnem egy napi földre távol Kis-Kőrösön (tél közepén a gyenge gyermek, inig anyja veszélyes beteg volt): feltűnő, hogy maga *Pásztor Ferenc* négy évvel később (Emlékirat Petőfi S. Emléktáblájának 1867. évi oct. 13. Félegyházán történt leleplezési ünnepélyéről, Szeged, 1868. 4. 1.) ezt írja: „Petőfi születéshelye még máig sincs tisztában", s ekép saját tanúja közlésének döntő hatást többé nem tulajdonít. — Ezek után tehát csak a kiskőrösi anyakönyv dönt, még pedig nem csak a keresztelésre, hanem a születésre nézve is, mert Petőfi apja 1821. nov. óta 1824. novemberig, *tehát midőn* Sándor született, Szabadszálláson wir *nem,* Félegyházán pedig *még nem* lakott, hanem épen Kis-Kőrösön. — Ha még is később magát hol szabadszállási, hol félegyházi kunnak negédlette, annak okát épen csak születési helyének tótnyelvűségében találhatjuk fel.

[3]) Ki Aszódon született ugyan, valamint hitvese Hrúsz Mária is (I. *Vörösmarty László* Vas. Újs. 1857. 3-d. sz.), de, mint ismerői bizonyítják, testestül lelkestől magyar ember volt.

a félegyházi határban levő ferencszállási fogadót haszonbérelvén, itt nevelkedett a kis Sándor is, s gyermekkora minden kedves emlékezetei csakis Félegyházához tapadtak, amiért ezt szerette későbbi éveiben valódi anyaföldének tekinteni. 1829-ben a magokat akkor még jól bíró szülei Kecskemétre küldték, hol két év alatt az ottani evang. iskolában az első elemekbe beavattatván, 1831 óta a szentlőrinci és gyönki iskolákba járatták, mialatt, ú.m. 1830-iki őszszel, eléb bi lakhelyüket Szabadszállással cserélték fel, hol apjának földei is lévén, újra haszonbérbe vette az itteni már egyszer bírt széket, s azt egész 1839-ig tartotta meg [4]). Jól menvén apja dolgai [5]), ez őt a pesti (1834 — 5), majdaz aszódi ev. iskolákba(1835 — 8) járatta

[4]) L. *Vörösmarty Lászlót* az id. h. E szerint itt volt P. szüléinek házok, földjük, szőllejük, melyek nagyobb részét innen elköltöztök előtt szerezték.

[5]) Szülei — beszélli *Orlai-Petrics Sámuel* a képiró, Petőfi rokona és gyermekkora ótai barátja, egy kézirati emlékrajzban, melyet, valamint a költő öcscse, a szinte költő *Petőfi István,* Brnnnben 1857. jan. 23. költ életrajzi levelét hasonlókép Gyulai úr közlékenységéből használhattam — szülei „az öreg Petrovics élelmessége által a legnagyobb jólétre jutottak, úgy hogy gazdagoknak tartattak Félegyházán.“

[6]) Szabadszálláson nem iskolázott, hanem csak a szünidőkben fordult meg ott szüleinél. Mit állítólagos szabadszállási tanévei idejéből róla *Vörösmarty L.* beszéli az *id. helyen,* az *Petőfi István id. levele* szerint személytévesztésen alapszik. „A tanuló társak épen nem tisztán emlékeznek, ha ők „„a jó módban nevelt lion gatyás, halvány és vékony, de eleven fiút, ki élénk kedvvel nyargalta össze velők az iskola tágas udvarát, és aki

és semmit sem sajnált a szép tehetséget mutató fiútól. Éhez képest az utóbbi városban iskolai tanulmányai mellett a zongorában és rajzolásban is nyert oktatást, s bár egyikben sem képezte ki magát teljesen, de szépérzéke kifejtésére azok nem kis mértékben hatottak, s különösen az utóbbiban, a képíró Orlai tanúsága szerint, ritka helyes ítélettel bírt. Költői első kísérletei is ez időbe esnek, s első dalait a barátság sugalta, melyben oly ábrándos volt, mint utóbb a szerelemben [7]). Ez idő alatt sűrűén jött elemi csapások és hitetlen emberek ravaszlelkűsége folytán elhanyatlott szülei szerencséje, melyhez az 1838-iki nagy árvíz jővén, azokat végső szegénységre juttatta [8]). Gondoskodott

apjának szilaj lovait megnyargalta" bátyámnak tartják. Ez mind csekély személyemről van mondva. Azonban megbocsátható,hogy sokan inkább a költőt akarják játszó gyermekpajtásoknak vallani, mint annak öcscsét, kinek minden érdeme bátyja neve viselésében áll . . . Sándor egészen más alakban tűnik fel Vörösmarty László úr tolla után, mint aminő valóban volt gyermekkorában . .. Sándor igen csendes, szelíd, magányt kereső gyermek volt; számtalanszor megpirongatták őt szülőim, ha rokonaink . . . hozzánk jöttek, mert társaságunkat mindig kikerülte bezárta magát a szobába, s könyvei közt lelte mulatságát. A lovaglásnak pedig épen nem volt barátja . . stb.

[7]) *Orlai* id. emlékrajzában, mely szerint 1849-ben, bele fáradván a viszontagságos időkbe, arról gondolkodott, hogy visszavonúlva mindentől, csak a festészetnek éljen.

[8]) „Ez év — írja *Vörösmarty L. az id. h.* — válságos volt reájok nézve: az árvíz rommá tette házukat, bérlésök roszszúl ütött ki, megbuktak, s el kellett adni mindenöket. A következő évben örök időkre elhagyták a Kunságot." (Sándor köl-

ugyan az atya ekkor is, hogy fia, iskolái folytatására Selmecre mehessen, hol 1838. augustus 31. be is íratta magát a lyceum szónoklat-költészeti első osztályába, de ellátása igen szegényes volt egy kamarai hajdúnál, kivel és családjával azonegy szobában lakott. Oazonban derült szívvel viselte a meg nem szokott nélkülözéseket, s szabad idejét magyar történeti és költői munkák, főleg Vörösmarty, olvasásán kívül, költői kísérletekre fordította, melyeket a lyceumban fennállott magyar társaságban szokott felolvasni. Ezek közöl az első (nov. 7. 1838) *„A liűtelenhez*[u], Szeberényi megjegyzése szerint nem volt jobb sok más kezdő munkájánál; mindamellett már ekkor gyakran említette, mennyire szeretné, ha csak egyetlenegy munkáját láthatná nyomtatásban.

Történt, hogy azon télen Selmecen egy német vándorló színésztársaság adott előadásokat; Petőfi, ellent nem állhatva a kísértetnek, dacára az iskolai törvények szigorú tilalmának és saját pénzetlenségének, egyik másik holmia eladásával megszerezvén a karzati belépti díjt, folyvást látogatta a színházat. Alig tévedünk, ha Petőfi hajlamának a színészethez itt keressük eredetét; annyi bizonyos, hogy már ekkor jelentette ki óhajtását színészszé lehetni, s mint ilyen babérokat aratni. Egyébiránt ez estvénkénti elmara-

teményei szerint hol Duna-Vecsén, hol Szalk-Szent-Mártonban találjuk a későbbi időkben). — *Orlai* a szövegben használt szavakkal él, melyeket megerősít maga *Petőfi* is „Az öreg kocsmáros“ című versében.

dásai miatt gazdája által korhelységgel vádoltatván tanárainál, s ezek intéseire sem hagyván fel szenvedélyével, bár ismétlés esetére kizáratással fenyegették: a félévi vizsgálatban igen középszerű osztályozást nyert [9]). Megküldetvén ez atyjának, s gazdája őt mint a legkicsapongóbb ifjút rajzolván szüleihez irt levelében, a legszebb reményeiben magát csalódottnak hivő atya, elkeseredésében, azt írta, hogy rossz viselete miatt róla levonja kezét, s őt sorsára bízza. Levertség, majd dac foglalta el Petőfi szívét, mire ő rögtön elhatározta Selmecet odahagyni, s eladván néhány könyvét, 1839 február közepén, egy zordon nap

[9]) Ezt, mint mindent, mi selmeci mutatására vonatkozik, *Steberényi Lajos* jegyzetté fel *id. h.* Az osztályozás így hangzott: „E moribus, poetica, geographia antiqua, interpretatione auctorum, exercitiis stili cl. 1., e doctrina üdéi, antiquitatibus romanis cl. 1-mae ex ült., ex história patriae cl. 2-dae.“ „Az irály és magyar történetből kapott osztályozatból — jegyzi meg *Szeberényi Lajos* — tűnik ki leginkább P. tanítóinak gyülölségből származott igazságtalansága, s ezt ő is legnehezebben viselte. Mert az irályban tanulótársai közt legkitűnőbb volt, legkedvesebb tudománya pedig a magyar történet, melyet azonban nem az iskolai fasciculusokból, hanem a magyar nyelven írt legjobb müvekből tanult ” Ismét: igaz „az idegen latin nyelven szárazon előadott tudományokat, különösen a csupán latin classicusokból compilált, korunk igényeitől elmaradt költészettant nem tanulta oly szajkómódon, mint némely első eminens . . . Ráfogták, hogy a költészettanhoz nincs kedve, neki kinek ez a m. történet mellett csaknem kizárólagos tanulmánya volt, ki talán már akkor is jobban értette, mint nem egy költészettanár.”

hajnalán, bizonyos cél és útiterv nélkül, titkon eltávozott [10]).

Pestre érvén, s egyetlen menhelyéül a színházat tartván, melytől hírt és jólétet is reménylett, statista gyanánt némi alkalmazást nyert, ki a színészek ruháit hordta fel estvénként, s előadás alatt székeket, asztalokat rakott ki a színpadra; különben utcasuhanc életet élt, néha rossz cimborák közé is keveredett, a nélkül mégis, hogy megromoljék [11]). Atyja, megtudván fia Pesten létét, eljött őt felkeresni, de ez elkerülte őt [12]); hallotta itt-létét egy Székesfejérváratt lakott

[10]) „P. eltávozta után a magyar társaság jegyzőkönyvében február 16-án ezek vannak róla: „„Felolvasta elnök urunk (ez Szeberényi volt, kinél P. némely müvei maradtak) ezek után az iskolai pályától s tőlünk búcsút vett Petrovich társunk munkáját, melyben a költészet kecse oly kitűnő volt, hogy meglepve kellett reá figyelnünk, s egy szívvel szájjal az Érdemkönyvbe beírni óhajtottuk.““ Jól emlékezem, hogy ‚A hütelenhez' címzett, s fönebb említett, és a most érdeklett mü közt roppant volt a különbség. P. olvasás, gyakorlás és stúdium által már akkor költővé képezte magát. De fájdalom ez ifjúkori munkája: *A költő keserve* elveszett. Az Érdemkönyv megvan ugyan, de azon lapok, hová ez írva volt, hiányzanak/ *Szeberényi* az *id. h.*

[11]) így rajzolja ez időpontot, s talán nagyon is regényesen, *Gyulai Pál az id. h.* 25, 26. 1. Említi ekkori alkalmaztatását maga is *Úti Jegyzeteiben* (Életképek, IV. 1845. 26. 1.).

[12]) így beszélli ezt Gyulaitól eltéröleg *Orlai az id. h.; s* egyezik ezzel *Szeberényi* is *id.* Λ., ki P. saját elbeszéllése után az apa és fiú találkozását előadja, s mikép ez atyja elől megszökött. Annyi bizonyos, hogy ekkor nem látta az atyai házat.

rokona is, s ez Fejérvárra vivén őt, innen saját költségén egy Asszonyfán (Vas várni.) lakott testvéréhez küldte, ki, megtudván Petőfi szüléi megbuktát, azt ígérte neki, hogy további iskolai pályáján segíteni fogja, mit Petőfi, szüléi megnyugtatására el is fogadott. Ott töltötte tehát a megszakasztott tanév hátra volt hónapjait s a szünidőt, mely alatt római classicusokat olvasgatott, Horácot könyv nélkül tanulta meg, s verseket irt. Azalatt egy véletlenül megtalált levél, mely szerint nagybátyja iránti bizodalmában megcsalatkozottnak hitte magát, más irányt adott legközelebbi jövőjének: a tanév kezdetén t. i. Orlaival, ki mint soproni tanuló szinte e közös nagybátyjoknál szünetezett, bemenvén Sopronba, egyenesen a kaszárnyának tartott, s ott Goldner gyalog ezredébe be is állott.

Mint újonc egész fél évig Sopronban maradván, azalatt a lyceum legjobb ifjaival, kik közt Pákh Albert volt, társalkodóit, néha a leckékre is bejárt, ó'rtállva is versekkel irkálta be a faköpönyeget, de nem sokára ráúnt a szigorú fenyítékre. E nyomasztó állapotában fő vigasztalása egy közlegény társa Kupis Vilmos barátsága lett, kinek utóbb kettős szép emléket állított verseiben [13]). 1840 tavaszszal több újoncczal együtt Tirolba ezredéhez indíttatott, de nem ért volt még a kis csoport rendeltetése helyére, midőn

[13]) „K. Vilmos barátomhoz“, Összes Költeményei 1847-ki nagy kiadása 109. 1., és: „Katona barátomhoz“ u. ott 210. 1.

újabb parancs szerint Horvátországba Károlyvár alá rendeltetek, hol épen akkor hadgyakorlatok tartattak. A hosszú gyaloglás s a hadgyakorlat fáradalmai mellét annyira meggyengítették, hogy kórházba került. Vigasztalása újra a költészet, s egy emberbaráti katonaorvos, ki kérésére nem csak könyvekkel tartotta, hanem megkedvelvén őt, a katonaságtól! elbocsáttatásának is eszköze lett.

Ekép az 1841-iki tél végén, zordon időben, egy szürke köpenyben és fejér sapkában gyalog jött Petőfi Károlyvártól Sopronig, hol Orlait reméllte találni, s innen utána Pápára, folytatni tanulását. Irt szüléinek, s ezek támogatni ígérték. Selmecről nem lévén bizonyítványa, csak ideiglen vétetett fel. Itt is munkás tagja volt a collegium! magyar társaságnak, mely pár versét az 1842-ben megjelent „Tavasz“ című almanachjában ki is adott. A mellett a collegium! könyvtárt szorgalmasan használta, magyar-történelmi munkák mellett főleg a külföld jobb íróit olvasgatta. Azonban egy szeszélyes inkább mint bűnös tettért a tanárkar őt nem sokára kirekesztette. Fogta nyalábját, s gyalog amint jött, indült Pozsonyba. Azonban ép akkor vége lévén a tanévnek, s a lyceumi deákok oszlófélben, rövid öröm után, mit pajtásai közt talált, ezekkel együtt ismét elhagyta Pozsonyt. Nem lévén módja önfenntartására, Sepsi vándor színésztársaságába állott, s azzal a szűnhavakban egy ideig Ozorán találjuk (Fejér várm.). Azonban közeledvén a tanév kezdete, két ekép elvesztett év után, nov. elején 1841 csakugyan visszatért Pápára, hol,

azalatt bizonyítványa is megérkezvén, egy évet a collegiumban nyugalommal töltött; s bár tanulmányait nem különös szorgalommal folytatta, mellékidejét mégis kizárólag önmívelésére fordította. Ekkor volt az, hogy a kitűzni szokott évi jutalmak egyikét, „*Lehel*" című balladájával a magyar társaságnál, melynek tagjai kozol különösen Jókai Mórral szőtt barátságot, ő nyerte el; egy dala pedig: *A borozó,* általa az Athenaeumba beküldetve, abba (máj. 22. 1842. Gl. sz.) fel is vétetett: *ez volt első' nyomtatott verse,* még „PetrovicsSándor[14] aláírással. Mégis, sokat küzdvén a formával, s nem érezvén erejét [u]), úgy látszik bele fáradt a verselésbe, s a tanév vége felé ismét a szinészséghez hajlott *[5]). A szünidőt egy kis körútra fordította Orlai társaságában Komáromba, Pestre, Duna-Vecsére, hol szüléivel, hosszú elválás után, ismét találkozott, s nálok egy hetet töltött is. E tartózkodásának emlékezetét két megható darabja tartotta fenn: *„Hazámban",* melyet azon évi novemberben ismét az Athenaeum közlött (1842. II. 54. sz.), s *mely alatt először állt a Petőfi név;* és: *Egy estém otthon* (Összes Költ. 176. 1.). Innen Debrecenbe ment, hol a két barát Csokonai síremlékénél búcsút

[14]) L. *Gyulai Pált az id, h.* 28. 1.

[15]) „Elbúcsúztam a színészettől — írja 1842. júl. 7. Szeberényinek, *az id. h.* — de, ha isten segít, nem örökre . . . Lemondok a verselésről! ez a mai világban szegény embernek háladatlan egy mesterség. A prózához állok, mitől valaha annyira irtóztam/

vevőn egymástól, ő Hortobágyon át ismét Pestre, s innen Pápára szándékozott tanulását folytatni, azonban Székesfej érvárra jutván, a Szabó-féle színésztársaságba állott, melynél karácsonig („Borostyán“ név alatt [16]) itt, a tavasz végéig pedig Kecskeméten működött, s e mellett szorgalmasan űzte önmívelését.

Megnyílván 1843-ban az országgyűlés, Petőfi Pesten és Pápán keresztül oda sietett. Pesten Bajzánál „Pönögei Kis Pál“ név alatt Petőfi megbízottjaként jelenvén meg, több daleket adott által, mint magáéit és barátjáét, mikkel Vörösmarty és Bajza javalását megnyervén, ítéleteik nagy mértékben buzditólag hatottak reá (tizenöt dala az 1843-ki *Athenaeumban* mindkét fönebbi név alatt). Pozsonyba érvén, az ottani színésztársaságnál, mely akkor a ligeti arénában játszott, nem kapott alkalmazást, nyomorgott tehát, s kénytelen volt országgyűlési tudósítások másolásával pótolni életszükségeit, míg a szerencse Vachott Sándorral hozta össze, ki menyasszonyához Pestre menvén, itt az athenaeisták közt (mint Petőfi beszélli) számára némi segélyt gyűjtött, Nagy Ignác pedig, a Kisfaludy-Társaság Külföldi Regénytárának szerkesztője, Pestre hívta, azt ígérvén hogy a nemzeti színháznál felvételét eszközli, s a Regénytár mellett néhány hónapig elfoglalja [17]).

[16]) Minden, ami Selmecről eljövetelétől idáig elmondatott, kevés kivétellel *Orlai* adataiból van összeállítva.

[17]) L. Petőfi saját levelét Pest, júl. 21. 1813. *Szeberényi*-nél Néhány év Petőfi életéből, a 33. lapon.

Erre Petőfi csakugyan Pestre sietett; s itt amely mértékben elfogadtattak dalai a szépirodalmi lapokban (Athenaeum, Életképek, Regélő, Szivárvány), ugyanazonban mind dúsabban kezdett buzogni lyrai ere. Nagy Ignác is, Ígéretéhez képest két regény fordítását bízta reá, miket Gödöllőn, hová, beteg lévén, egy barátjához vonult, el is készített, s ezek voltak első külön megjelent dolgozásai: 1. *A koros hölgy,* francia regény, írta Bemard Károly, ford. PetőfiSándor. Pest, 1843. (a Regénytár XVI. kötetében); 2. *Hobin Hood,* angol regény, írta James György, fordította Petőfi. Pest, 1844. (a Reg. XXII. és XXIII. köt. Mindkettőt még németből). Felgyógyulván sdíjátfelvevén, színészi szenvedélye ismét elragadta; s Pesten nem fogadtatván el, Debrecenbe ment, hol Fáncsy Lajos vendégszerepelt; ki lyrai dolgozatai után már ismervén őt, pártolás alá vette, s kieszközölte, hogy Petőfi vele lépe fel a „Velencei Kalmár"-ban, a marokkói herceg személyében. De ő színésznek annyira még a középszerűség alatt is állott, hogy nem szerződtek vele ott sem. így tehát egy e társaságtól elvált kis csapathoz szegődött, s negyed ötöd magával elindúlt Székelyliidra, Diószegre, boldognak érezve magát, hogy az első szerepeket játszhatta. Vége az lett, hogy egy-két hónap múlva betegen rongyosan érkezett vissza Debrecenbe, s Pákh Alberthez szállott, kivel még Sopronban találkozott volt, s ki itt a jogot hallgatta. Petőfi a város végén egy szegény öreg asszonynál ütötte fel tanyáját barátja jótállása mel-

lett, hol soká betegeskedett, didergett és nyomorgott[18]), de sokat dolgozott, tanult, itt ejtette birtokába a francia nyelvet is, s a színházat a jegyszedő kegyelméből járta.

Ekkor történt, hogy Frankenburg Adolf, az Életképek szerkesztője, rendes munkatársul hívta meg Pestre, minden dolgozatát díjazni ígérvén. így, barátja által segítve, reményteli kebellel megindúlt vándorbottal kezében; a Tisza áradásai miatt Tokajnak, Egernek kanyarodott, hol lelkesedve fogadták a növendékpapok, élőkön Tárkányi; Pesten is nyílt karokkal tisztelői, Vörösmarty eszközléséből pedig a „Nemzeti kör[11] megvevén tőle versgyűjteményét, megjelentek: 3. *Versek,* írta Petőfi S. 1842—44.Buda, 1844, s ítészét és közönség kitünően fogadták. Vahot Imre, a „Pesti Divatlap[11] szerkesztője, segédül vagy inkább javítnokúl vette magához, e mellett minden lap hozott tőle szinte hetenként verset, s nevével már előfizetőket horgásztak a kiadók; mindamellett, s noha már megírta „Búcsúját a színészettől“ [19]), még egyszer tett próbát, még pedig a nemzeti színpadon,

[18]j Ezen állapotját meghatóan festi „Egy tél Debrecenben“ című versében.

[19]) De benne a jelentékeny tartalék:

Hát — addig is, míg újra elzárt
Mennyországomba léphetek:
Isten veled, regényes élet,
Kalandok, isten veletek.

1844. oct. 9., de megbukván[20]), végkép felhagyott az annyira kívánt s mégis egyéniségével nem egyező pályával. Kevéssel ezután következtek: 4. *A helység kalapácsa,* „hősköltemény négy énekben/[1] Buda, 1844. (a borítékon álló torzképeket maga rajzolta, OrL); 5. *János Vitéz,* irta P. S., kiadta Vakot Imre, Buda, 1845. (másodszor u. o. 1846); 6. *Versek.* 1844—45; 8. *Szerelem Gyöngyei,* Pest, 1845. Ugyanez évben a drámában is tett kísérletet *Zöld Marci* című népszínművével, mely azonban a színbíráló választmány által visszavettetvén, ő azt megsemmisítette. Egy regénye is ekkor készült, s a következő évben meg is jelent: 9. *A hóhér kötele,* Pest, 1846; majd 10. *Felhők,* Pest, 1856 (költői reflexiók inkább mint dalok); meg 11. *Tigris és hyaena,* dráma, Pest, 1846, melyet a színbiráló választmány elfogadott ugyan, de ő némi összekoccanás folytán visszavont, s ép úgy maradt nyom nélkül az irodalomban is, mint regénye. Azalatt sikeres kedvvel folytatván az új irodalmak tanulását, Béranger mellett Byront, Shelleyt, só'tShakespearet is már eredetiben kezdte olvasni, másfelül hetenként megjelenő dalai folyton lekötötték az olvasó világ figyelmét.

1845 tavaszán Petőfi, felbontván a Pesti Divatlappal viszonyát, hozzá állt a „fiatal Magyarország“-ot képviselt azon tizes társulathoz, melynek tagjai, visszszavonúlva minden más lapoktól, egy külön közlönyt

[2tl]) Szigligeti „Szökött katonájáéban, Gemesi szerepében, megzavarodva mondván: „bát Julcsa kisasszony *vőlegény'**

akartak irodalmi és politikai irányuk képviselőjéül alkotni, de ez nem sikerülvén, az ismét felbomlott. Azalatt kétszer a felföldre ment, mái- mindenütt kitüntetéssel fogadva; Gömör táblabíróvá nevezte, Kézsmárkon a magyar nép költőjét fáklyás zenével ünnepelte az ifjúság, s megszövetett Eperjesen Tompával azon őszinte, s megújittatott Kerényivel azon szívélyes barátság, mely utóbbi szinte kivételes volt Petőfi kedélymódját tekintve. E rándulatokra vonatkoztak 12. *Úti Jegyzetei* (Életképek, 1845) és *Levelei Kerényi Frigyeshez* („Hazánk“, Győr, 1847); ez évből valók *novellái* is (az Eletk.). Döntő lett e második útja magánéletére nézve, mert ez alkalommal (1846 őszszel) ismerkedett meg Szendrey Júliával, kit a szülék makacs ellenzése dacára 1847 sept. elvett, s miután a mézes heteket Költőn, gr. Teleki Sándor erdélyi jószágán töltötte, Kolosvárt is meglátogatta, hol fáklyás zenével tiszteltetett meg, és Arany Jánost Szalontán, ki Toldia által szeretetét és csodálatát bírta. Most Pestre tért,s itt állandóan megtelepedvén, előbbi nyugtalan és zajos életétől merően különböző, elvonúlt, kedélyes házi életet folytatott. Összeszedte verseit, s Emichnél kiadta: 13. *Petőfi Összes Költeményei* egy kötetben. Pest, 1847. (nem teljes), nyomban 14. kis alakban, 2 köt. Pest, 1848. Ugyanekkor ő nyitotta meg az Aranynyal és Vörösmarty val együtt tervezett *Shakespeare Összes Színmüveit* a következő darabbal: 15. *Coriolanus,* angolból P. S. Pest, 1848., Me melyek a közbenjött eseményeknél fogva nem folytattattak.

T. i. ez idétt Petőfi nem csak magán, de más tekintetben is nagy változáson ment által. Már versei nagy kiadásában néhány költemény *a forradalmat előérző kedély kifakadásai:* és csakugyan az irodalom részéről ő nyitotta azt meg 1848 mart. 15-én „ *Talpra magyar hí a haza“* kezdetű énekével, mely ama végzetteljes időkben általánosan énekeltetett, s elseje volt forradalmi énekei meglehetős sorának, mik elszórva lapokban és külön nyomatokban jelentek meg, már nem annyira a költészethez, mint inkább a napi történethez tartozólag. Fő közlönye ekkor a Jókai Mórral közösen szerkesztett *Életképek* voltak, azon percben a legolvasottabb hetilap. Kevesbbé hatályos volt fellépése mint szónoké a népgyűléseken, és mint pamphlet-iróé ily című röpiratában: 17. *Lapok Petőfi Sándor Naplójából.* Első ív. Pest, 1848. Végre tetemesen bonyolódván az országos dolgok, ő is a hadseregbe állott (sept.), s egy akkor Debrecenben állomásozott zászlóaljhoz mint hadnagy rendeltetvén, ezzel utóbb Erdélybe ment. Az ottani magyar hadsereg fővezére Bem megkedvelvén őt, s kapitánynyá nevezvén, maga mellé segédnek vette; mint ilyen titl^ára volt a vezérnek, kiáltványok, hadi dalok szerzője, Bem csatáinak megéneklője, s galopinj e az ütközetekben. Részt vett vezére első nevezetesebb csatáiban, Dévánál vitézül viselte magát, Szász-Sebesnél harmadik osztályú érdemrendre méltattatott. 1849. május 3-kán Bem őrnagygyá nevezte őt és szabadságra haza bocsátván, Petőfi Buda ostroma alatt és visszavétele után családjával a Zugligetben házi örö-

meinek s a Músáknak élt, innen pedig az oroszok közeledésekor júliusban Mező-Berényre Orlaihoz vonult; de innen Bem hívására ismét Erdélybe ment, ütolszor a segesvári döntő ütközet alatt láttatott, júl. 31-kén. Hihető,hogy ott számos társaival egy sírban találta nyugalmát [21]).

Számos, részint folyóiratokban elszórt és külön röplapokon megjelent, részint kiadatlan újabb (1847—9-ki) költeményeit gondosan összeírva Orlai hű kezeibe tette le Petőfi, midőn utolsó útjában e barátjánál megfordúlt. A kiadatlanok közöl sok jelent meg az ötvenes években folyóiratokban, míg azok,némely akkor még kiadhatatlanok elhagyásával, két kötetben megjelentek: 18. *Petőfi Sándor Újabb Költeményei,* Pest, 1858. Ezeket követték 19. *Petőfi Sándor Vegyes Művei 1838—1849.* Kiadta Gyulai Pál, 3 köt. Pest, 1863 [22]).

[21]) L. *Petőfi* hadi szolgálataira, sőt öszves élte folyására nézve *Zilahy K.* fenn idézett munkáját.

[22]) Ily tartalommal: I. kötet: Beszélyek (közte két eredeti: A nagyapa, A szökevények, és (pótlékül a III. kötetben:) A fakó leány és pej legény); Víg hősköltemény: A helység kalapácsa. II. kötet: Drámák: Tigris és hiéna; Coriolánus Shakespeartől. III. kötet: Útirajzok: Úti jegyzetek 1845. és Úti levelek Kerényi Frigyeshez 1847. — Töredékek: Levél Senecából; Oitbóna Ossiánból; Romeo és Júlia eleje: A táblabiró; Párbeszéd Bemmel; Zoltán fiam életrajza. — Hírlapi cikkek. Költemények. Levelek (Bajzához, Szeberényihez, Nagy Ignáchoz, Orlai-Petrics Somához).

Petőfi valamennyi magyar költők közöl az, ki leginkább ismertetik a külföld által is, s bár többnyire rossz fordításokból [23]), nagy mértékben becsültetik lyrai erének azon őserejü friseségeért, mely, ba vadságával a miveit ízlést gyakran sérti is, de nemes kútforrását nem tagadja meg soha.

[23]) A külföldi Petőfi-irodalmat szerető gonddal összeállította az irodalmunk ismertetése által érdemesült és Petőfi-cultusáról ismeretes *Kertieny* ily című könyvében: Alexander Petőfi's Dichtungen. Nach d. Ungr., in eignen wie fremden Übersetzungen gesammelt. Berlin (1860). Ezekhez, mint újabbak, adandók: Al. Petőfi's Lyrische Gedichte, deutsch von Theodor *Opitz.* Pest, 1864. 2 tetemes kötet, a legteljesebb valamennyi gyűjtemények között; Hundertsechzig Lyrische Dichtungen von Al. P. im Versmasse dér Originale übers. von *Kertbeny.* Vierte A. Eberfeld u. Leipzig 1866; és: Al. Petőfi, von Th. *Opitz.* Bern 1868 (Petőfi's Leben; Dér Zaubertraum. Salgó. Istók dér Narr. Maria Szécsi. Patriotische u. revolutionare Lyrik).

TOMPA MIHÁLY.

1817—1868.

Tompa Mihály Rimaszombaton született, 1817. sept. 28-dikán [1]) szegény de nemes apától, kinek elei a székelyföldről szakadtak ki, hol mind máig több család él e néven. Anyja korai halála után apai nagyapjához került Igricibe (Miskolc közelébe), hol gyermekségét töltötte, s az ottani falusi iskolában nyerte elemi oktatását. Ekép alsó Borsod tősgyökeres magyar népe közt folyván le gyermekévei, ott szíttá be azon eredeti tiszta magyarságot, mely idővel írásain annyira érezhető lett; ott ismerkedett meg e nép szokásai, sajátságai, kifejezésmódjával; egész nap az erdőt, tavat, nádasokat bíván, ismert minden növényt, minden madarat: e természetélet költötte fel benne, s fejtette ki azon érzéket a természet iránt, mely köl-

[1]) Ez évi sept. 30-kára teszi Tompa keresztelését a rimaszombati anyakönyv; születését 28-kára *Pásztor Pál* lelkész úr hozzám írt levelében. E szerint igazítandók el a Tompa születésére nézve fenforgó különbözések.

tészete egyik tárgyas alapját teszi. Igen valószínű, hogy a falu iskolája fejezte volna be művelését, ha iskolamestere, Bihary György, kire mindig a legmelegebb hálával emlékezett, képességet látván a még gyenge növendékben, csupa szenvedélyből nem avatja be a latin nyelv elemeibe s más szükségesismeretekbe, s végre közbenjárása, sőt tőle telhető áldozatai által ki nem eszközli,hogy a sárospataki collegiumbaadassák, hol pártfogók hiányában érzékeny nélkülözések közt nyomorogva folytatta tanulmányait. E sors az iskolát meg is szakasztatta vele egy évre, melyet mint segédtanító Sárbogárdon töltött; ahonnan ismét Patakra visszatérvén, mint kitűnő a legkitűnőbbek közt végezte pályáját. A magyar irodalommal is Patakon ismerkedett meg; legtöbbet lendített rajta a collegiumban virágzott magyar társulat, melynek, mint egykor Szemere Bertalan, Pap Endre, Erdélyi, Szeremley, Kazinczy Gábor, Ormós stb munkás tagja volt.

Elvégezvén Tompa 1845-ben pataki iskolázását, míg valamely állandó életpályára határozná el magát, nevelői állomást fogadott el Eperjesen, hol a széplelkű Kerényi Frigyessel barátkozott, és Petőfivel, kivel már leveleket váltott volt, személyesen először találkozott. Együtt olvastak, írtak, egymást bírálták, s versenyeztek, minek emlékezetét mind hármoknak *„Erdei lak*[u] című verseny-költeményei tartották fenn, mik mindenikök versgyűjteményében állanak. Már ekkor ismeretes volt Tompa a figyelmes közönség előtt szép *dalai* után, melyekkel először az *Athenaeumban* lépett fel 1841 jún., s ezóta mind ezen,

mind a többi szépirodalmi lapokat időről időre lyrai darabjaival gazdagította. Ezek mellett szaporodtak keze alatt már Patakon szép számmal készült népregéi és népmondái is, melyekre most előfizetést hirdetett, szép sikerrel. Ezek kinyomatása, és, mint legújabb életírója Szász Károly kétségkívül jól sejti, a vágy az irodalmi középpontba juthatni, arra bírták, hogy Eperjest oda hagyja és Pestre költözzék, hol egyszersmind ügyvédi vizsgálatot szándékozott tenni [2]); azonban gátolta abban betegeskedése, mely végre a Rókuskórházba juttatta, hol többi közt Szemere Miklóshoz intézett szép epistolája, és igen elterjedett népdala: *Télen nyáron* is készült. Vért köpött, s ez, összeköttetésben az őt nyomó szükséggel, kedélyét is rég betegessé, túlérzékenyné tette, mi költészete első szakában művein is érezhető volt. Végre elkészült első önálló munkájának nyomtatása: *1.Népregék, Népmondák.* Pest, 1846, melyek húsz nap alatt második kiadást értek.

Ezen év új élet kezdete lett Tompára nézve. Kiépült bajából. A hír, mely egyszerre s méltán felkapta nevét, a becsülés, melylyel az irodalom tekintélyei úgy, mint a fiatal új erők köre fogadta, emelőleg hatottak lelkére; s ezekhez, 1847 tavaszszal egy váratlan meghívás lepte meg, t. i. a bejei papságra (Gömörbe); s bár paptársai erős ellenszenvet éreztettek vele, mint ki még káplán sem volt; ő még

[2]) Mint *Gyulai Pál* világosan mondja az Összegy. Költ I. kötete jegyzései közt, a 362. lapon.

is, biztosítva látván jövendőjét, s munkásságának gyakorlati irányt tűzve ki, lelke csakhamar kifejlett borúlataiból. Ezt kevéssel megelőzte, 1846 végén, megjelenése a Kisfaludy-Társaság költői versenyén, melyen Arany nyert ugyan elsőséget fölötte Toldiával, de Tompa is 2. *Szuhay Mátyás* víg költői beszélyével dicséretet és különdijt aratott (megjelent e gyűjteményben: Költői Pályaművek, melyeket 1847-ben koszorúzott és kitüntetett a Kisfaludy-Társaság. Pest, 1847), sőt jan. 30. e szépirodalmi intézet által taggá is választatván, abba május 29-kén *„A vámosújfalusi jegyző*[11] című költői beszélyével köszöntött be (kijött a Kisfaludy-Társaság M. Szépirod. Szemléje I. köt. 23. számában). Ezeket követték nyomban 3. *Versei,* első kötet, Pest 1847, válogatott gyűjteménye addig megjelent apróbb műveinek.

Bekövetkezett most a válságos 1848. év. Régi betegségének maradványa, s most először jelentkező szembaja miatt Graefenbergbe küldetett, hol, elvonúlva az itthoni mozgalmas világ elől,teljesen felüdült. Ez alkalommal Ausztriába és Poroszországba is berándulván, midőn visszatért s a törvényes állapot felbomlott, mint tábori pap követte a magyar sereget, s ezzel a lajtai táborozásban jelen volt. Reá 1849 elején Keleméren választatott prédikátorrá, 1852-ben pedig a hanvai szerencsésb állomást nyervén el, megházasodott. Rövid hallgatás után a Hölgyfutárban, a Szilágyi Sándor Pesti Röpívei, Forradalmi Emléklapjai, Magyar írók Füzeteiben és Nagyenyedi Albumában szólalt meg újra, megkezdvén hosszú sorát

azon gyönyörű, gyakran az óda színvonalára emelkedő lyrai költeményeinek, melyek után Lévay oly valóan mondja őt „kivált a forradalom utáni időszak költőjének[14] [3]). De ezek mellett nagy szeretettel dolgozta, 1850 óta már, újabb regéit is. Néhány politikai költeménye (főleg *A Gólya)* miatt névtelenül feladatván, 1852-ki júliusban háza felmotoztatott, s írásai elkoboztatván, őmaga Kassára a hadi törvényszék elébe idéztetett, honnan hat heti zaklatás után haza bocsáttatott ugyan, de 1853-ki febr. elején újra beidéztetvén, csak apríl 3-kán mentetett fel végkép [4]). Ezen mind őt, mind gyengéd hitvesét megrémítő esemény mély nyomokat hagyott lelkében úgy, hogy az irodalomban kivívott újabb koszorúi sem deríthették fel. Ugyan is egymást érték: 4. *Regék, Beszélyek.* Miskolc 1852 (Heilprin Szépirod. Könyvtára I—IV. füzeteiben; hibákkal teli); 5. *Virágregék,* Pest, 1854 (újra 1856,1868); 6. *Versei* második kötete, kiadva Friebeisz István által, Pest 1854: melyek folytán 1858. dec. 15-kén az akadémia által a széptudományi osztályba lev. tagúi választatott. Ezt megelőzve még egy csapás érte Tompát: szépen fejlődő második fiát

[3]) L. *Enlékbeszéd* Tompa M. felett. (L. Kisfaludy-Társaság Évlapjai, új folyam IV. köt. a 679. lapon.)

[4]) „midőn Kassán fogva volt „A Gólyáért“: mondJGr/uőn *Pál* az Összegy. Költ. I. kötetéhez vetett jegyzetek közt, a 359. 1. Én is úgy emlékezem hogy, midőn Tompát 1854 vagy 55-ben Hanván meglátogattam, *fogságot* említett; de igaza van legújabb életrajzírójának, hogy *első* Kassán voltakor „szabad lábon védhette magát“. *Tompa Ossz. Költ.* I. k. XXXIII. 1.

is elvesztette: szív- és szembaja, mely utóbbi mórral (fekete hályoggal) ijesztette barátait, most már fenyegető'leg kezdett jelentkezni. Még is irodalmi munkásságát a kedélynek e levertsége sem akasztotta meg. Összegyűjtötte 7. *Verseit,* hat kötetben, Pest 1858—63; versenyzett az akadémia jutalmáért, mely költeményt kívánt Kazinczy Ferenc felett, s megnyervén azt, a százados ünnepen felolvasott költemény meg is jelent: 8. *Hymnus Kazinczy Ferenc százados ünnepén* (Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy F. születése évszázados ünnepéről. Pest 1859). Működéseinek egy más, és hivatott itélő'k szerint nem kevesbbé kitűnő oldala a lelkipásztori volt. Megjelentek volt már pár évvel elébb: 9. *Két halotti beszéd,* Szatmári Király Pál és Draskóczy Sámuelné felett, Miskolc 1855; 10. *Mit örököl a haza nagy fiai után?* halotti beszéd gr. Teleki József felett, Pest 1855 (és Miskolc 1855); mikre most következtek 11. *Papi Dolgozatai:* Egyházi beszédek, 3 füzet, Miskolc 1859—67. — Ezek mellett Arany Szépirodalmi Figyelőjét és Koszorúját számos gyönyörű darabbal becsesitette (1860—65).

Szenvedései most mind aggasztóbb alakot öltvén; végre 1866 nyárban Bécsbe ment Skoda tanárnál tanácsot és vigaszt venni: s az az ember szemébe mondta bajának nevét. Ez halálos Ítélet volt, s ezentúli élete folytonos haldoklás; de e kínjai közt is megtelt ismét egy verses kötete: 12. *Legújabb Költeményei,* Pest 1867, és, amely csak ily költői kedélytől telhetett ki, buzgalmi irodalmunk egyik legnemesebb műve: 13. *Olajág,* elmélkedések, fohászok és imák,

hölgyek számára, olvasó- és imakönyvül, Pest 1867. — Az 1867—8-ki tél is kínos, sokszor öldöklő fájdalmak közt múlt el; búcsúleveleket küldözött barátinak, megírta „utolsó költeményeid; még egy öröm várta: költői pályájának megkoszorúztatása az akadémia által martiusban 1868 [5]), [s] július 30-kán megszűnt élni. — A Kisfaludy-Társaságban Lévay József üllötte emlékezetét; és tartós emléket állítottak neki barátai, munkái teljes díszkiadásában: 14. *Tompa Mihály Összegyűjtött Költeményei,* kiadták barátai Arany János, Gyulai Pál, Lévay József és Szász Károly. A költő arcképével, 6 köt. Pest, 1870 [6]).

[5]) L. e jutalmaztatásáról a titoknoki jelentést: *A il. Tud. Akad. Évk. XI. k.* 9-d. db. a 43. lapon.

[6]) Ily tartalommal: I—III. Lyrai Költeményei: Ódák, dalok, románcok. — IV—VI. Elbeszéllő Költeményei: Regék, népregék, beszélyek, balladák. Az első kötetet megelőzi életrajza Szász Károlytól; s minden kötet végiben igen becses, a költő műhelyébe betekintést nyitó jegyzetek állanak Gyulai Páltól.

ARANY JÁNOS.

Szül. 1817.

Arany János 1817. évi martius másodikén született Nagy-Szalontán Bihar vármegyében, hol atyja kevés földdel és egy kis házzal bíró földmívelő volt [1]). Szüléi, György és Megyeri Sára, már mindketten öregek mikor János született, s ő egyetlen fiók lévén, amennyiben legidó'sb leányok már rég óta férjnél, többi számos gyermekeik pedig mind előtte elhaltak, e fin egyetlen reményük és vigaszok, s szeretetök fő tárgyaiéit; azért őt mindig magok körül tárták, s rendkívül vallásosak lévén, e hajlamot korán benne is kifejtették. Bogárhátú kis viskójok templom volt, hol a gyenge gyermek füle soha trágár szót nem hallott, nem lévén abban cseléd, vagy más lakó mint az öreg szülék és fiók; ellenben otthonos volt a vallásos

[1]) Bár birtokában nemesi oklevelének, adva I. Rákóci György erdélyi fejedelemtől, nem volt képes annak gyakorlati érvényt szerezni.

ének s a szentirás, melynek vonzóbb részei első tápjai lettek a fin fogékony kedélyének. Éhez járulván, hogy testvérei nem voltak, s más gyermekekkel is ritkán lelt alkalmat játszani: ezekből magyarázható azon csendes komolyság, mely már a gyermekben és ifjúban észrevehető volt, s a férfiút is jellemzi. E mellett tanulékonysága is korán feltűnt; a zsoltárokat s a biblia szebb helyeit hallásból rendkívül korán elsajátította, s alig három-négy éves korában atyjától, ki értelmes írástudó paraszt ember volt, hamuba írt betűkön tanult olvasni úgy, hogy mire iskolába adták, hova mód nélkül vágyódott, s ami nem erős testalkotása és szülei féltékenysége miatt csak hatodik évében történt, nem csak tökéletesen olvasott, de már némi kis olvasottsággal is bírt, természetesen oly könyvekben, melyek keze ügyibe kerültek, mint a bibliai történetek s az énekeken kívül a ponyvairodalom termékei. A tanító megpróbálván őt, rögtön, amint felvitték, elsőnek tette osztályában, mely helyet folyvást meg is tartott; a nagyobb osztálybeli tanítók és növendékek, sőt külső emberek is csodájára jártak, s a kis Arany nem egy krajcárt kapott egy vagy más productiója jutalmául, mik közt volta latin paternoster és credo, miket apja, ki deákos ember is volt egy kissé, szavanként magyarázván, neki betanított. Az iskolázás folyvást kitűnő sikerrel haladt a szalontai iskolában, mely úgynevezett „particula“ lévén, abban egy rector s öt tanító alatt egész a rhetorikáig s poétikáig felment; a mellett minden könyvet, melyhez fért, mohó vágygyal nyelt, mik közöl Haller

Hármas Istóriája, Gvadányi némely munkái, Erbia s más e korbeli regények, Fortunátus s egyéb régi népies verses históriák mellett Deesy Ozmanographiájára is emlékezik, s a bibliára, melynek nem maradt egy része is kétszer-háromszor olvasatlan. Már a harmadik nyelvtani osztályba jártakor nem volt előtte nagyobb ember a könyvszerzőnél, s különösen versírónál, sőt már ekkor megpróbálta a rímelést, melynek tárgyát iskolai s játszás közbeni apró kalandok képezték.

Valahára eljött a költészeti osztály is (1833), és versei halomra gyűltek; tanítói azokat fűnekfának mutogatták, és egész Szalonta ismerte „kis poétáját[11], ami nem kis mértékben hizelgett hiúságának. Az akkor virágzásában levő műköltészet azonban még ismeretlen volt előtte, mert Debrecenben képzett tanítói Csokonait tűzték elibe példányúi, kit igen szeretett, és Kovács Józsefet, kinek tiszta rímeit korán bámulni tanulta. Különösen emlegeti tanítói közöl Kovács Pál utóbb debreceni gymnásiumi igazgatót, ki Szalontán conrector, majd rectora volt, s kinek társalkodása, útmutatása, tanítása e részben hálára is kötelezte. A római classicusokat, név szerint Ovídot, Virgilt és Horácot nem csak örömmel tanulta, hanem az iskolában nem magyarázott darabjaik átértésére is törekedett magán szorgalommal, sőt a nem tanított prózaírók közöl Justint, Curtiust, Livius nehány könyvét, Eutropiust, Suetoniust, a skót Buchanánus verseit is olvasgatta, s ekép nem csak a latin nyelvben gyarapodott derekasan, hanem verselt is deákul. Most

irodalmi látköre az új nemzetek műveire kezdett kiterjedni, még akkor természetesen csak magyar fordításokban: Tassóra Tanárky —, Miltonra Bessenyei Sándor, Voltaire Henriására Péczeliében; az eredeti magyar költők közöl a népies épos (Vályi-Nagy, Gáti) s a históriai regény (Dugonics) íróival ismerkedett meg, mik akkor szülötte városában még napi renden voltak; míg az újiskola nagyai Szalontára nézve még nem léteztek. Az első tünemény ez új világból reá nézve egy aurórai folyam s a Péczely „Lant[u]-ja volt, mik akkor inkább idegenítőleg mint vonzólag hatottak reá. így folyt le Arany szalontaitanpályája, melynek utolsó pár éve már nem szülői közvetlen felügyelete alatt telt el, mert hogy őket további költségtől megkímélje, mibe ruházata és könyvei kerültek, s a collegiumba átmeneteiét lehetségessé tegye, a tanulás mellett egyszersmind praeceptor volt, mihez képest az iskolában lakott is, kevés előnyére mind erkölcseinek, mind szorgalmának. Mert e particulák szívesen collegium szerepét játszván, növendékeik ezeknek csínyait szívesen utánozták. Azonban jó szelleme őt nagyobb kihágástól megőrizte, de anyagi reménye szegényül ütött ki: évi jövedelme nem ment száz váltóforintra, s a gazdálkodni nem tudó költő Debrecenbe alig vitt annyit magával, hogy a togátusi beöltözés költségeit fedezze; szüléitől pedig szerető kíméletből nem kért segedelmet. így a szegénységgel küzdés alatt elcsüggedvén, tanulási kedvét is elvesztette, s martiusban (1834) Kis-Újszállásra ment, a Nagy-Kúnságba, ideiglenes iskolatanítónak egy évre, hogy

tanulmányai folytatására magának módot keressen. Haszon nélkül azonban ama keserves téli félév sem múlt el: mert bár keveset tanult az iskolában, annál többet tett otthon; megbarátkozott az újiskola költőivel, megtörte a német nyelvtant, sőt egy deákúl írt francia nyelvtan segedelmével ennek elemeit is elsajátította. Kis-Újszálláson is lelt alkalmat önmívelése folytatására az ottani rector (most pesti pred. és superintendens) Török Pál könyvtárában, mely a hazai és külföldi irodalmak sok válogatott munkáival bírt. Arany nappal éjjel olvasott, újabb költőink ismeretét kiegészítette, az Aeneisből egy pár éneket (már hexameterekben) lefordított, német olvasásait Schillerig vitte; s a tanév végével, szinte kevés móddal ugyan, de mégis új erővel s buzgalommal, s a kis-újszállásiak legjobb ajánlásaival, visszament Debrecenbe, hol tanárai már most különösebben figyeltek reá, úgy hogy őszig a grádus elejére vergődék; sőt anyagi állapota is tetemesen javúlt, miután az egyik tanár házánál órákat kapott. E kedvező folyama dacára a dolgoknak, a költő kalandos életpályáról kezdett ábrándozni, únni az iskolai egyhangúságot, hosszallani a tanidőt; majd festő, majd szobrász, majd színész vágyott lenni, a nélkül hogy tudná mint fogjon hozzá; s 1836 februárban, minden anyagi vagy erkölcsi kényszerítés nélkül, önkényt s mindenkorra, oda hagyván a collegiumot, a világba ment.

Néhány havi sanyarú vándorlás és hányattatás után, mi éltében fordulópontot képez, Arany még azon 1836. év nyarán ismét Szalontára érkezett, hol

atyját megvakúlva találta, anyja pedig alig pár héttel haza érkezte után cholerában hirtelen elhalt. Az egyedüli támaszát sirató galambősz világtalan apa állapotja elhatározólag hatott a jó hu élettervére, mely abból állt: őt többé el nem hagyni. Nála maradt a kis házikóban, melyből apja át nem akart költözni leányához. A város és egyház elöljárói részvéttel tekinték Arany sorsát, s még azon ó'szszel megválasztták conrectornak (első tanítónak a rector után, jobb hzetéssel s több önállósággal a többi altanítóknál), jóllehet e hely tavaszig nem lett volna üres, s így kedvéért ez idő alatt két conrector volt. Ez állásában utóbb az iskolaházba tevén át lakását, atyját leánya vette magához. így Arany 1839 tavaszáig tanította a magyar s latin nyelvtani osztályokat; azután a városnál írnok, 1840 pedig ugyanott rendes aljegyző lett, s ez év novemberében meg is házasodott, szíve régi választását követve. Ez idő alatt (1836—40) sem szűnt ugyan meg folytatni olvasmányait, de inkább csak szórakozásból mint művészi pályára készülőleg; mindazáltal ízlése így is a jobb könyvekre vezette választását, mindig olyak után járván, miket remekekül hallott tartatni. Ezek közt volt Shakespeare, még most német fordításban; közbe-közbe Homer eredetiben, bár a nyelvvel küzködnie kellett úgy, mint Plutarch olvasásakor a collegiumban. Mindezek céltalan erővesztéseknek látszottak, de ő mindenha ösztönt érzett a nehezet keresni, még mulatságból is. így a franciában is Telemach és Florian után rögtön nem csak Crebillon, de Moliérebe is kapott. Házas-

sága óta ezekről is letett, feltévén magában hivatalának, családjának élni, s lenni közönséges ember mint más. Pár évig meg is állta fogadását; ideje nagyobb részét a városház vette igénybe, lelkét pedig az új boldog viszony teljesen betöltötte.

1842-ben történt, hogy egykori iskolatársa Szilágyi István rectornak Szalontára jött, ki aKisfaludy-Társaság versenyterén már háromszor, hol jutalmat, hol dicséretet aratott, Szalontán létele alatt pedig az akadémiánál nyelvtudományi munkájával száz aranyat nyert. Ez mint barátja, s később asztaltársa is, mindennapos vendége lévén, a társalgás természetesen legtöbbször irodalmi tárgyakról folyt; könyveit kéretlen, sőt néha ellenére is, Aranyra tukmálta; midőn a Kisfaludy-Társaság görög tragikusokat kezde adni, ilyek fordítására unszolta (így állt elé *Sophokles Philoktetese);* angol nyelvtant hagyott nála, mely e nyelv megtanulására bírta: eleinte szeszélyből, majd komolyan össze kezdte vetni német Shakespearjét az eredetivel, végre stúdiumul „János királyt“ fordította jambusokban; s itt egyszerre csak ismét bentalálta magát olvasásban, írásban a nélkül, hogy most is még írói fellépésről gondolkodnék. Egy az 1843. év nyarán Pestre és Pécsbe tett hivatalos, bár rövid, útja kiszélesítő Aramy látkörét. Egy *„Falusi beszéltje“* felvételt talált az Életképekbe s némi tetszéssel fogadtatott. 1845 nyarán a megyei életnek szemei előtt lefolyó kicsapongásai gúnyoros hangulatot idéztek benne elő, s terv nélkül, puszta magán időtöltésül „Az elveszett alkotmány“ című költeményébe fogott, hogy kiöntse

bosszúságát, mire, nem tartozván a kiváltságos osztályhoz, más tere nem volt. Időközben figyelmessé lett a Kisfaludy-Társaság által febr. 6. 1845. egy hazai tárgyú vig eposra 25 arany díjjal kitűzött jutalomtételre; Arany e véletlen összetalálkozás által meglepetve sietett satirai eposát befejezni és felküldeni, s öt pályatárs műve közöl csakugyan az övé lett nyertes [2]). Megjelent, de jóval utóbb, *1. Az elveszett alkotmány, víg* epos hét énekben a Kisfaludy-TársaságEvlapjai VII-d. kötetében Pest, 1849 (külön kiadását a censúra megtiltotta). A helyeslő, részben magasztaló vélemények közöl csak a Vörösmartyé: „Nyelv, verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élnők“ hangzott fülébe; úgy vélte, hogy kilépvén egyszer a nyilvánosság elibe, megállapodnia többé nem szabad, s az első sikerét kihirdetett ülésben (febr. 7. 1846)

[2]) A bírálok véleményeit 1. a *Kisfaludy-Társaság Éri.* VII. köt. XXXV. s köv. 11. — „Engem egy részről — írja a költő maga gyermeteg őszinteséggel *Gyulai Pálhoz intézett önéletrajzi levelében,* mely után a jelen cikk készült — a huszonöt arany csiklandott: szerettem volna látni, hogy érez az ember, ha irodalmi téren jutalmat kap; más részt úgy sem volt mit féltenem ismeretlen nevemen. Különben, hogy már a munka folytában éreztem annak tökéletlenségét, annak magában a költeményben elég nyoma van. A VI. énekben az idő malmáról szólván, mely mindent, még az irodalmi müveket is leőrli garadján, fölemlítve némely rossz könyveket, e sorok következnek saját munkámról: *Ott jön* stb. (VI. én. 59—63. v.), s alább megint: Nagy baj a költőnek ... ha megunta teremtett jellemeit maga is stb (VI. 108—9. v.)“.

közzé tett költői jutalomra („készíttessék költői beszély versben, melynek hőse valamely a nép ajkain élő történeti személy, péld. Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb.; forma és szellem népies legyen[1]) mindjárt ez év nyarán írta „Toldi"-át, mely 1847 febr. 6. az eredetileg tizenöt aranyból álló dijt húszra emelve nyerte meg, s azonnal ki is adatott: 2. *Toldi,* koszorüzott költői beszély XII énekben („Költői Pályaművek, melyeket 1847-ben koszorúzott és kitüntetett a Kisfaludy-Társaság. Pest, 1847; másodszor Pest 1854, harmadszor népi kiadásban 1858 [3]). E mű valamint a jutalmazó társaságtól, úgy az Ítészeitől is bámuló örömmel fogadtatott, a közönség azonban, melynek figyelmét ez időben szinte kirekesztőleg az országos ügyek kötötték le, nem látszotta jelenet esemény szerűségét felismerni. Kármentesíthető őt — mint maga írja szeretetre méltó szerénységgel — „Petőfi s több írók barátsága, kik azonnal sietének az egyszerű vidéki jegyzőt, mint hasonlójokat, körükbe fogadni, s a választottak közé avatni." A Kisfaludy-Társaságnak ugyanekkor (febr. 6. 1847) kihirdetett jutalomtétele („készíttessék költői beszély, melynek tárgya Szécsi Mária") egy újabb műre gerjesztette, mely a

[3]) „Ekkori fogalmam a népköltészetről — írja *Arany id. lev. — egy* Szilágyi Istvánhoz intézett levelemben, nem ugyan széptanilag formulázva, de talán még is elég öntudattal, így van kifejezve: a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép között: hanem, hogy tanulja meg alegfensőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni ele.·*

szinte ekkor készülő „Toldi estveje“ mellett el is készült, de melylyel szerzője nem pályázott: 3. *Murány ostroma,* beszély (négy szakaszban), Pest, 1848. E mű, érdeme dacára, a politikai izgatottság e korában észrevétlen maradt[4]). Ez évi februárban végre a Kisfaludy-Társaság által taggá választatott.

A következett forradalom mozgalmas idejében, bár annak csak távoli szemlélője volt, keveset dolgozott, mert erre neki nyugalom kellett volna; néhány *népies ballada* készült még is akkor, mikkel e nemnek valóságos megújítója lett. Vas Gereben „Nép barátjá“-nak szerkesztését el nem vállalván, de részvételét megígérvén, neve azon mint szerkesztő társé állott, maga azalatt folyvást Szalontán maradván. Mindazáltal többször megfordúlván 1848-ban Pesten, az itteni élet fényét meg kezdte kívánni, mi természetesen elé-

[4]) „Marányban — írja a költő maga, *id. lev.,* — oly nyelvet akarék megkísérteni, mely az irodalmi s népies nyelv közt mintegy közepet tartson: erős legyen, de ne cikornyás, oly nyelvet, mely szélesebb olvasó körrel bírhasson, mint csupán a művelt közönség, így akarván egy részről a költészi nyelvnek nagyobb népszerűséget szerezni, más részt a népet egy fokkal magasabb olvasmányhoz szoktatni. A cél, úgy hiszem, megjárja: sikerült-e nekem, az már más. Különben sokat ártott Muránynak, hogy a cselekvényt mindenütt drámaivá akartam tenni; érzelmeket, indulatokat apró részletekig festeni, mintha leírhatná azt költő, mit a színész mimikájával ki tud fejezni. Mindazáltal a mű jobb fogadtatást érdemelt volna, mert 1848. jelenvén meg. a politikai rajongás miatt teljesen ignorálták, soha senki meg nem bírálta tudtommal.

gületlenné tette alacsony helyzetével. Nevelte ez elégületlenségét, hogy e zűrzavaros időszak alatt fizetése el kezdett maradozni, a város belügyei bonyolódni, a hivatal a körülmények miatt mind terhesebbé válni; mihez íróbarátjai ösztönzése járulván, s mind inkább élénkülő óhajtása az írói körökkel gyakoribb érintkezésbe jőni: 1849 tavaszán a belügynél alkalmazást kért, s fogalmazóvá neveztetvén, Pestre is ment; mindazonáltal azon hírre, hogy az orosz Debrecen alatt van, hivatalától búcsút vevén, már június végén visszasietett családjához Szalontára, hol a béke helyreállta óta mint magánzó egész 1851 őszéig lakott, midőn a nagykőrösi gymnásiumhoz meghivatván, ott mint a latin és magyar nyelv és irodalom tanára működött.

A forradalom óta, inkább mint azelőtt lyrailag hangolva, a szépirodalmi lapok gyakran hoztak Aranytól kisebb költeményeket, névszerint a Hölgyfutár, Csokonai-Lapok, Szilágyi Sándor gyűjteményei (Emléklapok, M.írók Füzetei, Röpívek, Nagy-Enyedi Album), Remény, a losonci Phoenix — melynek I. kötetében a Toldi-trilógia *Daliás idők* című középső részének első éneke áll — Nők könyve, Viszhang, Szépirodalmi Lapok, Délibáb, Thalia, Divatcsarnok, a népi lapok (M. NépKönyve, Falusi Esték), sőt a naptárak is. > Kőrösön laktában készült el még otthon megkezdett víg éposa is: 4. *Nagyidat cigányok,* hőskölteméný négy énekben [5]). Pest, 1852. valamint: 5.

[5]) „E népies víg epos — írja *szerzője u. ott* — oly ke-

Toldi Estéje. Költői beszély hat énekben. Pest, 1854; (másodszor, népi kiadásban 1858); majd összegyűjtve 6. *Arany János Kisebb Költeményei,* két kötetben. Pest, 1856. Ez időből való két műtani értekezése is: *Valami az asszonáncról* (Új M. Muzeum 1854. I. köt.) és: *A magyar nemzeti vers-idomról* (a nagy-kőrösi középtanoda 1856-ki Tudósitványában s az Új M. Muz. 1856. I. köt.); és kéziratban több befejezetlen éposi dolgozat.

Végre, 1860. júl. 15-kén a Kisfaludy-Társaság igazgatójává választatván, Arany Pestre tette át lakását, miután az akadémia már 1858-ban, tiz évi szünet után ismét nagygyűlést tartván, december 15-kén levelező, és új példával azonnal rendes taggá választotta volt. Azon öt év, 1860—64, mely alatt ő a Kisfaludy-Társaság igazgatóságát viselte, életének egyik leghatásosabb időszakát képezte. E társaság kebelében ő indította meg annak szépirodalmi publicátióit s a magyar Shakespeare!, melyben tőle vannak: 7. *Szentiván-éji álom* (az I. kötetb. 1864); *Hamlet dán királyfi* (VIII. köt. 1867), és *János király* (XIV. köt. >1867); ekkor fejtette ki elméleti és műbírálati úton aesthetikai fejlődésünk előmozdítására azon, a nemes ízlést s a specificus nemzetit kibékítő s összeolvasztó hatást, mely ízlésünk történetében korszakot alkotott. E működés orgánuma 1860. novemberben megindí-

délyállapot kifolyása, midőn a világ folyásával és enmagammal meghasonlva, torzalakok festésében akartam kárpótlást keresni.“

tott hetilapja, a 8. *Szépirodalmi Figyelő* volt, mely 1862-ki octóber végéig 4 kötetet hozott, ezentúl pedig „az általános míveltség terjesztését[11] is bevonván előrajzába, azt 1863 elejétől 9. *Koszorú* címen folytatta 1865-ki június végéig 5 kötetben. Ez időben foglalta el rendestagi székét is az akadémiában első összehasonlító szépészeti dolgozatával: 10. *Zrínyi és Tasso* (megjel. a Budapesti Szemle VII. VIII. köt. I860); és adta elő személyesen és megható bensőséggel: 11. *Széchenyi emlékezete* című költeményét, P. 1860; végre ez idő alatt jelent meg 12. *Buda Halála,* hún rege 12 énekb. Pest 1864, melylyel ez évben az akadémia Nádasdy-féle eposi jutalmát nyerte el [6]).« Ezután történt, hogy Szalay László halála által megürülvén az akadémiai titoknokság, ez intézet elegyes ülése 1865. január 26. majdnem egyhangúlag meghívta Aranyt a legdíszesebb helyre, melyet a haza tudósnak nyújthat; az új rendszabályok kihirdetése után pedig, 1870. jan. 17-ki elegyes ülésében főtitkárrá nyilvánította. Titkári teendői arra bírták a lelkismeretes férfiút, hogy a „Koszorú[11] folytatásáról lemondott ugyan, de abban nem gátolhatták, hogy költői munkáit átnézvén, azoknak egy, számos kiadatlanokat hozó, közel-teljes kiadását ne adja: 13. *Arany János Összes Költeményei,*

[6]) „Jelen költemény — mond *szerző* — amennyiben Buda viszonyát Etelével tárgyazza, teljes egész; de amennyiben későbbi fejlemények alapjául szolgál, csak mintegy előjátékát teszi a nagy tragédiának, mely a szerző gondolatában már megalkotva él.“

4rétű díszkiadás, egy köt. és fényírt arcképével, Pest 1867, és 14. *Arany János Összes Költeményei,* hat köt. P. 1867 [7]). Fejedelmünk pedig sietett szerencsés koronáztatása után az első magyar költőt a sz. István . keresztével díszesíteni, s ekép benne a magyar irodalmat addig példátlan módon megtisztelni.

[7]) Ily felosztással: I. II. Kisebb költemények. III. IV Nagyobb költői elbeszélések. V. Furcsa hősköltemények. VI Elegyes darabok.

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.